

A
N
K
A
R
A
DERGİSİ

ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI

Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue: 1 YAZ / SUMMER 2025

AJARS

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES

Cilt/Volume:6 Sayı / Number:11 Yaz / Summer 2025
e-ISSN: 2717-9052

ANKARAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AJARS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
leventkavapinar@hotmail.com
05353930212

DERGİ İLETİŞİM

Elmek / Email: ankaradergisi06@gmail.com

Genel Ağ / Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankarad/>

<https://www.ankaradergisi06.com/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY

Arda Ada YILMAZYAŞAR
Doç. Dr.. Hasan YILMAZYAŞAR
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

EBSCO-CABELLS-MLA (Modern Language Association)-**ERIH PLUS-ICI**
Index Master List (International Copernicus Index Master List), **NSD**
(Norwegian Register For Scientific Journals, Series And Publishers)-
Standford Libraries- NLClibrary (Northern Lakes Colleges)- **TEİ** (Türk
Eğitim İndeksi)-**ResearchBib-Haw Hamburg-Neu in der EZB-ASOS**
İndeks-İdeal Online, İSAM, ResearchGate, Google Scholar, ROAD-
Colombus State University Libraries-KOBV (Portal Kooperativer
Bibliotheksverbund Berlin Brandenburg).....

© Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi
©Ankara's Journal of Anatolia and Rumelia Studies
ANKARA

11. SAYININ BAŞ EDİTÖRÜ / EDITOR IN CHIEF OF 11th ISSUE

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Hülya KURT & Abdurrahim ŞAHİN

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Akkuş YİĞİT (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ (İzmir Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kelağa AHMET (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KAYA (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Estella Antoaneta CİOBANU (Ovidius University of Constanta-Romanya)
Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU (Trakya Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ-LANGUAGE EDITORS

- Prof. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-İngilizce)
Prof. Dr. İbrahim Alper ARISOY (Ankara Üniversitesi-Sıprça-Boşnakça-Makedonca)
Doç. Dr. Mahmut Halef CEVRİOĞLU (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi-İngilizce)
Arş. Gör. Derya BENLİ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-İngilizce)
Arş. Gör. Özge KARİP SEYREK (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-İngilizce)
Dr. Tuğba GÜNÖR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Rusça)
Dr. Öğr. Üyesi Sadık HACI (Ankara Üniversitesi-Bulgarca)
Dr. Fatma ER KAHRAMANOĞLU (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Fransızca)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞAAHMET (Trakya Üniversitesi-Yunanca)

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ

KİTAP İNCELEME DİL EDITÖRÜ / BOOK REVIEW LANGUAGE EDITOR

Uzman Öğretmen Hülya NARİNÇ (TDE)

(Zübeyde Hanım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi-Tekirdağ)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Akif KIREÇÇİ-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAMAN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU-Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Dimitri KOROBENİKOV-ABD
Prof. Dr. Dragi GEORGİEV-Üsküp Üniversitesi
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ-Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY-Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Veli AYDIN-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Halil Saim PARLADIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Alper ARISOY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP-Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İvan RUSEV- Varna Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA- Veliko Tırnova Üniversitesi

- Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN-Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANİN-Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATİN- EPHE
Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman POLAT-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN-Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAİTE-Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL-Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Önder DUMAN-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UYAR-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC-Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ALP- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Arif SARI – Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Derya TAGMAT-Ankara Üniversitesi

- Doç. Dr. Dritan EGRO- Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA-VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV-Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Marinos SARIYANNİS-Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Merve AYDOĞDU ÇELİK-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN-Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mümin İSOV-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS-Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan GÜZEL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Tatjana KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge KAYA YİĞİT-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Kader ÖZLEM-Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri ÖZÇAKIR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Halef CEVRİOĞLU (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi-İngilizce)
Doç. Dr. Tülay KÖSEOĞLU -Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Seyran AKTAŞ-Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Betül ÖZCAN BALKIR-Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Demet TAŞKAN-Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Meral ORTAÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nuri ADIYEKE-Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Rüstem BOZER-Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Selahattin BAYRAM-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Şebnem PARLADIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Uğur ÖZGÜR-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU-Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKI-Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA- Sofya
Dr. Nadejda VASIJEVA-Trakya Üniversitesi
Dr. Nevena GRAMATİKOVA-Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA-Tırnova

Cilt 6 Sayı 11 Yaz-2025’de yayımlanan yazıların tümünün sorumluluğu yazarlarına aittir.

The responsibility of all the articles published in Vol 6 Issue 11 Summer-2025 belongs to their authors.

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akavapinar66@hotmail.com.tr

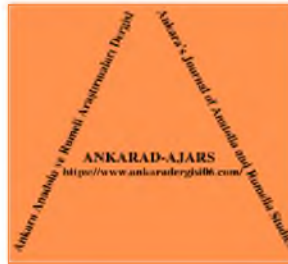
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the editors:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akavapinar66@hotmail.com.tr

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Sosyal Medya Hesaplarımız

<https://twitter.com/ankaraarast>

Sayı / Number : 11	Yaz / Summer 2025
e-ISSN: 2717-9052	ankaradereisi06@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER-İNCELEMELER / ARTICLES-RESEARCHES

- B. Nur ERGELEN:** “Sürgün, Marjinal, Yabancı”: Ali Suavî / Exile, Marginal and Stranger: Ali Suavî.....1-14
- Betül ÖZCAN BALKIR:** Selanik Örneğiyle Türk Şehir Gelişiminin Balkanlara Yansıması / Turkish City Development in The Balkans with The Example of Thessaloniki.....15-52
- Beyzanur POLAT & Ayşen SİNA:** Peloponnesos Savaşları’nın Dinamikleri: Atina-Sparta Rekabeti, Pers Müdahalesi ve Savaşın Seyri (MÖ 431-404) / The Dynamics of The Peloponnesian Wars: The Rivalry between Athens and Sparta, The Persian Intervention and The Course of The War (431-404 BC)53-87
- Dağhan ALTINBAŞ:** Dilsel ve Etno-Kültürel Bir Azınlık Olarak Yunanistan’daki Ulahlar / The Vlachs in Greece As A Linguistic and Ethno-Cultural Minority.....89-114
- Emirhan ÖZÇELİK:** Safevi ve Avusturya Seferlerinde Yeniçeri Ağaları ve Yeniçeri Ocağının Dönüşümü (1578-1606) / The Janissary Ağas and The Transformation of The Janissary Corps During The Safavid and Austrian Campaigns (1578-1606).....115-159
- Mehmet Oğuzhan KUŞOĞLU:** “Gevrek” Kelimesinin Kökeni, Anlamları ve Yayıldığı Coğrafya Üzerine / About The Origin, Meanings and Geography of The Word “Gevrek”.....161-185
- Serap MEMET:** Antonis Samarakis’in Sarışın Atlı, Bisiklet ve Savaş Hikâyesi Adlı Öykülerinde Çocuk ve Umut Teması / The Themes of Childhood and Hope in Antonis Samarakis’s Short Stories The Blond Horseman, The Bicycle and The War Story.....187-209

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

- Necmettin GÜL:** MAHİR AYDIN, GÜMÜLCİNE SANCAĞI (1879-1912), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı Ankara 2022, 220 sayfa, ISBN: 978-975-17-5208-6.....211-214

BELGELER / DOCUMENTS

Elif Ezgi ÖZER: Karamanlıca Aktis Dergisi'nde Aile ve Cinsiyet Rollerine Dair Yazı Dizisinin Transkripsiyonu / Family and Gender Roles in The Karamanlidika Aktis Magazine: Transcription of An Article Series.....**215-237**

ÇEVİRİ / TRANSLATION

Siğnem TABAN: Dobruca'daki Hristiyan Türklere Dair Yazıcıoğlu Ali-Paul WITTEK / About The Christian Turks in Dobruja Yazıcıoğlu Ali-Paul WITTEK**239-279**

YAYIN İLKELERİ.....**281-291**

ANKARAD, 2025; 6(11): 1-14	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1716221

Araştırma Makalesi / Research Article

“SÜRGÜN, MARJİNAL, YABANCI”: ALİ SUAVÎ*

B. Nur ERGELEN**

Öz: Ali Suavî (1839–1878), Osmanlı entelijansiyası içerisinde hem eylemci hem de edebiyatçı kimliğiyle dikkat çeken sıra dışı bir figürdür. Tanpınar, onu bir esnaf çocuğu olarak tanımlarken; Ülken, medresede yetişmiş, ateşli bir devrimci olarak nitelendirir. Bursa Rüşdiyesi’nde öğretmenlik yapan Suavî, bir yandan Batı tarzı eğitim veren bir okulda ders anlatırken, öte yandan sarıklı bir şekilde ulema çevrelerinde fıkıh tartışmalarına katılır. Suavî’nin yazılarının önemli bir kısmı günümüze ulaşmamış, biyografisi ise zaman içerisinde çeşitli yanlış yorumlarla biçimlenmiştir; bu durum, onun entelektüel mirasının yeterince takdir edilmemesine yol açmıştır. Ancak onun entelektüelliği, sadece yazdıklarıyla değil, 1870’li yıllarda hilafet kurumunu sorgulaması, alfabenin düzenlenmesini önermesi ve resimli kitap yayımlaması gibi reformist çıkışlarıyla barizdir. Ülken’in “publiciste” olarak tanımladığı Suavî’nin, *Kāmûsü’l-Ulûm ve’l-maârif* adlı resimli ansiklopedisi, onun reformist ve yenilikçi bir Osmanlı aydını olduğunun en somut göstergelerindendir. Bu yönleriyle Suavî, düşünsel ve eylemsel düzlemde Edward Said’in entelektüel tanımı üzerinden değerlendirilerek modernleşme sürecinin öncülerinden biri olarak söz konusu edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ali Suâvi, Muhbir, Ulûm, Edward Said, Entelektüel, Osmanlı Aydını.

EXILE, MARGINAL AND STRANGER: ALİ SUAVÎ

Abstract: Ali Suavî (1839–1878) stands out in the Ottoman intellectual sphere as both an activist and a literary figure. While Tanpınar describes him as the son of an artisan, Ülken portrays him as a passionate revolutionary educated in the medrese tradition. Teaching at the Bursa Rüşdiye, Suavî embodied a dual identity-participating in religious debates in traditional attire while lecturing

* Bu makale 10.04.2025 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Söylem 4. Filoloji Sempozyumu”nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, nurergelen@outlook.com ORCID: 0000-0002-0537-6117.

at a Western-style school. Most of his writings have not survived, and his biography has often been misinterpreted, leading to an underappreciation of his intellectual legacy. However, his reformist stance-questioning the caliphate in the 1870s, proposing alphabet reform, and publishing illustrated works-reveals a deeper dimension. His *Kâmûsü 'l-Ulûm ve 'l-Ma'ârif*, a visual encyclopedia, exemplifies his innovative approach to knowledge production. Defined by Ülken as a true "publiciste," Suavî aligns with Edward Said's model of the intellectual: exiled, marginal, and oppositional-making him a significant pioneer of Ottoman modernity in both thought and action.

Key Words: Ali Suavî, *Muhbir*, *Ulûm*, Edward Said, Intellectual, Ottoman Intellectual.

Extended Abstract

This study reinterprets the intellectual identity of Ali Suavî (1839–1878), a prominent yet often misunderstood figure in Ottoman intellectual history, through the theoretical lens provided by Edward Said's conceptualization of the intellectual as "exiled, marginal, and a stranger." By situating Suavî's thought and actions within Said's framework, the article re-evaluates his significance as an early reformist, activist writer, and cultural critic who resisted both political despotism and intellectual conformity.

The article begins by tracing Suavî's background as a self-educated thinker who straddled both traditional Islamic learning and modern reformist discourse. His dual role -as a teacher in a Western-style school and a participant in religious debates wearing his turban- illustrates his complex position within the Ottoman intellectual landscape. While Ahmet Hamdi Tanpınar characterizes him as a vulgar and self-centered agitator, Hilmi Ziya Ülken praises his originality and dedication to social reform. This tension in his portrayal mirrors the broader marginalization Suavî faced both during his life and posthumously.

A central argument of the study is that Suavî's exile -first to Kastamonu and later self-imposed in London and Paris -did not mark a rupture in his intellectual trajectory but rather a deepening of his oppositional stance. In alignment with Said's view that true intellectuals are often "sacrificed, ignored, or condemned" for resisting power, Suavî used his exile to broaden his critique of the Ottoman regime. His re-publication of *Muhbir* and later his foundational work *Ulûm* during this period reveal a thinker committed to political reform, linguistic clarity, and the dissemination of knowledge across borders.

The article highlights Suavî's role in advancing a simplified and vernacular Turkish language. He is credited as one of the earliest Ottoman intellectuals

to advocate for a clear and accessible Turkish over the artificial and hybridized "Ottoman Turkish." Drawing on Western linguistic sources such as Arthur Lumley Davids and Joseph de Guignes, Suavî argued for the structural and expressive superiority of Turkish, emphasizing its phonetic richness and morphological efficiency. His belief that language reform was essential to civilizational progress foreshadowed later developments in Turkish linguistic nationalism and republican language policy.

One of Suavî's most important intellectual projects was *Kâmûsü'l-Ulûm ve'l-Ma'ârif*, a visual, alphabetically arranged encyclopedia published as a supplement to *Ulûm*. This work is interpreted not merely as a publishing experiment but as an intellectual intervention -an effort to democratize knowledge and establish a native epistemic tradition. In an era where Islamic orthodoxy resisted visual representation, Suavî's defense of including illustrations- based on historical and theological arguments- demonstrates his willingness to challenge dominant religious narratives. Falih Rıfkı Atay's description of Suavî as a near-starving exile in Paris who nevertheless committed himself to publishing such a work encapsulates the "moral risk" of the Saidian intellectual: a figure who speaks truth despite material and political precarity.

In his political writings, Suavî emerged as an early advocate of constitutional monarchy, public representation, and legal reform grounded in Islamic principles. His articles in *Muhbir* on *Meşrutiyet* (constitutionalism), the *shura* (consultative council), and Islamic jurisprudence reflect a belief that Islam and modern governance were not inherently incompatible. His critical stance toward statesmen such as Âli Pasha -whom he held responsible for foreign debt, minority privileges, and Western appeasement- reflects his broader opposition to both internal despotism and external domination.

Notably, Suavî's work prefigured debates on the caliphate and secular governance. In his later writings, he asserted that the historical caliphate had no valid continuation after Abu Bakr and advocated for a republican form of governance for the Turks -decades before the establishment of the Turkish Republic. These positions illustrate his reformist radicalism and underscore his relevance within the genealogy of Turkish modernity.

The study also explores the ambiguity of Suavî's reception. Although he was marginalized and even demonized by his contemporaries -including prominent New Ottomans like Namık Kemal- he was later rehabilitated by the Young Turks, who elevated him to a legendary status. Said's analysis of the intellectual as both a disturbing presence within the power structure

and a necessary force outside it helps explain this ambivalence. Suavî’s fate -dying during the failed Çırağan Palace raid while attempting to restore Sultan Murad V- is interpreted here as the culmination of his refusal to separate intellectual commitment from political action. In Said’s terms, Suavî represents the intellectual willing to risk “being burned at the stake” in order to confront power.

In conclusion, the article asserts that Ali Suavî is not merely a historical curiosity but a paradigmatic figure of the oppositional intellectual. His marginalization, exile, linguistic activism, and institutional critique all align with Edward Said’s model of the intellectual as one who insists on speaking truth to power. Suavî’s life and legacy offer critical insight into the formation of intellectual dissent in the Ottoman Empire and its echoes in contemporary Turkish political and cultural life. His ideas, many of which were too radical for his time, continue to inform debates on secularism, language, modernity, and the role of the public intellectual.

Giriş

Ali Suavî (1839–1878), Tanzimat dönemi Osmanlı entelektüel çevresinde “klasik” aydın tanımlarının dışına taşan, sıra dışı bir fikir adamıdır. Kendisini ne salt bir gazeteci ne bir din adamı ne de tipik bir politik muhalif olarak tanımlamak mümkündür. Onu anlamak için çok katmanlı bir düşünsel çerçeve gerekir. Bu bağlamda, Edward Said’in “entelektüel” tanımı, Suavî’nin entelektüel kimliğinin anlaşılmasında önemli bir imkân sunar.

Said’e göre entelektüel kişi, yalnızca düşünce üreten değil, aynı zamanda “*marjinal, sürgün, yabancı*” konumlarda duran, iktidarın yanında değil, daima ona karşı konumlanan ve hakikati söylemeye çalışan bir muhaliftir.¹ Bu entelektüel, gerektiğinde çarmıha gerilmeyi, sürgün edilmeyi, hatta hayatını kaybetmeyi göze alabilecek kadar kararlı bir düşün ve eylem insanıdır.² Ali Suavî de bu niteliklere sahip entelektüel bir figürdür. *Muhbir* gazetesinde kaleme aldığı yazılarda Meşrutiyeti, eşitliği ve millet meclisini savunması hem İslamî hem de evrensel değerlerle uyumlu siyasal bir vizyonu temsil etmesi sebebiyle 1867’de Kastamonu’ya sürülmüştür.³ Bu olay, onun statüko karşısında muhalif tavırlar sergilemesiyle birlikte “*sürgün entelektüel*”e dönüşümünü simgeler.

¹ Edward Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, 7. bs., s.17.

² Said, a.g.e., s.24.

³ Hüseyin Çelik, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 2. bs., s. 64-65.

Sürgün, Ali Suavî'nin entelektüel kariyerinde bir kırılma değil, aksine bir derinleşme ve dönüşüm noktasıdır. 31 Ağustos 1867 tarihinde *Muhbir* gazetesini, “*Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar*” ifadesiyle yeniden yayımlamaya başlamıştır. Ancak daha ilk sayıdan itibaren gazeteye “*Avrupa’da muvakkaten ikamet eden ve Memâlik-i Osmâniyye’nin maârif-i terakkîsine çalışan bir cem’iyyet-i İslâmîyye tarafından*” çıkarıldığını belirten bir ilân koyması, bazı aykırı ve uzlaşmaz tutumları, Yeni Osmanlılar adıyla birlikte yola çıktığı arkadaşları Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın kendisiyle fikir ayrılığı yaşamasına sebebiyet verir. Namık Kemal ve Ziya Paşa, 29 Haziran 1868’de *Muhbir*’den ayrılarak Londra’da *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başlar. 3 Kasım 1868’e kadar *Muhbir*’i tek başına çıkaran Suavî, yazdığı bazı itham edici yazılar ve Mustafa Fâzıl Paşa’nın maddî desteğini kesmesi sebebiyle 50. sayıda gazetenin yayım hayatını sonlandırır.⁴

Said’in entelektüel için önerdiği eylem ile düşünce arasındaki bağ, Suavî’nin bu beş ay süresince gerçekleştirdiği gazetecilik faaliyetlerinde açıkça görülür. Çelik’in aktarımıyla *Muhbir*’in 38. sayısında yer alan “Türk” başlıklı makale Suavî tarafından 12 Haziran 1868 tarihli gazetede, Londra’da haftalık olarak yayımlanan *Saturday Review* gazetesinde Türklerin, Anadolu’ya gelen birkaç yüz aileden ibaret olduğu yönündeki ifadeler üzerine kaleme alınmıştır. 12 Haziran 1868 tarihli bu yazısında Suavî, Türklerin yalnızca Kayı boyundan oluşmadığını; Osmanlılardan önce Anadolu’da bir medeniyet kurmuş olan Selçukluların da Türk olduğunu, Orta Asya’dan göç eden birçok Türk topluluğunun bulunduğunu belirterek, Türklerin sayısının bu denli küçültülmesini gülünç bulduğunu ifade etmiştir. Gazetenin 40. sayısındaysa “Usul-ı Fıkıh” adlı yazısında İslam’ın çağ dışı kaldığını savunanlara karşılık İslam hukukunun zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilen bir nitelikte olduğunu savunur. Mezkûr makaleyi derginin takip eden iki sayısında da devam ettirir. Tek başına çıkardığı sayılarda padişahın mutlak iradesinin yanlış olduğunu Asr-ı Saadet’ten örnekler vererek açıklar. Vezirlerin sorumluluklarından, Bâbîâli’nin dış siyasetinin Müslümanlar için utanç verisi olduğundan söz eder. *Muhbir*’in 38. sayıdan itibaren gazetede yer alan “*Printed and Published by Ali Suavî, Editor Proprietor anda Publisher of the Muhbir* (gazetenin tâbi’i, sahibi ve yayıncısı Ali Suavî tarafından basılıp

⁴ Abdullah Uçman, “Ali Suavî.”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.2 (1989), s. 445-448.

yayınlanmıştır” ifadesi Suavî’nin aksiyoner ve mücadeleci yönünü gösterilebilir.⁵

Ali Suavî’nin “marjinalliği” sadece medresede yetişmiş sarıklı bir hoca olarak laikliği savunması ya da fiziksel olarak sürgün edilmesiyle sınırlı değildir. Onun düşünceleri çağının birçok mensubu tarafından ya anlaşılmamış ya da kasıtlı olarak çarpıtılmıştır. Hilmi Ziya Ülken’in aktarımıyla, Suavî, *Ulûm* gazetesindeki makalelerinde namaz sûrelerinin ve Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye çevrilebileceğini dile getiren ilk isimlerden biridir; oysa Kur’an’ın Türkçeye çevrilmesi teşebbüsleri ancak 1945 sonrasında genişlemiştir. Ayrıca, Halifelik makamının tarihsel olarak yalnızca Ebû Bekir’e ait olduğunu, dolayısıyla bu unvanın kurumsal bir devamlılığa sahip olmadığını savunmuş; bununla birlikte, dönemi açısından oldukça ileri bir görüşle Türklerin cumhuriyet rejimiyle yönetilmeleri gerektiğini de ifade etmiştir.⁶ Ali Suavî, zaman zaman Osmanlılar Cemiyeti üyeleri tarafından dahi düşünsel olarak tam anlamıyla anlaşılmamış ve fikirleriyle cemiyet içinde yabancı bir figür olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, Yeni Osmanlılar tarafından iki temel nedenle cemiyete yakın tutulmaya devam edilir. Birincisi, *Muhbir* gazetesinin kapanmasının ardından, cemiyetin dağıldığına dair kamuoyunda oluşabilecek söylentileri engellemek ve yurt dışındaki muhalif hareketi bir bütün olarak temsil etme kaygısıdır. İkincisi ise, Suavî’nin tamamen cemiyetten ayrılması durumunda göstereceği sert tepkilerden ve özellikle kalemiyle yaratabileceği muhalif etkiden çekinilmesidir. Bu sebeple *Muhbir* gazetesi kapandığında Hürriyet gazetesinin 28 Aralık 1868 yılı 27. sayısında Suavî’nin başına gelenleri Bâbîâlî’nin düzenlediğine, Avrupa’daki Yeni Osmanlıların her zaman birlik ve beraberlik içinde olacaklarına dair bir haber yayımlanır.⁷ Suavî’nin cemiyet içinde bile tam olarak anlaşılmaması, onun entelektüel yalnızlığını ve sınır tanımayan düşünce yapısını ortaya koyar. Dolayısıyla Suavî’nin içerden biri gibi görünmekle birlikte eleştirel duruşunu koruyan ve dışlanmış bir figür olarak konumlanması, onu Said’in “*bu dünyaya ait olmayan ebedi hakikat ve adalet standartlarının bayraktarlığını*”⁸ yapan

⁵ Çelik, a.g.e., s.117-118.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünme Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, 2. bs., s.79-80.

⁷ Çelik, a.g.e., s.119-120.

⁸ Said, a.g.e., s.23.

ve “*bu dünyadan tamamen elini eteğini çekip fildişi kulesine kapanmış*”⁹ entelektüel tanımıyla örtüşür.

Düşünsel bağımsızlığı, toplumu geliştirmeye dönük eleştirileri ve kurulu düzene karşı aldığı tavır, onun yalnızca Yeni Osmanlılar arasında değil, tüm dönemi içinde ayrıksı bir yerde durmasına neden olmuştur. Ölümünden yıllar sonra da edebiyat tarihlerinde yer alma şekli değişiklik gösterir. Bunlar arasında çarpıcı bir örnek olan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabında Suavî’nin sanat hissinden yoksun, üslubu kuru biri olarak nitelendirildiği¹⁰ ve akabinde entelektüel öneminin göz ardı edildiği görülür. “*Garip bir narsisizmle kendisine hayrandır Övünmeyi daima sever, lüzum görürse yalandan da çekinmez. Hayatında daima bir şantaj tarafı vardır*”¹¹ ve “*Bütün ömrünce imzasız mektuplarla kendini methetmiştir Bu mektuplar ve makaleler megaloman ve persécutée manyak mizacını iyice açığa koyar*”¹² gibi ifadeler Suavî’nin kendi döneminden sonra da pek anlaşılmadığını ortaya koyar. Oysa Suavî, halk içinden çıkmış, sistem dışı bir pozisyonda yer almış, tam da bu nedenle fikirlerini daha radikal biçimde ifade etme imkânı bulmuş bir figürdür. Said’in işaret ettiği gibi, entelektüel yalnız kaldıkça, sistemin dışına itildikçe, sürgün edildikçe daha özgür ve etkili olabilir.¹³ Bu bağlamda, Suavî’nin dışlanmışlığı onun düşünsel serbestliğini ve eylem gücünü artırmıştır. Bu durum, Edward Said’in entelektüel tanımında önemli bir yer tutan “yabancılık” olgusuyla doğrudan ilişkilidir. Said’e göre entelektüel, yalnızca bir düşünce üreticisi değil, aynı zamanda içinde yer aldığı yapılar tarafından “tedirgin edici” ve “yabancı” olarak görülen bir figürdür. Bu kişi toplumun genel kanaatinden ayrıştığı, mevcut düzenin dilini ve değerlerini sorguladığı ölçüde yabancılaşır.¹⁴

Entelektüelin bir diğer özelliği de “temsil edimleri”dir. Dili iyi kullanmayı bilmek temsil faaliyetlerinde önemli bir meziyettir¹⁵ 1908 Meşrutiyeti’nden sonra bile hâlâ tartışılan bir konu olan “konuşulduğu gibi yazmak” fikrini erken bir dönemde dile getiren Suavî¹⁶ bilhassa 1869-1870

⁹ Said, a.g.e., s.23.

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 21.bs., s.238.

¹¹ Tanpınar, a.g.e., s.237.

¹² Tanpınar, a.g.e., s.238.

¹³ Said, a.g.e., s.69.

¹⁴ Said, a.g.e., s.63-64.

¹⁵ Said, a.g.e., s.36.

¹⁶ Falih Rıfkı Atay, *Ali Suavî: Baş Veren İnkılapçı*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2023, s.21.

arasında, 25 sayı çıkardığı, 21. sayıya kadar taş basması usulüyle yayımladığı *Ulûm* gazetesinde, Türkçeye dair pek çok makale kaleme almıştır.¹⁷ Ali Suavî, Türkçeyi yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, yapısal üstünlüğüyle öne çıkan bir düşünce dili olarak değerlendirir. Ona göre Türkçe, fonetik, morfolojik, etimolojik ve sentaktik açılardan Arapça ve Farsçaya kıyasla daha sade, işlevsel ve estetik bir yapıya sahiptir. Bu değerlendirmelerini yalnızca bireysel gözlemlerine değil, Batılı dilbilimcilerin tespitlerine de dayandırarak meşrulaştırır. Özellikle Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması sayesinde, bir kelimeye eklenen ek ya da hecelerle anlamın yoğunlaştırılabileceğini ve genişletilebileceğini belirtir. Bu özellik, Suavî’ye göre Türkçenin anlatım gücünü büyük ölçüde artırmakta; az sayıda sözcükle çok katmanlı ve zengin anlamlar aktarılabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu görüşünü Arthur Lumley David’in örnekleriyle de destekleyen Suavî, “seviştirmemek” kelimesinin İngilizcede ancak “to cause that we do not love one another mutually” gibi uzun bir ifadeyle karşılanabileceğini, “seviştirememek” sözcüğünün ise on iki kelimelik bir yapıya ihtiyaç duyduğunu belirtir: “to cause that it be impossible for us to love another mutually.” Ona göre bu örnekler, Türkçenin ifade ekonomisi açısından ne denli gelişmiş bir dil olduğunu açık biçimde göstermektedir. Türkçenin ses yapısındaki ahenk, vurgu düzeni ve kulağa hoş gelen fonetik yapısı sayesinde Batı dillerinden daha uyumlu ve estetik bir dil olduğunu ileri sürer. Ayrıca, 1908 Meşrutiyet’inden sonra *Genç Kalemler* dergisinde ifade edilen “bir başka dilden kelime alınabilir ama kaide alınamaz” fikrini çok daha önce ortaya atar. Suavî, “Osmanlıca” adıyla anılan dilin doğru bir ifade olmadığını, “Osmanlı” kelimesinin siyasi bir ünvan olduğunu belirtir. Türkçenin, Arapça ve Farsçadan alınan unsurlarla şekillenmiş bir bileşik dil olduğunu ifade etmektedir. Ona göre dile yeni kelimelerin girmesi, gelişim açısından kaçınılmazdır; ancak bu süreçte dilin gramer yapısının bozulmaması elzemdir.¹⁸ Ayrıca, Batı medeniyetine ait temel bilimsel eserlerin oluşturulacak bir tercüme heyeti tarafından Türkçeye çevrilmesini, Türklerin çalışmalarını Avrupa’ya bildiren bir akademi kurulmasını önermekte¹⁹; böylece hem bilgi aktarımının sağlanacağını hem de Türkçenin entelektüel düzeyde gelişeceğini vurgulamaktadır. Suavî’nin Türkçeye ilgili çalışmaları, mensubu olduğu millet adına toplumsal bir

¹⁷ Uçman, a.g.m., s.445.

¹⁸ Atay, a.g.e., s.45-47.

¹⁹ Ülken, a.g.e., s.91.

davayı sahiplenişini ve bu doğrultuda fikrî faaliyete geçişini ortaya koymaktadır.

Bir Entelektüelin Hakikat Arayışı ve Yayın Faaliyetleri

Ali Suavî'nin entelektüel kimliği yalnızca siyasi düşüncelerle değil, dil ve bilgi üretimi alanındaki faaliyetleriyle de açıklanabilir. Suavî, 1866 sonlarında 127 adet eseri bulunduğunu ve bunların birçoğunun küçük risaleler olduğunu aktarmış olsa da 27-28 yaşlarında birinin bu kadar eser vermesine şüpheyile yaklaşılmıştır. Bu bağlamda, Hüseyin Çelik, Suavî'nin eserlerini türlerine göre tasnif etmiş ve hangi eserin günümüze ulaştığını ortaya koyan sistematik bir envanter çalışması yapmıştır. Bu kapsamlı listeye göre elde mevcut olan telif eserler şunlardır: *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* (Filibe-1865), *Santorin Risalesi* (Filibe-1866), *Hukuku's-Şevâri'* (İstanbul-1908), *Defter-i Amâl- Ali Paşa* (Paris-1871), *Türkiye Fi 1288* (Salnâme) (Paris-1871), *Mısır Fi 1290* (Salnâme) (Paris-1873), *Hive Fi Muharrem 1290* (Paris-1873), *Le Khiva* (Hive'nin Fransıcası) (Paris-1873), *Nasır-ed-Din Chah D'IRAN* (Paris-1873), (I) *A Propos de L'Herzégovine* (Paris-1875), (II) *A Propos de L'Herzégovine* (Paris-1876), (III) *A Propos de L'Herzégovine-Monténégro* (Paris-1875), *Question of the Day-Turk or Christian* (Londra-1876) şeklinde sıralanabilir. Ayrıca ilâvelerle yayımlanmış olduğu eserleri, tercümeleri, yarım kalan eserleri, süreli yayınları, neşrettiklerinin dışında yazar olarak yer aldığı süreli yayınları ve kaynaklarda adı geçmesine rağmen bulunamayan otuz dört eseri sınıflandırılmıştır.²⁰

Bu noktada Edward Said'in entelektüelin dil ile ilişkisine dair tanımı Suavî'nin başta kendi dili olmak üzere çeşitli dillerde ve konularda eser vermesi bakımından son derece açıklayıcıdır. Said'e göre;

“Her entelektüel bir dilin içine doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetlerinin başlıca aracıdır. Diller elbette daima millidir -Yunanca, Fransızca, Arapça, İngilizce, Almanca vb.-, ama benim burada vurgulamak istediğim temel noktalardan biri, entelektüelin salt anlaşılabilirlik ve aşinalık gibi bariz nedenlerden değil aynı zamanda dile özel bir ses, kendine özgü bir vurgu ve nihayet kendisine ait bir perspektif getirmeyi umduğudur.”²¹

Eserlerinin birçoğunu Türkçeye vermiş olan Suavî, yargılayıcı bir üsluba sahiptir. Âli Paşa'nın sağlığında ona kâfir, zalim, katli vacip diyen Ali Suavî, Paşa'nın ölümünden sonra yazdığı *Defter-i Amâl-i Ali Paşa* (Paris-1871)'da Batılı sefirlerin sözüne fazlasıyla kulak vermekten

²⁰ Çelik, a.g.e., s.333-337.

²¹ Said, a.g.e., s.41.

gayrimüslimlere verilen imtiyazlardan, dış borçlardan, Osmanlı Devleti'nin çeyrek asırlık durumundan Âli Paşa'yı sorumlu tutar.²² Yerli meselelerin yanı sıra Atay'ın “*ilk Türkçülerdendir ve ilk Türkçecidir*”²³ şeklinde tanımladığı Suavî Türk tarihine dair pek çok eser vermiştir. Bunlar arasında *Ulûm* gazetesinde yayımladığı yazılar aracılığıyla haberdar olduğumuz iki önemli broşürü “*Hîve Tarihi*” ve “*Türk*” Suavî'nin Doğu'daki Müslümanları ihmal ettiği için Osmanlı yönetimini uyarmak için yazılır.²⁴ *Hîve Tarihi* ilk kez 1873'te Paris'te Fransızca olarak yayımlanmış, daha sonra Türkçeye çevrilerek İstanbul'da neşredilmiştir. Suavî'nin bu metinleri, onun dönemin Türkçülük cereyanından haberdar olduğunu ve Avrupa'daki önemli Türkoloji kaynaklarını takip ettiğini göstermektedir. Özellikle Joseph de Guignes'in *Mémoire historique sur l'origine des Huns et des Turcs* adlı eserini bildiği, Abel Rémusat'ı okuduğu anlaşılmaktadır. Suavî'nin, çağdaşlarının çoğu Osmanlıcılık idealini savunurken, açık biçimde Türkçülüğü öneren ilk isimlerden biri olması bu bağlamda önemlidir. Ayrıca Jön Türkler arasında Le Play'dan ilk kez Prens Sabahattin'in söz ettiği kabul edilse de bu isme yüzeysel de olsa ilk defa Ali Suavî'nin değindiği bilinmektedir.²⁵ Ali Suavî'nin bu minvalde geliştirdiği düşünsel yönelim, yalnızca alternatif bir ideoloji üretme çabası değil, aynı zamanda iktidarı sorgulayan bir entelektüel müdahaledir. Bu bağlamda Suavi, Edward Said'in “*iktidara karşı hakikati söyleyen*” entelektüel tanımının önemli bir yansımasıdır. Said'e göre gerçek entelektüel, düşüncelerinde laik, bağımsız ve tutarlıdır; yalnızca belirli alanlarda değil, tüm meselelerde özgürce düşünür ve ifade eder. Entelektüelin temel sorumluluğu, egemen yapıları doğrudan yıkmak olmasa da onları sorgulanabilir hâle getirmek, hakikati ifade ederek toplumsal bilinci uyandırmaktır.²⁶ Bu bağlamda Ali Suavî, ortaya koyduğu risaleler, gazete yazıları ve tarihî değerlendirmelerle yalnızca eleştiride bulunmakla kalmamış; aynı zamanda Osmanlı yönetiminin siyasal tercihlerini ve ideolojik yönelimlerini kamuoyu nezdinde tartışmaya açarak sorgulanabilir hâle getirmiştir.

Suavî'nin dikkat çekici yayınlarından biri de *Ulûm* gazetesinin yirmi birinci sayısından itibaren gazeteye ek olarak yayımlamaya başladığı “*Kāmûsü 'l-Ulûm ve 'l-Ma'ârif*” adlı resimli ve alfabetik ansiklopedidir. Bu

²² Çelik, a.g.e., s.340-342.

²³ Atay, a.g.e., s.7.

²⁴ Çelik, a.g.e., s.346.

²⁵ Ülken, a.g.e., s.80.

²⁶ Said, a.g.e., s.95-97.

girişim, Osmanlı düşünce tarihinde görselliğe dayalı modern ansiklopedi anlayışının öncülerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu girişim için Atay şu ifadeleri kullanır:

“Paris’e sığınan, akşama bir öğün yemeği nasıl bulacağı bilinmez bir Türk delikanlısının, bir yandan gazetesini ile uğraşarak, bir yandan koskoca resimli bir ansiklopedi çıkarmaya kalkışmasındaki cesaret, ancak inanmış bir inkılapçının aşkından ve şevkinden başka ne ile izah olunabilir?”²⁷

Ulûm’un eki olarak yayımlanmaya başlayan bu ansiklopedi Türkiye’de Batılı tarzda, alfabetik olarak yapılmış ilk ansiklopedi denemesidir. Gazetenin 21. Sayısından itibaren beş fasikülde dokuz resim olmak üzere 25. Sayıya kadar devam eden ansiklopedi “Atabek” maddesinde kalır.²⁸ Suavî’nin buraya aldığı maddeler arasında sözlüklere girebilecek birtakım kelimeler de yer almakla birlikte dilinin sade olmasına karşın teknik bakımdan zayıf bir çalışmadır.²⁹ Ansiklopedinin resimli olması İstanbul’daki bazı softalar tarafından eleştirilince Suavî, 1282 tarihli sayıda eleştirilere cevap verir. Yazısında, Hz. Peygamber dönemi Mekke’sinde yapılan putlara tapıldığı o zamanlar resim ve nakışın olmadığını dolayısıyla yasak edilenin yalnızca heykel olduğunu; bunun da günümüzde kimsenin heykele tapmayacağı için geçerliliğini yitirmiş bir durum olduğunu ifade eder. Resim için ayrıca, nice halife ve hükümdarın resim yaptırdığını söyleyerek bunun günah olmadığını açıklar.³⁰ Böylece Suavî, sadece entelektüel üretimi değil, bilginin sunumu, aktarımı ve araçsallaştırılması konusunda da çağının önünde bir tutum sergilemiştir.

Entelektüelin Ölümü

Ali Suavî’nin 20 Mayıs 1878’de Çırağan Sarayı’nı basma girişimi sırasında hayatını kaybetmesi, onun entelektüel kimliğini tamamlayan trajik bir dönüm noktasıdır. Bu olay, yalnızca başarısız bir siyasi kalkışma değil; aynı zamanda düşünce ile eylemi ayırmayan bir entelektüelin marjinal bir davranış örneğidir. Entelektüelin marjinal davranışı “*ne acıdır ki bazen kimsenin farkında olmadığı bir dehşete şahadet eden bir tanık rolüne mahkûm olmak anlamına*” gelebilir³¹ Suavî’nin şahadete doğrudan tanıklık ettiği ölümü hakkında kendisinin Rus ve İngiliz ajanı; Mason; V. Murat’la yakın arkadaş olduğuna dair pek çok sansasyon bulunur. Hüseyin

²⁷ Atay, a.g.e., s.27.

²⁸ Çelik, a.g.e., s.286.

²⁹ Uçman, a.g.m., s.447.

³⁰ Atay, a.g.e., s.40.

³¹ Said, a.g.e., s.16.

Çelik, Suavî'nin Rus düşmanı olduğunu, İngilizlerin II. Abdülhamit'le çıkar çatışması yaşamadığı için Suavî'nin İngilizlerle de çalışmadığını, Paris'teki mason locası Grand Orient de France'ın kayıtlarında Suavî'nin adına rastlanmadığını, V. Murat'la mektuplaşması ya da görüşmesine dair bir kanıt bulunmadığını ayrıca V. Murat'la tek ilişkisinin *Monténégro* adlı kitabının başına onun resmini koyup ona hitaben bir giriş yazması şeklinde açıklar.³² Kuntay'ın aktarımıyla bu ölüm ardında başka bir ihtimal de Çırağan Vak'ası'nı II. Abdülhamid'in tertip etmesidir. II. Abdülhamid, iyileşip tahta çıkma ihtimali olan V. Murat'ın arbede sırasında tanınmayıp katledilmesini umarak Suavî'ye karışıklık çıkarması için para verir.³³ Bazı araştırmalara göre 250 bazı araştırmalara göre ise 500 kişilik muhacir grubuyla Çırağan Sarayı'nı hem karadan hem denizden saran Ali Suavî, muhafızları etkisiz hale getirdikten sonra ikinci kata çıkarak Sultan Murat'ın dairesine gitmiştir. Sultani kollarından tutup dışarı çıkarmaya çalışırken Beşiktaş Karakolu muhafızı Hasan Ağa, bir grup askerle sarayı kuşatır ve Suavî'nin başına sopasıyla vurarak ölümüne sebep olur.³⁴ Çelik, ölümünden sonra Suavî hakkında kötü konuşanları başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar mensupları ve Sultan Abdülhamid yanlıları şeklinde iki gruba ayırır. Yine ölümünden sonra kendisinden hayırlı bahsedenleri Jön Türkler olarak niteler. Fakat Suavî Jön Türklerin çeşitli yayınlarında adeta bir destan kahramanı haline gelir.³⁵ Bu bağlamda Edward Said'in entelektüel tanımında vurguladığı üzere “gerçek entelektüeller kazığa bağlanıp yakılma, sürgüne gönderilme, çarmlıha gerilme riskine girmek durumundadır”³⁶ fakat Suavî “sürgün”, “marjinal” ve “eylemci” kimliklerinin nihayetinde mezarı dahi olmayan bir Türk entelektüeli olarak tarihte yerini almıştır.

Suavî'nin ölümü, onun siyasi bir radikal ya da maceraperest değil; düşüncelerine, halkına ve tarihsel sorumluluğuna derin bir sadakat duyan bir entelektüel olduğunu kanıtlar. Egemen yapıların dışında kalmayı seçen, bu yüzden sürekli baskı altında yaşayan ve sonunda canıyla bedel ödeyen Suavî, entelektüelin toplumla ve iktidarla ilişkisini yeniden tanımlayan tarihsel bir figür olarak değerlendirilebilir.

³² Çelik, a.g.e., s.308-319.

³³ Mithat Cemal Kuntay, *Sarıkh İhtilalcı Ali Suavi*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2015, 2. bs., s.212.

³⁴ Cevdet Küçük, “Çırağan Vak'ası”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.8 (1993), s.306-309.

³⁵ Çelik, a.g.e., s.322-323.

³⁶ Said, a.g.e., s.24.

Sonuç

Ali Suavi'nin 20 Mayıs 1878'de Çırağan Vak'ası sırasında hayatını kaybedişi, yalnızca bir siyasi eylemin trajik sonu değil, aynı zamanda bir entelektüel portresinin tamamlayıcı sahnesidir. Suavi, düşünceleriyle olduğu kadar eylemleriyle de yaşadığı dönemin egemen söylemine meydan okumuş; kendisini sürgün, dışlanmış ve tehlikeli konumlarda bulan bir muhalif olarak konumlandırmıştır. Edward Said'in tanımıyla entelektüel, iktidara karşı hakikati dile getiren, eleştirel mesafesini daima koruyan ve bunu yalnızca düşünsel değil, yaşamsal bir pratiğe dönüştüren kişidir. Suavi'nin sürgün edilmesi, cemiyetlerden dışlanması, yazıları nedeniyle hedef haline gelmesi ve nihayetinde V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla giriştiği silahlı eylemde yaşamını yitirmesi, onun entelektüel kimliğini yalnızca kalemle değil, bedeniyle de taşıdığını gösterir. Suavî'nin entelektüel kimliği, bireysel gözlem ve itirazın çok ötesinde, kurucu ve dönüştürücü bir bilinçle örülüdür. *Muhbir* ve *Ulûm* gazeteleri aracılığıyla dile getirdiği meşrutiyetçi, halkçı, laik ve Türkçü fikirleri; *Kāmûsü 'l-Ulûm* ve *'l-Ma'ârif* gibi ansiklopedik girişimlerle bilgi üretimini sistemleştirme çabası; Osmanlı'nın yapaylığını sorgulayan, Türkçeyi savunan dil politikaları; Batı'daki entelektüel ve akademik geleneği tanıma ve tercüme faaliyetleri aracılığıyla bu yapıyı Osmanlı coğrafyasına uyarlama iradesi, onun entelektüel üretiminin çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır.

Ali Suavî'nin yalnızca düşünsel değil, eylemsel alanda da cesur oluşu, Said'in “iktidara hakikati söyleyen” entelektüel tanımıyla birebir örtüşür. O, yalnızca düşüncelerinden ötürü sürgün edilen biri değil; sürgündeyken de düşünen, yazan, yayımlayan ve örgütleyen bir figürdür. Yalnızca eleştiren değil, aynı zamanda öneren; yalnızca çağrışım yapan değil, aynı zamanda kuran biridir. Bu bakımdan, Suavî'nin entelektüel yalnızlığı, onun tarihsel anlamda etkisiz olduğu anlamına gelmez; aksine, onun çığır açıcı fikirlerinin dönemi içinde anlaşılmadığını, ancak sonraki gelişmelerle ileriki dönemlerde yankı bulduğunu açıklar.

Gazete çıkarmaktan ansiklopedi yayımlamaya, eğitim reformları önermekten dil politikaları geliştirmeye, modern bir İslam anlayışı ve Türk kimliği savunmaktan laiklik ve cumhuriyet fikrini dillendirmeye kadar birçok alanda ortaya koyduğu fikirler, Suavi'yi Said'in “sürgün, marjinal ve yabancı” entelektüel tipolojisinin Osmanlı'daki en somut temsilcilerinden biri hâline getirir. Ölümü, onun marjinalleşmesinin son aşaması olsa da ardında bıraktığı düşünsel miras, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan entelektüel sürekliliğin kopmaz halkalarından biri olarak değerlendirilmeye devam etmektedir. Suavi, iktidarı yerinden

etmese de onu sorgulatmayı başaran, düşünceyi eylemle birleştiren, bedel ödemekten kaçınmayan bir entelektüel olarak Türk düşünce tarihine kazınmıştır.

Kaynakça

- ATAY, Falih Rıfkı, Ali Suavi “Baş Veren İnkılapçı”, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2023.
- ÇELİK, Hüseyin, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- KUNTAY, Mithat Cemal, Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Çırağan Vak’ası”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, C.8, ss.306-309.
- SAİD, Edward, Entelektüel Sürgün Marjinal Yabancı, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- UÇMAN, Abdullah, “Ali Suavi”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, C.2, ss.445-448.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünme Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.

ANKARAD, 2025; 6(11): 15-52	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1735977

Araştırma Makalesi / Research Article

**SELANİK ÖRNEĞİYLE TÜRK ŞEHİR GELİŞİMİNİN
BALKANLARA YANSIMASI***

Betül ÖZCAN BALKIR**

Öz: Bu çalışmada, Anadolu'da her kentte gördüğümüz şehir gelişiminin, Balkanlardaki yansımaları Selanik örneği üzerinden incelenmektedir. Selanik, Kuzey Yunanistan'da bir liman kentidir. Antik çağlardan beri ticari olarak önem kazanır. İlk 1380'de Türklerin eline geçen şehir, 1430'da II. Murat tarafından kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fetih sonrası Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları doğrultusunda göçler sayesinde tipik bir Osmanlı-Türk şehri kimliği kazanmıştır. Şehrin tanımı, "cuması kılınmalı, kadısı bulunmalı, pazarı kurulmalı ve hamamı olmalıdır". Bu düstur doğrultusunda Balkanlarda Türk kent gelişimi, Anadolu'daki diğer kentlerden farksızdır. Selanik, kozmopolit yapısına rağmen, özellikle kuzey kesimlerinde, bu gelişimi yansıtan tipik Türk kenti görünümündedir. Osmanlı şehrinin çekirdeğini oluşturan büyük camiler, bedestenler, hamamlar gibi kamusal yapılar etrafında mahalleler gelişmiştir. Her mahallenin de cami, dükkân, çeşme, hamam gibi yapıların bulunduğu kendi merkezleri vardır. Selanik'te, kamu yapılarında 19. yüzyıla kadar Erken ve Klasik Osmanlı mimari üslubu hâkimdir. Konutlar ise Anadolu iç sofalı Türk evi plan tipinde yapılmıştır. 1870'lerden itibaren Batılı şehircilik unsurlarını bünyesine katmıştır. Selanik'in Türklerin elinden çıkması ve mübadele sonrası Türklere ait birçok eser devlet eliyle yok edilmiştir. Selanik'te inşa edilmiş yaklaşık 411 yapıdan günümüze ulaşabilen az sayıdaki eser, Selanik'in Türk Şehri olarak gösterdiği gelişimi evreleri hakkında fikir vermektedir.

* Bu Makale 15-18 Mayıs 2025 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirilen "Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Kongresi"nde sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-6634-2818>, betul.ozcan.balkir@yobu.edu.tr (Yozgat Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Department of Turkish Islamic Art, <https://orcid.org/0000-0002-6634-2818>, betul.ozcan.balkir@yobu.edu.tr).

Anahtar Kelimeler: Selanik, Türk Şehir Gelişimi, Mimari, Osmanlı İskân Politikası, Balkanlar.

TURKISH CITY DEVELOPMENT IN THE BALKANS WITH THE EXAMPLE OF THESSALONIKI

Abstract: In this study, the reflections of urban development seen in every city in Anatolia in the Balkans are examined through the example of Thessaloniki. Thessaloniki is a port city in Northern Greece. It has been of commercial importance since ancient times. The city, which first fell into Turkish hands in 1380, was definitively annexed to Ottoman territory by Murat II in 1430. After the conquest, it gained the identity of a typical Ottoman-Turkish city thanks to migrations in line with the settlement policies of the Ottoman Empire. The definition of the city is that "it must have a grand mosque, a judge, a market and a bathhouse". In line with this principle, Turkish urban development in the Balkans is no different from other cities in Anatolia. Despite its cosmopolitan structure, Thessaloniki, especially in its northern parts, has the appearance of a typical Turkish city reflecting this development. Neighborhoods developed around public buildings such as large mosques, covered bazaars, and baths, which formed the core of the Ottoman city. Each neighborhood has its own center with structures such as mosques, shops, fountains, and baths. In Thessaloniki, Early and Classical Ottoman architectural styles dominated public buildings until the 19th century. The houses were built in the plan type of Turkish house with Anatolian interior sofa. From the 1870s onwards, it incorporated Western urban elements. After Thessaloniki lost control of the Turks and after the population exchange, many works belonging to the Turks were destroyed by the state. The few works that have survived to the present day from the approximately 411 buildings built in Thessaloniki provide an idea about the stages of Thessaloniki's development as a Turkish city.

Key Words: Thessaloniki, Turkish Urban Development, Architecture, Ottoman Settlement Policy, Balkans.

Extended Abstract:

After Thessaloniki was definitively annexed to the Ottoman lands by Murat II in 1430, the Turkish-Muslim population increased thanks to voluntary or forced migrations from Anatolia in line with the settlement policies of the Ottoman Empire. As the newly arrived Turkish elements began to build their own institutions, the city took on the identity of a typical Ottoman-Turkish city.

The condition used to define a Turkish Islamic city, "it must have Friday prayers, a judge, a market and a bathhouse" was applied not only in Anatolia but also in all geographies where the Ottomans ruled. The

Balkans were not exempt from this condition. The city of Thessaloniki, which has a cosmopolitan structure consisting mainly of Turks and Jews, as well as Greeks, Levantines and other Balkan elements, developed as a typical Turkish city despite this characteristic. The city became a large and rich trade center of the Ottoman Empire with the settlement of Jews fleeing Spain in the 16th century. It was one of the most modern and free cities of the Ottoman Empire in the 19th century. In this environment of freedom, intellectual movements such as the Union and Progress Society and the Young Turks were born here. Thessaloniki, which maintained its position in the Ottoman Empire until 1912, was handed over to the Greeks without a fight in 1912 after the Balkan War, and was definitively lost with the Treaty of Bucharest in 1913. The Turkish elements of the city were destroyed by fire and disease, and the remaining migrated to Turkey during the population exchange.

The city of Thessaloniki went through two distinct phases during the Ottoman Empire:

When the Turks first settled in the city, they settled on the north side of Vardar Street, which divided the city into two within the city walls, and established their neighborhoods here. At first, structures such as Hamza Bey Mosque, Bedesten, Bey Hamam, which formed the real core of the city, were built in the area close to the street. Neighborhoods began to develop around this core. It was seen that each neighborhood, which developed from the core towards the northern slope, had its own centers with structures such as mosques or masjids, shops, fountains, and baths. In the 16th century, construction shifted to the northwest of Vardar Street. The complex formed by the Cezeri Kasım Pasha Mosque and Pasha Hamam contributed to the development of this region.

In the southern part of the city, there was the Jewish Neighborhood and streets formed by shops where various crafts were made, as well as structures such as customs, armories, etc. The Bedesten was also located to the south of Vardar Street, where trade was intense. The Greeks lived in a small area in the east of the city. In the west of the city, the Levantines and other ethnic elements occupied a small area. All public, religious and civil structures of the city, which developed in this way until the beginning of the 19th century, were built in the Early and Classical Ottoman architectural style. Alternating wall textures of stone and brick, spiked eaves, domes and minarets of mosques formed the defining silhouette of the city. The living areas of the city residents, the houses, were also built in the Turkish house plan scheme with inner and central sofas, which was frequently preferred in Anatolia. Turkish houses were introverted

structures with high-walled courtyards. Most of the Turkish neighborhoods were destroyed in the fire of 1917, and very few examples have survived to the present day. The house where Atatürk spent his childhood is one of the Turkish houses in Thessaloniki that has survived to the present day.

The city was a sanjak attached to the Rumelia Province, but after the Vilayet system was implemented in 1864, it became the Salonika Province. Changes began in the city after the second half of the 19th century. Starting in 1866, the southern part of the outer walls were demolished, docks were built during the reign of Sultan Abdulhamid II, and drainage channels were opened to eliminate the risk of malaria in the city. With the establishment of the Municipality in 1869, health inspections became easier and the city was cleaned for the first time. The province became a Turkish city with electricity. Trade developed even more with the railway networks connected to the port. The walls in the east of the city were removed and the new Hamidiye District was established to the east with a western understanding. It took on the air of a modern city with its wide streets and avenues, western-style public buildings and villa-style residences. The newly constructed public service buildings such as the Rüstiye and İdadiye Buildings, Hamidiye Hospital, Government Building, Islahane, Ziraat Mektebi, Kışla were built in neoclassical and selective style with westernization effects as in the whole empire. The houses built in the new district also adorned the streets in the form of European-looking villas. According to sources, in addition to the churches converted into mosques, approximately 411 structures of different types such as new mosques and masjids, soup kitchens, inns, covered bazaars, baths and fountains were built in Thessaloniki, which remained under Ottoman rule for 484 years, until 1913. The few Turkish structures that have survived to the present day are the places of worship, businesses, baths and fountains that form the core of the Turkish city. The neighborhoods that developed around this core were destroyed especially in the great fires that broke out in 1840 and 1917.

Once upon a time, Jews and Turks were the most populous ethnic groups in this cosmopolitan city, but today there is no other ethnic group left except the Greeks. Unfortunately, while the Turkish neighborhoods were destroyed by fires, when the city fell into Greek hands, as in all Balkan countries, hundreds of works were destroyed by the state due to the policy of forgetting the Turkish period. It is important to be able to get an idea about the development and stages of the city from the Turkish works that have survived to the present day, which are very few in number but certain, as they show that the Turks once built their own civilization in Thessaloniki.

Giriş

Bu çalışmada bugün Yunanistan'ın bir şehri olan Selanik'in bir Osmanlı Türk Şehri olarak gelişimi ele alınmıştır. Türk- İslam şehrinin tanımında “cuması kılınacak, pazarı duracak, kadısı olacak ve hamamı olacak” ibareleri olmazsa olmazlardır¹. Selanik'in Osmanlı hâkimiyetine girdikten sora bu bağlamda nasıl bir gelişme gösterdiği belgeler ve günümüze ulaşmayı başıarabilmiş sayılı yapıların ışığında irdelenmiştir. Osmanlı kenti olarak nasıl bir gelişme gösterdiği ana hatlarıyla anlatılıp, şehrin kısaca coğrafi konumu, tarihi gelişimi, nüfusunu oluşturan unsurları, ticareti, imar faaliyetleri ve eserlerin şehir içindeki konumları, kullanım amaçları, şehrin bu yapılarla göre nasıl geliştiği hakkında bilgiler verilecektir.

Fotoğraf 1. Selanik eski şehir²

Kaynak taramasında, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Selanik şehrinde de Türk dönemine ait fazla eserin ayakta kalmadığı görüldü. Mevcut eserler hakkında da ayrıntılı yayınlara rastlayamadık. Ancak E.H.Ayverdi'nin kitabında mevcut olan veya olmayan tüm eserler, arşivlerden bulunduğu kadarıyla listelidir³. Ayrıca, Yunan Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı, “Ottoman Architecture in Greece” adlı kitapta

¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, IV (1984), s. 69-70; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları, İstanbul 2013, s. 87.

²http://www.hourmo.eu/15_Stamps_&Cartoons/1919/1919_06_02_Greece_Golfe_de_Sa_lonique_Quadruple_Postcard.jpg (11.07.2025'te alındı)

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, C.IV, İstanbul 1982.

da, mevcut yapılar hakkında bilgiler verilmiştir⁴. Yayınlarda geçen, yerleri tespit edilebilen yapıların konumlarından Osmanlı şehir gelişimi üzerine bir nebze bilgi sahibi olunabilmektedir.

Bu çalışma, Selanik gibi önemli bir şehir üzerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun şehircilik anlayışını tanımamıza katkı sağlayacaktır.

1. Selanik Şehri'nin Tarihçesi

Selanik, Kuzey Yunanistan'da, Ege Denizi'nin kuzeybatı köşesindeki Termaikos Körfezi'ne kıyısı olan bir liman kentidir. Atina'dan sonra Yunanistan'ın ikinci büyük sanayi ve liman kenti olan Selanik, Antik çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Zamanla şehrin deniz kıyısı doldurulup düzleştirilerek kullanıma katılmıştır⁵.

Harita 1. Selanik Vilayeti⁶

Selanik MÖ.400'lü yıllarda Makedonya kralı Philippos tarafından kurulmuş, daha sonra MÖ. 316'da Kral Kassandros, eşi Thessaloniki'nin adını şehre vermiştir⁷. 1204-1224 yıllarında Dördüncü Haçlı Seferi'nden

⁴ Ed.E. Brouskarı, Otoman Architecture in Greece, 2009.

⁵ Nihat Kaşıkçı-Hasan Yılmaz, Mora'dan Viyana'ya Osmanlı Avrupası (Ülkeler, Şehirler, İz Birakanlar), Ankara 2001, s.78

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Macedonian_Apostolic_Vicariate_of_the_Bulgarians#/media/File:Vilaet_Solunski.jpg

⁷ Meropi Anastassiadou, Selanik 1830-1912, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2001,41.

sonra kurulan Latin Krallığının, 1224-1246 yılları arasında da Eperios Despotluğu'nun merkezi olmuştur⁸.

Şehir, 1380 yılında Murat Hüdavendigâr döneminde Hayrettin Paşa tarafından ilk kez Türklerin eline geçmiştir. Bu tarihten sonra zaman zaman Türklerle Bizanslılar arasında birkaç kez el değiştiren şehir, Yıldırım Bayezid tarafından tekrar Osmanlı topraklarına katılmış; ancak Ankara Savaşı'ndan sonra Süleyman Çelebi tarafından 1404'te Bizanslılara verilmiştir. Gittikçe güçsüzleşen Bizans İmparatorluğu ise burayı elinde tutamamış ve 1423 'te Venedik'e satmak zorunda kalmıştır. Şehir, son ve kesin olarak 1430 yılında 2. Murat zamanında Türk topraklarına katılmıştır⁹. Bu tarih eski Akheiropoietos Kilisesi'nin içindeki mermer sütunlardan birine işlenmiş ve burası camiye çevrilerek Eski Cuma Camisi ismini almıştır¹⁰.

16. yüzyılda İspanya'dan kaçan Musevilerin bir kısmı şehre yerleştirilmiştir. Selanik, özellikle Musevilerin de buraya yerleştirilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük ve zengin bir ticaret merkezi olarak büyüyüp gelişmiştir¹¹. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun en gelişmiş, modern şehirlerinden biridir. Şehir Rumeli eyaletine bağlı bir sancak iken, 1864'te ilk kez uygulanmaya başlanan vilayet düzeni ile vilayetlere bağlı livalıklar sistemi kurulmuş ve Selanik vilayet olmuştur¹².

⁸Emre Dölen, "Kartpostallarla Geçmişte Selanik", Tarih ve Toplum Dergisi, c.26/ sy.156 (Aralık 1996), s.24; Kaşıkçı- Yılmaz, a.g.e., 78; P. Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, İstanbul 1985, s.389; M. Tayyip Gökbilgin, "Selanik", İslam Ansiklopedisi, c.10, Eskişehir 2001, s. 337-339.

⁹Nur Akın, Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları, İstanbul 2001, s.70. Semavi Eyice "Atatürk'ün Doğduğu Şehir Selanik-1881", İlgi, sy. 31 (Mayıs 1981), s. 2-3 (2-8); Kaşıkçı- Yılmaz, a.g.e., s.78; Tuğlacı, a.g.e., s. 389; Necdet Sakaoğlu, 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Kentleri, İstanbul 2010, s. 35.

¹⁰ Ayverdi, a.g.e., s.256; Eyice, a.g.m., s. 3; Kaşıkçı- Yılmaz, a.g.e., s.78; Lila Sambanopoulou, "Thessaloniki In The Otoman Period (15th-18th c)", Otoman Architecture In Greece, ed. E. Brouskari, Livani Publications SA, 2009, s. 216.

¹¹Gökbilgin, a.g.m., s. 343, Sambanopoulou, a.g.m., s. 217.

¹² Akın, a.g.e., s. 70.

Fotoğraf 2. 15. yüzyıldaki durumunu gösteren bir gravür¹³

Şehir gelişip zenginleştikçe Avrupa devletlerinin ve diğer Balkan devletlerinin iştahını kabartmıştır. Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar, kente sahip olmak için çekişmeye başlar. 1912’de Balkan savaşları esnasında, Bulgarların şehri yağmalamasından korkan zengin tüccarların, kolordu komutanına rüşvet vermesi sonucu şehir savaşılmadan Yunan ordusuna bırakılmıştır. 1913 yılında Bükreş Antlaşması ile de kesin olarak elden çıkmıştır¹⁴. Selanik 18-19 Ağustos 1917 ‘de büyük bir yangın geçirmiş, yangın sonrası Türk mahallelerinin büyük bölümü ortadan kalkmıştır. Burada kalan son Türkler de Kurtuluş Savaşı sonrası nüfus mübadelesinde Türkiye’ye göç etmişlerdir¹⁵.

2. Balkanlarda Osmanlı Kentleşmesi

Osmanlılar, Balkanlardaki ilk dönemlerinde, ele geçirdikleri yerlerin Türkleştirilmesi için göçebe Türk aşiretlerinin iskânı politikasını kullanmışlardır. Özellikle zaviyelerin, Türk köylerinin oluşmasında ve yerli halkın İslamlaştırılmasında önemli katkıları olmuştur. Anadolu’dan

¹³ Vasilis Dimitriadis, *Topografia tes Thessalonikes kata ten Epokh tes Tourkokratias, 1430-1912*, (Türk Yönetimindeki Selânîk’in Topografyası), Selanik, 1983.

¹⁴ Mustafa S. Akpola, “Selanik Atatürk Evi’nin Tarihi Önemi ve Balkanlar Geleneksel Konut Mimarlığı Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* 17-19 Mayıs 2000, c.1, Ankara 2001 s. 23; Nusret Çam, *Yunanistan’daki Türk Eserleri*, Ankara 2000, s. 288; Eyice, a.g.m., s. 4; Gökbilgin, a.g.e., s. 348.

¹⁵ Dölen, a.g.m., s.26.

pek çok aşiretin Balkanlara göç ettirilmesi sonucu, Türk kökenli etnik ögeler ağır basmıştır. Bu Türk kökenli gruplara uç beylikleri verilmiştir. Onlar da bu beyliklerin ellerinden gitmemesi için mücadeleler vermişler, yeni ele geçen yerlere kendi yakınlarını yerleştirerek buralardan yararlanmışlardır. Bu gruplar, bulundukları yerlerin imarı için birtakım vergilerden muaftırlar¹⁶.

Teselya'nın fethinden sonra, buraya Anadolu'dan da bir grup Yörükler yerleştirilmiştir¹⁷. Fatih Sultan Mehmet dönemine ait tahrir defterleri, Rumeli'nin çeşitli yerlerinde iskân edilen aşiretlerin çoktan toprağa bağlanıp, köyler oluşturdıklarını gösterir. Böylece sürgünle veya kendi istekleriyle Rumeli'ye geçen Türkler, bir yandan Balkanları Türkleştirmeye ve bunu sürekli hale getirmek için gerekli kurumları oluşturmaya çalışmışlar, bir yandan da Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalarını sağlamışlardır¹⁸.

15. yüzyılda Rumeli kentleri çok kalabalık değildir, Selanik gibi köklü bir şehir bile 4803 haneden oluşmaktadır. Ancak bu yüzyıldan sonra, Balkanlarda Osmanlı'nın güçlenmesiyle, yeni şehirler kurulmaya, nüfus artmaya başlamıştır¹⁹.

Osmanlılar, Balkanlardaki ilk dönemlerinde, askeri ve yönetim merkezleri kurmuşlardır. Bu merkezler bazı yeni şehirlerin çekirdeğini oluşturmuştur. Fetihlerden sonra şehirlerin karakterini değiştirecek zorlamalar yapmamışlarsa da, merkeziyetçi düzen ve onun gereği belli hiyerarşik düzendeki kurallara bağlı meydana gelen kurum ve kurulların varlığı, kentlerin fiziksel yapısını etkilemiştir²⁰.

Balkanlarda, kent gelişimi, Osmanlı'nın Anadolu'daki diğer kentlerinden farklı olmamıştır. *Kentler*, ortak bir merkezin -ki bu merkez genelde bir Cuma camisidir- çevresinde gruplanmış mahallelerden meydana geliyordu. Kent merkezlerinin yayıldıkları alan ve özellikleri kentlere göre değişiklik göstermesine rağmen, her kentte, merkezde cami, bedesten ve çevresindeki dükkânları içeren çarşı, varsa kale, ayrıca, medreseler,

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi, sy.2 (1942), 283-285; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4(Ekim 1953-Temmuz 1954), 548-550; Halil İnalcık, "Rumeli", İslam Ansiklopedisi, c.9, (İstanbul 1964), s. 769.

¹⁷ Akın, a.g.e, s.17.

¹⁸ Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", Türkiyat Mecmuası, sy.10, 1951-53, s.308; Akın, a.g.e., s. 17.

¹⁹ Akın, a.g.m., s. 17.

²⁰ Akın, a.g.m., s. 26.

hamamlar, hanlar çeşmeler, yöneticilere ve eşrafa ait evler manzarayı oluşturmaktaydı. Bu manzara gerek Anadolu'da gerekse Balkanlar'da hemen tüm Osmanlı kentlerinin ortak özelliği²¹. Fetihler sırasında zaten var olan çeşitli dini, ticari ve kamusal yapılara yenileri eklenerek kentlerin görünümü zenginleştirilmiştir. Genelde Ortaçağ sur duvarları yıkılmış veya yıkıma terk edilmişlerdi.

Merkezdeki cami ve yakınındaki medrese, yöneticinin konağı, hamam ve kahvehaneler, Müslüman ahalinin kültür odakları olarak kent görünümünü etkileyen unsurlardı. Mahalleler, camileri, mescitleri, kilise ya da sinagogları, hamamları ve başlarındaki şeyh veya muhtarlarıyla özerk bir yapıya sahiptiler. Her etnik grubun kendi mahallesi vardı. Bu mahallelerin hangi etnik gruba ait olduğu yapıların boyutlarından anlaşılabilmekteydi. Örneğin Müslüman mahalleleri sadece minareleriyle değil evlerinin yüksekliğiyle de anlaşılabiliyordu. Kurallar gayrimüslimlerin evlerinin, Müslümanlarınkinden daha alçak olmalarını gerektiriyordu. Ayrıca yapısal ve bölgesel kurallar da Balkan kentlerine karakteristik özellikler katan unsurlardı. Mahallelerin kent merkezine uzaklıkları sakinlerinin dini ve mesleklerine göre değişmekteydi²².

Balkan kentleri, mahalle düzenleri, camileri, minareleri, hanları hamamları, bedestenleri, özgün evleri, çeşitli zanaat gruplarına ayrılmış sokakları ile çok geniş bir bölgede ortak özellikler göstermekteydi.

Kentler ilk başlarda oldukça az nüfusa sahipken özellikle 17. yüzyıldan sonra gitgide kalabalıklaşmış; buna bağlı olarak mahalle sayıları da artmıştır. Ancak bu durum aynı zamanda şehrin önemli ticaret yolları üzerinde olmasıyla bağlantılıdır²³.

Balkan şehirlerinde görülen Osmanlı yerleşimlerinin düzeni ve değişimi şu şekildedir: dini, ekonomik ve toplumsal günlük ihtiyaçları karşılayacak alt yapı kuruluşlarından oluşan külliye halinde yapı toplulukları öncelikle kuruluyor ve bunların çevresine yeni nüfusun yerleşmesi sağlanıyordu. Bu külliyeler genelde mahalleye de adını veren banisinin adıyla anılıyordu. Şehre zorunlu veya kendi isteğiyle gelen göç gruplarının hayatını kolaylaştıran külliyeler, genelde zaten önceden var olan şehir dokusunun, surların veya iç kalenin dışına yapılıyordu. Böylece önceki düzeni de bozmamış oluyorlardı. Kent dışına yapılan bu külliyeler birbirleriyle yol sistemi aracılığıyla bağlanırdı ve yeni şehirler bu külliyelerin etrafına kurulurdu. Sur dışına kurulan kentin etrafı tekrar surlarla çevrilmezdi. Sur

²¹ Ergenç, Osmanlı Şehrinde Esnaf..., s. 86-87.

²² Akın, a.g.e., s. 26

²³ Akın, a.g.e., s. 27.

dışına yapılan kentlerde sur içlerine de küçük boyutlu mescit veya hamam gibi mahalle düzeyinde yapılar inşa ederek sur içinde de sur dışındaki büyük değişimin daha küçük ölçekli bir benzeri başlatılmış ve şehir değişimi sağlanmış olurdu. Kentlerin oluşması ve değişmesinde en önemli iki yapı türü zaviye ve zaviyeli camiler ile ticaret yapılarıdır. Kentlerde ticaret bölgeleri ile konut dokusu birbirinden farklı mahallelerde kurulurdu²⁴. Şehir merkezindeki çarşının odağı bedesten, genelde kentin büyük camisinden sonra en önemli yapısıydı. Diğer zanaat üretiminin yapıp satıldığı dükkânlar, atölyeler, depolar, bedestenin yakınındaki dar sokakların çevresinde gelişmişti. Hatta bu eski sokaklar, çeşitli meslek gruplarının adlarıyla anılmaktaydı²⁵. 18.-19. yüzyıla kadar Osmanlı yerleşimleri bu bağlamda gelişmiştir. Batılılaşma dönemi etkileriyle şehirlerin sayfiye yerlerine yeni ve modern mahalleler yapılmaya başlanmıştır.

3. Selanik Şehri'nin Osmanlı Dönemi'ndeki Gelişimi

Bir liman ve ticaret kenti olarak Selanik, Akdeniz kıyısındaki benzerleri gibi kozmopolit bir yapıya sahipti. Bizans'tan kalan Rumlardan başka, Bulgarlar ve diğer Balkan halkalarından insanlar, çok sayıda Levanten ve Türk yaşıyordu. 19. yüzyılda, yabancı ve Hristiyanların nüfusu, gelişen ticaret neticesinde artmıştı. 16. yüzyılda İspanya'dan kaçan Musevilerin Osmanlı Devletine kabul edilmesiyle, bunların çoğunluğu ticarete elverişli Selanik'e yerleştirilmişler ve bir süre sonra şehirdeki diğer halklara göre ezici bir çoğunluk meydana getirmişlerdi. Ayrıca 17. yüzyılda Sabatay Sevi ve müritlerinden oluşan "dönme" diye adlandırılan topluluk da şehrin ahalisi içindeydi²⁶.

²⁴ Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu, "Erken Osmanlı Dönemi'nde Balkanlar'da Kent Olumu veya Değişimi", Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu- Bulgaristan) c.2, Ankara 2001.

²⁵ Akın, a.g.e., s. 26

²⁶ Eyice, a.g.e., s. 5

Fotoğraf 3. Selanik resmi²⁷

1478 tarihli bir Osmanlı tahrir defterinde Selanik'te 864 Müslüman ve 994 Hristiyan hanesi kayıtlıdır²⁸. 16. yüzyıl kayıtlarında Selanik'te 48 Müslüman, 14 Hristiyan, 21 Musevi mahallesi bulunduğu öğrenilir. Sonradan Musevi mahalleleri artarak 56'ya ulaşır. 1772 yılında şehir nüfusu 65.000-70.000'e erişir ve bunun 35.000'ini Türk ve Müslümanlar, 3.000'ini Hristiyanlar, 27.000'ini Museviler meydana getirir. Ticarete ve göçlere bağlı olarak şehir nüfusu 1812'lerde epey armasına karşın, o dönemde Selanik'i ziyaret eden Britanyalı gezgin Henry Holland, Türk nüfusunun yarıdan azı oluşturduğunu belirtir²⁹. Şehrin nüfusu 1800'lerde 50-60.000 civarında iken Yunan bağımsızlık savaşı sonrası 1820'lerde 40.000'lere düşer; tekrar artış göstermeye başlamasına rağmen 1837'deki veba salgını sonucu yeniden azalır. Sonra tekrar artmaya başlayan nüfus, 1860'larda 50.000 dolaylarına ulaşır. 1888/1889 Selanik Salnamesi'ne göre 1885 senesinde yapılan bir sayımda 46 Türk mahallesinde 30.000, 16 Musevi mahallesinde 45.000, 12 Rum ve bir Frenk mahallesinde 13.000 olmak üzere şehrin nüfusu 88.000'i bulur. 1912 yılına gelindiğinde bu rakam nerdeyse ikiye katlamıştır³⁰.

²⁷ <https://www.instagram.com/p/DGgdNNvvpWs> (11.07.2025'de alındı): Harita, Machiel Kiel, "Selanik", TDV İslam Ansiklopedisi, c.36, İstanbul 2009, s. 353'den işlenmiş. Ana kaynak: BA. Plan Proje Tasnifi, nr. 797.

²⁸ Machiel Kiel, "Selanik", TDV İslam Ansiklopedisi, c.36, İstanbul 2009, s. 353

²⁹ Kiel, a.g.m., s. 356; Tuğlacı, a.g.e., s. 390.

³⁰ Dölen, a.g.m., s.25; Gökbilgin, a.g.m., s. 346.

Şehir, yapılan demiryolu hatlarıyla 1873’de Üsküp’e ³¹, 1888’de Belgrad’a ³², 1894’te Manastır ³³ ve İstanbul’a ³⁴ bağlanmış; 1870-1890 yılları arasında genişletilen liman, demiryolu ağı ile bütünleştirilmiştir ³⁵. Böylece önemi bir kat daha artan şehir Osmanlı’nın en önemli ithalat ve ihracat merkezi olmuştur ³⁶.

1870’lerde denizden bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu’nun en görkemli şehirlerinden biri olarak görünen şehir, karaya çıkıldığında bakımsızlıktan yıkılıyordu. Kentin büyük bölümünde sokaklar ve evler perişan vaziyetteydi. Şehrin en temiz ve bakımlı kesimi, kale yakınındaki Müslüman Türk mahalleleriydi. Anadolu ve Rumeli’deki tipik Türk kent ve kasabalarının özelliklerini yansıtıyordu. Güney kesimdeki mahalleler ise karmaşık sokaklar, sağlık koşullarına aykırı konutlar ve kirliliği ile kentin en kötü bölümüydü ³⁷. Kenti Kalamariya kapısından Vardar kapısına bağlayan ve şehri ortadan ikiye bölen ana cadde konumundaki Vardar Caddesi= Egnatia Caddesi ancak 1870’lerin sonunda taş döşenebilmişti.

1800 yılı civarında, Selanik’ten Almanya’ya pamuk ve yün ipliği, İtalya’ya Selanik ipeği ve tütün, Fransa’ya pamuk, yün ve tahıllar ihraç ediliyor; Fransa’dan şeker ve kahve, İngilizler ’den kurşun, demir, kalay ve sömürgelerden gelen mallar ithal ediliyordu.

Selanik şehri, deniz kıyısındaki bir düzlük ile bunun kuzeyinde yükselen bir tepenin yamacına kurulmuştu. Tepede, Türk Dönemi’nde de takviye edilmiş, kökeni Roma dönemine kadar inen güçlü bir kale bulunuyordu. Kalenin surları doğu ve batıdan güneye doğru inerek şehrin etrafını kuşatıyordu ³⁸. Tepenin üst kesiminde bir iç kale ve en yüksek kesiminde Yedikule denen güçlü bir hisar bulunuyordu. Bu hisar ilk Yıldırım Bayezid

³¹ Ahmet Erdem Tozoğlu, *Actors Of Change: Railway Projects And Urban Architecture Of Balkan Cities In The Late Ottoman Period*, A Dissertation Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 96, 171-179.

³² Tozoğlu, a.g.t., s. 179

³³ Tozoğlu, a.g.t., s. 96-99.

³⁴ Tozoğlu, a.g.t., s. 100-102.

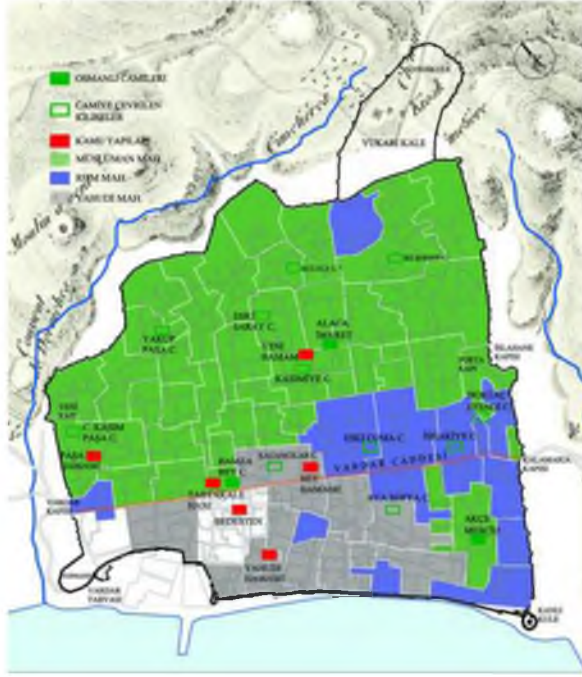
³⁵ Balkanlar’da Osmanlı Devleti’nin demiryolu hatlarının inşaatı ve demiryolunun Selanik’in gelişimine etkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Tozoğlu, a.g.t., s. 73-95, 108, 155-194.

³⁶ Akpolat, a.g.m., s. 23. Eyice, a.g.e., s. 556; Sakaoğlu, a.g.e., s. 35.

³⁷ Dölen,, a.g.m.,s.28.

³⁸.Akpolat, a.g.m., s.23; Dölen,, a.g.m.,s.27-28.

yukarı kesiminde yaşıyordu. Türk mahallelerinin güneyinde, rıhtıma doğru, Musevi mahalleleri bulunuyordu. Şehir, adeta ortasından geçen Vardar yolunun iki tarafına yayılmıştı. Kuzeyinde öncelikle kiliseden çevrilen Eski Cuma camisinin yakınında II. Murat'ın yaptırdığı han ve hamam ile Hamza Bey Camisinin yakınında da diğer bir han ve hamamın etrafında mahalleler yerleşmişti. Hamza Bey Camisinin ve ana caddenin güneyinde kalan kısımda çarşı sokakları dağılmış, genelde Museviler de bu civarda ikamet etmekteydi. Şehrin doğusunda küçük bir bölgede de Rumlar yaşamaktaydı. Avrupalı Levantenler ve diğer etnik gruplar şehrin batı sınırına yakın bir yerde Frenk mahallesinde yaşıyorlardı.

Harita 3. 19. yüzyılda eski şehirde Müslüman, Yahudi ve Rum mahalleleri ⁴²

1866 yılı şehrin imarında bir dönüm noktası oldu. Dış surların güney kısmı 1866-1870'lerdeki imar faaliyetleri sırasında yıkıldı ⁴³, surlar yıkılınca kordon boyu gezinti ve yerleşim yeri konumuna geldi. Surlardan bir tek, bugün de hala ayakta olan, kıyının güney doğu köşesinde bulunan, Beyaz Kule kaldı. Beyaz kule surlar kalktıktan sonra da güvenlik görevini

⁴² Gençer, a.g.m., s. 50; Çizim, Dimitriadis, a.g.e ve BOA, Y.EE.64/4 numaralı Wernieski Planı'ndan (1882) üretilmiş.

⁴³ Yıldray Özbek, "Tanzimat Sonrasında Selanik'in Gelişimi ve İdadi Mektebi", METU JFA, 40/2 (2023), s. 127; Eyice, a.g.e., s.5.

sürdürerek, etrafına duvar çekilerek hapishane kale haline getirildi⁴⁴. Bugün sökülmüş veya sivanmış, fakat metni ve fotoğrafı bilinen kitabesinden yapının sanılanın ve iddia edilenin aksine, bir Venedik yapısı değil, tamamen Osmanlı olduğu anlaşıldı. Kitabesinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1535/1536'da yaptırıldığı yazar. Evliya Çelebi'ye göre bu kule ve daha başkaları Mimar Sinan'ın eseri idi. Surlarda limana açılan iki kapıdan başka doğuda Kalamaria(=Kelemeriye) Kapısı ve Telli Kapı, batıda Vardar Kapısı, Yeni kapı, Yeni Delik ve Eski Delik Kapıları vardı⁴⁵. II. Abdülhamit döneminde rıhtımlar yaptırıldı, Tophane ve Yalıkapı kuleleri yıktırıldı, civardaki sıtma tehlikesi de drenaj kanalları açılarak giderildi. 1869 da ilk belediye kuruluşunun işletmeye girmesiyle sağlık işlerinin denetlenmesi kolaylaştı. Temizlik işleri idaresi kurularak şehrin sokakları ilk defa temizlenmeye başlandı. 1899 yılında elektrikle aydınlatılan ilk Türk şehri oldu⁴⁶.

Şehirde 1841'de bir karantina binası, 1872'de tahaffuzhane, 1895'de yanan Rum Ortodoks Hastanesi yerine bir hastane, 1897'de Hamidiye mahallesinde Merkez Hastanesi, 1900 yılında Musevi cemaat için bir hastane, 1907 yılında Rus hastanesi inşa edildi. 1876'da Hükümet konağının bitişiğine telgrafhane, 1900'de de İngiltere devleti tarafından postane açıldı. 1870'de bir kararla sıbyan mekteplerinin sayısı çoğaltıldı, 1888'de ziraat mektebi, 1889'da Feyz-i Resa adında bir özel okul açıldı. 1890'da bir idadi mektebi, eski Islahhane, Selanik Hamidiye Mektebi Sanayi adını aldı. 1902'de idadi ve rüştiye mektepleri onarıldı. 1830-1834 yıllarında büyük bir kışla yapıldı⁴⁷.

1870'lerde liman ve demiryolu bağlantıları civarında yeni ve modern yerleşim yerleri kuruldu. Hamidiye bulvarı gibi yeni ve geniş arterlerin yapılması, Vardar= Egnetia gibi esi yollar genişletilmesi, yeni parklar açılması, hastanelerin ve mezarlıkların şehir surları dışına taşınması, demir yolu istasyonları kurulması, denizin doldurularak yapay liman meydana getirilmesi, gibi önemli değişiklikler geçirdi⁴⁸.

⁴⁴ Akpolat, a.g.e., s.5.

⁴⁵ Dölen, a.g.m., s.28.

⁴⁶ Tuğlacı, a.g.m., s. 390.

⁴⁷ Tuğlacı, a.g.m., s. 390-391.

⁴⁸ Kornilla Trakosopoulou, "Thessaloniki İn The Otoman Period (19th- Beginning of 20th c.)", Otoman Architecture İn Greece, 2009, s. 219-220; Semavi Eyice, "Atatürk'in Doğduğu Yıllarda Selanik", [Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan](#), İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul s. 470.

Osmanlı fetihleri sırasında ve sonrasında tek katlı ve genelde kerpiçten yapılan evler, 17. yüzyıldan itibaren iki veya üç katlı geniş evlere dönüşmeye başlayıp, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca da sürdü. Mahallelerdeki bu çok katlı yapılar, avluları, bahçeleri ve çeşmeleriyle geleneksel Osmanlı evi modellerini yansıtmaktaydı. Türkler genelde kentin yüksek kısımlarına doğru büyük konaklarda otururlardı. Bu evler, yüksek avlu duvarlarıyla dış dünyadan soyutlanmıştı. Zemin katları sokağa sağır cepheler oluştururdu. Bu halleriyle geleneksel Anadolu yerleşim şekli ile benzerlik gösterir⁴⁹. 1870'lerdeki değişim esnasında yeni banliyöler kuruldu. Şehrin güney doğusunda, ilk defa 1885 vergi kayıtlarında geçen, surların dışında "Hamidiye" olarak anılan yeni semt meydana getirildi⁵⁰. Buranın şehirle bağlantısı 1892'de atlı tramvayla sağlanıyordu. 1890 yangını sonrası büyük oranda konut talebi buranın daha da gelişmesini sağladı⁵¹.

Harita 4. Eski şehir ve kale ile doğusunda kurulan yeni Hamidiye semti⁵²

19. yüzyıla kadar eski yerleşim yerinde Erken ve Klasik Osmanlı üslubunda kamu, dini ve sivil yapılarda hâkimken, bu yüzyılda yeni kurulan semtlerde yapılar Batılılaşma etkisinde kalmıştır. Plan şeması ve görünümde Avrupalılaşma hevesiyle Seçmecî Üslupta yapılar ortaya konulmuştur⁵³.

⁴⁹ Akın, a.g.e., s. 74-75.

⁵⁰ Trakosopoulou, a.g.m., s. 220.

⁵¹ Trakosopoulou, a.g.m., s. 220.

⁵² Toplumsal Tarih Dergisi, sy. 152 (Ağustos 2006) armağanından üretilerek: Harita üzerindeki transkripsiyon ve çeviri: Peri Efe. Harita, Dimitriadis, a.g.e.'den alınmış.

⁵³ Trakosopoulou, a.g.m., s.220.

Şehir en büyükleri 1840 ve 1917’de olmak üzere birçok yangın geçirmiş. Bu yangınlarda özellikle şehrin kuzeyindeki eski mahalleler yok olmuştur.

Fotoğraf 4. 19. yüzyılda çizilmiş bir gravür⁵⁴

Fotoğraf 5. 19. yüzyılda Selanik⁵⁵

⁵⁴ <https://tr.traveloques.gr/collection.php?view=265> 'den 11.07.2025'te alındı: Resmin aslı: Giorgos Patieridis, Kostas Stamatis, . Τα χαρακτικά της Θεσσαλονίκης από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα από τις συλλογές των Γιώργου Πατιερίδη και Κώστα Σταμάτη [Engravings showing Thessaloniki from the 15th to the 19th century, from the collections of Giorgos Patieridis and Kostas Stamatis], Thessaloniki, Mouseio Fotografias "Christos Kalemkeris" Dimou Kalamarias, 2009. [Selanik'i gösteren gravürler (15.-19. yüzyıl, G. Patieridis ve K. Stamatis koleksiyonlarından], Selanik, Mouseio Fotografias, 2009.

⁵⁵ <https://www.eskiturkive.net/tag/selanik> 'den 11.07.2025'te alındı.

Fotoğraf 6. 19. yüzyılda Selanik⁵⁶

4. Selanik’deki Osmanlı Dönemi Tarihi Eserleri

1429’den 1913’e kadar 484 yıl Türk hâkimiyetinde kalmış şehirde birçok eser inşa edildi. Son araştırmalarda 1913’e kadar 47 cami ve mescit, 19 tekke ve zaviye, 3 imaret, 15 çeşitli vakıflar saptandı⁵⁷. Osmanlı’nın eline geçtikten sonra şehirde çok sayıdaki kilisenin camiye çevrilmesi haricinde birçok da yeni cami, mescit, imarethane, han, bedesten, hamam ve çeşme yapıldı. Halkı kozmopolit bir kitle olmasına karşın, 19. yüzyıl 2. yarısında denizden bakıldığında yükselen beyaz minareleri ile bir Türk şehri manzarası görülmüyordu. Pek çoğu bugün mevcut olmayan eserlerin sayısı hakkında Evliya Çelebi, 17. yüzyılda 150 kadar cami ve mescitten bahseder⁵⁸; ancak sadece 20 tanesinin ismini verir. Ayvverdi ise bunlardan 130 kadarını tespit etmiş, ayrıca 15 medrese, 20 kadar mektep, 45 tekke, 5 han, 12 hamam, 10 imaret belirleyebilmiştir⁵⁹. Yunan Kültür Bakanlığı’nın yayınladığı, “Ottoman Architecture in Greece” adlı kitapta da farklı türden 22 eser tanıtılır⁶⁰. Yunanistan’da 3756-3771 yapı inşa edilmişse de

⁵⁶ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b6/Selanikdenizden.jpg> (11.07.2025’de alındı)

⁵⁷ Tuğlacı, a.g.e., s. 391

⁵⁸ Mehmed Zıllıoğlu Evliya Çelebi, EvliyaÇelebi Seyahatnamesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, C.12, İstanbul 1971, s.104.

⁵⁹ Ayverdi, a.g.e., s.254.

⁶⁰ Ottoman Architecture in Greece, 2009’da tanıtılan eserlerle ilgili bkz. “Hamza Bey Mosque”: s.222-223; “Rotondo Minaret”: s.224-225; “Yeni Mosque”: s.226-228; “Alaca İmaret”: s. 229-231; “Bey Hamam”: s. 232-234; “Yeni Hamam”: s. 235-236; “Pazar Hamam”: 237-239; “Pasha Hamam”: s. 240-241; “Government Building of Thessaloniki/ Selanik Hükümet Binası”: s. 242-243; “Customs House of the Port of Thessaloniki/ Selanik Gümrük Binası”: s. 244-245; “Bedesten”: s. 246-247; “Municipal Preparatory School/

günümüzde yalnızca 756 yapı ayaktaadır. Bütün Balkanlar’da görüldüğü gibi eserlerin çoğu devlet eliyle yok edilmiştir⁶¹. En büyük kayıp dini yapılar ve medreselerdir. Selanik’te inşa edilmiş yaklaşık 411 yapıdan günümüze ulaşabilen çok az sayıdaki Türk eseri, bir Türk şehrinin çekirdeğini meydana getiren camiler, ticarethaneler ve hamamlar ve çeşmelerdir. Mahalleler bu çekirdeğin etrafında gelişmiştir. Bu eserlerden bugüne çok azı gelebilmiştir. Bir kısmı yangınlarda, bir kısmı Yunan hükümetinin bilinçli yok etme eylemleriyle tarihten silinmiştir (Tablo1-3).

Tablo 1. Adı tespit edilip Günümüze ulaşabilen Türk eserleri

Cami/ Türbe/ Tekke	Hamam/Han- Bedesten	Çeşme	19.-20. Yy Karını Yapıları
Abdurrahman Efendi Camisi (Günümüzde Kafe)	Hanım 1	Çeşme 1-6	Karak Çeşmesi -Baki Osmanlı Selanik İdadisi Bankası
Alaca İmarat Camisi	Paşa Hamamı	Alaca İmarat Çeşmesi	Atina Bankası Feyzi Sıbyan Mektebi
Hanım Bey Camisi	Sultan II. Murad Hamamı	Alaca Çeşmesi	Selanik Bankası İdarıma Mektebi
Çınarlı Camisi (harabe durumunda)	Yahudi Hamamı	Çınarlı Çeşme	Selanik Lirası Yolcu Terminali Hükümet Konakı
Bopana Süleyman Ağa Camisi (Ozgün mimarisini yitmiştir)	Yeni Hamamı	Fatma Hanım Çeşmesi	Askeri Hastane Kışla Binası
Zirve Paşa Camisi	Bugluc Hamamı	Hacı Mehmed Çeşmesi	Hamidiye Hastanesi Yedikule
Kışla Camii (Ozgün mimarisini yitmiştir)	II. Bayezid Bedesteni	Hacı Abdullah Çeşmesi	Hamidiye İlahiyahanesi Yeni Kalesi
Musa Baba Türbesi	Emniyet Hamamı	Hamidiye Çeşmesi	Allanin Yemhanesi Beyaz Kule
Şeyh Hortacı Süleyman Efendi Türbesi (Harabe)			
Konutlar			
Atatürk Evi Müzesi	Hıfzı Bey Konakı	Konutları Melâhron Köşkü	
Osman Ali Bey Köşkü	Ahmet ve Mehmed Kapancı Köşkleri	Seyfullah Paşa Köşkü	

İdadıye”: s. 248-249; “Municipal Hospital”: s. 250-251; “Pumping Station of the Ottoman Water Company/ Osmanlı Su şirketi Pompa İstasyonu”: s. 252-253; “Hafız Bey Mansion”: 254; “Yusuf and Ahmet Kapancı Mansion”: 255; “Seyfullah Pasha Mansion”: s.256; “Abdurrahman House”: s. 257; “Hafız Bey House”: 258;”Ahmet Kapancı Mansion”: s. 259; “Group of Houses in the Upper Town of Thessaloniki/ Yukarı şehirden bir grup ev”: s. 260-261.

⁶¹ Ömer Turan, Mehmet Zeki İbrahimgil, Balkanlar’daki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler, Ankara 2004, s. 454-455.

Tablo 2. Adı tespit edilip günümüze ulaşamayan Türk yapıları

Camii/ Türbe/ Tekke- Hamam/ Han- Bedesten						
Abdullah Camii	Kadı	Louca Camii	Kazaz Hacı Mustafa Camii	Musa Baba Mescidi	Kapı Tekkesi	Kadir Baba Türbe ve Tekkesi
Azrak Camii		Mesut Hasan Camii	Kazaz Hacı Musa Camii	Sahabeddin Mescidi	Pazar Tekkesi	Türbe
Bahar Çeşni		Mustafa Paşa Camii	Koca Karam Paşa Camii	Unuğan Mescidi	Rüfai Tekkesi	İshakiane Hamamı
Biylidi Süleyman Ağa Camii		Numan Paşa Camii	Saatli Camii	Yahya Balı Mescidi	Nalbanı Tekkesi	
Burnalı Camii		Pişmançı Camii	Hacı Hasan Mescidi	Selanik Meçhul Mescidi	Perşembe Tekkesi	
Kara Hacı Camii		Sulu Paşa Camii	Akçe Mescit	Eski Saray Tekkesi	Sadı Tekkesi	
İshakiane Camii		Tabakhane Camii	Hacı Iskender Mescidi	Fethiye Tekkesi	Salı Tekkesi	
Kara Ali Camii		Yılan Mermer Camii	Kule Hamamı Mescidi	Kadirî Tekkesi	Zindan Tekkesi	

Tablo 3. Fetih sonrası Kiliseden Camiye Dönüştürülüp, Elden Çıkınca Tekrar Kiliseye Dönüştürülen Yapılar

Fetih sonrası Kiliseden Camiye Dönüştürülüp, Elden Çıkınca Tekrar Kiliseye Dönüştürülen Yapılar			
II. Murat Camii	Eski Cuma Camii	Kasımiye Camii	Yakup Paşa Camii
İki Şerefeli Camii	Hacı Süleyman Camii	Kasımiye Camii	Ayasofya
Eski Saray Camii	İshak Camii	Sofusku Camii	

Fotoğraf 7. Genel görüntüş, tepe, iç kale ve Yedi Kule Hisarı, 1890⁶²

Camiye çevrilen kiliselerden bazıları 2. Murat zamanında fetih sonrası kiliseden çevrilen Eski Cuma Camisi diye anılan Aziz Paraskevi Bazilikası, Kasımiye Camisi diye anılan Aziz Demetrios Bazilikası, Yakup Paşa'nın 16. yüzyılda camiye dönüştürdüğü Aziz Katarini Kilisesi ve aynı dönemden İshakiye Camisi diye anılan Aziz Pantelemion Kilisesi'dir.

⁶² Eyice, Atatürk'ün Doğduğu Şehir..., s. 3.

Şehrin sembolü olan Beyaz Kule, Vardar Kalesi de denen Kuşaklı kule, 15. yüzyılda yapılan diğer eserlerdir. 16. yüzyılda da Tophane’de baruthane binası, 15. yüzyılda mescit olarak yapıp zamanla değişikliğe uğrayan Hamza Bey Camisi, Vardar kapısı dışında yaptırılan Mevlevihane, diğer tarihi yapılarından birkaçıdır.

Selanik’te bugüne gelebilen en önemli yapılardan bazıları, İshak Paşa İmaret, Sultan Murad, Hazma Bey ve Kazım Paşa Camileridir.

Selanik’te günümüze gelebilmiş Osmanlı yapıları aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

Harita 5. Selanik Türk eserlerinin yerini gösteren harita⁶³

⁶³ Çam, a.g.e., s. 290.

Resim 2. Selanik Haritası üzerine işlenen 19. yüzyıl Osmanlı yapılarının bazıları
1. Hükümet Konağı, 2. İnas Rusdiyesi,
3. Gümrük Rüsumat Dairesi 4. Güreba
Hastanesi 5. Sanayi Mektebi 6. İdadi Mektebi
7. Kışla (Askerlik Dairesi) 8. Askeri Hastane
9. Polis Mektebi 10. Yeni Camii.

Harita 6. Selanik Haritası üzerine işlenen 19. yüzyıl Osmanlı yapılarının bazıları⁶⁴

Bey Hamamı:

Selanik'te inşa edilen ilk hamamdır. İkinci Murat'ın adıyla da anılan hamam 1436-1439 arasında tamamlanır. Günümüzde "Cennet Hamamı" olarak adlandırılan yapı, Yunanistan'daki en büyük hamamdır. Kadınlar ve erkekler olmak üzere iki bölümlüdür. Yapı moloz taş ve tuğla almaşık malzemelidir. Birbirinden bağımsız iki yapı birbirine paralel iki eksenle inşa edilmiştir: erkekler bölümü Vardar=Egnetia Caddesi'ne yakındır. Daha küçük olan kadınlar bölümü kuzeydedir. Erkekler kısmının girişi beden duvarlarından çıkıntı yapar. Erkekler kısmının girişteki soyunmalık bölümü sekizgendir. Soyunmalıktan sonra gelen ılıklik da sekizgen planlıdır. Tıraşlık, lavabolar ve diğer temizlikle ilgili bölümler yer alır. Soyunmalık ve ılıklik kısmı kalem işi boyalarla süslüdür. Ilıklık ve soyunmalığın kubbeleri tromp geçişlidir. Sıcaklık bölümü haçvari dört eyvanlı köşe halvetli plan tipindedir⁶⁵. Sıcaklığın bölümleri de kubbe örtülüdür⁶⁶.

Kadınlar bölümünün, soyunmalık kısmı kare planlıdır. Kubbesi sekizgen bir kasnağa oturur. Kubbe geçişleri pandantiftir. Soyunmalıktan sekizgen ılıklik bölümüne geçilir. Ilıklıkta lavabolar vardır. Ilıklıktan dikdörtgen planlı sıcaklığa geçilir sıcaklığın uzun kenarında kare planlı iki halvet bölümü vardır. Sıcaklığın ortası kubbe yan kısa kenarları tonoz örtülüdür.

⁶⁴ Özbek, a.g.m., s. 129.

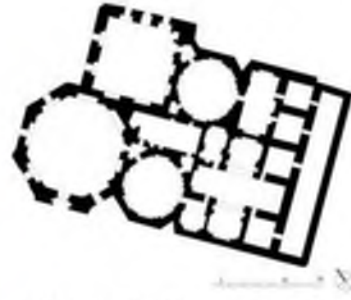
⁶⁵ Semavi Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, sy. XI (1960), 99-120.

⁶⁶ Eleni Kanetaki, "Bey Hamam", Otoman Architecture In Greece, 2009, s. 232-233.

Halvetler de kubbe örtülüdür. Su deposu halvetlerin arkasındaki bölümde kalır. Yapı 1980’de restore edilmiştir⁶⁷.

Fotoğraf 8. Bey hamamı⁶⁸

Çizim 1. Bey Hamamı planı⁶⁹

Bedesten:

1455-1459 yıllarına tarihlenen yapı taş tuğla alması malzemesidir. İçte 32 dışta 34 adet dükkân vardır. Bedestenin içteki dikdörtgen bölümü iki büyük kareye bölünmüş, onlar da altı kare bölüme ayrılmıştır. Altı bölüm kubbe örtülüdür. Yapı 1971 yangınında büyük zarar görmüştür. Ancak bugün restore edilmiş ve orijinal amacıyla hizmet vermektedir⁷⁰.

Fotoğraf 9. Bedesten⁷¹

⁶⁷ Kanetaki, a.g.m., s. 233-234.

⁶⁸ https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:THES-Bey_Hamam_facade.jpg ’den 11.07.2025’te alındı.

⁶⁹ Seda Kaplan Çiğin, Meltem Ezel Çırpı, Nevnihal Erdoğan, “Ottoman Monumental Buildings In Thessaloniki Architectural Heritage”, Journal Of Emerging Economies And Policy, JOEEP, v. 1 (December 2016), s. 77 (73-84)

⁷⁰ L. Sambanopoulou, “Bedesten”, Otoman Architecture İn Greece, ed. E. Brouskari, Livani Publications SA, 2009, s. 246-247.

⁷¹ <https://alivedatovgurgezin.wordpress.com/2017/10/17/ataturkun-ayak-izinde-balkanlar-1/> ’den 11.07.2025’te alındı.

Hamza Bey Camisi:

Cami, içindeki kitabeden öğrenildiği kadarıyla Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun tarafından 1467-1468'de yaptırılmıştır⁷². Vardar_ Egneta Caddesinde yer alır. Yapı, önce tek kubbeli bir mescit olarak inşa edilmiş, nüfus artıp ihtiyaç doğunca, üç yönden genişletilmiş ve ayrıca kuzeyine bir avlu eklenmiştir. Kubbe geçişleri tromptur. Caminin revakları Yunan döneminde dükkânlara çevrilmiştir⁷³. Ana mekân ise sinema olarak kullanılmıştır. Yakın zaman da restorasyona alınmıştır.

Fotoğraf 10. Hamza Bey Camisi⁷⁴

Çizim 2. Hamza Bey Camisi planı⁷⁵

Alaca İmaret_ İshak Paşa Camisi:

1488 yılında inşa edilen yapının banisi Amasyalı İshak bin İbrahim'dir. II. Bayezid dönemi eseridir. Tabhaneli cami plan şemasındadır. Taş tuğla almalı duvar örgüsü vardır. Harim ve önündeki avlu kubbe örülüdür. Orta avlunu iki yanında ikişer adet tabhane mekânı yer alır. Tabhanelerin girişi yapının kuzey cephesindeki beş birimli son cemaat yerinden sağlanmıştır. Son cemaat yeri kemerleri sütunlarla taşınır. Sütun başlıkları devşirmedir. Taç kapı kavsarası yedi sıra mukarnalıdır. Yapı cephelerini çatı seviyesinde kirpi saçak dolandır.

⁷² Semavi Eyice, "Hamza Bey Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 15, İstanbul 1997, s.507

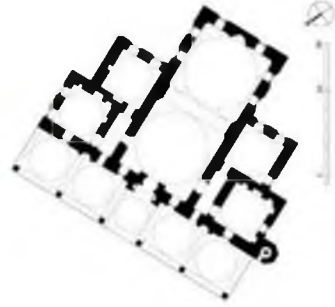
⁷³ Eyice, Hamza Bey Camii, s.508, L. Sambanopoulou,, "Hamza Bey Mosque (or Alkazar)", Otoman Architecture In Greece, 2009, s. 222,223.

⁷⁴ <https://t24.com.tr/haber/vunaniistan-osmanli-vapimi-hamza-bev-camii-ni-restorededecek.1108919?dan> 11.07.2025'te alındı.

⁷⁵ Kaplan Çiğın, Çırpı, Erdoğan, a.g.m., s. 75.

Fotoğraf 11. Alaca İmaret(Bahadır Akkoyun'dan⁷⁶)

Çizim 3. Alaca İmaret planı⁷⁷

Pazar Hamamı- Yahudi Hamamı:

Halil Ağa Hamamı adıyla da anılan yapı, 15.yüzyıl sonu- 16. yüzyıl başına tarihlenir. Vasileos Irakleiou ve Komninou Caddesi bağlantısında yer almaktadır. Zaman içinde Musevilerin yaşadığı bölgede kaldığından Yahudi Hamamı adıyla da anılır⁷⁸.

Taş tuğla almaşık malzemelidir. Çatı altlarında kirpi saçak yer alır.

Yapı kadınlar ve erkekler kısmı bulunan çifte hamamdır. Bütün birimleri kubbe örtülüdür. Kubbeler dıştan kiremit kaplıdır ve sekizgen kasağa otururlar.

Erkekler kısmının soyunmalığının girişi bugün sokak seviyesinden aşağıda kalmıştır. Pencere üst seviyededir. Ilıklık bölümü dikdörtgen planlıdır. Orta kısmı kubbe örtülüdür. Kubbeye alçı süslemeler yer alır. Sıcaklık bölümü enine sıcaklıklı iki halvetli plan tipindedir. Enine dikdörtgen sıcaklığın dar kenarları eyvan şeklinde tasarlanmıştır. Kadınlar bölümü daha küçüktür ve erkekler bölümüyle benzer plana sahiptir.

⁷⁶ <https://www.pikovamubadilleri.com/?Svf=26&Svz=494326&/SELAN%C4%B0K-ALACA-%C4%B0MARET-%28%C4%B0SHAK-PA%C5%9EA-CAM%C4%B0S%C4%B0%29-1484'den> 11.07.2025'te alındı.

⁷⁷ Kaplan Çiğcin, Çırpı, Erdoğan, a.g.m., s. 76.

⁷⁸ Eleni Kanetaki, "Pazar Hamam (or Yahudi Hamam or Louloudadika)", Otoman Architecture In Greece, 2009, s.237.

Fotoğraf 12. Yahudi Hamamı⁷⁹

Çizim 4. Yahudi Hamamı planı⁸⁰

Paşa Hamamı:

1520-1530 yıllarına tarihlenen yapı şehrin batı surları yakınındadır. Banisi II. Bayezid'in veziri Cezerizade Koca Kasım Paşa'dır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Selanik'te sancak beyliği görevindedir⁸¹. Yapı 1981'de kapanana kadar asıl amacında hizmet etmiştir. Soyunmalık mekanının girişi üzerinde niş içinde bani kitabesi yer alır.

Yapı başlangıçta tek yapı iken, sonradan çifte hamam haline getirilmiştir. İlk inşa edilen kısım kadınlara aittir.

Taş tuğla almaşık örgüyle yapılmıştır. Çatı hizasında kırpi saçak dolanır. Cephelerde sivri kemerli çokkörtmeler içinde dikdörtgen pencereler yer alır.

Soyunmalık mekânı kare biçimlidir ve tromp geçişli kubbe örtülüdür. Kubbe kasnağı sekizgendir. Yapının sonradan eklenen kısmı ılıklik ve kadınların sıcaklık bölümünden düşük kottadır. Kadınlar bölümünün sıcaklığı T planlı ve iki halvetlidir. T'nin dik kolu iki bölümlüdür ve her iki bölüm kubbe örtülmüştür. Yatay kolda isi kubbenin iki yanındaki bölümler tonoz örtülüdür, hemen arkasında iki halvet hücresi, bunların arkasında da su deposu yer alır.

⁷⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudi_Hamam%C4%B1#/media/Dosya:J26_243_Thessalon%C3%ADki_Hamam.jpg'den 11.07.2025'te alındı.

⁸⁰ Kaplan Çiçin, Çırpı, Erdoğan, a.g.m., s. 79.

⁸¹ Eleni Kanetaki, "Pahsa Hamam (or Bat of The Holy Apostles or Phoenix Bath), Otoman Architecture In Greece, 2009, s. 240.

Fotoğraf 13. Paşa Hamamı⁸²

Çizim 5. Paşa Hamamı planı⁸³

Yeni Hamam:

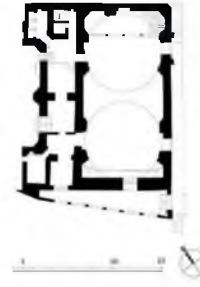
16. yüzyıl son çeyreğinde inşa edilmiş olan yapı almalı duvar örgüsü ve kirpi saçaklarıyla Erken Osmanlı Dönemi mimarisi özelliği gösterir. Banisi Hüsrev Kethüda'dır. Yapı 1978 depreminde oldukça hasar görmüştür⁸⁴.

Yapının sadece iki büyük kubbeli, kare planlı soyunmalık mekânları bugün ayakta. Ilıklık bölümünün dikdörtgen planlı, yıldız tonoz örtülüdür ve içinde iki ayrı bölüm daha olduğu kalıntılardan anlaşılmıştır.

Yapının 1917 yangınından önce çekilmiş fotoğraflarından çifte hamam olduğu düşünülmüştür⁸⁵.

Fotoğraf 14. Yeni Hamam⁸⁶

Çizim 6. Yeni Hamam planı⁸⁷

⁸² <https://kulturenvanteri.com/uz/ver/pasa-hamami-selanik/#17.1/40.64166/22.93713>'den 11.07.2025'te alındı.

⁸³ Kaplan Çiçin, Çırpı, Erdoğan, a.g.m., s. 78.

⁸⁴ Eleni Kanetaki, Yeni Hamam(or "Aigli"), Otoman Architecture In Greece, 2009, s. 235,236.

⁸⁵ Kanetaki, a.g.e. s.236.

⁸⁶ <https://selanikgezirehberi.blogspot.com/2012/04/yeni-hamam-imaret-camii.html>'den 11.07.2025'te alındı.

⁸⁷ Kaplan Çiçin, Çırpı, Erdoğan, a.g.m., s. 80.

İdadiye:

1887 yılına tarihlenen yapı, doğu surları dışında, şehrin yeni imar faaliyetleri sonrası inşa edilmiştir. Cephesi eski Hamidiye Bulvarı'na bakar. Mimarı Vitaliano Poselli'dir. Bugün Selanik Üniversitesi'nin bir binası olarak kullanılmaktadır⁸⁸.

Yapı neoklasik üslupta inşa edilmiştir. Zemin ve üçüncü kat pencereleri dikdörtgen, birinci ve ikinci kat pencereleri basık kemerlidir. Dikdörtgen planlı yapının Cephe köşelerinde dikey plasterler, cephelerde enine silmeler ve hafif taşıntılı saçak silmesi ile yapı cepheleri çerçevelenmiş ve katlar belirginleştirilmiştir. Pencere aralarındaki plasterlerin üst kısımları sütun başlığı görünümünde yapılmıştır. Ana cephesi oldukça anıtsal bir görünümündedir. Üçgen alınlıkla sonlana giriş çıkması zemin katta dikdörtgen kesitli sütunlara yaslanır. Planı 19. yüzyıl kamu yapılarında tercih edilen koridor etrafına simetrik olarak dizilen odalardan meydana gelmektedir⁸⁹.

Fotoğraf 15. İdadiye binası⁹⁰

Hükümet Binası:

1891 yılında inşa edilmiş olan yapı eski şehrin kuzey batısındadır. Mimarı Vitalliano Poselli'dir. Neo klasik üslupta yapılmıştır. Dikdörtgen planlı yapının cepheleri ve planı simetriktir. Katlar silmelerle bölünmüş, cepheler plasterlerle dikine bölünmüştür. Yuvarlak kemerli, basık kemerli ve dikdörtgen pencerelerle aydınlanır yapı. Üç açıklıklı ana giriş bölümü çatıda üçgen alınlıkla sonlanır.

⁸⁸ D. Zygomalas, "Municipal Preparatory School", Otoman Achitecture in Greece, 2009, s. 248.

⁸⁹ Mine Topçubaşı, 19. Yüzyılda Kastamonu Eyaleti'nde Kamu Yapıları Ve Yeniden Kullanım Sorunları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, 392-393.

⁹⁰ Özbek, a.g.e., s. 137.

Fotoğraf 16. Hükümet Konağı⁹¹

Yeni Cami:

1900-1902 yıllarında inşa edilmiş olan yapı Hamidiye Camisi adıyla da bilinir. Mimarı İtalyan Vitaliano Poselli'dir. Poselli, şehrin yeni yüzünün inşasında neredeyse tek mimardır.

Cami, merkezi planlı bir şemaya sahiptir. Tek kubbeli kare mekânın kuzeyine doğu batı yönlü dikdörtgen mekan eklenerek merkezi plana gidilmiştir⁹². Harim planı bu haliyle İznik Yeşil Cami'yi hatırlatmaktadır.

Yapı oryantalist üsluptadır⁹³. Pencereelerde ve taç kapıda at nalı kemerler kullanılmış. Pencereeler ikiz pencere düzeninde cepheler silmelerle enine ayrılmıştır. Köşelerde ve ortadaki dikine plasterlerle dikine bir bölünme de söz konusudur. Taç kapısı cepheden hafif bir taşıntı yapar ve üzerinde üç dilimli dendanlı alınlık yer alır. Cepheleri çatı seviyesinde ajurlu korkuluklar dolandır. Taç kapısı, ajurlu korkulukları ve şemasıyla İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi ile benzerlik gösterir⁹⁴.

⁹¹ <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/thessaloniki-diamartiria-simvasiouxon-tou-dimou-exo-apo-to-ip-makedonias-thrakis/den> 11.07.2025'te alındı.

⁹² L. Sambanopoulou, "Yeni Mosque(or Old Archeological Museum)", Otoman Achitecture in Greece, 2009, s.m 226.

⁹³ Turgut Saner, 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm", İstanbul 1998, s. 2,40.

⁹⁴ Saner, a.g.e., s.66-67.

Fotoğraf 17. Yeni Cami⁹⁵

Hamidiye veya Gureba Hastanesi:

1902-1903 yıllarında inşa edilmiş yapı eski şehrin doğusundadır. Günümüzde Belediye Hastanesi olarak hizmet vermektedir⁹⁶.

Geç dönem Osmanlı mimarisinin kamu yapılarında tercih edilen simetrik plan ve cephe düzeni, bu yapıda da uygulanmıştır⁹⁷. Neoklasik üslupta yapılmıştır. Plasterlerle ve silmelerle cepheler bölünür.

Fotoğraf 18. Hamidiye Hastanesi⁹⁸

⁹⁵ <https://www.batitrakya.org/bati-trakya-haber/selanik-yeni-camide-bavram-namazi/> den 11.07.2025'te alındı.

⁹⁶ D. Zygomas, "Municipal Hospital", Otoman Achitecture in Greece, 2009, 2009, s.250.

⁹⁷ Topçubaşı, a.g.e., s. 392-393.

⁹⁸ <https://www.yunanistantatili.com/yunanistan/agios-dimitrios-hastanesi-selanik/> den 11.07.2025'te alındı.

Konutlar:

Eski şehrin özellikle kuzey kesimlerinde Türklerin yerleşim yerinde konutlar, Osmanlı fetihleri sırasında ve sonrasında tek katlı ve genelde kerpiçten yapılırken, 17. yüzyıldan itibaren iki veya üç katlı geniş evlere dönüşmeye başlamış, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca da sürmüştür. Mahallelerdeki bu çok katlı yapılar, planlarıyla, geleneksel Anadolu iç sofalı Türk evi plan şemasını; avluları, bahçeleri ve çeşmeleriyle geleneksel Osmanlı evi modellerini yansıtan içe kapanık yapılarıdır⁹⁹. Türkler genelde kentin yüksek kısımlarına doğru büyük konaklarda oturmuşlardır. Bu evler, yüksek avlu duvarlarıyla dış dünyadan soyutlanmıştır. Bu dönemden günümüze gelebilen en tipik örnek Atatürk'ün doğduğu evdir.

Yeni şehir kısmındaki evler lüks, neoklasik ve seçmeci üslupta yapılmış villalar şeklindedir. Türkler genelde kentin yüksek kısımlarına doğru büyük konaklarda oturmuşlardır.

Fotoğraf 19. Atatürk'ün Evi¹⁰⁰

Çizim 7. Atatürk'ün Evi'nin planı¹⁰¹

⁹⁹ Sedat Hakkı Eldem, Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul 1954; Sedat Hakkı Eldem, Türk Evi Osmanlı Dönemi I, İstanbul 1984.

¹⁰⁰ https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B2_%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%BD#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Macedonian_Museums-74-Spiti_Kemal-324.jpg'den 11.07.2025'te alındı.

¹⁰¹ Kaplan Çinçin, Çırpı, Erdoğan, a.g.m., s. 83.

Fotoğraf 20. Yeni semtte bulunan Kapancı Köşkü¹⁰²

Sonuç

Selanik, 1430 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları doğrultusunda gelişerek Türk unsurların kendi kurumlarını inşa etmeye başlamasıyla, tipik bir Osmanlı-Türk şehri kimliğine bürünmüştür.

Türk İslam şehri tanımlanırken kullanılan “cuması kılınmalı, kadısı bulunmalı, pazarı durmalı ve hamamı olmalı” şartı, yalnızca Anadolu’da değil, Osmanlının hâkim olduğu bütün coğrafyalarda uygulanmıştır. Balkanlar da bu şarttan muaf değildir. Ağırlıklı olarak Türkler ve Museviler, yanı sıra Rumlar, Levantenler ve diğer Balkan unsurlarından meydana gelen kozmopolit bir yapıya sahip Selanik kenti, bu özelliğine rağmen yukarıda özelliklerini saydığımız tipik bir Türk kenti olarak gelişmiştir. Şehir, 16. yüzyılda İspanya’dan kaçan Musevilerin yerleştirilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük ve zengin bir ticaret merkezi haline gelmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin en modern ve özgür şehirlerindendi. Bu özgürlük ortamında da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türkler gibi fikir hareketleri burada doğmuştur. 1912’ye kadar Osmanlı Devleti’nde konumunu koruyan Selanik, Balkan Harbi sonrasında 1912’de savaşılmaksızın Yunanlılara bırakılmış, 1913 Bükreş Antlaşması’yla kesin olarak elden çıkmıştır. Şehrin Türk unsurları yangın ve hastalıklarla kırılmış, kalanlar da mübadele de Türkiye’ye göç etmişlerdir.

Selanik şehri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde iki ayrı evreden geçmiştir:

Türkler şehre ilk yerleştiklerinde sur içinde şehri ikiye bölen Vardar Caddesinin kuzeyinde yamaca doğru yerleşmiş ve mahallelerini burada kurmuşlardır. İlk başta caddeye yakın kısımda Hamza Bey Camisi, Bedesten, Bey Hamamı gibi şehrin asıl çekirdeğini meydana getiren yapılar inşa edilmiştir. Mahalleler bu çekirdeğin etrafında gelişmeye

¹⁰² https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:National_Bank_of_Greece_Cultural_Foundation.png’dan 11.07.2025’te alındı.

başlar. Çekirdekten kuzey yamaca doğru gelişen her bir mahallenin cami veya mescit, dükkân, çeşme, hamam gibi yapılarının bulunduğu kendi merkezlerine sahip oldukları görülmüştür. 16. yüzyılda yapılaşma Vardar Caddesi'nin kuzey batısına kaymıştır. Cezeri Kasım Paşa Camisi ve Paşa Hamamı'nın meydana getirdiği külleye, bu bölgenin gelişimine katkı sağlar.

Şehrin güney kesiminde Musevi Mahallesi ve çeşitli zanaatların yapıldığı dükkânların meydana getirdiği sokaklar ile gümrük, tophane vs. gibi yapılar yer alıyordu. Bedesten de yine ticaretin yoğun olduğu Vardar Caddesi'nin güneyinde konumlanmıştı. Rumlar şehrin doğusunda küçük bir bölgede yaşıyordu. Şehrin batısında ise Levantenler ile diğer etnik unsurlar küçük bir yer işgal ediyorlardı.

Yaklaşık 19. yüzyıl başlarına kadar bu şekilde gelişen şehrin bütün kamu, dini ve sivil yapıları Erken ve Klasik Osmanlı mimarisi üslubunda inşa edilmişti. Taş tuğla almalı duvar dokuları, kirpi saçaklar, kubbeler camilerin minareleri şehrin tanımlayıcı silüetini meydana getiriyordu. Şehir sakinlerinin yaşam alanı konutlar da Anadolu'da sıkça tercih edilen iç ve orta sofalı Türk evi plan şemasında inşa edilmişlerdi. Türk evleri, yüksek duvarlı avlularıyla içe kapanık yapıları. 1917 yangınında Türk mahallelerinin çoğu yok oldu, çok az örnek günümüze gelebildi. Atatürk'ün çocukluğunun geçtiği ev, günümüze gelebilen Selanik'teki Türk evlerindendir.

Şehir Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancakken, 1864'te uygulamaya konan Vilayet sistemi sonrasında Selanik Vilayeti oldu. 19. yüzyıl ikinci yarısından sonra şehirde değişimler başladı. 1866'dan itibaren dış surların güney kısmı yıkıldı, Sultan II. Abdülhamit döneminde rıhtımlar yaptırıldı, drenaj kanalları açılarak şehirdeki sıtma tehlikesi bertaraf edilmeye çalışıldı. 1869'da Belediyenin kurulmasıyla sağlık denetimleri kolaylaşarak, şehrin ilk defa temizlenmesi sağlandı. Elektrikle aydınlatılan ilk Türk şehri oldu. Limana bağlı demiryolu ağlarıyla ticaret daha da gelişti. Şehrin doğusundaki surlar kaldırılarak doğuya doğru batılı anlayışla yeni Hamidiye Semti kuruldu. Geniş cadde ve sokakları, batılı tarzda kamu yapıları ile villa tarzı konutları ile modern bir şehir havasına büründü. Yeni inşa edilen, Rüştüye ve İdadiye Binaları, Hamidiye Hastanesi, Hükümet Binası, Islahane, Ziraat Mektebi, Kışla gibi kamu hizmet binaları, bütün imparatorlukta olduğu gibi batılılaşma etkileriyle neoklasik ve seçmeci üslupta inşa edilmişlerdir. Yeni semtte inşa edilen konutlar da Avrupalı görünümlü villalar şeklinde sokakları süslemekteydi. Osmanlı hâkimiyetinde 484 yıl kalan Selanik'te kaynaklardan tespit edildiği kadarıyla 1913'e kadar camiye çevrilen kiliseler haricinde yeni

camii ve mescitler, imarethaneler, hanlar, bedesten, hamam ve çeşmeler gibi farklı türde yaklaşık 411 yapı inşa edilmiştir. Günümüze ulaşabilen az sayıdaki Türk yapısı, Türk şehrinin çekirdeğini meydana getiren ibadethaneler, ticarethaneler, hamamlar ve çeşmelerdir. Bu çekirdeğin etrafında gelişen mahalleler özellikle 1840 ve 1917'de çıkan büyük yangınlarda yok olmuştur.

Bir zamanlar bu kozmopolit şehirde Museviler ve Türkler en kalabalık etnik grupken, bugün Yunanlılardan başka etnik grup kalmamıştır. Maalesef, Türk mahalleleri, yangınlarla yok olmuşken, , şehrin Yunanlıların eline geçmesiyle, bütün Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Türk dönemini unutturma politikası nedeniyle devlet eliyle de yüzlerce eser yok edilmiştir. Maalesef yıkımların, antik çağlarda medeniyetler kuran Yunanlıları 20. yüzyıl başlarında kültürleri yok eden birer vandal konumuna düşürmesi üzücüdür. Bugün çok az miktarda ama belli başlı eserlerden günümüze ulaşabilen Türk eserlerinden şehrin gelişimi ve evreleri hakkında fikir sahibi olunabilmesi, bir zamanlar Selanik'te Türker'in kendi medeniyetlerini inşa ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

- BOA, Y.EE.64/4 numaralı Wernieski Planı, 1882.
- BA. Plan Proje Tasnifi, nr. 797.
- AKIN, Nur, Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları, İstanbul 2001.
- AKPOLAT, Mustafa S., "Selanik Atatürk Evi'nin Tarihi Önemi ve Balkanlar Geleneksel Konut Mimarlığı Bağlamında Değerlendirilmesi", Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 17-19 Mayıs 2000, c.1, Ankara 2001, 23-36.
- AKTEPE, Münir, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", Türkiye Mecmuası, sy.10, (1951-53), ss.299-312.
- ANASTASSIADOU, Meropi, Selanik 1830-1912, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2001.
- AYYERDİ, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, c. IV, İstanbul 1982.
- Ed. BROUSKARI, E., Ottoman Architecture in Greece, 2009.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi, sy. 2 (1942), ss. 279-386.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, sy. 11/1-4(Ekim 1949-Temmuz 1950), ss. 524-569.
- ÇALIŞLAR YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz, "Erken Osmanlı Dönemi'nde Balkanlar'da Kent Oluşumu veya Değişimi",Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu- Bulgaristan) c.2, Ankara 2001, ss.887-892.
- ÇAM, Nusret, Yunanistan'daki Türk Eserleri, Ankara 2000.

- DİMİTRİADİS, Vasilis, Topografia tes Thessalonikes kata ten Epokh tes Tourkokratias, 1430-1912, (Türk Yönetimindeki Selânik'in Topografyası), Selanik, 1983.
- DÖLEN, Emre, "Kartpostallarla Geçmişte Selanik", Tarih ve Toplum Dergisi, c.26/ sy. 156 (Aralık 1996), ss.24-37.
- ELDEM, Sedat Hakkı, Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul 1954.
- ELDEM, Sedat Hakkı, Türk Evi Osmanlı Dönemi I, İstanbul 1984.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". Osmanlı Araştırmaları, IV (1984), ss. 69-78;
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları, İstanbul 2013.
- Evliya Çelebi Mehmed Zillioğlu, EvliyaÇelebi Seyahatnamesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, c.12, İstanbul 1971.
- EYİCE, Semavi, "Atatürk'ün Doğduğu Şehir Selanik-1881", İlgi, sy.31 (Mayıs 1981), ss. 2-8.
- EYİCE, Semavi, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme." Tarih Dergisi, sy. XI (1960), ss. 99-120.
- EYİCE, Semavi, "Atatürk'in Doğduğu Yıllarda Selanik", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1981, ss.461-518.
- EYİCE, Semavi, "Hamza Bey Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, c.15, İstanbul 1997, ss.507-508
- GENÇER, Ceylan İrem, "19. Yüzyılda Kentsel Dönüşüm Dinamikleri:İzmir ve Selanik (1840-1910)", Mimarlık Dergisi, sy. 394 (Mart- Nisan 2017), ss. 50-55.
- GÖKBİLGIN, M.Tayyib, "Selanik", İslam Ansiklopedisi, c.10, Eskişehir 2001, ss. 337-349.
- İNALCIK, Halil, "Rumeli", İslam Ansiklopedisi, c.9, (İstanbul 1964), ss. 766-773.
- KANETAKİ, Eleni, "Bey Hamam", Ottoman Architecture In Greece, 2009, ss. 232-233.
- KANETAKİ, Eleni, "Yeni Hamam(or "Aigli")", Ottoman Architecture İn Greece, 2009, ss. 235-236
- KANETAKİ, Eleni, "Pazar Hamam (or Yahudi Hamam or Louloudadika)", Ottoman Architecture İn Greece, 2009, ss.237-239.
- KANETAKİ, Eleni, "Pahsa Hamam (or Bat of The Holy Apostles or Phoenix Bath), Ottoman Architecture İn Greece, 2009, ss. 240-241.
- KAŞIKÇI, Nihat ve YILMAZ, Hasan, Mora'dan Viyana'ya Osmanlı Avrupası (Ülkeler, Şehirler, İz Birakanlar), Ankara 2001.
- KAPLAN ÇİNÇİN, Seda, EZEL ÇIRPI, Meltem, ERDOĞAN, Nevnihal, "Ottoman Monumental Buildings In Thessaloniki Architectural Heritage", Journal Of Emerging Economies And Policy, JOEEP, v. 1 (December 2016), ss. 73-84.
- KİEL, Machiel, "Selanik", TDV İslam Ansiklopedisi, c.36, İstanbul 2009, ss. 352-357.
- ÖZBEK, Yıldırım, "Tanzimat Sonrasında Selanik'in Gelişimi ve İdadi Mektebi", METU JFA, c. 40/ sy.2 (2023), ss. 123-151.
- PATIERIDIS, Giorgos / STAMATIS, Kostas. Τα χαρακτηριστικά της Θεσσαλονίκης από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα από τις συλλογές των Γιώργου Πατιεριδίου και Κώστα Σταμάτη [Engravings showing Thessaloniki from the 15th to the 19th century, from the collections of Giorgos Patieridis and Kostas Stamatis], Thessaloniki,

- Mouseio Fotografias "Christos Kalemkeris" Dimou Kalamarias, 2009. [Selanik'i gösteren gravürler (15.-19. yüzyıl, G. Patieridis ve K. Stamatis koleksiyonlarından], Selanik, Mouseio Fotografias, 2009.
- SAKAOĞLU, Necdet, 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Kentleri, İstanbul 2010
- SAMBANOPOULOU, Lila, "Thessaloniki In The Ottoman Period (15th-18th c)", Ottoman Architecture In Greece, 2009, ss. 216-218.
- SAMBANOPOULOU, Lila, "Hamza Bey Mosque (or Alkazar)", Ottoman Architecture In Greece, 2009, ss. 222-223.
- SAMBANOPOULOU, Lila, "Yeni Mosque (or Old Archeological Museum)", Ottoman Architecture In Greece, 2009, ss. 226-228.
- SAMBANOPOULOU, Lila, "Bedesten", Ottoman Architecture In Greece, 2009, ss. 246-247.
- SANER, Turgut, 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm", İstanbul 1998.
- TOPÇUBAŞI, Mine, 19. Yüzyılda Kastamonu Eyaleti'nde Kamu Yapıları Ve Yeniden Kullanım Sorunları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Toplumsal Tarih Dergisi, sy. 152 (Ağustos 2006) armağanı harita.
- TRAKOSOPOULOU, Komilla, "Thessaloniki In The Ottoman Period (19th- Beginning of 20th c.), Ottoman Architecture In Greece, 2009.
- TUĞLACI, Pars, "Selanik", Osmanlı Şehirleri, İstanbul 1985.
- TURAN, Ömer ve İBRAHİMĞİL, Mehmet Zeki, Balkanlar'daki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler, Ankara 2004.
- TOZOĞLU, Ahmet Erdem, Actors Of Change: Railway Projects And Urban Architecture Of Balkan Cities In The Late Ottoman Period, A Dissertation Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical Unvrsty, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.
- ZYGOMALAS, Dimitrios, "Municipal Preparatory School", Ottoman Achitecture in Greece, 2009, ss. 248-249.
- ZYGOMALAS, Dimitrios, "Municipal Hospital", Ottoman Achitecture in Greece, 2009, ss. 250-251.
- http://www.hourmo.eu/15_Stamps_&Cartoons/1919/1919_06_02_Greece_Golfe_de_Salonique_Quadruple_Postcard.jpg 'den 11.07.2025'te alındı.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Macedonian_Apostolic_Vicariate_of_the_Bulgarians#/media/File:Vilaet_Solunski.jpg 'den 11.07.2025'te alındı.
- <https://www.instagram.com/p/DGgdNNvgpWs> 'den 11.07.2025'de alındı.
- <https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=265> 'den 11.07.2025'te alındı.
- <https://www.eskiturkiye.net/tag/selanik> 'den 11.07.2025'te alındı.
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b6/Selanikdenizden.jpg> (11.07.2025'de alındı)
- https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:THES-Bev_Hamam_facade.jpg 'den 11.07.2025'te alındı.
- <https://alivedatovgurgezgin.wordpress.com/2017/10/17/ataturkun-ayak-izinde-balkanlar-1/> 'den 11.07.2025'te alındı.

<https://www.pikovamubadilleri.com/?Syf=26&Syz=494326&/SELAN%C4%B0K-ALACA-%C4%B0MARET-%28%C4%B0SHAK-PA%C5%9EA-CAM%C4%B0S%C4%B0%29-1484>

<https://www.pikovamubadilleri.com/?Syf=26&Syz=494326&/SELAN%C4%B0K-ALACA-%C4%B0MARET-%28%C4%B0SHAK-PA%C5%9EA-CAM%C4%B0S%C4%B0%29-1484>’den 11.07.2025’te alındı.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudi_Hamam%C4%B1#/media/Dosya:J26_243_Thessalon%C3%ADki_Hamam.jpg’den 11.07.2025’te alındı.

<https://kulturenvanteri.com/uz/ver/pasa-hamami-selanik/#17.1/40.64166/22.93713>’den 11.07.2025’te alındı.

<https://selanikgezirehberi.blogspot.com/2012/04/veni-hamam-imaret-camii.html>’den 11.07.2025’te alındı.

<https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/thessaloniki-diamartiria-simvasiouxon-tou-dimou-exo-apo-to-ip-makedonias-thrakis/>’den 11.07.2025’te alındı.

<https://www.yunanistantatili.com/yunanistan/agios-dimitrios-hastanesi-selanik>’den 11.07.2025’te alındı.

¹ https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%BD#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Macedonian_Museums-74-Spiti_Kemal-324.jpg’den 11.07.2025’te alındı.

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:National_Bank_of_Greece_Cultural_Foundation.png’dan 11.07.2025’te alındı.

Araştırma Makalesi /Research Article

**PELOPONNESOS SAVAŞLARI'NIN DİNAMİKLERİ:
ATİNA-SPARTA REKABETİ, PERS MÜDAHALESİ
VE SAVAŞIN SEYRİ
(MÖ 431-404)**

Beyzanur POLAT* & Ayşen SİNA**

Öz: Peloponnesos Savaşları, Pers-Yunan Savaşı sonrasında Perslerin Yunanistan yarımadasından çekilmeleriyle birlikte, bölgede beliren iki güç olan Atina ile Sparta devletleri arasında MÖ 431-404 yılları zarfında vuku bulan, uzun soluklu bir savaştır. Yirmi yedi yıl süren bu uzun soluklu mücadelenin temelinde, Atina'nın denizcilik ve ekonomik gücüyle genişlemesi, Sparta'nın ise bu yükselişi tehdit olarak görmesi yatmaktadır. Atina, Attika-Delos Birliği'nin lideri olarak deniz gücünü kullanırken Sparta ise, kara gücüne dayalı Peloponnesos Birliği'ni yönetmiştir. Savaş üç aşamadan oluşmaktadır; Arkhidamos, Nicias Barışı'nın yapıldığı süreç ve Sicilya Seferi. Herhangi bir donanmaya sahip olmayan Sparta, savaşın son evresine gelindiğinde Perslerden büyük destek alarak Sicilya Seferi'nde üstünlük sağlamayı başarmış ve Peloponnesos Savaşları Atina'nın ağır yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Savaş sonrasında Yunan dünyasının siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı derinden sarsılmış ve savaşa katılan şehir devletlerinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum, ilerleyen dönemde Makedonya'nın yükselişini hızlandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Peloponnesos Savaşları, Sparta, Atina, Pers İmparatorluğu, Thukydides, Nicias Barışı.

* Yüksek Lisan Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, bevzanurpolat1999@gmail.com, ORCID: [0009-0001-6369-5001](https://orcid.org/0009-0001-6369-5001).

** Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü asina@nku.edu.tr, Orcid: 0000-000253015973.

**THE DYNAMICS OF THE PELOPONNESIAN WARS:
THE RIVALRY BETWEEN ATHENS AND SPARTA,
THE PERSIAN INTERVENTION AND THE COURSE
OF THE WAR
(431-404 BC)**

Abstract: Abstract: The Peloponnesian Wars were a long-running conflict between the two powers that emerged in the region following the withdrawal of the Persians from the Greek peninsula after the Greco-Persian Wars, taking place between 431 and 404 BC. At the heart of this twenty-seven-year-long conflict lay Athens' expansion through its naval and economic power, which Sparta perceived as a threat. The war consisted of three phases: the Archidamian War, the Peace Process, and the Sicilian Expedition. Sparta, which did not have a navy, managed to gain the upper hand in the Sicilian Expedition by receiving significant support from the Persians in the final stage of the war, and the Peloponnesian Wars ended with a heavy defeat for Athens. This situation would accelerate the rise of Macedonia in the following period.

Key Words: Peloponnesian Wars, Sparta, Athens, Persian Empire, Thucydides, Peace of Nicias.

Extended Abstract

During the human life process, the state of nature and socialization has caused many discussions within the framework of state structure. In order to protect itself, human beings always need socialization and, with it, state formation. In these matters, a power called state is needed in order to protect the interests of individuals. Sparta and Athens, one of these states, carried out the Peloponnesian Wars for the reasons stated above. These two states, which were allies against the Persians before the war, began to fall out with their allies in the 5th century BC and began to damage their relations. The person who put forward this important claim was the famous historian Thucydides. He argued that the power race between the two civilizations deeply shook their relations. The war, which lasted twenty-seven years, has been likened by historians to the struggle between an elephant and a whale. The reason for this is that both sides had different advantages. The superiority of the Athenians at sea and the Spartans on land caused the struggle to last for many years. Before the war, Athens, which had established military and economic superiority over Sparta, although it made its power felt in the first years of the war, was unable to maintain its superiority in the following years. The main reason for this situation, according to Thucydides, was the plague. However, when we look at other wars between the parties, it is seen that the situation was not exactly like that. Of course, Athens suffered great losses in the epidemic.

In particular, the death of Pericles, who guided their strategies, due to the epidemic shook them greatly. However, it would not be right to ignore all the wrong decisions made by Athens and focus only on the epidemic. Athens, which achieved success many times after the epidemic, did not calculate its strength and launched major attacks. Despite the fact that Sparta repeatedly offered peace during difficult times, it continued its aggressive and expansionist policy by not following a balance policy. Behind this wrong decision were Pericles' nephew Alcibiades and the radical democrat group. The radical democrat group decided to continue the war in order to protect its position and interests within Athens, even in the most difficult times. Pericles' nephew Alcibiades, on the other hand, made good plans but acted without taking into account the power of Athens. For this reason, he led Athens to defeat many times. However, strangely enough, despite all these failures, the people and the government continued to keep Alcibiades at the head of the army. This was a great negligence that led Athens to its real destruction. In addition to all this, after the last great defeat against Sparta in the Sicilian Campaign, he started to follow a pro-Spartan policy and from that moment on, he condemned every important step Athens took in the war to be fruitless.

The fact that the Spartans received support from the Persians during this period was one of the important factors affecting the outcome of the war. Although they managed to prevail over Athens with this support, their betrayal of their ancestors and their alliance with the Persians would cause the Spartans' social order to deteriorate and their collapse in the future. The winning side in the war was, of course, the Persians in this case. They easily gained the superiority they could not achieve in the Greek-Persian Wars by taking sides and supporting them in the Peloponnesian Wars. Greece, on the other hand, would remain in chaos until the arrival of Alexander the Great.

Giriş

Bu çalışma, MÖ 431-404 tarihleri arasında vuku bulmuş Peloponnesos Savaşları'nın sebeplerinin, savaş sürecinin ve savaş sonrasındaki gelişmelerin detaylı bir şekilde incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışma içeriği hakkında kısa bir açıklama ve kullanılan kaynakların tanıtımı yer almaktadır. Birinci bölümde ise, savaşta coğrafyanın ne denli belirleyici bir rol üstlendiği ve savaşın yaşandığı bölgeler olan Sicilya, Attika ve genel olarak Yunanistan'ın coğrafi özelliklerine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Atina ve Sparta'nın savaş öncesi askeri durumu, ordu yapılanması ve savaş sırasında uyguladıkları stratejilerde yer almaktadır. İkinci bölümde ise, Thukydides'in anlatımlarından yola çıkılarak Peloponnesos Savaşları'nın

nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. Son olarak sonuç kısmında ise, savaşın Atina ile Sparta devletleri açısından sonuçları değerlendirilmiş ve Pers İmparatorluğu'nun Peloponnesos Savaşları'ndaki yeri ve önemi incelenmiştir.

MÖ 5. yüzyılın sonlarında başlayan ve yirmi yedi yıl süren Peloponnesos Savaşları, Yunanlılar için çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu uzun mücadele, bir zamanlar Pers-Yunan Savaşları'nda müttefik olan Atina ile Sparta arasında gerçekleşmiştir. Pers Savaşları sonrasında, bu iki devlet müttefiklerle olan çıkarlarında anlaşmazlığa düşerek ilişkilerini zedelemeye başlamıştır. Aralarındaki gerginlik, Atina'nın ekonomik ve askeri bakımdan güçlenmesiyle birlikte hat safhaya çıkmıştır. Yunanlıların bakış açısına göre, Peloponnesos Savaşları dünya savaşı olarak görülmektedir. Ciddi boyutlarda mahvolan hayat ve mülkiyet sorunları, Yunan tarihinde bir dönüm noktası oluşturmaları, sınıflar arasındaki düşmanlığın ve bölünmenin daha da tetiklenmesi gibi sebeplerinden dolayı bu şekilde düşünülmesi doğaldır. Bu yaşananlar Yunan toplumlarını dış tehlikelere karşı savunmasız bırakmıştır. Pers Savaşları ile Peloponnesos Savaşları arasındaki elli yıllık dönem, Yunanlıların en muhteşem yıllarıdır. Peloponnesos sonrasında ise, uygarlık ve vahşet arasındaki ince çizginin yok olmasıyla birlikte, karanlık bir döneme girilmiştir. Savaş ilerledikçe artan hüsrana, intikam hırsı ve kızgınlık hissi zamanla yerini gittikçe artan bir vahşete bırakmıştır. Çukurlara atılan düşmanlar açlıktan, susuzluktan ve korumasızlıktan ölüme terkedilmiştir. Sicilya'da olan tam olarak budur. İnsanlar boğulmaları için denize atılmıştır. Bu durum ise, Peloponnesos Savaşları'nın sonlarına doğru artık alışılacalmış bir hale gelecektir. Pers Savaşı öncesi hiç vahşet yok değildir, ancak bu denli bir yoğunlukta ve çeşitlilikte olmamıştır. Bu bilgileri bize aktaran Thukydides'in vermek istediği mesaj, savaş süresinin uzamasıyla uygarlık sınırlarının altına düşülmesinin kaçınılmaz olduğudur. Ona göre, eğer uygarlık niteliğinde bir savaş var ise bu denli korkunç niteliklere sahip olmaması gerekmektedir.

Peloponnesos Savaşları'nın Yunanlılar için önemli olmasının asıl sebebi ise, Peloponnesos Savaşları'na katılan Atinalı Oloros'un oğlu Thukydides tarafından aktarılmış olmasıdır.¹ Kendisi tarihin en muhteşem tarihçilerinden biri olarak görülmektedir. Öyle ki bilinen en erken ikinci tarihçi sayılmaktadır. Thukydides, batının hatta tüm dünyanın düşünüş tarzını etkilemiş bir tarihçidir. Savaş Tarihi isimli eseri ise sekiz kitaba bölünmüştür. Bu eserinde, yirmi yedi yıllık Peloponnesos Savaşları'nın

¹ Donald Kagan, Antik Yunan Tarihine Giriş: 17. Ders, Yale Üniversitesi, TÜBA, 6 Kasım 2007, s. 1.

yirmi bir yılını anlatmaktadır. MÖ 5. yüzyılın sonlarında ise eserini tamamlayamadan hayatını kaybetmiştir. Birinci kitabında niyetini açıklamakla başlamaktadır. Heredotos ile kıyaslamalarda da bulunur. Ayrıca kendi metodolojisinden de bahseder. Savaşın çıkma sebepleri olarak ise, Sparta'nın Atina'dan korkması ve Atina'nın saldırgan bir politika izlemeye başlaması olduğunu savunmaktadır. İkinci kitabında, Sparta ile Atina'nın benimsediği savaş stratejilerine yer vermiştir. Atina'nın deniz gücüne ve donanmasına güvendiğini vurgulamıştır. Spartalılarında “özgür bir Yunanistan” adı altında müttefik toplamaya çalıştığı yer alır. Aynı zamanda savaşın ilk yıllarında Atina'nın başına gelen büyük veba salgının özelliklerinden ve sonuçlarından da ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Bu kitapta tarihin ilk büyük konuşması olan, Perikles'in cenaze söylevlerine de yer verir. Salgında ölmeseydi neler olabilirdi onu da tartışır. Üçüncü kitabında, Sparta ve Atina'ya katılmak istemeyen Mytilene kentinin kaderi üzerinde tartışmaktadır. Dördüncü kitapta ise, saldırgan bir politika izleyen Atinalıların zaferlerinden bahsederek başlamaktadır. Ayrıca bu bölümde Thukydides'in sürgüne gönderildiği Amphipolis savaşının anlatılması da oldukça dikkat çekicidir. Bu savaştaki anlatımlarında Atinalıları savunurcasına söylevlerde bulunmuştur. Beşinci kitabında ise, Cleon ile Spartalı general Brasidas'ın ölümleri ve yapılan sekiz yıllık barışın bozulma nedenleri tartışılmaktadır. Altıncı kitapta, Atina meclisinin Sicilya seferine büyük miktarda asker tahsis etmesiyle birlikte artan perspektif eksikliği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde Atinalıların Sicilya seferindeki başarısızlıklarından, Atinalıların ve Peloponnesos'un kuzeydoğusundaki Argos kentinden gelen müttefiklerinin (Argiveler) Peloponnesos şehirlerine saldırmalarından bahsedilmektedir. Ayrıca general Alcibiades hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Yedinci kitabına gelindiğinde, Atinalıların Sirakuza'da Sparta ile diğer Sicilyalılara karşı aldığı mağlubiyet yer almaktadır. Bu noktada, Atinalıların umut ve tanrılardan daha çok bahsetmeye başlaması da oldukça dikkat çekicidir. Sekizinci kitapta ise, savaşın gidişatının Atina'nın tersine hareket ettiği görülmektedir. Perslerin, Spartalılara destek olmalarıyla ortaya çıkan sonuçlara yer verilmiştir. Son olarak, Atina demokrasisinin çöküşü hakkında bilgiler de bulunmaktadır.

Peloponnesos Savaşları'na dair yapılan modern akademik çalışmalar esas alınarak, savaşın nedenleri, gelişimi ve sonuçları kronolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Konunun sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi adına yöntemsel tutarlılık gözetilmiş, güvenilir kaynaklar doğrultusunda özenli bir çalışma yürütülmüştür. Kaynak taraması kısmında da aynı özenle araştırmalar yapılmıştır. Bu aşamada öncelikli olarak, Peloponnesos Savaşları ile ilgili

yazılmış olan makaleler, tezler ve internet kaynakları incelenmiştir. Çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan bu kaynaklardan biri ise, telif ve tetkik eserlerdir. Söz konusu çalışmanın oluşturulabilmesini sağlayan ana kaynak ise, Thukydides'in yazmış olduğu Peloponnesos Savaşları isimli eseridir. Thukydides'in eseri hakkında çalışmalar yapan Donald Kagan'ın, Yale Üniversitesi'ndeki ders kayıtlarından eserin içeriğine Türkçe çeviriler ile ulaşım sağlanabilmektedir. Aynı zamanda acikders.tuba.gov.tr sitesinden ders içeriğinin metinlerine de kolaylıkla erişilebilmektedir.

Araştırmada yardımcı olan diğer kaynak türlerinden birisi ise, makale ve tezlerdir. Bu kaynaklardan biri olan Serdar Ünan'ın “Pers Harpleri ve Peloponnesos Harpleri Işığında Antik Helen’de Siyasi ve Askeri Gelişmeler” isimli Lisans Tezinde, Pers ve Peloponnesos Savaşı öncesindeki siyasi gelişmeler ve söz konusu savaşın genel sonuçları yer almaktadır. Mark Cartwright'ın “Peloponnesos Savaşları” isimli eserinde ise, savaşın nedenleri ve tarafların oluşturdukları birlikler üzerinde durulmuştur. Olcay Turan'ın “Thukydides’in Aktarımına Göre Atina Salgınının Gerçek Etkileri” isimli makalesinde ise birinci Peloponnesos Savaşı olan Arkhidamos Savaş'ı sırasında ortaya çıkan salgın ve sonuçları, Atina İmparatorluğu'nun bu süreçten nasıl etkilendiği ve salgının savaş üzerindeki etkisi incelenmiştir. Olcay Turan'ın başka bir makalesi olan “Perikles’in Peloponnesos Savaşı’ndaki Stratejisine Dair Eleştirel Bir Yaklaşımı” isimli çalışmasında ise, Atina’nın strateji babası olarak görülen Perikles’in savaşta kullandığı stratejiler üzerine değerlendirmeler bulunur. Thomas Runge Martin'in “Perikles” isimli eserinde ise, Atinalılar için önemli bir general olan Perikles'in biyografisi, Atina ile Sparta'nın aralarının bozulduğu süreç ve Peloponnesos Savaşları'nın ilk evresinde önemli bir siyasi figür olan Perikles'in kişiliği, liderlik anlayışı ve özellikle izlediği savunma stratejisi çerçevesinde savaşın gidişatındaki rolü değerlendirilmektedir. Ömer Emre Kuşçu ile Kaan Kapan'ın birlikte yazmış olduğu “Askeri coğrafyada jeostratejik koşulların mekânsal kullanımı” isimli makalesinde, coğrafyanın savaştaki rolü ve stratejilerin nasıl şekillendiği ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Çalışmanın oluşturulmasında yararlanılan bir diğer kaynak türü ise dijital içeriklerdir. Bu kapsamda güvenilir internet platformlarında yayımlanmış olan bazı akademik nitelikli makalelerden ve dijital bloglardan faydalanılmıştır. Bu kaynaklardan ilki, Mark Cartwright'ın yazmış olduğu “Peloponnesos Savaşları” isimli makaledir. İtalyanca yayımlanan makale worldhistory.org'da yer almaktadır. Makalenin içeriği, genel olarak savaşın kısaca sebeplerinden, Sparta ile Atina'nın sahip oldukları müttefiklerden, savaşın gelişiminden ve son olarak savaş sonrası devletlerde meydana gelen değişimlerden oluşmaktadır. Bir diğer kaynak

ise, 12 Mart 2020'de Jakub Ferencik isimli bir blog yazarı tarafından İngilizce kaleme alınmış "Mora Savaşı" isimli çalışmadır. Bu çalışmada, Thukydides'in Peloponnesos Savaşları isimli sekiz ciltten oluşan kitabının kısaca özetlerine yer verilmiştir.

1. Peloponnesos Savaşları'nın Coğrafi Boyutu: Savaşın Geçtiği Bölgeler Ve Stratejik Önemi

Tarih boyunca savaşlar, insanoğlunu derinden etkileyen önemli olaylardan biri olmuştur.² Savaşın kazanılmasında veya kaybedilmesinde birçok etmen bulunur. Bunlardan biri şüphesiz coğrafyadır. Savaşta kullanılacak stratejiler, coğrafyanın fiziksel özellikleri ve iklim koşullarına göre belirlenmektedir. Çalışma konusu olan Peloponnesos Savaşları ise, yirmi yedi yıl süren uzun bir savaştır. Ancak savaşın bu denli uzun sürmesi savaşın aralıksız devam ettiği anlamına da gelmemektedir. Savaşa sık sık ara verilmiştir. Bu kadar uzun süren bir savaş olması nedeniyle de geniş alanlara yayılmıştır. Peloponnesos Savaşı çoğunlukla yaz ve bahar aylarında; Sicilya, Yunanistan ve Küçük Asya coğrafyasında gerçekleşmiştir. Yunanistan coğrafyası,³ güneyinde Libya⁴ ve Girit,⁵ doğusunda Ege Denizi'yle⁶ çevrilidir. Batısında ise, İyon Denizi yer almaktadır. Antik Sparta ise, Laconia ve güneydoğuda Peloponnesos bölgesinde yer alan bir şehir devletidir. Eurotas Nehri'nin kıyısında

² Ömer Emre Kuşcu, Askeri Coğrafyada Jeostratejik Koşulların Mekânsal Kullanımı, TÜCAUM, Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 2022, s.440.

³ Yunanistan'ın dörtte üçü dağlarla kaplıdır. İç kesimlerine ilerledikçe de dağlık alanlar artış göstermektedir. Yunanistan'da bulunan Pindus Dağları ise, Alp Dağlarının bir kolunu oluşturmaktadır. Bkz. Halil İbrahim Sarı, Yunanistan Ekonomisinde Turizmin Yeri Ve Önemi, MS thesis, Marmara Üniversitesi, Türkiye, 2017.

⁴ Kuzey Afrika'nın neredeyse tam merkezinde bulunmaktadır. İsmi ise Antik Mısırlıların bölgenin yerlisi olan ve bugün "Berberi" olarak tanınan Lebu sözcüğünden almıştır. Bahsedilen bu tanım Roma tarafından dahi kullanılmış, günümüze ise "Libya" olarak gelmiştir. Bkz. Caner Cantürk & Betül Şengül. "Devrimler, Kaos Ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel Ve Yapısal Bir Analiz", Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi 3.6, 2018, ss. 45-70.

⁵ Girit, Akdeniz'de önemli bir konumda yer almaktadır. Bunun yanı sıra, bölgede bulunan en büyük beşinci adadır. Bkz. Çayan Akkuş, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Girit'ten Yaşanan Göçler, MS thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye, 2022.

⁶ Ege denizi, Kuzeyde Edremit Körfezi kıyılarından başlamakta ve güneyde Köyceğiz Gölü ağzının yakınlıklarına kadar uzanmaktadır. Kıyıları ise, çok girintili çıkıntılıdır. Bkz. Köksal Aydoğan, "Ege Bölgesinin Turizm Coğrafyası", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 32.1-2, 1988, ss. 57-61.

kurulan Sparta, Laconia'nın en büyük nehrinin yanında yer almaktadır. Laconia'nın kuzeyinde ise, Arkadya'dan 1000 m yüksekliğe ulaşan tepelik yaylalar yer alır. Dağlarla doğal bir savunmaya sahip olan Sparta, istilalardan kolaylıkla korunmuştur. Ancak buna rağmen Laconian Körfezinde, Gytheio isminde vasal bir limanı da bulunur. Attika ise, Yunanistan'ın başkenti olan Atina ve çevresini kapsayan bir bölgedir. Attika yarımadasının merkezinde yer alır. Klasik dönemden itibaren antikçağın en önemli şehirlerinden biri olan Atina, burada yer almaktadır. Pelonnesos Savaşları'nın ilerleyen yıllarında, savaşın yayıldığı diğer bir coğrafya ise, Sicilya'dır. Sicilya, Akdeniz'in en büyük adasıdır. Üçgen şekli sebebiyle Trinacria ismi de verilmiştir. Kuzeyinde Calabria, güneyinde ise Messina Boğazı yer almaktadır. İç kesimleri çoğunlukla dağlıktır. Güney doğusunda da Hyblaeon Dağları yer alır.

MÖ 500-459 tarihinde gerçekleşen Yunan-Pers Savaşı⁷ sonrasında galip gelen Yunanlılar, MÖ 431'de Persleri⁸ tamamıyla Yunan coğrafyasından çıkarmıştır. Perslerin çekilmesiyle birlikte bu bölgede iki büyük güç ortaya çıkmıştır; Atina ile Sparta.⁹ Bu büyük güçlerden biri olan Atina, Deniz Birliği'nin¹⁰ kurucusudur, bu sebeple çok büyük bir hazineye sahiptir. Sparta ise Atina'ya göre kara ordusunda çok iyidir. En güçlü ve cesur askerlere sahiptir. Fakat, Atina'nın maddi gücünün giderek artması onun ekonomisini zayıflatmaya başlamıştır. Atina'nın giderek artan deniz gücü, ekonomik zenginliği ve Delos Birliği üzerindeki hâkimiyetini gitgide merkezileştirmesi, ilerleyen süreçte birçok müttefik Hellen kent devleti üzerinde fiili bir siyasi otorite kurmasına yol açmıştır. Bu durumun farkında olan Peloponnesos Devletleri¹¹, özellikle Euboia, Khalkis, Naksos, Thasos ve Miletos gibi birliğe katılmış olan şehir devletlerinin Atina'nın tahakkümü altına girmeye başlaması karşısında ciddi bir endişeye kapılmışlardır. Denizlerde hakimiyetini arttıran Atina, mali durumunu çok iyi bir konuma getirmiş, kurduğu deniz birliğiyle bütün vergileri kolaylıkla

⁷ Yunan-Pers Savaşları için ayrıca bkz. Oğuz Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, 2016.

⁸ Pers İmparatorluğu için bkz. İsmail Ayarış, MÖ 9. – MÖ 4. Yüzyıllar Arası Persler (Siyasi Tarih), MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

⁹ Ahmed Arđalan, Antik Yunan'da Tarihsel Nedensellik, Asia Minor Studies, 2016, s. 12.

¹⁰ Attika-Delos Birliği için bkz. Hacer Çoruh Kurt, "Attika- Delos Deniz Birliği Ve Kyzikos", Premium e-Journal of Social Sciences, 2023, ss, 203-209.

¹¹ Peloponnesos bölgesinde yer alan devletler için bkz. Türkan Banu Güler, Kuruluşundan MÖ 404 yılına kadar Sparta'nın Peloponnesos Bölgesindeki üstünlük çabaları, MS thesis, Ankara Üniversitesi, 2014.

hazinesine aktarabilmiştir. Fakat aynı şey Sparta için geçerli değildir. Kendisi Atina gibi vergilerini düzenli olarak toplayamamaktadır.

Peloponnesos Savaşları'ndan önce meydana gelen Yunan-Pers Savaşları'nda, Atina beklenmedik bir şekilde galibiyet elde etmiştir. Bu durum ile birlikte Atina'da mevcut olan “demokrasi” ön plana çıkmış ve böylelikle Hellas¹² üzerindeki siyaseti baskınlık kazanmıştır. Kleisthenes Reformları¹³ ile demokrasisini güçlendiren Atina, Pers Savaşları sonrasında çok daha fazla güçlenmiştir. Pers savaşı sonrasında donanmasını da geliştirmeye başlayan Atina, Ege Dünyası'nda zengin ticari olanaklar elde etmiştir. Donanmasının güçlenmesiyle birlikte, Atina uzak mesafelere kolaylıkla kara ordusu gönderebilmiş ve halkını tehlikelerden korumayı başarmıştır. Savaşta kara savunması stratejilerini de değiştirerek, deniz donanmalarıyla düşmanlarını karşılamaya özen göstermiştir. Atina daha sonra içeride demokratik dışarıda ise emperyalist bir politika izlemeye başlamıştır. Donanmanın gelişmesiyle birlikte iş istihdamını da arttırmış, ekonomisi üzerinde de önemli gelişmeler elde etmiştir. Kentler arası ve denizaşırı bölgelere ticaret yapmaya başlamalarıyla birlikte ise, ekonomisi canlanmış ve beraberinde zanaatlar ile sanayisi de gelişmiştir.

Atina demokrasisini güçlendiren en önemli unsur ise, Pers Savaşları sırasında kurulmuş olan Attika-Delos Birliği'dir. Birliğin amacı, Hellen kent devletlerinin bağımsızlığını sağlamak olarak gözüke de asıl amacı, Pers istilasının Batı Anadolu'daki yayılımını önleyerek Hellas'a ulaşmasını engellemektir. Kurulan Attika-Delos Birliği ile birlikte denetimini arttıran Atina, “güçlü olan haklıdır” çerçevesinde imparatorluk fikrini benimsemeye ve emperyalizmini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Birliğine üye olan kent devletlerini ise, tebaası olarak görmüş ve masa altından sopa göstererek, güçlü olan kendilerine itaat etmelerini, aksi durumunda sonuçlarına katlanmaları gerektiği ile ilgili muhataplarını uyarmıştır. MÖ 431 tarihine gelindiğinde ise, Atina artık iki milyonluk nüfusa sahip bir kent devleti haline gelmiştir. Bu dönemde yönetimde ise, Perikles bulunmaktadır.¹⁴ Kendisi, yirmi milyonluk bir kitleyi üzerinde

¹² Hellas için bkz. Aican Doğan, MÖ V. Yüzyılda Pers-Hellen İlişkileri Bağlamında Hellenpontos Bölgesi: Kyzikos Örneği, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi 18. 39, 2017, ss. 1-21.

¹³ Efdal Hardal, Antik Yunan'da Demokrasinin Ortaya Çıkışı, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

¹⁴ Olcay Turan, Perikles'in Peloponnesos Savaşları'ndaki Stratejisine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım, Journal of History School, 2021, s. 57.

barındıran beş ülkeyi denetim altında tutmaya çalışan ve dört yüzü aşkın şehri kendi yönetimine tabi kılan başarılı bir liderdir.

Peloponnesos Savaşları'nın taraflarından bir diğeri olan Sparta ise, MÖ 7. Yüzyıldan itibaren Hellas'ta beliren askeri ve siyasi güçlerden biridir. Daha sonra nüfusunu arttırmaya yönelik, başta Güney İtalya ve Akdeniz olmak üzere kolonizasyon hareketini başlatmıştır. Çevresinde mevcut olan kent devletleri ile savaşmak yerine onlarla anlaşmalar yaparak kendisine müttefik kazandırmayı hedeflemiştir. MÖ 6. yüzyıla gelindiğinde ise askeri ve siyasi üstünlüğünü elde eden Sparta, en büyük düşmanı olan Argos ve Atina'ya karşı Peloponnesos Birliği'ni kurarak, Hellen birliğinin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bunların yanı sıra Sparta, deniz gücü oluşturma fikrinden de oldukça uzaktır ve deniz aşırı seferlere karşı isteksizdir. Ekonomisi tarıma dayalı olması sebebiyle de durma noktasına gelmiştir. Deniz ticaretiyle gelişme imkanına da sahip olamayan Sparta, bir kara devleti haline gelmiş, paralı değişim yerine mal değişimini sürdürerek, sanayi ve ticaret gelişmelerine set çekmiştir. Peloponnesos Savaşları öncesi durumlarını en iyi aktaran kişi ise, Perikles¹⁵ olmuştur. Kendisi Sparta'nın ekonomisiyle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır.

Perikles'in anlatımına göre, Peloponnesoslular el emeğiyle geçinen insanlardır. Onların ne devlette ne de hususi olarak ellerinde paraları bulunmamaktadır. Yoksulluk nedeniyle de birbirlerine karşı uzun savaşlar düzenleyemezler. Deniz aşırı ve uzun süren savaşları bilmezler. Bu sebeplerden dolayı dışarıya kara ordusu, mürettebat vb. yardımlar da gönderemezler. Bu durum onların mallarından ve mülklerinden uzak kalmalarına neden olur. Üstelik bu tarz yolculuklarda masraflarını da kendi ceplerinden öderler. Hâlbuki bol para, harpleri, zorla toplanan yardımlardan daha iyi yürütür.¹⁶ Parayı tedarik etmeleri onları geciktireceğinden, bu eksiklik onları çaresiz bırakacaktır. Oysaki savaş müsait fırsatları beklememektedir. Perikles'in de belirttiği gibi, Sparta maddi anlamda Atina'dan çok daha geridedir¹⁷. Onların toprak temelli politikaları, çoğunlukla zararlarına sebep olsa da savaş öncesi psikolojik bir üstünlük sağlamasına neden olacaktır. MÖ 6. yüzyıldan itibaren yayılmacı politikasına son veren Sparta, diğer kent devletleri tarafından daha itibarlı bir hale gelmiştir. Atina'nın yayılmacı politikasına karşılık

¹⁵ Perikles için ayrıca bkz. Thomas Runge Martin, Perikles, Kültür Yayınları, 2021, ss. 1-288.

¹⁶ Serdar Ünan, Pers Harpleri Ve Peloponnesos Harpleri Işığında Antik Hellen'de Siyasi Ve Askeri Gelişmeler, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2001, s. 54.

¹⁷ Turan, a.g.m., s.61.

olarak “Hellas’ın kurtarıcısı” rolünü üstlenmeside Peloponnesos Savaşları’nın öncesinde, psikolojik bir üstünlük elde etmesini sağlamıştır. MÖ 431- 404 tarihlerinde gerçekleşen Peloponnesos Savaşları öncesinde, Yunan dünyasında iki büyük güç olan Atina ile Sparta devletleri, stratejik ve askeri yapılarıdaki farklılıklarıyla da ön plana çıkmaktadır. Yunanistan’ın efsaneleşmiş kara ordusuna sahip olan Sparta, hoplit¹⁸ savaşlarında yenilmez bir konumdadır. Bu başarıyı, erkek çocuklarını küçük yaştan itibaren, yoğun bir şekilde eğitmeleriyle birlikte elde etmişlerdir. Savaşçı toplum yapısını koruyan Sparta, böylelikle kara savaşlarında üstünlük kurmayı başarabilmiştir. Atina’da ise durum biraz daha farklıdır, stratejik hareketleriyle Ege Denizi’nde hakimiyet kurmayı başarmıştır. Delos Birliği’nden¹⁹ ve zengin ticaret ağından elde ettiği ekonomik kaynaklar sebebiyle de güçlü bir donanmaya sahiptir. Bu iki kent devleti sadece askeri güçleriyle değil, aynı zamanda farklı savaş stratejileriyle de karşı karşıya geleceklerdir. Spartalıların karadaki hakimiyeti, Atinalıların ise denizdeki üstünlükleri savaşın akıbetinde belirleyici bir rol oynayacaktır.

Pers Savaşları sonrasında Atina dış siyasetinde, Miltiades ile Themistokles’in²⁰ etkilerinin yok olmasından sonra, Miltiades’in oğlu Kimon’un dış siyaseti kabul görmeye başlamıştır. Bu dönemde, Persler için savaş, Hellas için barış fikri benimsenmiştir. Anadolu’daki Likya ve Karya ise, Atina lehine birlik bünyesine kazandırılmıştır. MÖ 5. yüzyılda Kimon’un²¹ Sparta yanlısı bir siyaset izlemesi ise, Atina politikasında başarısız olmasına sebep olmuştur. Başarısızlıkla birlikte, Atina politikasının başına MÖ 461’de Kimon’un yerine Perikles geçmiştir. Kendisi, MÖ 461 tarihinden Peloponnesos Savaşları’nın başlama tarihi olan 431’e kadar, Atina’daki siyasi yaşama hâkim olmayı başarmıştır. Bu dönemde iki cepheli harp stratejisi benimseyen Atina, güneyde ve doğuda Perslerle savaşırken, Sparta ile batıda sonuçsuz savaflara girmiştir. MÖ 460-459 tarihlerine gelindiğinde, Atina tahıl sorunu yaşamaya başlamıştır. Bu doğrultuda, problemi kalıcı olarak ortadan kaldırmaya

¹⁸ Hoplitler için bkz. Eren Karakoç, “Antik Dönemlerdeki Grek Paralı Askerler Ve Hoplitlerin Önemi”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi 55, 2016, s. 489-499.

¹⁹ Birlik için bkz. Hülya Boyana, “Delos Birliği’nin Anayasası ve Atina Hegemonyası”, Tarih İncelemeleri Dergisi 22.2, 2007, ss. 11-20.

²⁰ Bkz. Kamal Bayramov, Akdeniz’de Persler, 2019.

²¹ Bkz. Ayşen Sina, “Khioslu İon’un Epidemiai Eserinden Portreler”, Tarih Araştırmaları Dergisi 29. 47, ss. 137-156.

karar veren Atina'nın ilk hedefi erzak deposu olan Mısır²² olmuştur. Fakat Mısır'a Perslerin hâkim olması sebebiyle seferlerde başarısız olmuşlardır. Bu doğrultuda barış sağlamak zorunda kalan Perikles, barış için Susa'ya elçi göndermiştir. Burada, daha sonraki yıllarda barışı yapan elçinin ismi olarak anılmaya başlayan “Kallias Barış Anlaşması”²³ imzalanmıştır. Bu barış anlaşması ile birlikte onların Doğu Akdeniz'deki hakimiyeti tanınmış ve Atinalılar, Mısır üzerine yaptıkları yıpratıcı savaşlardan vazgeçmişlerdir. Batı da savaştığı diğer bir devlet olan Spartalılar ile de MÖ 446-445 tarihlerinde Otuz Yıllık Barış (Thirty Years Peace) Anlaşması yapılmıştır. Anlaşma sonrası Peloponnesos Savaşları'na giden kaçınılmaz süreçte Perikles, Atina'ya güç kazandırmak için çeşitli politikalara girişmiştir. Ancak yapılan bu saldırmazlık anlaşması sorunları çözmekten çok, ertelenen sorunların daha da büyümesine yol açmıştır. Atina ile Sparta arasındaki gerilimin tekrardan artmasıyla birlikte Atina-İon ve Sparta-Dor olarak iki blok etrafında güçler toplanmaya başlamıştır. Atina'daki politikaya MÖ 446 ile 431 tarihleri arasında egemen olan Perikles, bu politika doğrultusunda birleşik şehirler üzerinde bir hegemonya kurmuştur. Böylelikle Atina'nın deniz birliğini emperyalist²⁴ amaçlar güden bir “deniz imparatorluğu” haline getirmeye çalışmıştır.²⁵ MÖ 431 yılına gelindiğinde ise, Atina Perikles'in amaçları²⁶ doğrultusunda günden güne güç kazanmaya başlamıştır. Hellas üzerindeki güç dengelerinin aleyhinde bozulmaya başladığını gören Sparta, bu durumun ileride dönüşü olmayan sonuçlara neden olacağını düşünmeye başlamış ve müttefik devletlerinin kışkırtmalarıyla birlikte, Atina ile savaş noktasına gelmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu durum, Peloponnesos Savaşları'nın başlıca nedeni olarak görülmektedir.²⁷

²² Tahıl tedariki için ayrıca bkz. Arslan Önen, “Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar”, Adalya 14, 2011, ss. 189-205.

²³ Kallias Barışı için bkz. Alican Doğan, “MÖ V. Yüzyılda Pers-Hellen İlişkileri Bağlamında Hellespontos Bölgesi: Kyzikos Örneği”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2017, ss. 1-21.

²⁴ Emperyalist devlet, başka bir devlet veya uluslar üzerinde çıkarları doğrultusunda baskınlık kurmaya çalışan, devletlerin doğal, ekonomiki kültürel vb. kaynaklarını sömürmeye yönelik bir politikayı benimsemektedir. Bkz. Yıldırım Koç, “Emperyalizm Ve Patrikhane”, Jeopolitik Dergisi, 2007, ss. 1-5.

²⁵ Arif Mufid Mansel, Ege Ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 309.

²⁶ Bkz. İlkey Sinan Karaman, Perikles Dönemi Ve Atina, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

²⁷ Mansel, a. g. m., s. 314.

2. Peloponnesos Savaşları: Nedenleri, Gelişimi Ve Sonuçları

Toplamlar, tarih boyunca özellikle organize savaşlar yoluyla kendilerini tanımlamışlardır. Örneğin, Antik Roma'nın yayılcı politikaları savaşın bir güç ve meşruiyet aracı olarak görülmesine neden olmuş; aynı şekilde Orta Çağ'daki Haçlı Seferleri, dinsel ideolojilerle meşrulaştırılmıştır. Ancak bu savaşlar büyük can kayıpları, ekonomik yıkım ve toplumsal travmalar gibi ciddi bedeller doğurmuştur. Tarih boyunca her savaş, yalnızca sonuçlarıyla değil, aynı zamanda ortaya çıkışındaki çok katmanlı nedenlerle de değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, Peloponnesos Savaşları da farklı dinamiklerin etkisiyle şekillenmiş karmaşık bir çatışmadır. Peloponnesos Savaşları hakkındaki önemli bilgilerin günümüze ulaşmasını sağlayan Thukydides ise, ilk kitabının neredeyse tamamında bu savaşın neden ve nasıl oluştuğundan bahsetmiştir. Ona göre, savaşın kaçınılmaz bir hal almasının temel sebebi, Atina İmparatorluğu'nun ihtişamının çok fazla artmasıdır. Alarm çanlarıyla sarsılan Spartalılar da Atinalılarla savaşa girmek ve gelişmekte olan güçlerine bir darbe vurmak istemişlerdir.

Thukydides, MÖ 431 yılında patlak veren savaş hakkındaki anlatımlarında Pers Savaşları'nın sonrasında nasıl savaşın geri geldiğini vurgulayarak başlamaktadır. Eserinde Atina'nın hegemonya kurma sürecinden Delos Birliği'nin kuruluşuna kadar ki önemli bulduğu olayları aktarmıştır. Anlatımına buradan başlaması çok kritik bir noktadır. Diğer bir önemli nokta ise, Atina ile Sparta arasında gelişen güvensizliktir. Bu durum Yunan dünyasında büyük bir ikilem yaratmıştır. Sonunda kolaylıkla gelişen bir korku meydana gelmiştir. Bu ise Thukydides'in bahsettiği ikinci öğeyi oluşturmaktadır. Thukydides, devletlerin neden birbirleriyle savaşa girdiğini anlamaya çalışırken hep şartlarla ilgili duygularını ön plana çıkartmıştır.

Atina'nın Delos Birliği ittifakı ile giderek bir imparatorluğa dönüşme süreci, Spartalılar'ın Atina'nın hegemonya kurma çabalarına yönelik şüphe ve endişelerini arttırmıştır. Bu olayları Thasosluların isyan etmesi izlemiştir. Thukydides'in bahsettiğine göre, MÖ 465'te Thososlular Sparta'ya giderek "Eğer Atinalılara isyan edersek, Attika'yı istila eder misiniz?" diye sormuşlardır.²⁸ Sparta'nın dış işleriyle ilgilenen görevliler bu teklifi her ne kadar kabul etseler de, anlaşmanın yapılmasından kısa bir süre meydana gelen büyük deprem her şeyi engellenmiştir. Yapılan bu anlaşma Atinalılardan gizli tutulmuştur. Bu nedenle Atinalılar, Spartalılara helotlara karşı yardım için Peloponnesos'a 4000 hoplit göndermiştir. Fakat Sparta, devlet sistemlerinden şüphelenmeleri sebebiyle yardım talebini kabul etmemiştir. Yardımın reddedilmesi ise, Atinalılar tarafından hoş

²⁸ Kagan, a. g. e., 6 Kasım 2007, s. 4.

karşılanmamış, aralarında ciddi bir kızgınlık yaratmıştır. Sonra da iç devrim yaşanmış, Kimon'un rejiminin yerini Ephialtes ve Perikles gibi karakterler içeren çok daha radikal bir demokrasi almıştır; ayrıca diplomatik bir devrim de yaşanmıştır.²⁹ Yaşanan devrim ile birlikte Atinalılar, Spartalılar liderliğinde olan Yunan Birliği'nden çıkmış, önce Spartalıların düşmanı olan Argoslular ile, sonra da gelecek savaşlarda kendilerine işe yarayacak boyutta bir süvari birliği sağlayacağını düşündükleri, Thessalia ile ittifak kurmuşlardır. Bu dönem, Peloponnesos Savaşlarının tarafları arasındaki çekişmelerin ciddiyetini anlamak için kilit konumdadır.

Atinalılar, nasıl olduğu bilinmese de Korinthos Körfezi'nin kuzey sahillerinde bulunan Naupaktos adındaki bir şehri ele geçirmiştir. Buranın çok iyi bir limanı bulunmaktadır öyle ki, hem Korinthos Körfezine ulaşmak isteyenleri kontrol edebilecek hem de ideal bir deniz üssüne sahip olabilecektir. Atinalılar ele geçirdikten sonra, bu bölgenin kontrolünü Spartalıların düşmanı olan helotlara vermişlerdir. Bu hamleyle birlikte Spartalılara bir darbe vurulmuştur. Tüm bu yaşananlar sonrasında, Atina ile Sparta ve müttefikleri arasında barış yapılma şansı da çok azalmıştır. Artık bu iki güç arasında bir bağ bulunmamaktadır. Atinalılar müttefiklerini Sparta'nın düşmanlarından seçmiş, helotlar Atinalıların koruması altına girmiştir. Atina onları stratejik bakımdan muhteşem bir bölgeye yerleştirmiştir. Yaşananlar, gelecek hakkında iyi izlenimlerde bulunmamaktadır.

Savaş için gereken kıvılcım ise, Sparta'nın iki müttefiki olan Megara ile Korinthos şehirlerinin anlaşmazlığa düşmesiyle gerçekleşmiştir. Sparta bu iki şehre müdahale etme yetkisine sahip olsa da Megaraların yardım isteğine "Bizi ilgilendirmez; bu sizin probleminiz, bizim değil" diyerek cevap vermiştir.³⁰ Sparta'nın bu noktada, müttefikleri arasındaki anlaşmazlıklarda, sorumluluklarının teorik olarak ne olduğu ile ilgili herhangi bir yazılı kaynak ise bulunmamaktadır. Böyle durumlarda çoğunlukla, her iki şehirde kendi aralarında çözüm bulmaları beklenmektedir. Genellikle hangi tarafın kazandığı Sparta'nın pek umurunda olmamaktadır. Bu umursamaz tavırlarının temel nedeni ise, geçmişte Yunan dünyasındaki tek büyük kuvvet olmalarıdır. Ancak bu kuvvet, MÖ 461 tarihine gelindiğinde kaybedilmiştir. Megara gibi kaybedenler içinse artık başka bir seçenek bulunmaktadır. Atina'ya giderek yardım isteyebilmektedirler. Megara yardım yapılmasına karşılık, Peloponnesos Birliği'nden çıkmayı ve Atina tarafına geçmeyi teklif

²⁹ Kagan, a. g. e., 6 Kasım 2007, s. 4.

³⁰ Kağan, a. g. e., 6 Kasım 2007, s. 5.

etmiştir. Yapılan teklifle birlikte Atina, zor bir kararla karşı karşıya kalmıştır. Neden Peloponnesos Birliği'nden kaçan birini kabul etsinler ki? Hem bu ittifak Spartalıları kızdıracaktır hem de Peloponnesoslularla aralarında savaş meydana getirecektir. Doğal bir tepki olarak, Megara ve Korinthos arasındaki anlaşmazlıktan bize ne? diye düşünebilirlerdi, fakat Atina bu durumu fırsat olarak görmüştür. Megara'nın yanında olduğunda ne gibi kazanımlar elde edeceğinin farkındadır. Atinalılar Megara'nın desteğiyle, Spartalıların Orta Yunanistan ve Atina bölgesine olan ulaşımını kesme imkânı elde edeceklerdir. Eğer Megara'yı kontrol ederlerse, Atinalılar herhangi bir Sparta saldırısı karşısında güvende olacaklardır. Bilmeleri gereken şey ise, Spartalılarla aralarının kesin olarak bozulacağıdır. Ancak Atinalılar henüz buna tam olarak hazır değildir. Şehirlerini Pire'ye bağlayacak duvarları daha inşa etmemişlerdir. Bunun yanı sıra kendilerine yetecek kadar ürün de yetiştirememektedirler. Bu durumda Spartalılar ise, Atina topraklarına girerek, Atinalıların limanla olan bağlantılarını kolaylıkla kesebilecektir. Atinalıların, Megaralıları ile anlaşma yapması ise tüm bu olasılıkları göze aldığı anlamına gelmektedir. Fakat önlem olarak Atinalılar, Megara şehrinden Saronik körfezindeki Nikaia'ya kadar duvar çekmiş, Pegai şehrinin kontrolünü ele geçirmeyi amaçlamıştır. MÖ 431'de başlayacak olan büyük savaşın başlamasındaki kritik rol ise, Korinthoslar ile Atinalıların ilişkilerinin bozulması olacaktır. Savaş öncesi değinilmesi gereken bir diğer konu da Pers Savaşları'ndan önceki Hellen ticari hayatıdır. Atina'daki ticaret erbaplarının, dış satımda yine Lakonia ve Korinthos gibi rakipleriyle bir ticari rekabet içerisinde olduğu görülmektedir. Bu sebeple, taraflar arasında Peloponnesos Savaşları öncesinde çok keskin bir ticari rekabet de bulunmaktadır. Sparta da aynı şekilde sürekli kaybeden taraf olmaktan sıkılmıştır. Fakat kendisi tarım ekonomisine dayalı bir toplumdur ve deniz aşırı ticaretin ona hiçbir getirisi bulunmamaktadır. Bu dönemde Atina'nın hedefi, Çanakale Boğazı'ndan kuzey doğuya doğru ilerleyerek Byzantion'u ele geçirmektir. Böylelikle Kuzey Karadeniz'den gelen erzak yoluna egemen olabilecektir. Fakat bu planlar Sparta'nın araya girmesiyle birlikte, Peloponnesos Savaşları'nın sonuna kadar ertelenmek durumunda kalacaktır. Taraflar arasındaki gerginliğin daha da artmasıyla birlikte savaş kaçınılmaz bir hale gelecektir. Sparta, Atina'nın giderek artan gücünü tehdit olarak gördüğü için, savaşın haklı zemine oturtulabilmesi adına bir savaş gerekçesi (casus belli) yaratma çabasına girmiştir³¹. Bu istediği

³¹ Chester Starr, Antik Çağda Deniz Gücü, (ç. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 25.

bahaneyi ise, Korinthos³² ile Korkyra arasındaki ihtilafta, Atina'nın Korkyra tarafını tutmasıyla bulmuştur. Epidamnos ile Korkyra arasındaki ihtilafta Korintho'un da dahil olmasıyla birlikte meydana gelen Korkyra-Korint Deniz Savaşı'nda, Korinthos'un mağlup olması sonucunda Atina'nın Korkyra'yı, Spartalıların ise Korinthos'u tutmasıyla birlikte savaş tarafları belirginleşmeye başlamıştır. Pers Savaşları sırasında tarafsız kalmış olan Korkyra'nın karşılaştığı zorluklar karşısında Atina'ya müttefik olmak için gönderdikleri elçilerin, meclisteki konuşmaları Peloponnesos Savaşları'na giden süreci anlamakta oldukça önem taşımaktadır.

Elçilerin söylevleri, ilk olarak Pers savaşındaki tarafsızlıkları için özür dilemekle ve benimsedikleri bu politikanın yanlış olduğu konusunda atıfta bulunarak başlamıştır. Kendilerinin de sahip oldukları donanmalarının onlardan sonra gelen en büyük donanma olduğunu söylemişlerdir. Birlikte hareket edilmesi, kendileri için masrafsız ve tehlikesiz iken, düşmanlar için oldukça can sıkıcı olacaktır. Bunun yanı sıra ortak düşmanları olduğunu ve Korinthoslulara daha önceden saldırmanın mantıklı olduğunu belirtmişlerdir. Deniz ittifakı olması sebebiyle reddedilmemesi gerektiğini de vurgulanmıştır.

Hellas'taki güç mücadelesi düşünüldüğünde Atinalıların gerçekten de bu ittifak teklifini reddetmeleri mümkün değildir. Perikles de belirlediği dış politika doğrultusunda ittifak teklifini kabul etmekte bir sakınca görmemiştir. Fakat bu ittifak ilerleyen zamanlarda, Sparta ile yapılacak Peloponnesos Savaşları'nın başlangıç noktasını teşkil edecektir. İttifakla birlikte, Atina kendi kaderini belirlemiştir.

Korkyra olayı sonrasında, Atina önceleri Trakya'da Korinthos kolonisine bağlı olan, Poteidaia kenti için önemli tedbirler almaya başlamıştır. Poteidaia kentinin Atina için önemi büyüktür. Bunun sebebi, hem Byzantion kentini yönlendiren kuzey ticaret yolunun hem de Çanakkale Boğazı'nın güvenliğinin sağlanmasında şehrin öneminin büyük olmasıdır. Bu sebeple kentin kontrolünün mutlaka Atina'da olması gereklidir. Bunların yanı sıra, Poteiadaı kentinin kışkırtmalarıyla da bölge Peloponnesosluların eline geçme durumu mevcuttur. Hem bu sebeplerle hem de Korinthos'a bir darbe daha indirmek istemesi sebebiyle Atina, Poteiadaı'dan yeni isteklerde bulunmuştur. Bu istekler sonrasında Poteiadaı, Peloponnesosluların kışkırtmasıyla birlikte Atinalılar'ın birliğinden ayrılmıştır. Bunun dışında bir diğer önemli olay ise,

³² Bkz. Andre Bonnard, Antik Yunan Uygarlığı-3. Evrensel Basım Yayın, 2014.

Makedonya kralı Perdikkas'ın da³³ Atina ile arasının bozulmasıdır.³⁴ Sparta ile Atina arasındaki bu son olaylar bardağı taşıran son damla olmuştur.

Sparta, Peloponnesos Birliği'ne³⁵ haber göndererek bir toplantı yapma kararı almıştır. Bu toplantıda halk meclisi, MÖ 446 tarihinde Atina ile Sparta arasında imzalanmış olan barış anlaşmasının, Atinalılar tarafından ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Her ne kadar Sparta Kralı Arkhidamos³⁶ gerginliğin hakemler aracılığıyla düzeltilmesini istese de MÖ 432 tarihinde halk meclisi Atina'ya savaş ilan etmiştir. Böylelikle Peloponnesos Savaşları'nın ilk adımı atılmıştır. Fakat yine de anlaşmazlığın çözümü için Sparta ile Atina arasında elçiler mekik dokumaya devam etmiştir. Savaş başlatmak için yaptığı onca şeye rağmen, savaşın sorumluluğunu Atina üzerine yıkamayacağını anlayan Sparta, Attika-Delos Birliği'nin kapatılması gibi ultimatolar³⁷ vermeye başlamıştır. Bu Atina için yapılması mümkün olmayan bir istektir. Perikles'in girişimiyle, Atina Halk meclisinde ultimatomun reddedilmesiyle birlikte, MÖ 431'de Peloponnesos Savaşları'nın başlaması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Pers Savaşları'ndaki donanmalarıyla şöhret kazanan Atina, sonunda patlak veren Peloponnesos Savaşları'nda kendisine oldukça güvencektir. Stratejilerini de bu doğrultuda oluşturacaktır. Perikles ise, savaşın zaferle kazanılması için “zeka ile para” gerektirdiğini düşünmektedir. Bu sebeple Atina'nın savaş sırasında maddi sıkıntı yaşamaması adına devlet gelirlerini düzenlemiş, Attika-Delos Birliği'nin Atina'ya sağladığı yıllık 400 talonton, yıllık 1000 talenti bulan vergi gelirlerini ve tapınaklarda bulunan adak hazinelerini düzenleyerek bir plan oluşturmuş ve böylelikle gelirlerin hepsini güvence altına almayı başarmıştır.

Perikles'in hesapladığı ve son derece akılcıl savaş stratejisine göre, ilk olarak Atina, karada son derece güçlü olan Sparta ordusuyla karşılaşmaktan kesinlikle kaçınacaktır. Spartalılar, daha önceki

³³ Makedonya kralı Perdikkas ile Atina ilişkileri için ayrıca bkz. Ayşen Sina, “II. Philippos'un Doğu Trakya Politikaları ve Odrys Kralları”.

³⁴ Ünán, a. g. e., 2001, s. 69.

³⁵ Peloponnesos Birliği için bkz. Mehmet Soylu, Akdeniz'de Türk Deniz Ticareti, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³⁶ Sparta Kralı Arkhidamos için bkz. Bahadır İkican, “Pyrros Savaşları ve Roma'nın İtalya'nın Güneyine Egemen Oluşu”, TABVLA 47.

³⁷ Ultimatom, genellikle bir tarafın diğer tarafa sunduğu, kabul edilmemesi durumunda ise olumsuz sonuçların doğacağı anlamına gelmektedir. Kesin bir taleptir. Bkz. İlhan Arsel, “Devletlerin Haysiyetini Çiğneten Zihniyet”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 31. 1, 1974.

savaşlardaki gibi Attikka topraklarını işgal ettiklerinde ise, Atinalılar Pire limanını ve kentlerini çevreleyen surlarına sığınacaktır. Bu süreçte, taşınabilir mallar Atinalılar tarafından yanlarında götürülecek ve işgal edilen topraklar fazla önemsenmeyecektir. Aynı zamanda savaş için ehemmiyetli bir donanma üssü olan Peiraios Limanı'nda donanma çok daha fazla güçlendirilecek ve müttefiklerin son durumlarına göre amade şekilde bekleyecektir. Bu plana göre Sparta'nın, Atina'nın güney bölümünden saldırması durumuna karşılık, kuzeyde bulunan ikmal yolları, donanması ve surları açık tutulacak ve böylelikle bölgenin güvenliği sağlanabilecektir. Bu plana göre, Spartalılar ne kadar Attika'da kalırlarsa kalsınlar, Atinalılar bu durumdan etkilenmeyecektir. Tüm bunların yanında güçlü Atina donanması, fırsat buldukça Peiraios Limanı'ndan hareket ederek Peloponnesos'un güney kıyılarını dolaşacak ve iç kesimlerine sızmalar yapıp bölgeye zarar verecektir.³⁸

Peloponnesos Savaşları'nda tamamen farklı sosyal, askeri ve siyasi üstünlüğünü sahip iki farklı güç karşı karşıya gelmiştir. Bu taraflardan biri olan Atina'nın, siyasi sistemi ile paralel olarak gelişen donanmaları, savaşın ilerlemesinde ve savaş stratejisinin oluşmasında başlıca etken olacaktır. Atina emperyalizminin dayanağı olan donanmaları, Pers Savaş'ıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Ekonomisini ve dış ilişkilerini geliştirmek isteyen Atina, bu doğrultuda donanmasına önem vermiştir. Deniz egemenliğini sağlamak için Perikles'in ortaya koyduğu strateji doğrultusunda Peloponnesos Savaşları öncesinde donanmaya çok daha fazla önem verilmeye başlamıştır. Bunu Attika-Delos Birliği'nden elde edilen gelirlerle sağlamışlardır.³⁹

Atina'nın kıyıları denizden içeride olması sebebiyle donanmanın geliştirilebilmesi için sağlam ve tahkimli bir limana ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacı ilk olarak Pers Savaşları sırasında Themistokles fark etmiş ve bunun üzerine Peiraios Limanı'nın inşasını başlatmıştır. Peloponnesos Savaşları öncesinde ise, Perikles stratejisi⁴⁰ gereği MÖ 458-559 yıllarında güneyden gelebilecek tehlikelerden korunmak amacıyla, Atina kenti ile Peiraios Limanı arasında “uzun bacaklar” ismi verilen “Phaleron Surları” inşa etmiştir. Bu surlar Akdeniz ile Karadeniz ticaretinin dönüm noktasını

³⁸ Starr, a. g. m., s. 39.

³⁹ Ünan, a. g. m., s. 71.

⁴⁰ Perikles'in Peloponnesos Savaşları'daki stratejisi için ayrıca bkz. Olcay Turan, “Perikles'in Peloponnesos Savaşları'ndaki Stratejisine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım”, Journal of History School, 2021, ss. 54-82.

teşkil etmiş ve Hellas'ın en büyük limanı olmasının yanı sıra Atina'nın deniz donanması için stratejik bir üs haline de gelmiştir.⁴¹

Büyük donanma için gerekli liman oluşturulduktan sonra sıra, donanmanın niteliğini güçlendirmeye gelmiştir. Bir şehir devletin bağımsızlığını koruyabilmesi için gemilerin sayılarının ve işleyiş biçimlerinin de diğerlerinden üstün olması gerekmektedir. Antikçağda deniz savaşlarının temel taktığı, düşman gemilerine çarparak batırma esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, bir savaş gemisinin manevra kabiliyeti ve hızı, başarının belirleyici unsurlarını oluşturmaktadır. Atina'nın gelirlerinin artmasıyla birlikte, "Trieres"⁴² olarak adlandırılan ve üç sıra kürekçiye sahip olan savaş gemileri inşa edilmeye başlanmıştır⁴³. Bu gemiler, yaklaşık 35 metre uzunluğunda olup 170 kürekçi tarafından idare edilmiştir ve özellikle "diekplous" ve "periplous" gibi çarpma ve çevreleme manevraları için büyük avantaj sağlamıştır. Peloponnesos Savaşı boyunca Atina, güçlü Trieres filosu sayesinde deniz üstünlüğünü uzun süre elinde tutmuş; ticaret yollarını güvence altına almış ve müttefik kent devletleri üzerindeki kontrolünü koruyabilmiştir. Dolayısıyla, Triereslerin bu savaşta yalnızca teknik değil, aynı zamanda stratejik bir rolü olduğu görülmektedir.

Yeni donanma ile birlikte her ne kadar Atina avantajlar elde edecek olsa da, bunun dezavantajları Peloponnesos Savaşları'nda karşılırlarına çıkacaktır. Bunlardan ilki Triereslerin çam, meşe gibi su emen ağaçlardan yapılması sebebiyle sık aralıklarla karaya çekilmek durumunun olmasıdır. Bu durum savaş sırasında oldukça tehlikelidir. İkinci neden ise, gemilerin daha hızlı olması için üç sıra kürekli yapılmasına karşın, özellikle fırtınalı denizlerde ve uzun kuşatmalarda işe yarayamamasıdır. Bu dezavantajlara rağmen yirmi yıllık kullanım süreleri sebebiyle yine de Peloponnesos Savaşları'nda Atinalılar üstünlük sağlamıştır.⁴⁴ Peloponnesos Savaşları'nda donanmasının güçlü olması sebebiyle Atinalılar stratejisini buna göre oluştururken, Spartalılar ise, hoplit ordusuna güvenmesi sebebiyle kara stratejisini benimsemişlerdir. Sparta, uyguladığı geleneksel stratejisini Peloponnesos Savaşları'nın ortalarına kadar kullanmaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra her yıl Atina'yı aç bırakmak için tarım alanlarına saldırılar düzenlemiştir. Kullanılan tarım arazilerini tahrip etmişlerdir. Bu

⁴¹ Mansel, a. g. e., s. 314.

⁴² Trireme, düşman gemisini sivri burnu ile delip geçebilecek insanlı bir torpidodur. Triremeyi, savaş gemilerinden çok yarış tekneleri ile karşılaştırabiliriz. Kısa mesafelerde yedi deniz mili hızla ulaşabilmektedir. Bkz. Star, a. g. m., s. 20.

⁴³ Ünan, a. g. m., s. 72.

⁴⁴ Ünan, a. g. m., s. 74.

saldırlara karşılık olarak Atina ise, kırsal kesimde yaşayan nüfusundan vazgeçerek tahıl ihtiyacını ticaretten gidermeye çalışmıştır. Stratejiyi belirleyen Perikles, bunu Phaleron Surları ile gerçekleştirmeyi başarmıştır. Atina'nın Phaleron ve Pire limanlarını kente bağlayan bu surlar (makrai teichoi), özellikle savaş dönemlerinde şehrin denizle bağlantısını güvence altına alarak Perikles'in savunma temelli stratejisinin temel dayanaklarından birini oluşturmuştur. Yaklaşık MÖ 460'larda inşa edilmeye başlanan bu surlar sayesinde Atina, kara saldırılarına kapalı hale gelirken deniz üzerinden yiyecek, askerî yardım ve ticari mal alımını sürdürmeyi mümkün kılmıştır.

Peloponnesos Savaşları'nın ilk yıllarında eski stratejisini devam ettiren Sparta, zaman ilerledikçe Atina'nın surları karşısında etkili olamayacaklarını anlamıştır. Bu sebeple MÖ 431- 421 yılları arasındaki Peloponnesos Savaşları'nın ilk evresi, tarihçiler tarafından fil ile balinanın mücadelesine benzetilmiştir.⁴⁵ Sparta'nın kara ordusunun⁴⁶ bel kemiğini oluşturan sınıf, hoplitlerdir. Tüm vücutlarını kaplayan geniş kalkanları mevcuttur. Üzerlerinde tunçtan yapılmış miğfer ile dizlik, kısa bir kılıç ve üç metre uzunluğunda, ucunda demir bulunan bir mızrak taşımaktadırlar. Omuz omuza tek bir vücut halinde savaşılan hoplit ordusu, karada hemen hemen yenilmez duruma gelmektedir. Ölen veya düşen bir askerin yerine başka bir asker gelerek düzeni bozmadan savaşa devam edilmektedir. Ancak savaştaki düzenleri sebebiyle manevra kabiliyetleri oldukça düşüktür.⁴⁷

Her şeyin MÖ 431 yılının kışının başında veya sonunda, Thebailıların Atina'nın müttefiki olan Boiotialı Plataia kentine ani bir saldırı düzenlemesiyle başladığı düşünülmektedir. Bilim insanları, bu hamlenin nedeni konusunda ikiye ayrılmıştır⁴⁸. Bunlardan biri, zaten savaş çıkacağını bilmeleridir, Atina sınırına yakın olan Plataia'yı ele geçirerek stratejik öncelik elde etmeyi amaçlamışlardır. İkincisi savaş olmayacağını düşünüyorlardır fakat, savaşmayı tercih etmişlerdir. Bu konuyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen tek şey, Plataia'da yapılan savaş nedeniyle Plataialıların Atina'dan yardım istemek durumunda kalmasıdır. Atinalılar ise başlangıçta yardım talebini kabul etseler de daha sonra

⁴⁵ Starr, a. g. m., s. 39.

⁴⁶ Sparta ordusu için bkz. Derya Çığır Dikyol, "Antik Yunan'dan Bir Eğitim Modeli: Sparta", Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi 6.2, 2016, ss. 189-207.

⁴⁷ Ünan, a, g, e, s, 79.

⁴⁸ Donald Kagan, Antik Yunan Tarihine Giriş: 19. Ders, Yale Üniversitesi, TÜBA, 13 Aralık 2007, s. 9.

vazgeçmişlerdir. Bu durum, Spartalıların Thebaili müttefiklerine yardım etmeye mecbur bırakmıştır. Tüm bu yaşananlar ise savaşın nasıl başladığının açık bir göstergesini oluşturmaktadır.⁴⁹

MÖ 431 yılında, Sparta ile Atina yaptıkları stratejiler doğrultusunda müttefiklerini belirlemeye başlamış ve tüm Hellas kutuplaşma sürecine girmiştir. Atina'nın müttefikleri; Lesboslular, Khioslular, Akarnanialılar, Messenialılar, Platailılar, Zakynthoslular, Korkyralılar; Anadolu'da Dorlar, Hellaspontuslular, Kariahılar, İonialılar, Trakya sahillerindeki yerleşimler, Girit ile Peloponnesos arasındaki bütün adalar, Thera ve Melos tüm Kykladlılar'dan oluşmaktadır. Bu dost ve müttefik devletlerden Lesboslular, Korkyralılar ve Khioslular Atina'ya donanmaları ile destek olurken diğer müttefik devletler ise, piyade erleri ile Atina ordusunun yardımcı kuvvetlerini oluşturmuşlardır.

Sparta'nın müttefikleri ise, Akhaialılar ile Argoslular dışında İsthmos dahilindeki tüm Peloponnesoslular, Megaralılar, Lokrisliler, Phoklular, Boiotialılar, Amprakialılar, Anaktorionlular; donanma gücü itibarıyla Megaralılar, Korinthoslular, Leukaslılar, Pelleneliler, Sikyonlular, Ambrakialılar, Elisliler; süvari gücü itibarıyla Lokrisliler, Boiotialılar ve Phoklular'dan oluşmaktadır.⁵⁰ Savaş taraflarını belirleyen Atina ile Sparta'nın MÖ 431- MÖ 421 yılları arasında gerçekleştirdiği “Arkhidamos Savaşı”⁵¹, Peloponnesos Savaşları'nın ilk on yılını kapsamaktadır. Bu uzun süreçte her iki taraf gerilla savaşına benzer vur-kaç şeklinde savaşmış ve gerçek güçlerini saklamıştır. Savaşın ilk yıllarında Atinalılar, kara savaşlarında Spartalıları göre daha zayıf oldukları için karadan uzak durmaya çalışmıştır. Bunun yerine deniz gücüne güvenip, çatışmalardan kaçınarak savunma yapmayı tercih etmişlerdir. Öte yandan Spartalıları ise kara ordularıyla güçlü oldukları için karada mücadeleye odaklanmış, denizde ise Atinalıların üstünlüğü nedeniyle deniz savaşlarından kaçınmışlardır.

Bu dönemde güç merkezleri; birincisi Spartalıların stratejileri sebebiyle işgal ettikleri Attika topraklarıdır, ikincisi ise Perikles'in yıpratma stratejisinin bir parçası olan, konum itibarıyla bölgede önem arz eden Potidaia kenti ve çevresidir. Bu dönemde Atina mürettebatının tecrübesi ve donanmasının yeniliği sebebiyle, Elis ve Lakonia kıyılarını tahrip etmiştir. Doğuda Atalante Adası'nı işgal ederken, batıda ise Korint'in kalesi olan Sollion işgal edilmiştir. Aynı zamanda Makedonya Kralı

⁴⁹ Kagan, a. g. m., 13 Aralık 2007, s. 10.

⁵⁰ Ünan, a. g. m., s. 80.

⁵¹ Bkz. Gözlü, a. g. m., ss. 3-23.

Perdikkas ile barış, Trakya'da Odrys Kralı Sitalkes ile de ittifak yapmıştır. Her ne kadar savaşın seyri Atina lehine ilerliyor gibi gözükse de, ilerleyen zamanlarda Peiraios Limanı üzerinden Atina'ya Sparta'dan çok daha büyük bir tehlike girecektir. Atina'nın tüm savaş planlarını yerle bir eden bu tehlike, Atina toplumunun üçte birini yok edecektir. Habeşistan üzerinden ilk olarak Libya, Mısır ve Pers İmparatorluğu'na ulaşan bu tehlike vebadır.⁵² Atina'ya ise MÖ 430'da Peiraios Limanı üzerinden gelerek 426'ya kadar bölgede etkisini sürdürecektir. Bununla birlikte tüm maddi-manevi direncini kaybeden Atina'nın, askeri, sosyal ve siyasal düzeni temelden sarılmıştır. Bu süreçte Sparta, Atina'ya barış teklifi sunmuş ancak şartların ağır olması sebebiyle reddedilmiştir.

MÖ 430 yılında Atina'da ortaya çıkan salgın hastalık, Thukydides tarafından eserinde ayrıntılı tasvir edilmiştir.⁵³ Kendisi salgının kökeninin Pers, Libya ve Mısır topraklarından Hellas'a geldiğini ifade etmektedir. Ege bölgesinde ilk olarak salgın Lemnos'ta görülmüştür. Fakat Lemnos'ta salgın Atina'ya göre çok daha hafif yaşanmıştır. Daha sonra Pire'de salgının görülmesiyle birlikte Atinalılar, Peloponnesoslular tarafından su kuyularının zehirlendiği düşüncesine kapılmıştır. Daha sonra şehrin yukarılarına yayılan salgın, şiddetini arttırmış ve asıl kayıpları burada vermiştir. Thukydides hastalığın semptomlarını detaylı olarak aktarmıştır.⁵⁴ Anlatımına göre, o sene herkesin sağlığı yerindedir. Vebanın hiçbir ön belirtisi görülmemiştir. İnsanlar son derece sağlıklıyken, bir anda boğaz ve dilde kanama yaşıyor, gözleri yanıyor, ateşleri çıkmaya başlıyor ve ağızda kötü bir kokunun belirmesiyle birlikte nefes alıp vermekte güçlük çekmeye başlıyorlardır. Bir sonraki aşamada ise şiddetli baş ağrısıdır. Nefes alıp vermedeki güçlük sırasında meydana gelen öksürük ise, sonrasında midede akıl almaz bir ağrıya yerini bırakmaktadır. Dışarıdan hasta her ne kadar ateşli görünmese de içeriden epeyce yanmaktadır. Öyle ki hastalar hafif giysileri bile giymekte zorluk çekmiştir. Yanmayı durdurmak için de çoğu kendini, soğuk suların bulunduğu

⁵² Veba, Yersinia pestis adlı bir bakterinin neden olduğu ve genellikle pireler yoluyla bulaşan, insanlık tarihindeki en ölümcül salgınlara yol açmış ciddi bir enfeksiyon hastalığıdır. Bkz. Güzin Akyıl, "Antik Yunan Ve Roma'da Veba Salgını".

⁵³ Steven Lattimore, Peloponez Savaşları, Hackett Yayıncılık, 1998, s. 9.

⁵⁴ Turan, a. g. m., s. 91.

kuyulara atmak istemiş; ancak ne kadar su içilirse içilsin hiçbir etkisini görememişlerdir⁵⁵.

Hastalığa yakalananların birçoğu yedi veya dokuz gün içerisinde ölmüştür. Bu evreyi atlatanlarda ise hastalık bağırsaklara inmekte ve sonunda yaşadıkları şiddetli ishal sonrasında hayatları sona ermektedir.⁵⁶ Tüm bu yaşananlar sonrasında Thukydides, dört bin hoplitten bin beş yüzünün hayatını kaybettiğini yazmıştır.⁵⁷ Ancak, hayatını kaybeden askerlerin kaçının salgında, kaçının savaşta öldüğüne dair detaylı bir bilgiye ulaşılamamaktadır.⁵⁸

Thukydides, bize savaşın kaybedilme sebebi olarak salgını göstermektedir. Veba sebebiyle nüfusunun üçte birini kaybeden Atina için asıl yıkıcı olay ise, belki de planladığı stratejileriyle onları zafere ulaştıracak tek adam olan Perikles'in salgında ölmesidir. Perikles'in ölümüyle birlikte onun yerine Atina iktidarı, deri tüccarı olan Kleon ile radikal demokratların eline geçmiştir. Bu dönemde Perikles'in savunma stratejisi değiştirilerek, bir fetih politikasına dönülmüştür. Bunun sebebi ise sınıfsal çıkarlardır. Bu yanlış strateji ile birlikte Atina kendi içerisinde yavaş yavaş güç kaybetmeye ve müttefikler bakımından itibarı zedelenmeye başlamıştır.⁵⁹ Fakat Peloponnesos Savaşları'nın kaybedilme sebebi olarak vebayı görmek doğru değildir. Perikles sonrasında yerine gelecek olan Alkibiades'in doğru kararlar verememesi, iktidarın ise çıkarları doğrultusunda hareket etmesi yıkıma götürecek ana sebepleri oluşturacaktır. Vebanın yaşandığı dönemde Atina'nın kuzey doğusunda yer alan Potidaia'da ise, bu sırada bir kuşatma mevcuttur. Kuşatma her ne kadar zaferle sonuçlansa da Atina'ya iki bin talanton gibi ağır bir mali yük getirmiştir. Bu sebeple kuşatmanın kaldırılması için, Potidaialılar ile generaller anlaşma yapmak için görüşmeler yapmaya başlamıştır. Fakat bu görüşmeler Atina'da hoşnutsuzluk yaratmıştır. Her ne kadar boğazlara yönelik ikmal yolunu güvenceye almış olsa da bu güvence Atina'ya pahalıya patlamıştır. Bu galibiyet karşısında Sparta'nın ise cevap vermesi uzun sürmeyecektir.

⁵⁵ Veba için ayrıca bkz. Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Translated by Richard Warner. New York: Penguin Classics, 1998, (Book 2, Chapters 47–54).

⁵⁶ Turan, a. g. m., s. 93.

⁵⁷ Bkz. Caner Övet, “Salgın Hastalıklara Dair Verilerin Tutulmasındaki Güçlükler: Antikite”, Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 8.1, 2024, s. 89-91.

⁵⁸ Tittle, a. g. m., s. 207.

⁵⁹ Turan, a. g. m., s. 98.

Bu dönemde, Atina üzerinde kurduğu tahrip ve baskı stratejisini değiştiren Sparta, Atina'nın kuzey yollarının önemli bir bölgesinde yer alan ve Atina'nın çok sadık bir müttefikleri olan Plataia kentini iki yıl içerisinde ele geçirmiştir.⁶⁰ Sparta ile müttefikleri savaşın üçüncü senesine geldiklerinde ise, Peiraios Limanı'na⁶¹ yapılabilecek büyük bir baskın teşebbüsünü kaçırmışlardır. Bunun sebebi ise, Atina'nın bölgedeki donanmasına güvenerek limanda asker bulundurmamasıdır. Spartalılar buraya bir baskın teşebbüsünde bulunmuş olsalardı, rahatlıkla bölgeyi ele geçirebileceklerdi. Böylelikle Atina donanmasının ana üssünü teşkil eden limanı kaybetmiş olacaktı. Eğer Sparta böyle bir yol izlemiş olsaydı, Atina'nın ana üssünü kaybetmesiyle beraber savaş yirmi yedi yıl değil, sadece üç yıl sürmüş olacaktı. Aynı zamanda Plataia kentinden sonra, Peiraios Limanı'nın da kaybedilmesi Atina'yı iki ateş arasında bırakacaktır ki bu durumda Atina, Sparta karşısında uzun süre dayanamayacaktır. Fakat Spartalı generaller, bu fırsatı kaçırarak yanlış kararlar vermiş ve Salamis Adası'na saldırmışlardır. Bu baskın ise, Atinalılar tarafından erkenden fark edilmiş ve savaş böylelikle yirmi dört yıl daha uzamıştır.

Spartalılar kendi içlerinde işgal planlarıyla ilgilenirken, Atinalılar da MÖ 425 yılında Peloponnesos'un güney batısında yer alan Pylos Limanı'nı işgal etmiştir. Bu işgal ile birlikte Mesenya bölgesine yaklaşan Atinalılar, Mesenyalılar'ın tedirgin olmasına sebep olmuştur. Olası bir isyan durumuna karşı endişeye kapılan Sparta da bu sebeple Atinalılar'dan barış istemek zorunda kalmıştır. Fakat bu dönemde Sparta her ne kadar barış yolunu açsa da Atina'daki radikal demokrat kesim, emperyalist hayalleri bakımından bu sonucu yeterli görmemiştir. Bu durum sadece Peloponnesos Savaşları'nın sonuçlanmasının yanı sıra, tüm Hellas'ın kalıcı bir şekilde barış ve huzur ortamının oluşmasının yolunu da kapatmıştır. Aynı zamanda askeri açıdan da büyük fırsatlar kaçırmışlardır. Bu fırsat; bir zamanlar Kserkses'in elinde esir sıfatında bulunan fakat aynı zamanda danışman meclisinde de bulunan Spartalı Demoratos'un verdiği bilgilerdir. Burada Kserkses'in Hellas üzerinde yapacağı seferin⁶²

⁶⁰ Ünan, a. g. m., s. 82.

⁶¹ Peiraios Limanı, Yunanistan'ın Pire kentinde bulunan bir limandır. Bkz. Orçun Pitir, İzmir, Piraeus, Constanța ve Novorossiysk Limanlarının Ulusal Ve Uluslararası Ticarî İlişkilerdeki Önemlerinin Karşılaştırmalı Analizi, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶² Kserkses'in Hellas üzerinde düzenlediği seferler için ayrıca bkz. Muzaffer Demir, "Klasik Dönem (MÖ 500-300) Halikarnassos Kentinde Hanedanlık Ve Kadın Yöneticiler", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi 19.42 Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, 2018, ss. 121-134.

stratejilerini belirleyen bilgilere yer verilmiştir. Demoratos Peloponnesos üzerine düzenlenecek bu seferin nasıl olması gerektiğini şu şekilde aktarmıştır:

“Kral, mademki benimle görüşmeye bu kadar önem veriyorsun, benim de sana en iyi fikirleri açmam doğru olur. Gemilerinden üç yüzünü Lakonia'ya gönder. Onun kıyılarına uzak düşmeyen bir yerde Kythera dedikleri bir ada vardır, bizde gelmiş geçmiş adamların en akıllısı olan Khilon, bu adayı suyun üstünde görmektense altında görmenin Sparta için çok daha iyi olacağını söylemiştir, çünkü o, hep bu adanın bir gün Sparta'ya karşı, şimdi sana söyleyeceğim bir saldırıda bir üs olarak kullanılmasından çekinmiştir; o, bunu elbette senin donanman için söylememiştir, denizden gelebilecek bütün saldırılar için konuşuyordu. Bu adadan yola çıkacak denizciler, Lakedaimonluları yıkabilir. Onlar eğer doğrudan doğruya kendi kapılarında savaşmak zorunda kalsalar, Yunanistan'ın geri kalan bölümü kara ordusu ile alınabilir duruma gelir, Yunanistan'ın geri kalan bölümü bir kere sıkıya alındıktan sonra geriye sadece gücünü yitirmiş bir Lakonia kalır.”⁶³

Sparta'nın kara harbini Atina sınırlarına taşımaları gibi, Pylos'un ele geçirilmesi sonrasında Atinalılarda Kythera adalarını güçlü bir donanma üssü haline getirmiştir. Bu iki bölge güçlerini birleştirebilseler ve bu harekâtı da Sparta'nın güneyine yönlendirebilseler, mutlaka Mesenyalıların⁶⁴ desteğini kazanacaklardır. Bu belki de bu hamle savaşı kazanmaları için gerekli avantajı elde etmelerini sağlayacaktır. Ancak her ne kadar donanmaları güçlü olsa da Atinalılar, Peloponnesos'un güneyinde iki bölgeyi işgal etmelerine rağmen böyle bir planı uygulamayı başaramamıştır. Batı yönündeki planları bir belirsizliğe mahkûm olmuştur. Bu şekilde bir hareket planı seçmeyen Atina, MÖ 424 yılında Dalion'da ise bir kara harekâtına girişmiştir. Bu harekâtın amacı, Trakya'da bulunan kuzey hububat yolunun ele geçirilmesi ve bölgedeki hakimiyetin genişletilmesidir. Ancak bu girişimleri başarısız olmuştur. Atina'nın başarısızlığı sonrasında bundan cesaret alan Sparta, Makedonya kralı Perdikkas⁶⁵ ile ittifak kurarak taarruza girişmiş ve bu taarruz sonrasında Atina, boğazların denetimi bakımından önemli bir yere sahip olan, Amphipolis kentini elden çıkarmak durumunda kalmıştır. Karşılıklı yenilgi

⁶³ Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Book 2, Chapter 29.

⁶⁴ Sparta ile Mesenya ilişkileri için ayrıca bkz.. Kubilay Düzenli & Özgür Özdemir, “Yurttaşlığın Tarihsel Dönüşümü Ve Türkiye’de Yurttaşlık”.

⁶⁵ Makedonya kralı Perdikkas için ayrıca bkz. Yüksel Arslantaş & Cuma Ali Yılmaz, “Hellenizmin Gölgesinde Diadokhlar Dönemi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 27.2, 2017, ss. 361-374.

ve galibiyetler, her iki taraf için savaşın devamında isteksizlik ve yorgunluğa sebep olmaya başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı, iki taraf arasında MÖ 423 tarihinde bir müzakere imzalanmıştır.⁶⁶ Fakat, Atina içerisindeki siyasi dengelerin sık sık değişmesi, dış politikada ihtirasa düşmelerine neden olmuştur.

Atina, MÖ 422 yılında Trakya'da yer alan Amphipolis kentine bir kara harekatı düzenlemiştir. Ancak bu hareket kumandan Kleon'un canına mal olarak Atina için bozgunlukla sonuçlanmıştır. Harekatı başarısızlıkla sonuçlanmasını sağlayan Sparta'nın da kazanmasına rağmen, iç siyasi dengeleri savaşın daha fazla devam ettirilmesine engel olmuştur. Bu dönemde Sparta ile Atina'nın barış taraftarlarının iktidara gelmesiyle birlikte, tarihlere "Nicias Barışı" olarak geçecek olan ve elli yılı kapsayan bir barış anlaşması imzalanmıştır. Savaş öncesi mevcut statükonun aynı şekilde devam edilmesine karar verilen anlaşma ile Peloponnesos Savaşları'nın on yıllık evresine son verilmiştir. Atinalılar, Spartalılar ve müttefikleri arasında yapılan bu anlaşma tüm düşmanlığın yok olması, esirlerin geri verilmesi ve gelecekteki anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesini öngörmüştür. Bunun yanı sıra Atina ile Sparta, dış saldırı veya isyan durumunda, birbirlerini desteklemelerini zorunlu kılan bir savunma ittifakına da girmiştir.

Anlaşma hiç kuşkusuz Atina'nın bir başarısıdır. Çünkü Attika şehrinin ve imparatorluğunun dokunulmazlığının tanınmasını sağlamıştır. Sparta'yı savaşa sürükleyen kentler ise yapılan anlaşmadan hiç memnun olmamış ve bu sebeple Sparta'ya anlaşmanın bozulması için baskı yapmaya başlamışlardır. Sparta bu sorunlarla boğuşurken Atina'da ise, Sparta ile barışı devam ettirmek isteyenlerle, Yunan dünyası üzerinde küresel hegemonya kurmak isteyenlerle arasındaki tartışma yeniden alevlenmiştir. Demokratların lideri ve Perikles'in yeğeni olan Alkibiades de bu görüştedir.⁶⁷ Bu dönemde Atina'da önemli bir şahsiyet olan Perikles'in yeğeni Alkibiades'in ortaya çıkması ile Atina, yeni ve daha tehlikeli maceralara sürüklemeye başlamıştır. Stratejist olarak seçilen Alkibiades, halk meclisini o sırada Sparta'nın müttefiki Syrakusai ile savaş halinde olan Segesta'dan gelen yardım taleplerini kabul etmeye ikna etmiştir. Alkibiades'in planlarına göre, Sicilya'ya yapılacak muzaffer bir sefer sadece Sparta'ya darbe vurmakla kalmayacak aynı zamanda Atina hegemonyasını Batı Akdeniz'e de yayacaktır. Ancak Sicilya'da patlak veren savaş, felaketle sonuçlanmıştır.

⁶⁶ Ünan, a. g. m., s. 85.

⁶⁷ Turan, a. g. m., s.58.

Yola çıkmadan kısa bir süre önce Hermes Heykelleri'ni parçaladığı iddia edilen Alcibiades, kutsala saygısızlıkla suçlanmış ve ülkesine geri çağırılmıştır. Alcibiades'ten yoksun kalan Atinalılar, Siraküza'da feci bir yenilgiye uğramış, hayatta kalanların sadece birkaçı eve dönmeyi başarırken çoğu köle olarak satılmış veya Siraküza'nın taş ocakları olan latomilere kapatılmıştır.⁶⁸ Atina'nın deniz gücü "efsanesi" çökerken, müttefik kentler arasında kaçışlar ve isyanlar çoğalmıştır. Sparta ise bu dönemde, düşmana en sevdiği topraklardan, denizde de Ege'den darbe vurmak için uygun bir fırsat olduğunu fark etmiştir. Ancak bunu yapmak için Sparta'nın sahip olmadığı bir donanma ve mali kaynaklar gereklidir. Bunun üzerine Perslerden destek isteyen Yunanlılar, karşılığında, seksen yıl önce Yunanlılar'ın özgürlüğü için savaştığı ve kazandığı Küçük Asya'nın polisleri üzerinde Perslere serbestlik tanımışlardır. Bu andan itibaren, tek bir asker bile kullanmadan polisler arasındaki çatışmaları ustaca kullanan Persler, savaş taraflarının birini ya da diğerini destekleyerek Yunan yaşamı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bu dönemde Atina'da Alcibiades, her ne kadar Mantinea, Elis ve Argos gibi siyasi manevralar çevirse de, Sparta müttefiklerini kendi tarafına çekmek için girdiği Mantinea Savaşı'nda,⁶⁹ kara gücünü Argos ile birleştirmesine rağmen yenilgiden kurtulamamıştır. Bunun yanı sıra, Amphipolis kentinin tekrardan Atinalılar tarafından ele geçirilmesi ile, Nicias'ın yaptığı kuzey seferi istenilen bir barışla sonuçlanmayınca Sparta'nın müttefiki olan Melos Adası'nda Atina vahşi bir katliam gerçekleştirmiştir. Yapılan bu vahşet karşısında Hellas'taki kalıtsal ayrışma daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Bu noktada mevcut durumdan memnun olmayan Alcibiades, tekrardan büyük bir plan kurmuş, Batı ve Doğu Akdeniz'de tam hakimiyet kurmayı hedeflemiştir. Bu plan halkın ve özellikle çok daha fazla zenginleşmek isteyen tüccarların iştihanı kabartmıştır. Aslında Alcibiades'in yaptığı bu plan son derece iyi düşünülmüştür. Başarılı olması durumunda, Atina hem Peloponnesos Savaşları'nda galip gelecek hem de Akdeniz ticaretini kontrol etmesi açısından büyük avantajlar elde edecektir. Fakat her ne kadar iyi düşünülmüş bir karar olsa da böyle bir planı uygulamak için Atina'nın

⁶⁸ Ünan, a. g. m., s. 88.

⁶⁹ Mantinea Savaşı için Bkz. Güliz Mutlu, Euripides'in oyunlarında Peloponnesos Savaşı'nın Yankılanışı. Ankara Üniversitesi, 2008.

yeterli gücü yoktur. Bu sebeple, MÖ 415 tarihindeki Sicilya Seferi⁷⁰ girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu başarısızlık ile birlikte Atina'nın başına, telafisi mümkün olmayan ve oldukça önemli üç büyük zarar gelmiştir. Bunlardan birincisi, Alkibiades'in ezeli düşmanı olan Sparta ile siyasi bir öngörüsüzlükle dost haline gelmesidir. Alkibiades artık Sicilya Seferi'yle ilgili her bilgiyi Sparta'ya aktarmaya başlamıştır. Bu dostluk, Atina'nın savaş için attığı her adımın sonuçsuz kalması anlamına gelmektedir. İkincisi ise, Sicilya seferinde Atina'nın hem donanmasının hem de kara kuvvetlerinin ileride telafisi mümkün olmayan büyük kayıplara uğramasıdır. Bu kayıpların etkisi yakın bir zaman sonra görünmeye başlayacaktır. Üçüncüsü ise, Atina Sicilya Seferi'nde ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına büyük bir mali külfet altına girmiş olmasıdır. Sparta'nın ise bu konuda arkasında Pers İmparatorluğu bulunması sebebiyle ordusu büyük oranda paralı askerlerden oluşmaktadır. Atina'nın bu seferde büyük darbe yemesi, hakimiyeti altındaki ticari sahaları daraltacak ve her geçen gün daha da fazla kendilerini mali krizin ortasında bulmalarını sebep olacaktır.⁷¹

Atina kayıplarını telafi etmek için, boğazları hakimiyeti altına almaya karar vermiştir. Atina için yaşamsal bakımdan oldukça değerli kuzey ikmal yolunun güvence altına alınabilmesi adına, Atina büyük bir hata yaparak orduyu komuta etmesi için Alkibiades'e yeniden devretmiştir. Bu yetki ile birlikte Byzantion Savaşı'na⁷² giren Atinalılar, başlangıçta iyi sonuçlar elde etmelerine karşın ve hatta Sparta'nın barış teklif etmesine rağmen yine de savaşa devam etme kararı almıştır. Bu kararın alınmasında etkisi olan kişi ise, Alkibiades'ten başkası değildir. Savaşa devam eden Atina, Ephesos'ta Spartalı general Lysandros ile girdiği deniz muharebesinde mağlup olmuştur. Bu mağlubiyet sonrasında savaşın gidişatı artık Atinalılar için dönülmez bir noktaya gelmiştir. Alkibiades, Atina'yı birçok kez göz göre göre yenilgiye götürmüştür. Fakat ilginçtir ki bunca başarısızlığa rağmen halk ve iktidar, Alkibiades'i ordunun başında tutmaya devam etmiştir. Alınan bu kararlar Atina'yı yıkıma götüren büyük bir gaflet olmuştur.

⁷⁰ Sicilya seferi için bkz. Devrim Özkan, "Socrates'in Yurttaşı Yeniden Anlamlandırması: Demokrasi'ye Karşı Filozofun Savunması", Liberal Düşünce Dergisi 24. 94, 2019, ss. 53-63.

⁷¹ Ünán, a. g. m., s. 86.

⁷² Bkz. Muzaffer Demir, "Byzantion Şehir Devletinin Klasik Çağda MÖ 500-300 İstanbul Boğazı Üzerindeki Ticareti Kontrol Meselesi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4.5, 2001, ss. 46-60.

Spartalılar ise, tüm Hellenlerin özgürlüğü için kahramanca kendini feda eden kralları Leonidas'ın kemiklerini sızlatırcasına, geleneksel milliyetçi anlayışına sahip oldukları dış politikalarını değiştirerek baş düşmanları olan Perslerden mali destek almaları, onların doğuda büyük başarılar elde etmesine sebep olmuştur. Bu dönem Spartalılar, “Düşmanımın düşmanı, kim olursa olsun benim dostumdur” mantığından hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda Perslerden destek alan general Lysandros, mali olanaklarını tükenen Atina'ya, başta donanma kuvveti olmak üzere birçok bakımdan galip gelmiştir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken bir konuda Sparta'nın Perslerden mali destek alırken, Hellenlik onuru ve bilincine de büyük darbe almalarıdır. Fakat bu hataya düşen bir tek Spartalılar değildir. Savaşın ilk yıllarında Perslerden yardım alarak atalarına ihanet eden bir diğer devlette Atina'dır.⁷³ Ancak Persler daha sonraki yıllarda sadece Sparta'ya yardım kararı almıştır. Alınan bu yardımların bedelini ise, Spartalılar ağır ödeyecektir.

Sparta kralı Kallikrates, para istemek için Sardes'te bulunan Pers sarayına gittiğinde burada Prens Kyros'tan ağır bir hakaret görmüştür. Bunun üzerine her ne kadar Hellenleri birleştirmek için ülkesine gitse de bu amaca muvaffak olamamıştır. Hakaretin yanı sıra Spartalılar, Perslerin yaptıkları yardımlara karşılık olarak, onların Batı Anadolu'daki kent devletleri üzerinde kurdukları hakimiyeti de kabul etmek zorunda kalmışlardır. Çıkarları doğrultusunda hareket eden Sparta, geçmişteki atalarına da bu şekilde ihanet ederek Hellenlik düşüncesini ayaklar altına almıştır.

Perslerin asıl amacı ise her zaman, Hellen devletlerinin güç kaybetmesi olmuştur. Bunu en çok, Peloponnesos Savaşları sonrasında güç kazanan Sparta'ya karşı, Atina'ya destek vermesiyle göstermiştir. Burada merak edilen diğer bir konu ise, Hellenler arasındaki ulusal bilincin ne derecede etkin olduğudur. Fakat Persler tarafından bu şekilde kullanılmalarına izin vermeleri, Hellenlik düşüncesinde ne derecede bilinçli ve ciddi olduklarını göstermektedir. Daha sonra Lysandros, Peloponnesos Savaşları'na son noktayı koymak üzere harekete geçmiştir. Taraflar, Midilli Adası'nın güneyinde kalan Arginusai Adaları'nda karşı karşıya gelmiştir. Atina'nın son yüz elli trieresi kapsayan donanması bu savaşta, Sparta'nın yüz yirmi trieresten oluşan ordusunu yenerek büyük bir zafer kazanmıştır, fakat buna karşın daha sonra çıkan fırtınadan etkilenerek donanmada büyük kayıplar vermiştir. Donanmadan geride kalanlarla birlikte Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alan Lampsakos bölgesine sığınmışlardır. Sparta bu haberi alır almaz ise Ephesos'ta yer alan genel karargahını ve donanma üssünü bu bölgeye doğru hareket ettirmiştir. Fakat bu savaştan önce Argunisai'de

⁷³ Ünan, a. g. m., s. 87.

yenilen Sparta, bu mağlubiyetini unutmamış ve tedbirli olmak amaçlı Atina'ya tekrardan barış için teklifte bulunmuştur. Atina'daki radikal demokratlar ise, devletin politik hayatına hükmetmeye devam edebilmeleri için, Hellas'ın son barış umudu olarak görülen bu anlaşmayı da kabul etmeyerek Lysandros'un elinden gelecek kaçınılmaz akıbetlerini belirlemiştir. Böyle bir mağlubiyet yaşamalarının nedeni, Lampsakos'un etrafında herhangi bir kent veya limanın bulunmamasıdır. Bu durum, Atina donanmasının ihtiyaçlarını giderememesine sebep olmuştur. Aç kalan Atina ordusu ise, buğday ve diğer erzak ihtiyaçları için iç bölgelere ilerlemek zorunda kalmıştır. Mürettebat, yaptığı bu gaflet yüzünden Lysandros'tan⁷⁴ son darbesini de Aigospotamoi'de yemiştir. Atina'nın son olanaklarıyla bir araya getirdiği donanması da böylelikle Sparta tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁷⁵

Sparta'nın dayattığı barış anlaşmasını kabul etmeyen Atina'nın bu darbe sonrasında dayanacağı herhangi bir askeri gücü kalmamıştır. Bunun üzerine Peiraios Limanı üzerinden giren Sparta, Atina'yı hem denizden hem de karadan kuşatma altına almış ve açlığa mahkûm etmiştir. Bunun sonucunda, Atina'daki iç politik dengeler değişmiştir. Ilımlı oligarşi taraftarları ağırlığını kazanarak Sparta'nın barış anlaşmasını imzalamış ve ileri sürdüğü tüm şartları kabul etmiştir. Böylelikle Atina'nın MÖ 450'de Hellas'ta kurduğu siyasi hegemonyası, MÖ 404 yılında Peloponnesos Savaşları ile son bulmuştur. Atina karşısında, Sparta'nın böyle bir zafer elde etmesi elbette mühimdir. Fakat bu zaferi elde edebilmek için yaptığı fedakarlıklar, Sparta'nın sosyal düzenini derinden sarılmasına sebep olacaktır. Peloponnesos Savaşları sonrasında özellikle Thebailere⁷⁶ karşı, MÖ 371 yılında girdiği Leuktra Meydan Savaşı'nda Sparta'nın yenilgiye uğraması, gücünü büyük oranda kaybetmesine neden olacak siyasi gelişmelerin başlangıcını teşkil edecektir.

Savaşların getirdiği perişanlık ve Hellas'ta yaşanan bu siyasi parçalanmışlık, Peloponnesos Savaşları sonrasında dahi, Hellenler tarafından tam olarak algılanamamıştır. Atina ile Sparta'nın gerçekleştirdiği savaşlar sonrasında, Thebailerin de savaşa müdahil olması Hellas'ın tümünde kurulmak istenen siyasi birlik çabalarını daha da beter

⁷⁴ Bkz. Ayşen Sina, "Antik Yunan'da Ordu Kâhinleri", Cedrus 7, 2019, ss.195-214.

⁷⁵ Ünan, a. g. m., s. 87.

⁷⁶ Bkz. Muzaffer Duran, "Perslerin Askeri Çöküşü Üzerine Bir İnceleme", History Studies 9.4, 2017.

bir konuma getirmiştir.⁷⁷ Peloponnesos Savaşları'nın sonucu sadece bir tek gücün işine yaramıştır. Bu güç, Hellas üzerinde onca sefer düzenlediği halde başarıya ulaşamayan Pers İmparatorluğu'dur. Persler, Yunan-Pers Savaşları'nda elde etmek istediklerini, bu kez ince diplomasi hareketleriyle elde etmeye çalışmış ve Hellas'taki güç dengelerini amaçları doğrultusunda kendi lehine kullanmayı başarmıştır. Peloponnesos Savaşları sonucunda, Akdeniz'deki ve Batı Anadolu'daki egemenliğini güvence altına alan Persler, bunu Hellas üzerinde “böl- parçala- yönet” stratejisini uygulayarak elde etmiştir.

Askeri bakımdan Peloponnesos Savaşları'nın sonuçlarına bakıldığında ise, Atinalıların uyguladığı “deniz stratejisi” ile Spartalıların uyguladığı kara stratejisinin farklı askeri kültüre sahip olması nedeniyle, başlangıçta her iki tarafta üstünlük elde edememiştir. Bu süreçte, Atina'nın donanması her ne kadar güçlü olsa da karada güçlü bir müttefik bulamaması onu savaşta mağlubiyete götürmüştür. Sparta ise, Perslerden destek alarak donanmasını iyileştirmiş ve böylelikle önemli zaferler elde etmeye başlamıştır. Fakat, Sparta için “Kadmos Galibiyeti”⁷⁸ olan bu üstünlük, Hellas'taki askeri ve siyasi sorunlara çözüm olmayacak, tam tersi işleri daha da karıştıracaktır. Bu içinden çıkılmaz sorunları çözmek için ise, ileride kuzeyden biri gelecektir. Gelen bu kişi ile birlikte sonunda deniz ve kara orduları uyumlu bir harekete geçerek, Hellas tarihine önemli müdahalelerde bulunacaktır. Bu kişi ise, güçlü bir zekaya ve siyasi bir dehaya sahip olan Büyük İskender'dir.

Atina'da savaş sonrasında, yeni yasalar hazırlama görevi, aristokrat entelektüel Critias liderliğindeki otuz üyeli bir konseye verilmiştir, ancak bu konsey sertliği nedeniyle “Otuz Tiran”⁷⁹ olarak adlandırılan oligarşik bir rejim kurmuştur. Demokratlar ölüm cezalarına çarptırılmış, mallarına el konulmuş ve sürgünlere gönderilmişlerdir. Sonunda Atina'ya kurtuluş ise, dışarıdan gelmiştir, MÖ 403'te Thrasybulus önderliğinde zulümden kaçmak için şehir dışına sığınan demokratlar, güç toplayarak şehre geri dönmüş ve Otuz Tiran'ı yenmişlerdir. Bu zaferle birlikte demokrasiyi yeniden kurmuşlardır. Atina eski gücüne bir daha geri dönememiş olsa da

⁷⁷ Ünan, a. g. m., s. 88.

⁷⁸ Kadmos Zaferi, yenen tarafında büyük kayıplar verdiği bir zafer anlamında kullanılmaktadır. Bu söz, Thebai Kralı Oidipus'un ölümü sonrasında iki oğlu Eteokles ile Polyneikes'in girdikleri taht kavgası sonrasında ortaya çıkmıştır. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadmos_zuferi. (Erişim Tarihi: 24.03. 2025).

⁷⁹ Atina'da ortaya çıkan Otuz Tiran için bkz. Ümrhan Ozan Karahan, “Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Exilium (Sürgün)”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 45, 2021, ss. 441-458.

belirli bir ticari refaha ve önemli bir siyasi rol oynama yeteneğine yeniden kavuşmuştur. Tüm bunların yanı sıra, en karanlık anlarında bile sanatsal ve kültürel üstünlüğünü kaybetmemiştir. Sokrates'in öğrencisi Platon gibi filozoflar,⁸⁰ Aristophanes gibi oyun yazarları, Sokrates gibi hatipler bu yıllarda şehirde aktif rol oynamışlardır. Sparta ise her ne kadar sosyal düzenine Persler tarafından darbe yemiş olsa da, kısa süreliğine Yunanistan'ın önde gelen gücü konumuna yükselmiştir.

Sonuç

İnsanoğlunun yaşamı sürecinde doğa ve toplumsallaşma durumu, devlet yapılanması çerçevesinde birçok tartışmaya sebep olmuştur. İnsanoğlu kendini korumak için, toplumsallaşmaya ve bununla beraber devletleşmeye her zaman ihtiyaç duymaktadır. İşte bu konularda, bireylerin yararlarını koruma adına devlet isminde bir güce ihtiyaç duyulmaktadır. Bu devletlerden birisi olan Sparta ile Atina, Peloponnesos Savaşları'nı yukarıda belirtilen gerekçelerle gerçekleştirmiştir. Savaş öncesinde Perslere karşı müttefik konumunda olan bu iki devlet, MÖ 5. yüzyılla gelindiğinde ise, müttefikleriyle olan çıkarlarda anlaşmazlığa düşerek, ilişkilerini zedelemeye başlamıştır. Bu önemli iddiayı ortaya atan kişi ise, ünlü tarihçi Thukydides'tir. İki uygarlığın arasındaki güç yarışının ilişkilerini derinden sarstığını savunmuştur. Yirmi yedi yıl süren savaş, tarihçiler tarafından fil ile balinanın mücadelesine benzetilmiştir. Bunun sebebi, her iki cephenin de farklı üstünlüklere sahip olmasıdır. Atinalıların denizde, Spartalıların ise karadaki üstünlükleri, mücadelenin uzun yıllar sürmesine neden olmuştur. Savaş öncesi, Sparta'ya askeri ve ekonomik üstünlük kuran Atina, her ne kadar savaşın ilk yıllarında gücünü hissettirse de ilerleyen yıllarda üstünlüğünü korumayı başaramamıştır. Bu durumun başlıca sebebi ise, Thukydides'in bize aktarımına göre vebadır. Ancak taraflar arasında gerçekleşen diğer savaşlara bakıldığında durumun tam anlamıyla öyle olmadığı görülmektedir. Elbette ki Atina salgında büyük kayıplar vermiştir. Özellikle, stratejilerine yön veren Perikles'in de salgın sebebiyle ölmesi onları oldukça sarsmıştır. Fakat, Atina'nın aldığı onca yanlış kararı görmezden gelerek sadece salgına odaklanmak doğru değildir. Atina salgın sonrasında da başarılar elde etmiştir ancak, daha sonra gücünü hesaplamayarak büyük saldırılar düzenlemiş ve kendisini zor durumlara düşürmüştür. Zor dönemlerinde ise defalarca Sparta tarafından barış teklif edilmesine rağmen denge siyaseti izlemeyerek, saldırgan ve yayılımcı politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Bu denli yanlış kararın arkasında ise, Perikles'in yeğeni olan Alkibiades ile redikâl demokrat kesim

⁸⁰ Bkz. Aysel Demir, Platon Ve Savaş, Türkiye araştırmaları Tarihi, Ankara, Ocak, 2018, s, 273-274.

bulunmaktadır. Redikal demokrat kesim, en sıkıntılı dönemlerde dahi, Atina içerisindeki mevki ve çıkarlarını korumak adına, savaşa devam kararı almıştır. Perikles'in yeğeni Alkibiades ise, güzel planlar kurmuş olsa da Atina'nın gücünü hesaba katmadan hareket etmiştir. Bu nedenle, Atina'yı birçok kez göz göre göre yenilgiye götürmüştür. Ancak gariptir ki bunca başarısızlığa rağmen halk ve iktidar, Alkibiades'i ordunun başında tutmaya devam etmiştir. Bu da Atina'yı asıl yıkıma götüren büyük bir gaflet olmuştur. Tüm bunların yanı sıra, Sicilya Seferinde Sparta'ya karşı aldığı son büyük mağlubiyet sonrasında, Sparta yanlısı bir politika izlemeye başlamış ve o saatten sonra Atina'nın savaşta attığı her önemli adımı sonuçsuz kalmaya mahkum etmiştir.

Bu dönemde Spartalıların da Perslerden destek alması, savaş sonucunu etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur. Aldıkları bu destek ile her ne kadar Atina'ya üstün gelmeyi başarsalar da atalarına ihanet ederek Perslerle ittifak içerisinde bulunmaları, Spartalıların ileride sosyal düzenlerinin bozulmasına ve yıkılış sürecine girmelerine sebep olacaktır. Savaşta kazanan taraf ise, elbette ki bu durumda Perslerdir. Yunan-Pers Savaşı sonrasında elde edemediği üstünlüğünü, Peloponnesos Savaşları'nda taraf tutarak ve destekleyerek elde etmiştir. Yunanistan ise, Büyük İskender'in gelişine değin karmaşa içerisinde kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

- AKKUŞ Çayan, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Girit'ten Yaşanan Göçler, MS thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye, 2022.
- AKKOÇ Aslıhan, Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü Ve Toplumsal Arka Planı, 2006.
- AKYIL Güzin, "Antik Yunan ve Roma'da veba salgını".
- ARSEL İlhan, "Devletin Haysiyetini Çiğneten Zihniyet, (İki Örnek ve alınacak bir Ders)", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 31.1, 1974.
- MANSEL Arif Mufid, Ege Ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s, 309.
- ARSLANTAŞ Yüksel, & CUMA Ali Yılmaz, "Hellenizmin Gölgesinde Diadokhlar Dönemi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 27.2, 2017, ss. 361-374.
- AYARIĞ İsmail, MÖ 9.-MÖ 4. Yüzyıllar Arası Persler (Siyasi Tarih), MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- BAYRAMOV Kamal, "Akdeniz'de Persler", 2019.
- BONNARD Andre, Antik Yunan Uygarlığı-3, Evrensel Basım Yayın, 2014.
- BOYANA Hülya, "Delos Birliğinin Anayasası ve Atina Hegemonyası", Tarih İncelemeleri Dergisi 22.2, 2007, ss. 11-20.
- CANTÜRK Caner, & ŞENGÜL Betül, "Devrimler, Kaos Ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel Ve Yapısal Bir Analiz", Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi 3.6, 2018, ss. 45-70.
- CARTWRİGHT Mark, La guerra del Peloponneso, 2018.
- https://www.worldhistory.org/trans/it/1-342/la-guerra-del-peloponneso/#google_vignette.
- Erişim Tarihi: 20.10.2024.
- DEMİR Aysel, Platon Ve Savaş, Turkish Studies, Ankara, 2018, s. 273- 274.

- DEMİR Muzaffer, "Byzantion Şehir Devleti'nin Klasik Çağ' da MÖ 500-300 İstanbul Boğazı Üzerindeki Ticareti Kontrol Meselesi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4.5, 2001, ss. 46-60.
- DEMİR Muzaffer, "Klasik Dönem (MÖ 500-300) Halikarnassos Kentinde Hanedanlık ve Kadın Yöneticiler", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi 19.42 Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, 2018, ss. 121-134.
- DURAN Muzaffer, "Perslerin Askeri Çöküşü Üzerine Bir İnceleme", History Studies 9.4, 2017.
- ÖZKAN Devrim, "Socrates' in Yurttaş Yeniden Anlamlandırması: Demokrasi'ye Karşı Filozofun Savunması", Liberal Düşünce Dergisi 24.94, 2019, ss. 53-63.
- DİKYOL Derya Çıgır, "Antik Yunan'dan bir eğitim modeli: Sparta", Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi 6.2 (2016), ss. 189-207.
- DOĞAN Alican, "MÖ V. Yüzyılda Pers- Hellen İlişkileri Bağlamında Hellenspontos Bölgesi: Kyzikos Örneği", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi 18.39, 2017, ss. 1-21.
- DÜZENLİ Kubilay & ÖZDEMİR Özgür, "Yurttaşlığın Tarihsel Dönüşümü ve Türkiye' de Yurttaşlık".
- FERENCİK Jakup, Dönüm Noktası Thucydides: Mora Savaşı' nın Tarihi, 12 Mart 2020. <https://iakubferencik.medium.com/the-landmark-thucydides-the-history-of-the-peloponnesian-war-6dbdf28ab80>, Erişim Tarihi: 22.10. 2024.
- GEZGİN, İsmail, Pers Yönetimi Döneminde Batı Anadolu Şehir Devletlerinin Politik Ve Sanatsal Yaşamı, 1997.
- GÖZLÜ Ahmet & AYDIN Efe, "Hegemonya ve Peloponnesos Savaşları", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 59, 2023, ss. 3-23.
- GÜLER Türkan Banu, Kuruluşundan MÖ 404 yılına kadar Sparta'nın Peloponnesos Bölgesindeki Üstünlük Çabaları, MS thesis, Ankara Üniversitesi, 2014.
- KUŞÇU Ömer Emre, & KAPAN Kaan, Askeri coğrafyada jeostratejik koşulların mekânsal kullanımı. TÜCAUM, Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 2022, ss. 440- 442.
- HARDAL Efdal, Antik yunanda demokrasinin ortaya çıkışı, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- İKİCAN Bahadır, "Pyrros Savaşları ve Roma'nın İtalya'nın Güneyine Egemen Oluşu", TABVLA: 47.
- Kadmos Zaferi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadmos_zuferi, Erişim Tarihi: 24.03.2025.
- KAGAN Donald, Antik Yunan Tarihine Giriş: 17. Ders, Yale Üniversitesi, TÜBA, 6 Kasım 2007, ss. 1-18. <https://youtu.be/kPt8ps511T8?si=rZ-uvvX9ToRL6OOV>, Erişim Tarihi: 28.06.2025.
- KAGAN Donald, Antik Yunan Tarihine Giriş: 19. Ders, Yale Üniversitesi, TÜBA, 13 Aralık 2007, ss. 1-18. https://youtu.be/jn7JQrz5up8?si=na_LOooBPobrvPt7, Erişim Tarihi: 28.06.2025.
- KARAHAN Ümran Ozan, "Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Exilium (Sürgün)", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 45, 2021, ss. 441-458.
- KARAKOÇ Eren, "Antik Dönemlerdeki Grek Paralı Askerler ve Hoplitlerin Önemi", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi 55, 2016, s, 489-499.
- KARAMAN İlkay Sinan, Perikles Dönemi Ve Atina, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- KOÇ Yıldırım, "Emperyalizm ve patrikhane", Jeopolitik Dergisi, 2007, ss. 1-5.
- KÖKSAL Aydoğan, "Ege Bölgesinin Turizm Coğrafyası" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 32.1-2, 1988, s,57-61.

- ÇORUH KURT Hacer, "Attika- Delos Deniz Birliği Ve Kyzikos", Premium e-Journal of Social Sciences 7. 28, 2023, ss. 203-209.
- LATTIMORE Steven, Peloponez Savaşları, Hackett Yayıncılık, 1998, ss. 9-12.
- MANSEL Arif Mufid, Ege Ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 309.
- MARTİN Thomas Runge, Perikles, Kültür Yayınları, 2021, s. 1-288.
- MUTLU Güliz, Euripides'in Oyunlarında Peloponnesos Savaşı'nın Yankılanışı, Ankara Üniversitesi, 2008.
- OKUMUŞ Ejder, "Umran İlmi, Çatışma Çözümü Ve Barış", İbn Haldun Çalışmaları Dergisi 3.1, 2018, ss. 1-30.
- ÖNEN Arslan, "Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar", Adalya 14, 2011, ss. 189-205.
- ÖVET Caner, "Salgın Hastalıklara Dair Verilerin Tutulmasındaki Güçlükler: Antikite", Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 8.1, 2024, ss. 89-91.
- ÖZKAN Devrim, "Socrates'in Yurtaşı Yeniden Anlamlandırması: Demokrasi'ye Karşı Filozofun Savunması", Liberal Düşünce Dergisi 24.94, 2019, ss. 53-63.
- PİTİR Orçun, İzmir, Piraeus (Pire), Constanța (Köstence) Ve Novorossiysk (Soğucak) limanlarının ulusal ve uluslararası ticari ilişkilerdeki önemlerinin karşılaştırmalı analizi, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SARI Halil İbrahim, Yunanistan ekonomisinde turizmin yeri ve önemi, MS thesis, Marmara Üniversitesi, Türkiye, 2017.
- SİNA Ayşen, "Antik Yunan'da Ordu Kâhinleri", Cedrus 7, 2019, ss. 195-214.
- SİNA Ayşen, "Khioslu İon'un Epidemiai Eserinden Portreler", Tarih Araştırmaları Dergisi 29. 47, ss. 137-156.
- SİNA Ayşen, "II. Philippos' un Doğu Trakya Politikaları ve Odrys Kralları".
- SOYLU Mehmet, Akdeniz'de Türk Deniz Ticareti, MS thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- STARR Chester, Antik Çağda Deniz Gücü, (ç. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 25.
- TEKİN Oğuz, Eski Yunan Ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, 2016.
- THUCYDİDES, History of the Peloponnesian War, Translated by Richard Warner. New York: Penguin Classics, 1998, (Book 2, Chapters 29–54).
- TURAN Olcay, Thukydides'in Aktarımına Göre Atina Salgınının Gerçek Etkileri, Tarih ve Gelecek Dergisi, 2018, ss. 89-108.
- TURAN Olcay, Perikles'in Peloponnesos Savaşı'ndaki Stratejisine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım, Journal of History School, 2021, ss. 54-82.
- ÜNAN Serdar, Pers Harpleri Ve Peloponnesos Harpleri Işığında Antik Hellen'de Siyasi Ve Askeri Gelişmeler, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2001, s. 68.

Araştırma Makalesi / Research Article

**DİLSEL VE ETNO-KÜLTÜREL BİR AZINLIK
OLARAK YUNANİSTAN'DAKİ ULAHLAR**

Dağhan ALTINBAŞ*

Öz: 1830 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanistan, kuruluşundan itibaren Arvanitler (Ortodoks Arnavutlar), Ulahlar, Romanlar, Müslüman Türkler ve Yunan Katolikleri gibi çeşitli azınlık gruplara sahip olmuş, her bir toprak genişleme sürecinde yeni azınlıkları bünyesine katarak çeşitli uluslararası yükümlülükler üstlenmiştir. Yunan ulus-inşa sürecinin homojen “Ortodoks Helenler” yaratma hedefinin ilk kurbanlarından birisi Ulahlar olurken, Yunanistan’ın kuruluş sürecinde önemli pay sahibi olmalarına karşın asimilasyona dayalı Helenleştirme süreci altında ciddi biçimde ezilmişlerdir. Buna karşın, başta Pindus bölgesi olmak üzere yerleşik Yunanistan Ulahları da Yunan Ortodoksluğunu benimseme ve iki dilli özelliklerini korumanın yanı sıra vatandaşlık ve çeşitli azınlık haklarını elde etme konusunda mücadele etmektedir. Özellikle dilsel ve kültürel alanlarda dile getirilen talepler, türdeşliği esas alan Yunan ulus-inşasına doğrudan bir meydan okuma niteliğindedir. Yunanistan’da derin köklere sahip ve Romalılaşmış çobanlar olarak görülen Ulah azınlığının tarihine ve kültürel haklarına odaklanan bu çalışma, Yunanistan’da çoğunluk gibi davranan bir azınlık grubu hakkında farkındalık yaratmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulahlar, Yunanistan, Dilsel Azınlık, Etno-Kültürel Azınlık.

**THE VLACHS IN GREECE AS A LINGUISTIC AND
ETHNO-CULTURAL MINORITY**

Abstract: Greece, which gained its independence in 1830, has had various minority groups such as Arvanites (Orthodox Albanians), Vlachs, Romans, Muslim Turks and Greek Catholics since its foundation, and has assumed various international obligations by incorporating new minorities into each territorial expansion process.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, daltinbas@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1581-8537. Bu çalışmadaki görüşler yazarın kendisine ait olup hiçbir kurum veya kuruluşun resmi görüş veya politikasını yansıtmamaktadır.

While the Vlachs were one of the first victims of the Greek nation-building process' purpose of constructing homogeneous "Orthodox Hellenes", they were severely oppressed under the assimilation-based "Hellenization" process, despite having a considerable share in the founding process of Greece. On the other hand, the Vlachs of Greece, particularly in the Pindus region, are struggling to adopt Greek Orthodoxy and preserve their bilingual character, as well as to obtain citizenship and various minority rights. Their demands expressed, especially in the linguistic and cultural fields, are a direct challenge to the Greek nation-building based on homogeneity. This study aims to raise awareness about a minority group that behaves like the majority in Greece, focusing on the history and cultural rights of the Vlach minority, which has deep roots in Greece and is seen as Romanized shepherds.

Key Words: Vlachs, Greece, Linguistic Minorities, Ethno-Cultural Minorities.

Extended Abstract

The Vlachs, a nomadic community living in the high mountainous regions of Greece, Albania, Bulgaria, Serbia, Romania, and Macedonia, are an important linguistic and ethno-cultural minority group in Greece in terms of their language, folk culture, and professions. Over the past two centuries, their cultural heritage has gradually been threatened with extinction, they have faced socio-cultural alienation within the hegemon ethnic identity, and as a result, a majority of them have opted for voluntary assimilation.

Although they lived in mountainous regions and in isolation from other communities, their centuries-long contact with other groups with different linguistic, ethnic, and cultural differences contributed to the assimilation and intermingling of certain traditions. Although their isolated way of life constitutes the basis of their cultural identity, compulsory interaction has not been able to completely transform this structure.

The divided and differentiated identity that developed over time in Vlachs has been associated with proximity to the Greeks in religious and cultural terms and to the Romanians in ethnic and linguistic terms. This is because the sense of belonging in terms of ethnic consciousness in Vlachs has been shaped within the context of the Orthodox faith, which has continued for many years, and has also been identified with certain occupational groups such as shepherding, craftsmanship, and trade.

On the other hand, the Vlachs are perceived by the Greeks as "uncivilized Greeks who speak a different language." However, the main dilemma here is that the "high culture" argument used in Greek nation-building is

completely incompatible with the nomadic and mountainous Vlachs culture. As a micro-ethnic group with the delicate social characteristics of a community, the Vlachs of Greece have been treated as a group that needs to be transformed on the grounds that they represent a barbaric culture. Indeed, this situation is indicative of the incompatibility between the cultural uncertainty experienced by non-dominant ethnic groups and the hegemon ethnic identity.

In this context, one of the primary objectives of international agreements and conventions aimed at protecting and guaranteeing the linguistic and cultural rights of minorities is to ensure legal protection for these minorities and to ensure that the states parties assume positive obligations. In particular, when a culture is now regarded as “intangible” and “heritage,” institutional support from states becomes more important than the individual efforts of minorities.

However, universal trends in human rights and minority issues in recent years have played an important role in reviving the traditions, historical memory, and intangible heritage of this community. In particular, the collective identity formed by the socio-economic aspects of pastoralism and nomadic culture, traditions based on religious beliefs, and linguistic diversity are the main parts of this heritage. Even though their population has decreased, the differences between them and the hegemon majority are more noticeable, and this contributes to cultural variety within the country. Finally, the existence of minority culture is a ‘sui-generis’ culture that is noticeable among dominant ethno-cultural groups, and it has meaning as long as the carriers of that culture exist. The critical point here is that when the transmission process is interrupted, it is no longer possible to discuss intangible cultural heritage.

Since the Vlachs have a tendency to isolate themselves from the rest of society, they try to keep a balance between protecting their traditional values and identity and resisting assimilation, as they're not part of any ideological or organizational national structure. This point of view is reinforced by feelings of loneliness, exclusion, and admitted that have been around for a long time. Consequently, the links established between “assimilation-adaptation-loyalty” are only the visible face of a dual-identity minority. Indeed, cultural rights are at the forefront of the efforts demanded by the Vlachs in Greece as a minority, followed by ethno-linguistic rights. After all, the collective identity of individuals belonging to a minority begins at the point where they accept that they are part of the culture to which they feel they belong.

Therefore, the Vlachs, who have different socio-cultural characteristics and are spread across Greece, want to preserve their traditional professions specific to nomadic culture, primarily shepherding, to keep their music, dance, and folk culture alive, to transmit on the Vlach language, which is on the verge of extinction to future generations, and to have their cultural heritage recognized by international organizations. The changing and growing understanding of human rights, the importance of cultural diversity, and individuals' interest in rediscovering their past values play an important role in the expression of these rights.

In this context, his study aims to raise awareness about a minority group that behaves like the majority in Greece, focusing on the history and cultural rights of the Vlach minority, which has deep roots in Greece and is seen as Romanized shepherds.

Giriş

Ulusçuluk hareketlerinin Balkanlara doğru genişlemesinden bu yana kendine ait bağımsız bir ulus-devleti olmayan halklar arasında yer alan Ulahların dilsel, etnik ve kültürel farklılıkları Yunanistan'daki türdeş ulus yapısını yeniden sorgulanır hale getirmektedir.

Bizanslılar tarafından adlandırılan ve Osmanlılar tarafından biçimlendirilen Ulahlar, Yunanistan'ın kuruluş sürecinde önemli pay sahibi olmalarına karşın Helenleştirme süreci altında ciddi biçimde ezilmişlerdir. Yunanistan'daki Ulahların kültürel mirası da bu asimilasyon sürecinde yok olma tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu kültürü canlı tutmaya çalışan yaşlı kuşakların taşıyıcı pozisyonu da giderek azalmaya başlamaktadır.¹ Zira bu durumda kültür, maddi ve somut değerlerle desteklenmekten uzak bir noktaya doğru sürüklenmektedir. Ancak azınlık kültürü dediğimiz olgu tam da bu şekilde sosyal hayatın ortak deneyimleri arasında var olur ve kendine özgü geleneklerin baskın çoğunluk tarafından herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan yerine getirilmesi sayesinde mümkün hale gelir.

Ulahlar her ne kadar dağlık bölgelerde ve diğer topluluklardan izole biçimde yaşamış olsalar da kendileri gibi farklı dilsel, etnik ve kültürel farklılıklara sahip diğer gruplarla olan yüzlerce yıllık temasları, belirli geleneklerin özümsemesine ve iç içe geçmesine aracılık etmiştir. Kültürel

¹ Ewa Kocój, "Heritage without heirs? Tangible and religious cultural heritage of the Vlach minority in Europe in the context of an interdisciplinary research project (contribution to the subject)", *Balkanica Posnaniensia*, 22(1), 2015, s. 139. <https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.10>. Erişim 27.03.2025.

kimliklerinin özünü izole yaşam biçimi oluşturmaya karşın, zorunlu etkileşim bu dokuyu tam olarak dönüştürememiştir.

Bu bağlamda, azınlıkların başta dilsel ve kültürel haklarını korumaya ve güvence altına almaya yönelik tesis edilen uluslararası anlaşma ve sözleşmelerin temel amaçlarından birisi, söz konusu azınlıkları yasal güvenceye almak ve taraf devletlerin pozitif yükümlülükler üstlenmesini sağlamaktır². Özellikle, bir kültürün artık “somut olmayan” ve “miras” olarak görüldüğü noktada azınlıkların bireysel çabalarından ziyade devletlerin kurumsal desteği daha önemli hale gelmektedir.

1830 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanistan da kuruluşundan itibaren azınlıkların korunmasına dair çok sayıda uluslararası yükümlülük altına girmiştir. Bu taahhütler, devletin yeni topraklar kazanma süreciyle birlikte genişlemiş, demokratik yönetim biçimi ve 1981 yılındaki Avrupa Birliği üyeliği ile çeşitlenmiştir. Kuruluş aşamasında dahi Arvanitler (Ortodoks Arnavutlar), Ulahlar, Romanlar, Müslüman Türkler ve Yunan Katolikleri gibi çeşitli azınlık gruplara sahip olan Yunanistan'ın etnik, ulusal, dinsel, dilsel ve diğer azınlık türlerini bünyesinde barındırdığı ve bu çeşitliliğin artarak devam ettiği görülmektedir.

Başta Pindus bölgesinde yerleşik Yunanistan Ulahları da Yunan Ortodoksluğunu benimseme ve iki dilli özelliklerini korumanın yanı sıra vatandaşlık ve çeşitli azınlık haklarını elde etme konusunda mücadele etmektedir.³ Özellikle dilsel ve kültürel alanlarda dile getirilen talepler, türdeşliği esas alan Yunan ulus-inşasına doğrudan bir meydan okuma niteliğindedir.

Tanınan ve tanınmayan azınlıklar ayrımının belirgin bir biçimde hissedildiği Yunanistan'da bir azınlığın önce baskın etnik grup içerisinde asimile edilmeye, başaranamadığı takdirde ise başka bir azınlık grup içerisine eklenmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır. Ayrılıkçı fikirlere sahip olmayan Yunanistan Ulahları da ortak dini inanç (Ortodoksluk) ekseninde barışçıl asimilasyonun bariz örneklerindendir.⁴ Göçebe yaşam

² The Council of Europe (CoE), “Venice Commission Report on Non-Citizens and Minority Rights”, CDL-AD(2007)001, Strasbourg, 18 Jan. 2007. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfFile=CDL-AD\(2007\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfFile=CDL-AD(2007)001-e). Erişim 02.10.2024.

³ Ema Kristo, “Aromanian's Language and Culture”, *Journal of Educational and Social Research*, 4(4), 2014, ss. 237-240. DOI: 10.5901/jesr.2014.v4n4p237 Erişim 30.03.2025.

⁴ Hugh Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, Minority Rights Publications, 1994, s. 95. Yunanistan'daki Ulahların çift yönlü asimilasyonu üzerine kapsamlı bir analiz için; Yusuf Yusufoglu, *Etnik Kimlik ve Devlet Anlatıları Arasında Yunanistan Ulahları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2024, ss. 85-88.

tarzını kısmen terk ederek dağınık ve kentsel yaşama geçmeleri, negatif doğum oranına sahip olmaları ile kültürel ve dilsel baskılara maruz kalmaları, söz konusu asimilasyon sürecini hızlandıran önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵

Ancak farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip ve Yunanistan geneline yayılmış olan Ulahlar her şeye rağmen, kültürel kimliklerini ve miraslarını korumak, kendi dillerini, şarkılarını ve sosyal alışkanlıklarını sürdürmek, bunları gelecek nesillere aktarmak ve çeşitli uluslararası kuruluşlar aracılığıyla fark edilmek istemektedirler. Bu taleplerin ortaya konulmasında, değişen ve gelişen insan hakları anlayışı, kültürel çeşitliliğin önem kazanması ve bireylerin geçmişe ait değerlerini keşfetmeye yönelik ilgisi önemli rol oynamaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Balkanların özellikle kıyı bölgelerine yayılan Ulahlar, kendi içerisinde Ulak, Vlak, Kutsovlah, Sarakatsani, Cincari (Tsintsarlar) gibi çeşitli ayrımlara ve adlandırmalara sahiptirler. Başta Yunanistan olmak üzere Arnavutluk, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Makedonya'nın yüksek dağlık alanlarında yaşayan göçebe bir topluluk olarak öne çıkan Ulahlar,⁶ konuştukları dil, sahip oldukları halk kültürü ve ilgilendikleri meslekler açısından Yunanistan'da önemli bir dilsel ve etno-kültürel azınlık grubudur.

Bu bağlamda, Yunanistan'da derin köklere sahip ve Romalılaşmış çobanlar olarak görülen Ulah azınlığının tarihine ve kültürel haklarına odaklanan bu çalışma, Yunanistan'da çoğunluk gibi davranan bir azınlık grubu hakkında farkındalık yaratmayı hedeflemektedir.⁷

Ulah Etnik Kökeni ve Yunanistan'daki Ulah Varlığı

Balkanların etnik yapısı dikkate alındığında, Romanlar (Çingeneler) ve Pomaklar ile birlikte Ulahlar, vatansız olmalarının yanında dilsel ve etno-kültürel bir azınlık grubu olarak öne çıkmaktadır. Orta Çağ tarihi kaynakları Ulahlar'ı dilbilimsel ve sosyo-ekonomik açıdan incelerken, Balkan neo-Latin dillerini konuşanlar ve göçebe hayvan yetiştiricileri olarak iki temel açıdan analiz etmektedir. Ulahların dağlık ve kırsal alanlarda sığır, koyun ve at yetiştiriciliği yapmaları, onları kendi aralarında daha izole bir yaşama teşvik etmiş, dışa kapalı bir şekilde kendi dil ve geleneklerini korumalarına yardımcı olmuştur. Bunun yanında, ticaret ve

⁵ Vladislav B. Sotirović, "The Balkan Vlachs-An Extinguishing Ethnolinguistic Group", *Balkanica: Scientific Articles in English*, Edukologija, Vilnius, 2013, ss. 189-190.

⁶ William M. Sloane, *Balkanlar Bir Tarih Laboratuvarı*, Çev. Sibel Özbudun, Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 59-61.

⁷ Thede Kahl, "The Ethnicity of Aromanians after 1990: The Identity of a Minority that Behaves like a Majority", *Ethnologia Balkanica*, 6, 2002, ss. 145-169.

çeşitli mesleki alanlarda faaliyet gösterenler ise kısmen kentlere yakın ve daha iyi eğitim olanaklarına sahip olmuştur. Bu açıdan 'göçebe, yarı-göçebe ve yerleşik' olmak üzere üç sosyal tabakaya ayrılmış olan Ulahların kültürü de farklı sosyo-ekonomik koşullar altında çeşitlenmiştir. Göçebe Ulahlar hem dikey hem de yatay toplumsal bölünmenin en alt grubunda yer aldıklarından etno-kültürel ve dilsel özellikleri sürdürmekte daha kararlı dururken, yarı-göçebe ve yerleşik olanlar ise kısmi bütünleşmenin etkisiyle kültürel çeşitliliğe daha yatkındırlar. Son tahlilde, göçebe yaşayanlar 'Ulah', şehirli olanlar ise 'Aroman' olarak adlandırılmıştır.⁸

Bununla birlikte terim olarak da Ulah yalnızca 'etnik kökene' değil, aynı zamanda 'doğrudan göçebe yaşam tarzıyla bağlantılı bir etnik kökene' işaret etmektedir.⁹ Ancak yine de kökenlerinin tam analizi üzerinde çeşitli görüşler öne çıkmaktadır ve "Latinleşmiş İliyalılar", "Latinleşmiş Yunanlar" ya da "Trakyalıların soyundan gelen gruplar" şeklinde çeşitli ayrımlarla değerlendirilmiştir.¹⁰

Balkanlar'daki Ulah varlığının 6. ve 7. yüzyıllara kadar uzandığı, 10. yüzyılın ikinci yarısında, Bizans İmparatoru II. Basil döneminden itibaren de Orta Yunanistan ve Mora bölgesine yerleştirildikleri genel kabul görmektedir. Tarihi Bizans kaynakları Ulahlardan ilk kez 976 yılı civarında bahsederken onları etnik bir grup olarak tanımlamıştır. Nitekim Ljupco, dönemin tarihçilerinden Anna Komnini'nin, "The Alexiad" adlı eserinde, 'göçebe yaşam tarzına sahip, halk arasında Ulah olarak bilinen ve çobanlıkla geçinen grupların da askere alındıkları bilgisini' aktarmaktadır. Bulgar kaynaklarında ve Dubrovnik el yazmalarında da benzer tanımların yapıldığı dikkat çekerken, Ulahların o dönem Ohri Başpiskoposluğu'nun yetki alanında bulunduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Bununla birlikte 1183 yılında Teselya Ulahlarının İmparator II. İsaakios (Angelus) yönetimine karşı başlayan ayaklanmaları, Bulgar-Ulah ortak krallığının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu birliktelik, Ulahların etnik kökeni ile kültürel etkileşimleri arasındaki çeşitliliği arttırırken daha geniş

⁸ Sotirović, a.g.m., ss. 192-196.

⁹ Raymond Detrez, "Ethnonyms in the Pre-National Era: What's in a Name?", *Balkan Heritages Negotiating History and Culture*, Maria Couroucli And Tchavdar Marinov (ed.), British School at Athens-Modern Greek and Byzantine Studies, Vol.1, Ashgate, 2015, s. 16.

¹⁰ Alex De Lusignan Fan Moniz, "Aromanian Vlach and Greek: Shifting Identities", *European Journal of Language and Culture Studies*, 3(2), March 2024, s. 8. <https://www.ejlang.org/index.php/ejlang/article/view/54/87> Erişim 19.06.2025.

¹¹ Nedelkov J. Ljupco, "The Ethnic Code of the Vlachs at the Balkans", *ΕθνοΑνθρωποζωμ/EthnoAnthropoZoom*, no. 6, 2016, ss. 232-233. <https://doi.org/10.37620/EAZ0960221n> Erişim 29.03.2025.

bir alana yayılmalarında da etkili olmuştur.¹² Ancak günümüz Yunanistan topraklarına yönelik ilk kitlesel yerleşimler, çeşitli muafiyetler ve ayrıcalıklar karşılığında, 13. yüzyıl başlarında nüfustan arındırılmış Epir ve Teselya dolaylarında iskân edilmeye başladıkları döneme tekabül etmektedir.¹³

Bu açıdan Balkanların ve özellikle Yunanistan topraklarının otokton (yerli) halklarından olan, 14. yüzyıl ile 16. yüzyıl arası dönemde kendine özgü etno-dilsel bir grup olarak gelişen Ulahlar,¹⁴ göçebe yaşam tarzının getirmiş olduğu farklı bir kültürel kimlikle harmanlanmışlardır. Özellikle etnik köken ve dil arasında kurulan bağlantılardaki kritik nokta, aynı dili konuşanlara ulusal köken atfedilmesidir. Zira Bizans kaynaklarında, Ulah olarak nitelendirilen grupların konuştukları dil belirsizliğini korurken, iletişimin ortak dil üzerinden yapılmış olması Ulah etnik kökeni ile dil arasında kurulan bağlantıyı da kısmen zayıflatmaktadır.¹⁵ Ancak zaman içinde benzer kültürel geleneklere sahip Ulahların, kendi aralarında konuştukları dil ayırt edici bir nitelik taşımaya başlamıştır.

Diğer taraftan, Selanik'in Osmanlı yönetimine geçmesini takip eden süreçte, Epir, Teselya ve Pindus'un güney kısımlarındaki dağlık bölgelere yönelik Ulah göçleri artış göstermiştir.¹⁶ Amavutluk sınırına yakın Gramos dağı ve çevresinden Yunanistan'a dağıldıkları kabul edilen Ulahların,¹⁷ 19. yüzyılın başlarında Yanyalı (Tepedelenli) Ali Paşa döneminde karşılaştıkları baskı sonucu bu hareketlilikleri Makedonya'ya doğru genişlemiştir.¹⁸ Bu dağılma sürecinde toprağın mülkiyet sisteminin değişmesi ve otlakların azalması gibi etkenler, sığır ve koyun yetiştiriciliğiyle uğraşan Ulahların göçebe yaşam tarzını kısmen de olsa terk etmelerinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁹

¹² Helen Abadzi, "The Vlachs of Greece and Their Misunderstood History", *Societatea Fărşarotul*, January 2004, s. 8. www.farsarotul.org/nl26_1.htm Erişim 28.03.2024; Yusufoglu, a.g.e., ss. 37-39.

¹³ Brendan Osswald, "The Ethnic Composition of Medieval Epirus". *Imagining frontiers, contesting identities*, S.G.Ellis; L.Klusakova (edt.), Pisa University Press, 2007, s. 128. <https://univ-tlse2.hal.science/hal-02083128v1> Erişim 21.01.2025.

¹⁴ Sotirović, a.g.m., s. 195.

¹⁵ Abadzi, a.g.m., ss. 12-13.

¹⁶ Basil C. Gounaris, "Vlachs and 'Their Own History'", *Academie Bulgare Des Sciences*, 3(4), 1997, s. 78. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=234040>. Erişim 23.06.2025.

¹⁷ Kalliopi Panopoulou, "The 'Panegyri' and Formation of Vlach Cultural Identity", *Ballet in a Global World*, 31(3), 2008, ss. 438-439. URL: <https://www.jstor.org/stable/25598177>. Erişim 17.06.2025.

¹⁸ Ljupco, a.g.m., s. 237.

¹⁹ Poulton, a.g.e., ss. 96-117.

Tarihsel süreç içerisinde Romalılaştan ve Rumence'nin farklı bir türü olan Neo-Latin dilini geliştiren Ulahlar, çoğunlukla Yunanistan'ın Teselya, Pindus ve Epir'in yüksek bölgelerinde (Grevena/Grevena, Kesriye/Kastoria ve Kozani tepeleri, Farsala/Pharsalia ve Yenişehir/Larissa'nın kuzeyi ile Yanya'nın doğusu) yaşamaktadırlar.²⁰ Mora Yarımadası'na Venedik egemenliği (1687-1715) döneminde yerleşip,²¹ Sitaina gibi yerlerde de kalan Ulahlar, gayri-resmi başkentleri olarak bilinen Meçova (Metsovo) dışında dağınık haldedirler.²² Günümüzde modern Rumence'ye daha yakın bir dil konuşan, Ulahlarla yakın akraba olduğu düşünülen Yunanistan'daki bir diğer Ulah topluluğu *Megleno-Romanlar* ise Makedonya sınırına yakın yerlerde yaşarken, sayıları yaklaşık 15.000 civarındadır.²³

Birçok farklı etnik, dini, dilsel ve kültürel grupların yan yana yaşadığı Osmanlı döneminde, etno-kültürel temelde şekillenen mesleki iş bölümü dini ve ekonomik şartlarla bütünleşmiştir. Ulusçuluk fikirlerinin Balkanlara doğru yayılması bu yapıyı kökten değiştirirken²⁴ göçebe yaşam tarzına sahip Ulahların bir kısmını daha kentli, daha tüccar ve daha elit bir pozisyona taşımıştır.

Osmanlı egemenliği dönemini Ortodoks Patrikhanesi'nin yetki alanında geçiren, çobanlık ile mal sevkıyatı gibi kara ticareti alanlarında faaliyet gösteren Ulahlar, dağlık bölgeleri korumaları ve yaşadıkları bölgede düzeni sağlamaları karşılığında Sultan'ın fermanlarıyla tanınan Bizans dönemine benzer çeşitli özel hak ve ayrıcalıklardan yararlanmışlardır.²⁵ Ancak bu durum, Balkanlar'a doğru yayılan ulusçu hareketlerle birlikte yavaş yavaş dönüşüme uğrarken, hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan göçebe Ulahlar, Meçova ve Samarina gibi yerlerde hayvan otlattıkları meraları kaybetmeye başlamışlardır. Ekonomik alandaki bozulmayı Osmanlı döneminde seçilmiş yaşlı üyelerin rol oynadığı yerel özyönetim ilkesinin yeni kurulan Yunanistan devletinin ulus-devlet modeli içerisinde rafa kaldırılması takip etmiştir. Ancak Ulahların, “öteki” olarak

²⁰ Fan Moniz, a.g.m., ss. 9-10.

²¹ Alexis Malliaris, “Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715”, *Hesperia Supplements*, 40, 2007, ss. 98-99. URL: <https://www.jstor.org/stable/20066767>. Erişim 27.09.2024.

²² Miquel Siguan, *Linguistic Minorities in the European Economic Community: Spain, Portugal, Greece*, Belgium: Office for Official Publications of the European Communities UNIPUB, 1990, s. 59; Poulton, a.g.e., s. 189.

²³ Sotirović, a.g.m., s. 212.

²⁴ Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, Çev. Nurettin Elhüseyini, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 13-15.

²⁵ Ljupco, a.g.m., ss. 235-241.

konumlandırılması, Yunan Ortodoksluğu dışında kendilerine özgü pek çok geleneğin devam etmesine bizzat katkıda bulunmuştur.

Diğer yandan, 1830'da yeni bir ulus-devlet olarak kurulan Yunanistan'ın, etnik ve dini kimlik ekseninde hayata geçirdiği demografik yapıyı Ortodoks Hellen yapma çabası, türdeşliği bozan grupların zorunlu göçü, dışlanması ve asimilasyonu sonuçlanmıştır. Bu süreçten en olumsuz etkilenenler ise henüz uluslaşmamış veya ulusal bilinç kavramından uzak olan Arnavutlar ile Ulahlar olmuştur.

Bu bağlamda, Ortodoksluk inancı nedeniyle kendilerini Yunanlardan farklı görmeyen ve Yunan okullarında eğitim gören Ulahlar, gerek 1821 ayaklanmasında gerekse devletin kuruluşunu takip eden süreçte Helensever (Filhelen) fikirlere sahip olmuşlar, kendilerini ayrı bir azınlık olarak konumlandırmamışlardır. Üstelik Yunan aydınlanmasında önemli bir figür olarak kabul edilen Valestinli Rigas ile ünlü politikacı İonnis Kolettis gibi isimler başta olmak üzere, çok sayıda Ulah ayaklanmaya maddi ve manevi destek vermiştir.²⁶

Her ne kadar ortada ortak bir kader algısı olsa da dönemin sosyo-politik şartlarının etkisi altında ortaya çıkan çeşitli Ulah hareketleri, Hellenleştirme siyasetinin karşısında dururken, kendi kiliselerinin kurulmasına izin verilmesi, ibadetlerini ve okullardaki eğitimlerini kendi dillerinde yapabilmelerine imkân tanınması gibi konularda örgütlenmişlerdir.²⁷

Bununla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Osmanlı reformları, Balkan halklarını dinsel çerçevede uluslaşmaya sevk ederken, her ulus kendi Kilise kurumları etrafında bir araya gelmiştir. "Makedonya Sorunu"nın gölgesinde yine Sultan'ın bir fermanıyla (22 Mayıs 1905) Ulahlar da ayrı bir millet olarak tanınmıştır. Ancak diğer ulusların da ayrı bir millet olarak tanınma süreci Ortodoks Patrikhanesi için önemli bir gelir kaybı anlamına geldiğinden Ulahlara yönelik baskı ve asimilasyon politikası devam etmiştir.²⁸

Özellikle Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı yıllarının şiddet ortamından Yunanistan Ulahları da olumsuz etkilenmiştir. Türdeş ulus yaratma politikasına ısrarla devam eden Yunanistan için fırsat olarak görülen bu dönemde herhangi bir koruyucu güçten yoksun olan Ulahların

²⁶ Yunan ayaklanmasına katılan Ulahların kapsamlı bir listesi için; Thede Kahl, "Aromanians in Greece: Minority or Vlach-Speaking Greeks?", *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 5, 2003, s. 212.

²⁷ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 31.

²⁸ Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2019, s. 76.

Kilise ve okulları ortadan kaldırılmıştır.²⁹ Koruyucu güçten yoksunluk, diğer Balkan ulusları tarafından da kullanılmış, Bulgar, Sırp, Romen ve Yunan tarih yazımında Ulahların farklı bir etnik grup olmadığı tezleri işlenmeye başlamış, her biri Ulahları kendi ulusal sınırlarına dâhil etmeye öncelik vermiştir. Dolayısıyla, Ulahların ayrı bir millet olarak tanınması, onları daha fazla bölünmeye itmiş, genel olarak da büyük bir kısmını Helensever ve Romen yanlısı haline getirmiştir.³⁰ Bölünmüş ve farklılaşmış kimlik biçimi dini ve kültürel açıdan Yunanlara, etnik ve dilsel açıdan ise Romenlere olan yakınlıkla ilişkilendirilmiştir. Zira Ulahlardaki etnik bilinç konusundaki aidiyet uzun yıllar devam eden Ortodoksluk inancı çerçevesinde şekillenirken, çobanlık, zanaatkârlık ve tüccarlık gibi belirli meslek gruplarıyla da özdeşleşmiştir.

Buna karşın Yunanlar için Ulahlar, ‘medeni olmayan ve farklı bir dil konuşan Grekler’³¹ olarak algılanmaktadır. Ancak buradaki asıl ikilem, Yunan ulus-inşasında kullanılan ‘yüksek kültür’ argümanının göçebe ve dağlı Ulah kültürüyle hiçbir şekilde uyuşmamasıdır. Mikro etnik bir grup olarak hassas bir sosyal topluluk niteliğindeki Yunanistan Ulahları, barbar bir kültürü temsil ettikleri gerekçesiyle dönüştürülmesi gereken bir grup olarak muamele görmüşlerdir. Nitekim bu durum, baskın olmayan etnik grupların yaşadığı kültürel kararsızlıkla hâkim etnik kimlik arasında yaşanan uyumsuzluğun da bir göstergesi niteliğindedir.

Öte yandan, Bükreş Antlaşması’na eklenen ayrı bir protokolle herhangi bir bölgesel sınırlama getirilmeden Ulah dili tanınmış ve Ulahların dini ve eğitimiyle ilgili özerklikleri Romanya’ya devredilmiştir. Üstelik Yunanistan, Yunan Sevri’nin 12. maddesi kapsamında Pindus Ulahlarına yerel özerklik vermeyi dahi üstlenmiştir.³² Bununla birlikte, iki dünya savaşı arası dönemde Yunanistan Ulahları ile Romanya arasındaki ilişkiler gelişmiş, bu yakınlığın bir sonucu olarak iki dil arasındaki benzerliklerden etkilenen Ulahların ulusal duyguları da pekişmeye başlamıştır. Kendi yerleşim alanlarında kendi dillerinde ibadet etme ve kendi okullarında eğitim görme yönünde başlayan talepler önemli bir direnişle karşılaşmasına rağmen Romanya Hükümeti’nin desteğiyle Ulahça, Aromanca ve Rumence, Yunanistan’daki okulların alt sınıflarında öğretilmeye başlanmıştır. İlaveten, 1919’da Yunanistan ile Romanya Hükümetleri arasında imzalanan, ancak Yunanistan’ın 1941’de, İkinci

²⁹ Poulton, a.g.e., s. 191.

³⁰ Yusufoglu, a.g.e., ss. 40-41.

³¹ Kahl, Aromanians in Greece, ss. 206-208.

³² Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Güncelleştirilmiş 2. Basım, 1991, ss. 72-75.

Dünya Savaşı yıllarının kriz ortamından yararlanarak yürürlükten kaldıracığı bir antlaşma ile Yunanistan Ulahları için Romence eğitim veren okulların açılmasına izin verilmiş, “Ulah Hareketi” Romanya’nın vesayeti altında ilerlemiştir.³³ Benzer talepler, Ulah azınlığının dil ve eğitim hakkı ile vakıflarına yerel özerkliğin tanındığı Yunan Sevri’nde de güvence altına alınmıştır.³⁴

Yunanistan’ın Ulah azınlıklara bu yönde kolaylıklar sağlamasının arkasında 1917 yılında İtalya ve Romanya desteğiyle kısa süreliğine (29 Ağustos – 7 Eylül 1917) kurulmuş olan “Samarina Cumhuriyeti’nin” varlığı etkili olmuştur. Yunanistan, kendi topraklarını da içine alan bir Ulah varlığıyla ilerleyen yıllarda tekrar karşılaşmamak adına bu yöndeki talepleri karşılamaya olumlu baksa da İkinci Dünya Savaşı yıllarında benzer bir durum yeniden ortaya çıkmıştır. Yunanistan’ın Mihver Güçler’in işgali altında olduğu dönemde Alkibiades Diamandi adında bir Ulah (Aroman) tarafından Epir, Makedonya ve Teselya’yı da içine alan “Pindus Prensligi” ilan edilmiş, ancak Romanya’nın desteğini çekmesi üzerine bir kez daha başarısız olmuştur³⁵.

Sonuç itibarıyla, bu başarısız girişim Yunanistan’daki Ulahları da ikiye bölerek, kendilerini Yunanlardan ayrı görenlerin başka ülkelere göç etmesine, kalanların ise Yunan toplumu ile bütünleşmeyi tercih etmesine neden olmuştur. Ancak ülkede kalan Ulahların Yunan toplumu tarafından çok da benimsenmediğini, Stohos (Στόχος) gazetesinin 18 Ekim 1984 tarihli sayısında da görüleceği üzere “Ulahların düşman olarak kabul edildiği ve bunlara karşı her türlü meşru aracın kullanılması gerektiği” yönündeki bakış açısının değişmediği³⁶ ifade edilebilir.

Ulah Kültürel Kimliği ve Dilin Hafızası

Toplunun geri kalanından kendilerini soyutlama eğilimine yatkın olan Ulahlar, ideolojik ve örgütsel bir ulusal yapılanmaya sahip değildir. Geleneksel değerlerini ve kimliklerini korumakla asimilasyona direnme arasında denge kurmaya çalışırken pasif bilinçle hareket etmektedirler. Bu yöndeki bakış açısı tarihsel olarak hafızalara yerleşmiş olan, yalnızlık, dışlanmışlık ve kabul görme duygularıyla perçinlenmiştir. Dolayısıyla,

³³ Poulton, a.g.e., s. 190. Sotirović, a.g.m., s. 210.

³⁴ Jennifer Jackson Preece, *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi*, Çev. Ayşegül Demir, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 94-96.

³⁵ Poulton, a.g.e., s. 191.

³⁶ Poulton, a.g.e., s. 191.

‘asimilasyon-adaptasyon-sadakat’ arasında kurulan bağlar çifte kimlikli bir azınlığın sadece görünen yüzüdür.³⁷

Kültürel kimlik dediğimiz olgu, sabit ve kalıplaşmış geleneklerden oluşmaz. Aksine, tarihsel bir süreç içerisinde esnek, değişebilen ve döneme uyum sağlayabilen bir niteliğe sahiptir.³⁸ Bu açıdan Yunanistan Ulahlarının da bölgeye yerleşimlerinden itibaren göçebe olmayan topluluklarla olan temasları kültürel farklılaşmaya katkıda bulunmuştur. Özellikle, göçebe olmayan gruplarla ilişkileri bir yandan farklı kültürleri özümsemelerini sağlarken diğer yandan kendilerine ait yazılı ve somut eserler ortaya koymalarını engellemiştir. Dolayısıyla kendine özgü yerleşik ve yazılı eserler üretmek yerine somut olmayan kültürel geleneklerin aktarımı devam etmiştir.³⁹ Bu açmaz, gezgin, dilbilimci, antropolog veya etnograflar için Ulahları daha da ilgi çekici hale getirmektedir.

Ancak Ulahların Balkanların geneline yayılmış olması, onları bir yandan dilsel, ekonomik ve politik olarak daha güçlü hale getirmiş, diğer yandan etnik kökenlerini bünyesinde yaşadıkları devletin ulusal kimliği ile uzlaştırmalarına neden olmuştur. Üstelik ayrı bir kimliğe sahip olduğunu vurgulayanlar, kendilerini yalnızca Yunan ulusuna değil diğer tüm uluslara ait olmaktan da tamamen soyutlamaktadır.⁴⁰

Her şeye rağmen Yunanistan Ulahları’nı diğerlerinden farklı kılarak kültür ve geleneklerini korumalarına aracılık eden en önemli araçlardan birisi de konuştukları dildir. Yazılı olmaktan ziyade sözlü bir gelenekle aktarılan bu dinamikler Ulahların pasif mirasının en önemli kalıntıları arasında yerini alır. 19. yüzyıl ortalarına kadar çok kültürlü toplum modeli içerisinde özgün varlığını devam ettirebilen Ulahlar, bölgede ortaya çıkan ulusçuluk hareketleri çerçevesinde önce Rumların ardından yeni kurulan devletin türdeş ulus inşa politikası altında asimile edilme süreciyle karşı karşıya kalmışlardır. Helen-Ortodoks ulus-inşa sürecinde önemli bir dönüm noktası da Teodoros Kavaliotis’in 1770 yılında Venedik’te yayınladığı üç dilli (Yunanca-Ulahça-Arnavutça) sözlüğüdür. Ancak sözlük Ulahlara kendi dillerini öğrenmeleri için değil, Yunancanın daha hızlı yayılmasını

³⁷ Ewa Nowicka, “Ethnic Identity of Aromanians/Vlachs in the 21st Century”, *RES HISTORICA*, 41, 2016, s. 215-219. DOI: 10.17951/rh.2016.41.1.213 Erişim 28.03.2025.

³⁸ Fredrik Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, Çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1. Basım, 2001, ss. 30-34.

³⁹ A.J.B. Wace and M.S. Thompson, *The Nomads of the Balkans*, Methuen&Co. London, 1914.

⁴⁰ Kahl, Aromanians in Greece, ss. 210-211.

sağlamak için tasarlanmıştır.⁴¹ Örneğin 19. yüzyılın son çeyreğinde, Ulahların yoğun olarak yaşadığı Meçova'da Ulahça'dan başka bir dil konuşulmazken,⁴² zamanla Ulahlar yerel dillerinde kullandıkları kelimelerin Yunanca karşılıklarını öğrenmeye başlamışlar, böylece asimilasyon süreci kolaylaşmıştır.

Konuşanların hapis cezası alma, orduda zulme uğrama gibi yaptırımlarla kamusal alanın dışında itilmesinde etkili olan Ulahça, asimilasyon sürecinde diğer azınlık dilleri ile aynı akıbeti paylaşmıştır⁴³. Ulahların iki savaş arası dönemde yaşadıkları olumsuz tecrübeler, kendilerini egemen çoğunluktan farklı kılan en önemli unsur olarak öne çıkan konuştukları dili kullanmaktan vazgeçmeye zorlamıştır. Öyle ki Ulah derneklerin faaliyetleri arasında dans, müzik, kıyafet gibi kültürel ve geleneksel değerlerin yaşatılması yer alırken, kaybolmakta olduğu açıkça bilinen dil konusu sahipsiz kalmıştır.⁴⁴ Ancak yine de Yunanistan'da etnik farklılıklara dayalı olarak yapılan nüfus sayımlarında 1928 yılında 19.703, 1940 yılında 57.263, 1951 yılında ise 39.855 Ulahça konuştuğunu beyan eden Yunan vatandaşı bulunmaktadır⁴⁵ ve bu sayının günümüzde 200.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶

Diğer yandan, 1923 yılında Türkiye ile yapılan mübadele sözleşmesi ile başlayan mübadele sonrasında Anadolu'dan gelen göçmenlerin farklı etnik grupların yoğun olarak yaşadığı topraklara yerleştirilmesi, Slav-Makedonlar ve Arnavutlar ile birlikte en çok Ulah azınlıkları etkilemiştir. Hâlbuki yüzlerce yıldır Anadolu kültürüyle iç içe yaşamış olan Anadolu (Karamanlı) Ortodoksları dahi Yunanistan için ayrı bir sorundur. Zira gelenlerin, ortak dini inanç dışında farklı bir dil ve kültüre sahip olmaları, Orta Yunanistan, Makedonya ve Batı Trakya bölgelerini daha heterojen bir yapıya büründürmüştür. Yunanistan geneline dağıldıktan sonra yarı-göçebe ve yerleşik statüye geçen Ulahlar ise yavaş yavaş izole yaşam biçimini kaybederek sessiz bir asimilasyona maruz kalmışlardır. Ancak yine de genel kabul görmüş azınlık tanımlamasında yer alan, vatandaşlık, sayıca az olma, grubun geri kalanından farklı özellikler gösterme ve bunu dile getirme gibi unsurları taşımayı sürdürmüşlerdir.

⁴¹ Kahl, The Ethnicity of Aromanians, s. 147.

⁴² Wace and Thompson, a.g.e, s. 2.

⁴³ Sotirović, a.g.m., s. 211.

⁴⁴ Abadzi, a.g.m, s. 22.

⁴⁵ Hellenic Statistical Authority. Digital Library (ELSTAT), http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862. Erişim 10.01.2025.

⁴⁶ Minority Rights Group, "Greece", <https://minorityrights.org/country/greece/>. Erişim 12.03.2025.

Yunanistan'ın azınlıkları zorunlu göçe zorlama politikaları kapsamında hayata geçirdiği kamulaştırma kararları da Ulahların sosyo-ekonomik şartlarını olumsuz etkilemiş, yerleşik Ulahları sözde entegrasyonu kabul eder görünmeye zorlamıştır. Yerinden edilen Ulahların yaşam biçimi değişirken, egemen toplumla kurmak zorunda oldukları iletişim sayesinde konuştukları dil de dönüşüme uğramaya başlamıştır. Ulahçanın yerini zamanla Yunancanın almaya başlamasıyla birlikte, günümüzde çoğunlukla iki dilli olan Ulahların konuştukları Ulahça da yalnızca Ulahların konuştuğu bir dil olarak varlığını devam ettirmektedir. Buna karşın pasif iki dilli özelliğe sahip Ulahlar, Ortodoks Kilisesi'ne yaptıkları ziyaretler nedeniyle ayın Slavcasına da hâkimdirler. Bununla birlikte toponimik olarak da tarım ve hayvancılıkla ilgili (bahçe, dokuma, mera, değirmen vs) kelimelerin çoğu Ulahça ve Slavcayla iç içe geçmiştir.⁴⁷

Küreselleşme süreciyle birlikte kırdan kente yönelik başlayan göç süreci, Yunanistan'ı ve ülkedeki Ulah toplulukları da önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, Yunanistan'daki ağaçlandırma politikalarından etkilenen Ulahlar, bir yandan mülklerini diğer yandan hayvanlarını otlatacakları arazileri kaybetmişler, bu durum hem Ulahların doğal yaşam ortamlarını bırakmalarına hem de dağlık ve kırsal alanlardaki Ulah nüfusun azalmasına neden olmuştur. Hayvancılık faaliyetlerinin azalması, Ulah etno-kültürel kimliğinin temel unsurlarından olan çobanlık kültürünü de olumsuz etkilemiş, dil, lehçe, gelenek ve festival gibi unsurların yavaş yavaş terk edilmesine yol açmıştır. Örneğin Paranesti gibi yerlerde Ulah yerel bayramlarının nerdeyse tamamının yerini Yunan Ortodoks Kilisesi'nin kutlamaları almıştır. Benzer şekilde, Ulahların ayrı bir millet olarak tanınma günü olan '22 Mayıs' tarihi de Helensever Ulahlar tarafından kutlanan bir gelenek olmaktan oldukça uzaklaşmıştır.

Ulah dili ile kültürü arasında öne çıkan bir diğer unsur ise yalnızca Ulahça konuşabilen yaşlı kuşakların kamusal alana dâhil olduklarında kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmeye başlamalarıdır. Özellikle temel ihtiyaçları ilgilendiren beslenme, barınma ya da çalışma gibi alanlarda bu durum daha bariz hissedilmektedir. Ayrıca, Yanya ve Kozani taraflarında Ulahça konuşanlar "Vlacho" şeklinde adlandırılırken, genellikle sessiz bir dışlama pratiğine maruz kalmaktadırlar. Diğer yandan, söz konusu grupların kendi aralarında Ulahça konuşmaları, samimiyetin, yerel topluluğa aidiyetliğin,

⁴⁷ Wace and Thompson, a.g.e., ss. 271-284.

yerel dayanışmanın ve yabancıları bir tartışmanın dışında tutmanın sıklıkla başvurulan bir yöntemi olarak öne çıkmaktadır.⁴⁸

Bununla birlikte, iki dilli Ulahların ise iletişim halinde oldukları ortama ve konuşmacılara bağlı olarak dil ve üslup açısından seçici davrandıkları görülürken, bu tür pratiklerin etnik ve ulusal bağlamda sosyal kimliklerin inşası ve devamı açısından kültürel bir rol üstlendiği dikkat çekmektedir. Ulahların, resmi ve eğitim dili olan Yunancanın yanı sıra kendi dillerini de konuşmaya devam etmeleri, mevcut kimliklerini koruyarak birleşik bir karaktere sahip olduklarının da göstergesidir. Buna karşın Meçova gibi Ulah nüfusun yoğun olarak yaşadığı bazı yerlerde bile kırk yaş altı gruplarda Ulahçanın neredeyse hiç kullanılmadığı tespiti yapılmaktadır ve bu durum Ulahçanın korunması gereken somut olmayan kültürel bir miras niteliğini de desteklemektedir.⁴⁹

Diğer yandan, Yunan elit grubuna dâhil olan Ulahların ise hem etnik azınlık kapsamında Ulah kimliğiyle hem de Ulahça diliyle ilgilenmedikleri, hatta Helenizm'le özdeşleşmelerini engellediği için bu durumdan rahatsızlık duydukları görülmektedir. Dahası, aynı elit Ulah gruplar, Avrupa Konseyi ve ABD Dışişleri Bakanlığı insan hakları raporları ile Freedom House gibi uluslararası kuruluşların Yunanistan'daki Ulah azınlığın dili ve kültürü üzerine yayınladıkları raporlara da şiddetli biçimde tepki göstermektedirler.⁵⁰

Kendi içerisinde Aromani, Meglen, Taskonya gibi çeşitli lehçelere sahip Ulahça, zaman içinde Yunancaya paralel farklı evrimler de geçirmiştir. Örneğin, Orta Yunanistan'da Agrinion-Karpenisi-Lamia hattının güney kısımlarında Yunancanın bölgesel bir lehçesini konuşup, konuştuğu bu dili de Ulahça olarak ifade eden Ulahlar da bulunmaktadır.⁵¹ Dolayısıyla, daha basit ve konuşma dili çerçevesinde gelişen Ulahçanın konuşulma biçimi, yerel dilsel özellikler ile göçebe yaşam tarzını bir araya getiren etno-kültürel bir zemine dayanmaktadır. Kendini yenileme veya üretkenlik açısından yetersiz olan Ulahçanın korunması ve gelecek nesillere aktarılması bu nedenle önem kazanmaktadır.

Nihayetinde, Ulah kültürel kimliğinin taşıyıcısı niteliğindeki Ulahça, Ulah topluluğunun kendine özgü pastoral faaliyetlerini, yüzlerce yıllık halk şarkılarını ve sözlü tarih hikâyelerini yaşatan önemli bir araç olmaya

⁴⁸ Andromahi Koufogiorgou, "Ethnicity, Identity and Language: The Case of the Vlachs/Aromanians of Metsovo", *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, Vol.6, 2005, ss. 249-250. <https://doi.org/10.26262/istal.v16i0.6166> Erişim, 30.03.2025.

⁴⁹ Fan Moniz, a.g.m., s. 13.

⁵⁰ Kahl, Aromanians in Greece, s. 214; Yusufoğlu, a.g.e., ss. 80-82.

⁵¹ Kahl, Aromanians in Greece, s. 206.

devam etmektedir. Nitekim Ulahça konuşmanın Ulah etnik kimliği için önemli bir unsur olduğunu düşünen Ulahlar, dilin kaybolması durumunda Ulah kimliğini bir araya getiren diğer tüm unsurların da ortadan kalkabileceği endişesini taşımaya devam etmektedirler⁵².

Ulah Sosyo-Kültürel Yaşam Biçimi ve Geleneksel Dinamikler

Erkek egemen ve toprağa dayalı iş bölümüne dayalı gelenekler üzerine kurulu toplumsal yapıda Ulahlar, geniş avlulara sahip büyük evlerde birlikte yaşayan geniş bir akraba topluluğuna sahiplerdir.⁵³ Özellikle yarı-göçebe ve yerleşik Ulahlar'da öne çıkan bu birliktelik biçimi, aile ilişkileriyle bütünleşen geleneklerde kalıcılığa yol açmıştır. Toplumdan izole biçimde sürdürülen yaşam biçimi nedeniyle, Ulah olmayanlarla tanışma veya onlarla evlilik çok nadir düzeyde kalmıştır. Bunun yanı sıra topluluk içi evlilikler de gelir düzeyi birbirine yakın olan aileler arasında gerçekleşmiştir.⁵⁴ Ayrıca, kızlarını Rumlarla evlendirmeyi kötü karşılayan Ulahlar arasında mülkleri elde tutmanın bir aracı olarak işlev gören ve 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu geleneğin değişmeye başlamış olması, Ulah kültürünü dönüştürerek Ulah geleneklerine hâkim grupların varlığını da azaltmaya başlamıştır.⁵⁵

Bununla birlikte, Ulah yerleşimlerinin analizinde en dikkat çekici unsur ise dini mekânların niteliğidir. Neredeyse yerleşim birimlerinin tamamında Kilise veya şapel bulunmakla birlikte bu ibadet yerlerinin büyük bir çoğunluğu Ortodoks inancında kutsal şehit kabul edilen Aziz Paraskevi'ye (yaklaşık M.S. 130) adanmıştır ve bu mekânlar yaşam alanlarının sınırlarını belirlemektedir. Bu adanmışlığın arka planında Ulahların çobanlıkla geçinmesi ve su kaynaklarına aşır değer vermesi önemli bir yer tutmaktadır.

Çoğunlukla kendi kendine yeten ve belirli alanlarda zanaatkârlıkları olan yarı-göçebe Ulahların, elbise dokumak, çeşitli ahşap aletler yapmak gibi işlerin yanı sıra, saman yapmak, sürülere bakmak, onlar için kulübe inşa etmek ya da onarmak gibi faaliyetleri bir arada yapmaları yaygın bir gelenektir. Mesleki farklılıklara rağmen kendi içinde türdeş kalabilen Ulahların bu durumu dahi, diğerlerinden farklı sayılabilmeleri için son derece yeterlidir.

⁵² Koufogiorgou, a.g.m., s. 248.

⁵³ Wace and Thompson, a.g.e., ss. 39-60. Ulah yaşamında öne çıkan unsurların başında, Slav kültüründe de yer alan ve sosyal bir örgütlenme biçimi olan "zadruga" tipi topluluk ilişkisi gelmektedir.

⁵⁴ Koufogiorgou, a.g.m., ss. 245-246.

⁵⁵ Abadzi, a.g.m., s. 23.

Tarih boyunca çok kültürlü toplum yapısı içinde yaşamaya alışkın olan Ulahlar hem uluslaşamamanın hem de diğer kültürlerin etkisine açık olmalarının etkisiyle, bir arada yaşadıkları topluma uyum sağlamaya yardımcı olacak çeşitli unsurlar geliştirmişlerdir. Buna karşın, çoğunlukla düğün veya yerel festivaller gibi özel günlerde giyilen siyah renkli fistan (foustana), sarka ve renkli bir palto (doulama) bu geleneklerin önemli unsurları olmaya devam etmektedir ⁵⁶ . Benzer şekilde, Yunan Ortodoksluğunu benimseyen Ulahlar arasında Azizlerin kutsal kabul edilmesi, Noel ve Paskalya etkinlikleri kapsamında düzenlenen Kilise faaliyetlerine büyük önem verilmesi, dini çerçevede gelişen kültürel geleneklerin canlı tutulmasını sağlamıştır.

Ulahların bir araya gelerek kültürel miraslarını korumalarına ve canlı tutmalarına yardımcı olan araçların bir diğeri ise festivallerdir. Yalnızca Yunanistan'dakilerin değil, yakın komşu ülkelerde yaşayan Ulahların da katılım sağladığı, toplanıp dağılmanın göçebe yaşam kültürüyle ilişkilendirildiği bu festivallerde dil, müzik, dans gibi köklü ve ortak gelenekler yaşatılmakta ve gelecek nesillere aktarılmaya çalışılmaktadır.⁵⁷ Ulahlar için festivaller sayesinde “toplanma” (Panegyris/ πανήγυρις⁵⁸), bir araya gelerek kültürel kimliği şekillendirme, müzakere etme ve yönetme aracı olarak işlev görmektedir. Örneğin, Samarina'da düzenlenen Aziz George Festivali ve Krania'da düzenlenen Aziz Theodora Festivali ile Serez yakınlarındaki Chionochori'de (Χιονοχώρι) gerçekleştirilen şöenler bu kapsamda öne çıkmaktadır.⁵⁹ Ulahlar bu şekilde, danslarını, müziklerini ve geleneklerini Yunanlara göstermekte, bu konuda ilgi uyandırmakta ve öz farkındalıklarını geliştirmektedirler.⁶⁰

Yunanistan'daki Ulah azınlık kimliğinin önemli göstergelerinden birisi de nefesli, yaylı ve telli çalgılarda öne çıkan müzik geleneğidir. Özellikle dağlık bölgelerde yaşayan yerel toplulukların çaldıkları kaval bunların başında gelir. Dini ayinlerde veya Kilise törenlerinde kaval çalan Ulahlar, dini metinlerin sözlerini müziğin ritmiyle harmanlayarak bu etkinliklerin şöen havasında geçmesinde önemli paya sahiplerdir. Yunan Makedonyası ile Epir'in doğu kısımlarındaki gezgin Ulah çobanlar tarafından en çok

⁵⁶ Wace and Thompson, a.g.e., ss. 64-68.

⁵⁷ Wace and Thompson, a.g.e., ss. 131-138.

⁵⁸ Antik Yunan'da aziz günleri ve kutsal bayramlarla ilişkilendirilen ulusal veya dini toplanma.

⁵⁹ Panopoulou, “The “Panegyri” and Formation”, s. 439.

⁶⁰ Ulahların müzik kültürü, gelenekleri ve dansları üzerine kapsamlı bir çalışma için Athena N. Katsanevaki, *Vlach-speaking and Greek-speaking Songs of the Northern Pindus Area*, Institute for Research on Music & Acoustics Greek Music Documentation Centre, Thessaloniki, 2014.

gayda (Γκάιττα) kullanılırken, genellikle köylerin çoğunda yapılan eğlencelerde ud (ούτι) ve tambura (Ταμπούρας) çalınmaktadır. Davulun da eşlik ettiği ezgiler dansla birlikte dönüşümlü olarak seslendirilmektedir.⁶¹

Ulahlar'da dans, kültürel ifadenin bir diğer unsuru olarak öne çıkmaktadır. Düğünlerin veya önemli günlerin bir sembolü olarak işlev gören danslar, geleneksel kıyafetlerle sunulurken kendine özgü karmaşık formunu içerisinde barındırmaktadır. Örneğin günümüzde Yunan geleneksel halk dansları arasında yer alan, ancak Arvanit fustanellası ile oynanan ve Arvanitikos olarak da bilinen Çamiko (Tsamiko/Τσάμικος) dansı, Ulahlar tarafından Orta Yunanistan'da Epir bölgesine nazaran biraz daha hızlı oynanır ve burada farklı kültürlerin birbirine karışımı daha net hissedilmektedir. Kısmen Ulahların da sahiplendiği Çamiko dansı, festivaller, panayırılar ve bayramlar gibi özel günlerde açık havalarda daha çok tercih edilirken geleneklerinin sergilenmesi ve kültürlerinin tanıtılması açısından bir fırsat olarak görülmektedir. Örneğin Serez'deki Ulah Kültür Derneği'nin etkinliklerinin incelendiği bir çalışma, yerliler ile Ulahlar arasındaki farklılıkların uzun yıllardır devam ettiğini, sergilenen danslardan bu farklılıkların çok net bir biçimde hissedildiğini ortaya koymaktadır.⁶²

Sonuç olarak sosyo-kültürel gruplar arasındaki ilişkilerin niteliğini belirleyen dans, aynı zamanda farklı gruplar arasındaki sınırları belirleyen sembolik bir anlam da taşır. Dolayısıyla dans sayesinde belirli gruplardaki kolektif bilinç kültürel kimlikle eklemlenir, asimilasyon esnekleşir ve var olan kimlik korunarak "öteki"ler tarafından hafızalarda yer edinmeye başlar.⁶³

Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Genel Bir Değerlendirme

Yunanistan'daki Ulah topluluğun kültürel mirasının korunmasında eğitim önemli bir rol oynamaktadır. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren devam eden türdeş ulus yaratma sürecinde dilleri ve kültürleri kademeli olarak dönüşüme uğramış olsa da son yıllarda Ulah çocuklar ikinci veya yabancı dil olarak Ulahça öğrenmeye başlamışlar, özellikle Teselya ve Pindus'un dağlık bölgelerinde öğretilen Ulahça, dilin aktarılması açısından etkin bir

⁶¹ Thede Kahl, "Being Vlach, Singing Greek", *Greek-Aromanian Music Contacts in the Pindus Mountain Range*, 2 (3) November 2009, ss. 45-46.

⁶² Kalliopi Panopoulou, "The Dance Identity of the Vlachs of Lailias Village and Its Transformations Over Three Generations", *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 41, 2009, ss. 166-186. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25735483>. Erişim 14.06.2025; Christos Papakostas, "Dance and Negotiation of Identity: A Case Study From Northern Greece", *Journal of Literature and Art Studies*, 3(10), October, 2013, ss. 629-639.

⁶³ Papakostas, a.g.m., ss. 629-631.

işleve sahip olmuştur. Ancak ülkedeki Ulah nüfusun azalması bu süreci sekteye uğrattırırken dil ile kültür arasındaki bağlantıyı da zayıflatmaktadır. Buna karşın, Yunanistan'dan göç etmek durumunda kalan Batılı ülkelerde yerleşik Ulahların Avrupa Dil Eşitliği Ağı-ELEN, (önceki adı Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu-EBLUL) gibi sivil toplum kuruluşlarında bu konuyu gündeme getirmeleri, Yunanistan'daki Ulah varlığı konusundaki ilgiyi arttırmıştır.

Kültürlerin de küreselleştiği bu süreçte, daha zayıf kültürlerin hem ulusal hem de küresel düzeydeki baskın kültürler altında ciddi bir baskıya maruz kaldığı görülmektedir. Çok kültürlülük ve insan haklarına saygı çerçevesinde azınlıkların kültürel haklarına yönelik standartların gelişmesine rağmen taraf devletlerin bu hakları sağlamadaki yükümlülükleri halen tartışmalıdır. Ancak son yıllarda bireysel haklardan kolektif haklara doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Dolayısıyla bir yanda azınlığa mensup bireylerin kültürel haklardan yararlanma ve bunları talep etme, diğer yanda devletlerin de söz konusu hakları sağlama ve güvence altına alma yönündeki yükümlülükleri bulunmaktadır. Ancak Yunanistan, ülkesindeki Ulah azınlığının varlığını en çok ilgilendiren “Bölgesel veya Azınlık Dillerine İlişkin Avrupa Şartı”nı ne imzalamış ne de onaylamış, “Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi”ni ise 1997'de imzalamış olmasına rağmen bugüne kadar onaylamamıştır.

Öte yandan, BM UNESCO bünyesinde, 2003 yılında imzalanan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile 2005 yılında imzalanan “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi” kültürel çeşitliliğin ve somut olmayan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilmesi bakımından kritik öneme sahiptir. Azınlık kimliğinin özünde yatan en temel unsurlardan birisinin “kültürel kimlik” olduğu dikkate alındığında Yunanistan'daki Ulahlar için de ayırt edici bir nitelik sunmaktadır. Her iki sözleşmeye de 2007 yılında taraf olan Yunanistan, toprakları üzerinde bulunan somut olmayan kültürel mirasın korunmasını güvence altına almak (11/a), öğelerini ilgili topluluklar ve hükümet dışı kuruluşların katılımıyla belirlemek (11/b), somut olmayan kültürel mirasın listesini çıkarmak ve güncellemekle (12/1) yükümlüdür. Bunun yanında, somut olmayan kültürel mirasın korunmasında, bilimsel, teknik, idari alanlarda gerekli tedbirleri almak, gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak ve bu çerçevede çeşitli eğitim olanaklarını

hazırlamak konularında ulusal ve uluslararası düzeyde gayret göstereceğini (14-24) taahhüt etmektedir.⁶⁴

Benzer şekilde halklar ve kültürler arasında karşılıklı saygı çerçevesinde gelişen kültürel çeşitliliğin insanlığın ortak mirası olduğu vurgulanan “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”ne göre de bu çeşitliliğin temel unsurlarından birisi kültürel ifadelerin korunmasında önemli bir role sahip olan “dil” unsurudur. Kültürlerin, azınlığa mensup bireylerin ve yerli halklar dâhil herkesin bu ifadelerle erişme özgürlüklerinin hayati önemine dikkat çeken Sözleşme, çeşitli önlemler alma konusunda taraf devletlere önemli görevler vermektedir. Bu konuda devletler, düzenleyici önlemler almak, kamusal maddi yardımlarda bulunmak, medya çeşitliliğini arttırmak, azınlık kültürlerini teşvik etmek, kültürel ifadeleri korumak ve bu konuda uluslararası iş birliğini sağlamakta yükümlüdür.⁶⁵

Her iki sözleşmenin de ortaya koyduğu ve birbiriyle bağlantılı temel nokta, topluluk halinde yaşayan azınlık gruplar için kültürel çeşitliliğin ve somut olmayan kültürel mirasın korunması ve taraf devletlerce yasal güvenceye alınması gerektiğidir. Nitekim Yunanistan'daki Ulahların da azınlık olarak dile getirdikleri isteklerin başında kültürel haklar gelir ve bunları etno-dilsel haklar takip etmektedir. Nihayetinde azınlığa mensup bireylerin kolektif kimliği, kendilerini ait hissettikleri kültürün bir parçası olduklarını kabul ettikleri noktada başlar. Dolayısıyla bu taleplerin odak noktası, başta çobanlık olmak üzere göçebe kültürüne özgü geleneksel mesleklerinin korunması, müzik, dans ve halk kültürünün yaşatılması ve yok olmaya yüz tutmuş Ulahçanın gelecek nesillere aktarılmasıdır.

Nitekim Avrupa Konseyi de 1999 yılında yayınladığı 1333 sayılı tavsiye kararıyla benzer tespitlerde ve önerilerde bulunmuş, Aroman/Ulah nüfusa sahip Balkan ülkelerini “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”nı onaylamaya çağırmıştır. Ayrıca kültürel ve dilsel hakların korunması, anadilde eğitimin sağlanması, kendi dillerinde gazete, dergi çıkarabilmesi

⁶⁴ Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi), <https://ich.unesco.org/en/convention> Erişim 18.06.2025.

⁶⁵ Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, (Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi), <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions> Erişim 18.06.2025.

veya radyo ve televizyon programları yapabilmesi ile kültürel demeklerin desteklenmesi konusunda devletleri teşvik etmiştir.⁶⁶

Buna karşın, azınlık öğrencilerine fırsat eşitliği çerçevesinde eğitim olanakları sunulmaması, Ulahçanın eğitim dili olarak kullanılmaması, sosyo-kültürel hakların yerine getirilebileceği kültür merkezlerinin yetersiz olması ve gerekli eşgüdümü sağlayacak kamu-özel ortaklığındaki kurumların eksikliği, Yunanistan'ın insan hakları alanındaki çabalarının yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Oysa devlet ayrımcılık yapmama ilkesine bağlı kalarak, Ulah kültürü ve geleneğini korumak, dil çeşitliliğini arttırmak ve yasal güvencelerle gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.

Sonuç

Yunanistan'daki Ulahlar günümüzde, dilsel ve kültürel mirası yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuş dilsel ve etno-kültürel bir azınlık grubudur. Yaklaşık iki yüzyıldır devam eden türdeş ulus-inşa sürecinde baskın etnik kimlik içerisinde sosyo-kültürel dışlanmışlığa maruz kalmış, itibarsızlaştırılmış ve bu nedenle büyük bir kısmı gönüllü asimilasyonu tercih etmiştir. Ancak yine de Ulahça konuşan bu topluluk Ortodoks inancına mensup olduklarından, diğer dilsel ve dinsel azınlıklara uygulanan muameleler dikkate alındığında daha olumlu düzeydedir. Bu tutum, özellikle Yunanistan'ın AB üyesi olmasıyla birlikte değişmiş, 1980'li yıllardan itibaren Atina, Selanik, Meçova, Drama, Serez ve Grevena gibi şehirlerde, "Panhelenik Ulah Kültür Derneği" ve "Ulah Kültür Demekleri Panhelenik Federasyonu" gibi çeşitli örgütler kurulmaya başlamıştır.⁶⁷ İlaveten, Atina'da "Aroman/Vlah Kültür", Selanik'te öğrenciler tarafından kurulan "Ulah Öğrenciler Birliği" ve Arnavutluk'tan Selanik'e göç edenlerin kurduğu "Helen-Ulah Arnavutlar Birliği" gibi çeşitli demekler Ulah kültürünü yaşatmaya devam etmektedir.⁶⁸

Bununla birlikte, son yıllarda insan hakları ve azınlıklar alanında ortaya çıkan evrensel gelişmeler, söz konusu topluluğun gelenek, tarihsel hafıza ve somut olmayan miraslarının yeniden gün yüzüne çıkarılmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle sosyo-ekonomik açıdan şekillenen çobanlık ve göçebe kültürü, dini inanç ekseninde oluşan gelenekler ve dilsel çeşitliliğin bir araya getirdiği kolektif kimlik bu mirasın temel unsurları olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar sayıları azalmış olsa da egemen çoğunluk

⁶⁶ The Council of Europe (CoE), "Aromanian Culture and Language", *Parliamentary Assembly Recommendation* 1333(1997) <https://rm.coe.int/09000016804c6e2e> Erişim 24.06.2025.

⁶⁷ Sotirović, a.g.m., ss. 210-212.

⁶⁸ Kahl, *The Ethnicity of Aromanians*, s. 155.

arasındaki farklılıkları daha hissedilir boyuttadır ve bu durum ülke içi kültürel çeşitliliğe katkı sunmaktadır. Nihayetinde azınlık kültürünün varlığı, baskın etno-kültürel gruplar arasında dikkat çeken kendine özgü bir kültürdür ve o kültürün taşıyıcıları var olduğu sürece bir anlam kazanmaktadır. Burada kritik nokta, aktarım süreci kesildiğinde somut olmayan kültürel bir mirastan da artık söz edilemeyecek olunmasıdır.

Vatandaş olmayanların dahi azınlık sayıldığı ve azınlık koruma mekanizmasından yararlanabileceği⁶⁹ günümüzde çok sayıda farklı azınlık grubuna sahip Yunanistan, bir azınlığın varlığına devletin karar vermesi gerektiğini düşünmeye ve bu düşüncelerini ulusal ve uluslararası politikaya yansıtmaya devam etmektedir. Bu yaklaşım, kendi kimliğini özgürce ifade etme, ateizm veya din değiştirme dâhil din ve inanç özgürlüğüne sahip olma, yok olmaya yüz tutmuş diller dahi olsa istediği dili konuşma ve kamusal alanda iletişim kurma veya her türlü ayrımcılığa karşı korunma gibi temel hak ve özgürlüklerin yerine getirilmesini sekteye uğratmaktadır. Bu bağlamda Yunanistan, etnik, dilsel ve kültürel haklar arasındaki ayrılmaz bağı kabul ederek ülke sınırları içerisinde bulunan Ulah toplulukların haklarını korumalı ve bu hakların geliştirilmesi konusunda diyalog mekanizmalarını aktif bir şekilde devreye sokabilmelidir. Örneğin Ulah festivallerine kamusal maddi destek sağlanması, Ulah kültürel mirasının kapsamlı bir envanterinin çıkarılması, temel eğitim kurumlarında fırsat eşitliği sağlanarak Ulah öğrencilere kendi anadillerinin öğretilmesi, çeşitli ulusal ve uluslararası STK'lar ile işbirliği yapılması, Ulah göçebe ve halk kültürünün tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılması, yerel yönetimlerdeki politika ve uygulamalara Ulahların dâhil edilmesi konularında aktif çaba sarf etmelidir.

Kaynakça

- ABADZI Helen, "The Vlachs of Greece and Their Misunderstood History", *Societatea Fărşarotul*, January 2004, www.farsarotul.org/nl26_1.htm Erişim 28.03.2024
- BARTH Fredrik, *Etik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, Çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1. Basım, 2001.
- DETREZ Raymond, "Ethnonyms in the Pre-National Era: What's in a Name?", pp. 15-28, *Balkan Heritages Negotiating History and Culture*, Maria Couroucli And Tchavdar Marinov (ed.), British School at Athens-Modern Greek and Byzantine Studies, Vol.1, Ashgate, 2015.

⁶⁹ OSCE PA, "Edinburgh Declaration", 3/60. <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2004-edinburgh/declaration-11/232-edinburgh-declaration-eng/file>, Erişim 12.12.2024.

- FAN MONIZ Alex De Lusignan, "Aromanian Vlach and Greek: Shifting Identities", *European Journal of Language and Culture Studies*, 3(2), March 2024, <https://www.ejlang.org/index.php/ejlang/article/view/54/87> Erişim 19.06.2025
- GOUNARIS Basil C., "Vlachs and "Their Own History", *Academie Bulgare Des Sciences*, 3(4), 1997. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=234040>. Erişim 23.06.2025.
- HELLENIC STATISTICAL AUTHORITY Digital Library (ELSTAT), http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862. Erişim 10.01.2025.
- KAHL Thede, "Aromanians in Greece: Minority or Vlach-Speaking Greeks?" *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, no. 5, 2003, pp. 205-219.
- KAHL Thede, "Being Vlach, Singing Greek", *Greek-Aromanian Music Contacts in the Pindus Mountain Range*, 2 (3) November 2009, ss. 41-55.
- KAHL Thede, "The Ethnicity of Aromanians after 1990: The Identity of a Minority that Behaves like a Majority", *Ethnologia Balkanica*, Vol. 6. 2002, pp. 145-169.
- KARAKASIDOU Anastasia N., *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARPAT Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2019.
- KATSANEVAKI, Athena N. *Vlach-speaking and Greek-speaking Songs of the Northern Pindus Area*, Institute for Research on Music & Acoustics Greek Music Documentation Centre, Thessaloniki, 2014.
- KOCÓJ Ewa, "Heritage without heirs? Tangible and religious cultural heritage of the Vlach minority in Europe in the context of an interdisciplinary research project (contribution to the subject)", *Balkanica Posnaniensia*, 22(1), 2015. <https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.10>. Erişim 27.03.2025.
- KOUFOGIORGOU Andromahi, "Ethnicity, Identity and Language: The Case of the Vlachs/Aromanians of Metsovo", *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, Vol. 16, 2005, pp. 238-254. <https://doi.org/10.26262/istal.v16i0.6166> Erişim, 30.03.2025.
- KRISTO Ema, "Aromanian's Language and Culture", *Journal of Educational and Social Research*, 4(4), 2014, pp. 237-240. DOI: 10.5901/jesr.2014.v4n4p237 Erişim 30.03.2025.
- LJUPCO Nedelkov J., "The Ethnic Code of the Vlachs at the Balkans", *ЕтноАнтропозум/EthnoAnthropoZoom*, no. 6, 2016, pp. 220-255. <https://doi.org/10.37620/EAZ0960221n> Erişim 29.03.2025.
- MALLIARIS Alexis, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715", *Hesperia Supplements*, 40, 2007, pp. 97-109. URL: <https://www.jstor.org/stable/20066767>. Erişim 27.09.2024
- MINORITY RIGHTS GROUP, "Greece", <https://minorityrights.org/countrv/greece/>. Erişim 12.03.2025.
- NOWICKA Ewa, "Ethnic Identity of Aromanians/Vlachs in the 21st Century", *RES HISTORICA*, Vol. 41, 2016, pp. 213-235. DOI: 10.17951/rh.2016.41.1.213 Erişim 28.03.2025.

- ORAN Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Güncelleştirilmiş 2. Basım, 1991.
- OSCE PA, "Edinburgh Declaration", 3/60. <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2004-edinburgh/declaration-11/232-edinburgh-declaration-eng/file>. Erişim 12.12.2024.
- OSSWALD Brendan, "The Ethnic Composition of Medieval Epirus". *Imagining frontiers, contesting Identities*, S.G.Ellis; L.Klusakova (edt.), Pisa University Press, 2007. <https://univ-tlse2.hal.science/hal-02083128v1> Erişim 21.01.2025.
- PANOPOULOU Kalliopi, "The "Panegyri" and Formation of Vlach Cultural Identity", *Ballet in a Global World*, 31(3), 2008, pp. 436-459. URL: <https://www.jstor.org/stable/25598177>. Erişim 17.06.2025.
- PANOPOULOU Kalliopi, "The Dance Identity of the Vlachs of Lailias Village and Its Transformations Over Three Generations", *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 41, 2009, pp. 166–186. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25735483>. Erişim 14.06.2025.
- PAPAKOSTAS Christos, "Dance and Negotiation of Identity: A Case Study From Northern Greece", *Journal of Literature and Art Studies*, Vol. 3, No. 10, October, 2013, pp. 629-639.
- POULTON Hugh, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, Minority Rights Publications, 1994.
- PREECE Jennifer Jackson, *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi*, Çev. Ayşegül Demir, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2001.
- SLOANE William M., *Balkanlar Bir Tarih Laboratuvarı*, Çev. Sibel Özbudun, Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008
- SIGUAN Miquel, *Linguistic Minorities in the European Economic Community: Spain, Portugal, Greece*, Office for Official Publications of the European Communities UNIPUB, Belgium, 1990.
- SOTIROVIĆ, Vladislav B. "The Balkan Vlachs-An Extinguishing Ethnolinguistic Group", pp. 189-228., in *Balkanica: Scientific Articles in English*, Edukologija, Vilnius, 2013.
- SÖNMEZ Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- THE COUNCIL OF EUROPE (CoE) "Aromanian Culture and Language", Parliamentary Assembly Recommendation 1333 (1997) <https://rm.coe.int/09000016804c6e2e> Erişim, 24.06.2025.
- THE COUNCIL OF EUROPE (CoE) "Venice Commission Report on Non-Citizens and Minority Rights", CDL-AD(2007)001, Strasbourg, 18 Jan. 2007. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)001-e). Erişim 02.10.2024.
- UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi), <https://ich.unesco.org/en/convention> Erişim 18.06.2025.
- UNESCO, Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, (Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi), <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions> Erişim 18.06.2025.

Altınbaş, D. (2025). Dilsel ve Etno-Kültürel Bir Azınlık Olarak Yunanistan'daki Ulahlar. ANKARAD, 6(11), 89-114.

YUSUFOĞLU Yusuf, *Etnik Kimlik ve Devlet Anlatıları Arasında Yunanistan Ulahları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2024.

WACE A.J.B. and THOMPSON M.S., *The Nomads of the Balkans*, Methuen&Co. London, 1914.

Araştırma Makalesi / Research Article

**SAFEVİ VE AVUSTURYA SEFERLERİNDE
YENİÇERİ AĞALARI VE YENİÇERİ OCAĞININ
DÖNÜŞÜMÜ (1578-1606)**

Emirhan ÖZÇELİK*

Öz: Osmanlıların, 1578-1590 yılları arasında Safevilere ve 1593-1606 yılları arasında Avusturya'ya karşı yürüttüğü savaşlar sırasında yeniçeri ocağının yapısında ve idaresinde önemli değişiklikler meydana gelmişti. Bu dönemde devşirmeden gelmeyenlerin istihdam edilmesiyle yeniçeri sayısı ciddi şekilde artmıştı. Bu çalışmada, yeniçeri sayısındaki yükselişin başlangıç safhası ve yeniçeri ağalarının ocağın büyümesine katkıları incelenecektir. Yeniçeri ağalarının seferler sırasında yeniçeri ihtiyacını karşılamak için kaidelere aykırı şekilde yabancıları kaydederek ocağın büyümesinde doğrudan rol aldıkları iddia edilecektir. Yeniçeri ağalarının tetikledikleri dönüşümün sonucunda yeniçeriler padişahın özel muhafız birliğinden devlet ordusunun bir parçası haline gelmiştir. Bu gelişmenin yeniçeri ağalarının da statü ve vazifelerine etkileri olmuştur. Avusturya seferlerinden itibaren yeniçeri ağaları yeniçerilerin başında padişah olmadan sefere çıkmaya ve yeniçerilerle birlikte kuşatmalarda daha önce sorumlu olmadıkları vazifeleri icra etmeye başlamıştı.

Anahtar Kelimeler: Yeniçeri Ağaları, Yeniçeriler, Safevi ve Avusturya Savaşları.

**THE JANISSARY AĞAS AND THE
TRANSFORMATION OF THE JANISSARY CORPS
DURING THE SAFAVID AND AUSTRIAN
CAMPAIGNS (1578-1606)**

Abstract: The Ottoman's wars against the Safavids between 1578-1590 and against Austria between 1593-1606 triggered important changes in the structure and administration of the janissary corps. During this period, the number of janissaries increased significantly by employing those who did not come from the devşirme recruits.

* Dr., emirhanozcelik25@gmail.com, Orcid: ORCID: 0000-0003-1858-5337.

This study will contribute to the literature by analysing the initial phase of the increase in the number of janissaries and the contribution of the janissary ağas to the growth of the janissary corps. It will be argued that the janissary ağas played a direct role in the growth of the janissary corps by registering foreigners in violation of the rules in order to meet the need for janissaries during campaigns. As a result of the transformation triggered by the janissary ağas, the janissaries were transformed from the sultan's private guard into a part of the state army. This development also had an impact on the status and duties of the janissary ağas. From the Austrian campaigns onwards, the janissary ağas began to go on campaigns without the sultan at the head of the janissaries and, together with the janissaries, to perform duties during sieges for which they had not previously been responsible.

Key Words: Janissary Ağas, Janissaries, Safavid and Austrian Wars

Extended Abstract: The Ottomans fought against the Safavids between 1578-1590 and Austria between 1593-1606. These long wars led to significant transformations in the structure of the Ottoman army. The long wars in the east and west paved the way for radical changes in the janissary corps and the duties of the janissary ağas. During the Safavid campaigns, the janissary ağas were responsible for preparing the janissaries for war and dispatching them to the fronts every year. During this period, an average of five thousand janissaries participated in campaigns under the command of serdars. In addition, it was necessary to constantly send janissaries to newly conquered fortresses and other war zones. This situation led the janissary ağas to take new measures to meet the need for janissaries. Since the devshirme system and the number of acemi oğlans did not meet the existing demand, especially from 1585 onwards, the janissary ağas started to enrol more foreigners (*ecnebis*) in the janissary corps. As a result, by 1590 the number of janissaries had almost doubled.

While the janissary ağas played a direct role in the growth of the janissary corps, they also had to deal with the consequences of this development. Especially with the addition of foreigners, discipline in the janissary corps decreased and the payment of salaries became one of the main issues of the state. Grand Vizier Koca Sinan Pasha, in his reports to Murad III, emphasised that the janissary ağas were responsible for the increase in the number of janissaries and asked the Sultan to warn them to act more carefully in these matters. Sinan Pasha had also worked in co-operation with Janissary Ağa Satırcı Mehmed Ağa to reduce the number of janissaries, but the irregular enrolment of janissaries during the campaigns and the constant need for janissaries prevented him from taking effective measures. As a result, the janissary corps continued to grow and new

measures had to be taken to pay the salaries. Koca Sinan Pasha tried to present the payment of the janissaries' salaries with the devalued coins as his own achievement, but the long-term problems in meeting the janissary salaries led to many revolts in Istanbul.

Koca Sinan Pasha had proposed the opening of a new war in the west in 1593 as a solution to meet the expenses of the increasing number of troops. On the other hand, the increase in the number of janissaries and the difficulties in the payment of their salaries made the administration of the janissary corps and the responsibilities of the janissary ağas more difficult. Moreover, compared to the Safavid campaigns, the number of janissaries participating in the Austrian campaigns increased to ten thousand on average. These important factors also paved the way for the janissary ağas to participate in the Austrian campaigns under the command of the serdar-ı ekrems from 1593 onwards. As the janissary corps ceased to be the sultan's private troops and became a part of the state army, serdar-ı ekrems began to assign duties to the janissaries that they had not done before. They were obliged to perform new duties in the sieges, which also expanded the scope of responsibilities of the janissary ağas. Janissary ağas who did not fulfil their new duties especially in siege wars were dismissed.

In conclusion, while the janissary ağas were one of the main actors in the growth of the janissary corps from 1578 onwards, they also faced the military and administrative consequences these developments. They lost their status as the head of the sultan's special troops and began to participate in wars under the command of serdar-ı ekrems. They were dismissed by the serdar-ı ekrems instead of sultans when they failed to perform as expected during the campaigns. On the other hand, during this period of transformation of the janissary corps, the janissary ağas were involved in various illegal activities, which paved the way for a new order in the appointment of ağas. Since they were appointed from the palace, the janissary ağas, who had good relations with both the sultan and members of the harem, used this as a protection shield against the corruption in financial affairs and administration of the corps. The janissaries demanded the election of the janissary ağa from within the janissary corps as a solution. Shortly after the Austrian campaigns, a new era had begun with the appointment of janissary ağas from within the janissary corps.

Giriş

16. yüzyılın sonundan itibaren yeniçeri sayısının artması yeniçeri ocağının bozulması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Dönemin nasihatname müelleflerinin devletin askeri açıdan zayıflamasının gerekçelerinden biri olarak sundukları bu mesele modern tarihçilerin çalışmalarıyla canlılığını sürdüren bir araştırma alanı olmayı sürdürmektedir. Yeniçeri sayısının

artmasının sebepleri ve sonuçları, ocağın bozulmasının ne zaman başladığı, yaşananların bir bozulmamı yahut bir dönüşüm mü olduğu gibi meseleler üzerine farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Aynı şekilde ocağın büyümesinin siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçları üzerine de geniş bir literatür oluşmuştur.¹

Yeniçeri sayısının artışının sebepleri hakkında ortaya konulan değerlendirmelerde, Osmanlıların, 16. yüzyılın sonunda doğu ve batıda girdiği uzun savaşların bu gelişmede ve ocağın yapısının bozulmasına zemin hazırladığı ortak bir argüman olarak savunulmuştur. Tartışma daha çok yeniçeri sayısının ne zamandan itibaren ve hangi koşullarda arttığı noktasında olmuştur.

Konuyla ilgili çalışmaların ilkinde, 1593-1606 yılları arasında vuku bulan Avusturya savaşlarında tüfek kullanabilen piyadeye artan ihtiyacın yeniçeri sayısında da yükselişe sebep olduğu ileri sürülmüştür. Osmanlı yöneticileri ilk esnada piyade açığını kapatmak için yüksek sayıda sekbani orduda istihdam etmiştir. Aynı dönemde tımarlı sipahilerin mücadelelerde etkisine yitirmesine paralel olarak yeniçerilerin sayısı da tedricen artmıştı.²

Yeniçeri sayısındaki artışı Avusturya ordularıyla mücadele etmek için tüfekli piyade ihtiyacına bağlayan tezi eleştirenler, aynı dönemde kapıkulu süvari birliklerinin sayısında görülen yükselişe de dikkat çekmiş ve ocağın büyümesinde farklı faktörleri gündeme getirmiştir. Parasal ekonomi ve devlet adamları arasındaki siyasi rekabeti tartışmanın merkezine alarak, serdarlar ve vezirlerin politik ve maddi hedefleri doğrultusunda yeniçeri ocağına ve tımarlı sipahilere kendilerine sadık isimleri yazdırdıkları ve bunun da yeniçeri sayısının artışına yol açtığı ileri sürülmüştür.³

Genel olarak kapıkulu askerleri ve özelde yeniçeri sayısının artışındaki aktörler ve sebeplere yönelik bu iki yoruma alternatif olarak, yeniçeri ocağındaki büyümenin 1570lerden itibaren gözlemlendiğini ve özellikle 1578-1590 arasında gerçekleşen Safevi savaşları sırasında yükselişe geçtiği iddia edilmiştir. Bu değerlendirmeye göre, yeniçeri ve diğer askeri zümrelerin artış trendine girmesinde askerî hareketliliğin sürekli hale gelmesi ve uzun yıllar süren savaşların belirleyici olmuştur. Bu durum

¹ Bu konu hakkındaki tartışmalar ve literatür değerlendirilmesi için bkz. Aysel Yıldız, “İstanbul’un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler”, *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın Asi Kulları 1700-1826*, ed. Aysel Yıldız, Yannis Spyropoulos, M. Mert Sunar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2022, s. 201-213.

² Halil İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, sy. 6 (1980), s. 283-303.

³ Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 175-182.

yeniçeri ocağının asker kaynağını oluşturan devşirme sisteminin de yetersiz kalmasına yol açmıştır. Cephelere gönderilecek yeniçeri ihtiyacını karşılayabilmek için ocağa giriş kuralları eskisi gibi gözetilmemiş ve yabancıların yeniçeri yazılmasının önü de açılmıştı.⁴

Doğu ve batıdaki uzun savaşlar için sürekli asker ihtiyacının yeniçeri ocağının büyümesinde etkili olduğu tespiti önemlidir. Ancak, yeniçeri artışının ne zaman başladığı konusunda hâlâ tartışma konusudur. Sıfır noktası konusunda mevcut bu cevap eksikliğine kapıkulu askerlerinin sayısının artmasında kimlerin rolü olduğu meselesi eşlik eder. Bu sorulara yanıt bulmak için Safevi seferlerinde görevlendirilen yeniçerilerin sayılarının yıldan yıla değişimi takip edilebilir. Bu sayede ilk olarak yeniçeri artışının sebeplerine kronolojik ve sebep-sonuç bağlamında cevaplar verilebilir. Aynı şekilde yeniçeri ocağının büyümesinde rol oynamış zümreler tespit edilebilir ve aldıkları kararların gerekçeleri hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Bu çalışmada yukarı verilen sorulara cevaplar aranırken, yeniçeri ocağının dönüşümünde yeniçeri ağalarının katkıları incelenerek alana katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Padişahların özel muhafız birliği mahiyetindeki yeniçeri ocağının idaresinden sorumlu olan yeniçeri ağaları, deruhte ettikleri vazifeler, savaşlardaki rolleri ve ordu içindeki konumları itibarıyla askerî rical arasında önemli bir yere sahipti. Klasik dönemde ancak padişahların bulunduğu seferlere katılıyorlardı.⁵ Bu çalışmada incelenen dönemde, yeniçeri ağalarının vazifelerinde, tayinlerinde ve padişahla ilişkilerinde köklü bir değişimin yaşandığı fark edilmektedir. Safevi seferlerinde yeniçeriler, yeniçeri ağaları olmadan uzun süre seferlerde görev alırken, bu durum Avusturya savaşlarında değişmiş; yeniçeri ağaları padişah olmadan yeniçerilerin başında seferlere katılmaya başlamıştır. Bu değişimin yeniçeri sayısının artışıyla bağlantılı olduğu savunulurken, aynı şekilde yeniçeri ocağının büyümesinde de yeniçeri ağalarının doğrudan rol oynadığı ortaya koyulacaktır. Devşirmeden gelen yeniçerilerin ocağa kayıtlarından mesul olan yeniçeri ağalarının, önceki dönemlerden farklı olarak uzun savaşlarda daha fazla sayıda yeniçeriye ihtiyaç duyulması sebebiyle bu talebi karşılamak için yabancıları istihdam etmeye yöneldikleri gösterilecektir. Bu sayede yeniçeri ağalarının ocağın

⁴ Özgür Kolçak, *Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s. 137-166.

⁵ Yeniçeri ağalarının idarî ve askerî vazifeleri hakkında bkz. Ayşenur Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ağalığı Kurumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

dönüşümüne katkıları ve yeniçeri sayısının ne zamanda itibaren artmaya başladığı da netleştirilebilecektir.

Yeniçeri ağaları 1612 yılına kadar istisnaları olmakla birlikte genellikle sarayda hizmet edenler arasından tayin edilirdi ve daha yüksek rütbelere atanma şansları yüksek olurdu. Saraydan atanmaları sebebiyle padişahla yakın bir ilişkiye de sahip oluyorlardı.⁶ Bu çalışmada incelenen dönemde, yeniçeri ocağının özellikle yabancıların kaydedilmesiyle büyümesi, yeniçeriler ile padişahlar arasındaki rabitanın zayıflamasına sebep olmuştu. Aynı düzlemde yeniçeri ocağındaki bu dönüşümünün ana aktörlerinden olan yeniçeri ağaları da padişahların özel muhafaza birliğinin başı olma hüviyetini yitirmişti.⁷ Yeniçeri ağalarının padişahlar olmadan seferlere katılmasında, savaşçı sultan imajının zayıflamasının ve yeniçerilerin profesyonelleşmesinin⁸ yanı sıra ocağın büyümesine paralel olarak savaşlarda yeniçerileri yönetmede yaşanan sıkıntıların da etkili olduğu iddia edilecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde, yeniçeri ağalarının Safevi seferleri boyunca faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde, Safevi seferlerinin sonlarında yeniçerilerin sayısında gözlemlenen artışta yeniçeri ağalarının rolü üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda dönemin önemli devlet adamlarından Koca Sinan Paşa'nın önlemleri ve yeniçeri ağalarına yönelik eleştirilerine yakından bakılacaktır. Üçüncü bölümde, Avusturya seferlerinde yeniçeri ağalarının serdar-ı ekremlerin emri altında seferlere katılmasının sebepleri ve sonuçları mercek altına alınacaktır. Ayrıca dönemin nasihatname müelliflerinin yeniçeri ağalarına yönelik eleştirileri de sağlanan bilgiler eşliğinde yeniden değerlendirilecektir.

Safevi Seferlerinde Yeniçeri Ağaları

Osmanlılar 1578 yılında Safevilerle savaş ilan etmişti. On iki sene devam eden mücadelelerin sonunda Osmanlı orduları Şirvan bölgesini ve Tebriz'i fethetmeyi başarmıştı. 1590 yılında imzalanan Ferhad Paşa Antlaşması ile seferlerdeki toprak kazançları resmiyete dökülmüştü.⁹ Yeniçeri birlikleri

⁶ Aysel Yıldız, "Commanders of the Janissary Army: The Janissary Ağas, Their Career and Promotion Patterns", *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy, and Military Elites*, ed. Georgios Theotokis, Aysel Yıldız, Brill, Leiden 2018, s. 397-462.

⁷ Yıldız, "Commanders of the Janissary Army", s. 438-441.

⁸ Yıldız, "Commanders of the Janissary Army", s. 437-438.

⁹ Safevi seferleri hakkında bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I, 1578-1590*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1962; Rudi Matthee, "The Ottoman-Safavid War of 986-998/1578-1590: Motives and Causes", *International Journal of Turkish Studies*, sy. 20 (2014), s. 1-20; Turgay

serdar-ı ekrem ve seraskerlerin emrinde her sene seferlere katılmıştı. Bu açıdan 1578-1590 Safevi savaşları yeniçerilerin padişah olmadan seferlerde boy gösterdiği en uzun döneme tekabül ediyordu. Bu durum seferler sırasında serdar-ı ekremler ile yeniçeriler arasında çatışmaların yaşanmasına yol açmıştı. Yeniçeri ağaları seferlere katılmamıştı, fakat yeniçerilerin sefer hazırlıklarında ve cephelere yeni yeniçeri birliklerinin tayin edilmesinden sorumlu olmuştu. Yeniçerileri seferlerde idare etmede yaşanan zorluklar ve artan yeniçeri ihtiyacının karşılanması için alınan önlemler yeniçeri ağalarının vazifelerinde önemli değişikliklerin yaşanmasına zemin hazırlayacaktı.

Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa'nın 1578 yılında düzenlediği ilk Safevi seferinde Osmanlı ordusunda 5.000 yeniçeri ve 3.000 kapıkulu sipahisi bulunuyordu.¹⁰ Ayrıca Şam'da hizmet eden 200 yeniçeri¹¹, Halep'te görevli 100 yeniçeri¹² ve Kefe'den 500 yeniçeri de orduya katılmıştı.¹³ Yeniçeri Ağası Cigalazâde Sinan Ağa'ya¹⁴ ise Mart 1578'de yazılan hükümde, 5.000 yeniçeri için ağırlık beygiri temin etmesi emredilmişti. Sefere çıkacak kişilerden beygir almaması ve evlerden zorla beygir toplatmaması konusunda da uyarılmıştı.¹⁵ Serdar Mustafa Paşa'nın emrindeki yeniçeri sayısının az olmasında eyaletlerden piyade askerin

Koçak, *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), 32/203, 7 Cemâziyelevvel 986 (12 Temmuz 1578); Safeviler üzerine iki serdar emrinde ordunun gönderilmesinin planlandığı dönemde, Koca Sinan Paşa'nın ordusuna 2.000 ve Lala Mustafa Paşa'nın ordusuna 3.000 yeniçeri tayin edilmişti, bkz. BOA, A.DVNSMHM.d.32/40, 46; *Les Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople*, ed. Ernest Charrière, Imprimerie Impériale, Paris 1860, c. III, s. 741.

¹¹ BOA, A.DVNSMHM.d.32/113, 10 Zilkade 985 (19 Ocak 1578).

¹² BOA, A.DVNSMHM.d.34/111, 112.

¹³ BOA, A.DVNSMHM.d.32/297, 338.

¹⁴ Cigalazâde Sinan Ağa 14 Mayıs 1575'te yeniçeri ağası atanmış ve Nisan 1578'de Cerrah Mehmed Ağa yerini alana kadar görevini sürdürmüştü, bkz. Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih: Osmanlı Tarihi (1299-1595)*, (*İnceleme-Tenkitli Metin*), haz. İbrahim Pazan, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022, s. 367, 393.

¹⁵ BOA, A.DVNSMHM.d.32/203, 7 Muharrem 986 (16 Mart 1578); *Les Négociations de la France*, c. III, s. 736-737.

toplanmasının etkisi vardı. Öyle ki Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa'dan 15.000 piyade ile savaşa katılması buyrulmuştu.¹⁶ Bunun yanında padişah ve yeniçeri ağasının sefere katılmaması da yeniçeri sayısının düşük kalmasında belirleyiciydi. Nitekim II. Selim'in saltanatında gerçekleşen Yemen ve Tunus seferlerinde de serdarların kumandasındaki yeniçeri sayısı beş bini geçmemişti.¹⁷ Bu açıdan serdarların idare ettikleri seferlerde ortalama beş bin yeniçerinin vazifelendirilmesinin bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir.

Padişah ve yeniçeri ağası sefere katılmadığında yeniçerilerin başına kul kethüdası tayin edilirdi.¹⁸ İbrahim Kethüda Safevi seferlerinin ilk yıllarında bu vazifeyi üstlenmişti. Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa da seferin başında yeniçerileri memnun etmeye özen göstermişti, ancak doğu sınırına ulaşıldıktan sonra şartların zorlaşması nedeniyle onlarla ciddi çatışmalar yaşayacaktı.

Şirvan'a doğru yola koyulan Serdar Lala Mustafa Paşa, İznikmid'de yeniçeriler için büyük bir ziyafet düzenlemişti. Sefere katılan Mustafa Âli'ye göre, ziyafet sayesinde “*serdâr-ı bülend i tibâr hazretlerine her yeniçeri bulsa cânını yedürirdi ve yaradüğün bilse rûhını feda idüp, kendüye bir kere berhûdâr olsun der virirdi*”. Ziyafetin ardından “*ol zümrenün kethüdâsı ma‘nen ol sefer-i zafer-peykerde yeniçeri ağası*” olan İbrahim Kethüda'yı yeniçerilerle birlikte Bolu güzergâhı üzerinden Erzurum'a uğurlamıştı.¹⁹ Ayrıca yeniçerilere elli bin akçe inam dağıtmış ve İbrahim Kethüda'ya bir hilat vermişti.²⁰

Acem seferlerinin henüz ilk senesinde yeniçerilerin her koşulda serdar-ı ekreme itaat etmeyecekleri ortaya çıkmıştı. Çıldır ve Koyungeçidi muharebelerinde Safevi orduları mağlup edilmişti. Şirvan'ı fethetmek için

¹⁶ Gelibolulu Mustafa ‘Âli, *Nusret-nâme*, haz. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 39.

¹⁷ Linda T. Darling, *The Janissaries of Damascus in the Sixteenth Century, Or, How Conquering a Province Changed the Ottoman Empire*, EB-Verlag Dr. Brandt, Berlin 2019, s. 27-34; Ahmet Kavas, “Osmanlı Devleti’ni Kuzey Afrika’da Kalıcılaştıran Sefer: Tunus Savaşı (1574)”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2016), s. 26-30.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 196-198.

¹⁹ Mustafa ‘Âli, *Nusret-nâme*, s. 51-52.

²⁰ Çetin Sungur, *Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş’un Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eseri’nin Transkripsiyonu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 11.

yürüyüşüne devam eden Osmanlı ordusu Kanık Nehri'ni geçerken meşakkat çekmiş; gıda fiyatlarının pahalılığı ve savaş yorgunluğu eklenince yeniçeri ve kapıkulu sipahileri isyan etmişti (Eylül 1578). Serdar Mustafa Paşa'nın otağını basan kapıkulu askerleri “*elbette döner gideriz, muhâlefet eden yoldaşlarımızı katl iderüz*” diyerek tehditte bulunmuştu. Serdar geri dönmenin riskleri hakkında bir açıklama yapmasına rağmen onları ikna edemeyince eyalet birliklerinin önemli bir kısmıyla hazine ve cebehâneyi yeniçerilerden habersiz bir şekilde nehrin öte yakasına taşımıştı. Durumu fark eden iki bin yeniçeri ve ağaları nehri aşmaya karar vermişti. Geride kalanlar ise Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı kendilerine serdar seçmiş ve “*elbette biz dönerüz 'Acem memleketini yaka yıka vatanlarımıza 'azm iderüz*” diye söylenmeye başlamıştı.²¹ Olayın şahitlerinden Âsafî Dal Mehmed Çelebi'ye göre bazı yeniçeriler nehir kenarına dizilerek sudan geçmeye çalışan askerlere ateş açmıştı.²² Nihayet ordunun büyük bir kısmı Kanık Nehri'nin aştıktan sonra asilik yapan yeniçeriler de karşı yakaya çıkmıştı. Büyük bir badire atlatan Serdar Mustafa Paşa, yeniçerilere terakki dağıtarak tekrar denetimi sağlamıştı.

Yeniçerilerin çıkardığı olayların da etkisiyle de olsa gerek tam bu tarihlerde bizzat III. Murad'ın ve dolayısıyla yeniçeri ağasının sefere çıkması gündeme gelmişti. Bu bağlamda, olaylar sırasında yeniçeri ağasının vekillliğini yapan İbrahim Kethüda'nın yeniçerileri idare edemediği de ortaya çıkmıştı. Yeniçeri Ağası Cerrah Mehmed Ağa'ya Ocak 1578'de yazılan bir hükümde, III. Murad'ın sefere çıkmaya karar verdiği bildirilip Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün yeniçerileri sefere hazırlaması emredilmişti. Rumeli ve Anadolu'ya memurlar göndererek yeniçerilerin fire vermeden sefere katılmalarını sağlaması istenmişti.²³

Dönem tarihçileri III. Murad'ın bu dönemde sefere katılacağıyla ilgili bir bahiste bulunmazken, yeniçeri ağasına verilen emirler sayesinde bunun gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Ancak, Sultan'ın sefere çıkmayacağı kısa bir süre sonra kesinleşmişti. Bu kararlar sefere katılması gündemden çıkan Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa, orduya yeni yeniçeriler tayin etmekle meşgul olmuştu. Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa yeni fethedilen kalelerde yeniçeriler görevlendirdiği için takviyeye ihtiyaç duymuştu.

²¹ Mustafa 'Âlî, *Nusret-nâme*, s. 131-133, 141-143; Sungur, *Zafername-i Sultan Murad Han*, s. 21-22; Giovanni-Tommaso Minadoi, *The War Between the Turks and the Persians: Conflict and Religion in the Safavid and Ottoman Worlds*, çev. Abraham Hartwell, I.B. Tauris, London 2019, s. 63-64.

²² Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007, vr. 21a-23a.

²³ BOA, A.DVNSMHM.d.32/508, 28 Zilkade 986 (26 Ocak 1579).

Mehmed Ağa'ya Nisan 1579'de yazılan hükümde, Diyarbakır cephesinde Safevilerle savaşmakla görevlendirilen Bağdat Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın emrine 1.500 tüfekli yeniçeri irsal etmesi buyrulmuştu.²⁴ Fransa elçilik raporlarına göre, Serdar Mustafa Paşa ve Bağdat beylerbeyine merkezden iki biner yeniçeri gönderilmişti.²⁵

Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa 1579 yılında Kars Kalesi'ni tahkim etmiş ve düşman tarafından kuşatılan Tiflis'e imdat birlikleri göndermişti. Safevilerle sıcak çatışma yaşanmadığı için yeniçeriler de Kars Kalesi'nin inşaatında çalışmış ve “*yeniçerilere ağa ve ol zümre-i sa'ideye muktedâ olan*” İbrahim Kethüda nezaretinde kale içinde bir cami yapmıştı.²⁶ Aynı dönemde Şah Muhammed Hüdabende'nin Tebriz'de olduğu haberleri ordugâha ulaştığında III. Murad'ın sefere çıkması tekrar gündeme gelmişti.²⁷ Bir süre sonra Lala Mustafa Paşa azledilmiş ve Koca Sinan Paşa serdar tayin edilmişti (Ekim 1579). Selânikî Mustafa Efendi'ye göre, yeni serdarın emrinde sipahi oğlanları ve gurebâ-ı yemin bölüklerinin tamamı ile İbrahim Kethüda'nın emrinde 5.000 yeniçeri vazifelendirilmişti.²⁸ Mustafa Âlî ise 10.000 yeniçeri ve 3.000 kapıkulu sipahisinin Serdar Sinan Paşa ile sefer çıktığını iddia eder.²⁹ Sinan Paşa'nın serdar-ı ekrem atanmasının ardından yeniçeri ağası da değişmiş ve İbrahim Ağa 22 Aralık 1579'da yeniçerisi ağası atanmıştı.³⁰

Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa'nın 1580 yılında düzenlediği sefer Safeviler barış görüşmesi talep ettiği için olaysız geçerken, aynı dönemde İstanbul'da bulunan Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa batı cephesinde yaşanan gelişmelerle ilgilenmişti. Kendisine hitaben yazılan Mayıs 1580 tarihli bir hükümde, Avusturya kuvvetlerinin Budin yakınlarında toplandığı bildirilmiş ve başkentten Rumeli beylerbeyinin emrine 8.000 yeniçeri

²⁴ BOA, A.DVNSMHM.d.38/149, 18 Safer 987 (16 Nisan 1579).

²⁵ *Les Négociations de la France*, c. III, s. 792-793.

²⁶ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr: 4. Rükün*, c. 5, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024, s. 937.

²⁷ Mustafa 'Âlî, *Nusret-nâme*, s. 308-309.

²⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, c. I, s. 126.

²⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, “Gelibolulu Mustafa Âlî: Fursatnâme”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 3 (2019), s. 190.

³⁰ BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK.d), 236, s. 198; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, s. 404; Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; Yıldız, İbrahim Ağa'nın atanma tarihi 19 Aralık 1579 olarak göstermiştir, bkz. Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 402.

göndermesi emredilmişti.³¹ Fransa Büyükelçisi Jacques de Germigny, III. Murad'ın teveccühüne mahzar olan İbrahim Ağa'nın bu dönemde sadrazamlık için düşünüldüğünü de not etmişti.³² 1581 yılında yeniçeri ağasının sefere katılması yeniden gündeme gelmişti. Anadolu beylerbeyi ve Ankara sancakbeyine Mart-Nisan 1581'de gönderilen hükümlerde Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa'nın yeniçerilerin başında Şark seferine katılmasına karar verildiği bildirilerek Anadolu'dan deve satın almasına yardımcı olmaları emredilmişti.³³ Ancak, Serdar Koca Sinan Paşa'nın Safevilerle barış görüşmelerini sürdürmek için İstanbul'a dönmesi üzerine yeniçeri ağasının sefere çıkmasına gerek kalmamıştı.

Ferhad Ağa, İbrahim Ağa yerine 26 Şubat 1582'de yeniçeri ağası tayin edilmişti.³⁴ İstanbul'da düzenlenen III. Mehmed'in sünnet şenliklerinde sipahilerle yeniçeriler arasında yaşanan kavganın ardından azledilmiş ve Yusuf Ağa yeniçeri ağası atanmıştı (24 Temmuz 1582).³⁵ Ferhad Ağa kısa süre sonra Rumeli beylerbeyi olmuş ve Safevilerle barış görüşmeleri akim kalınca Şark serdarı tayin edilmişti (Aralık 1582). Böylece kendisi Safevi seferlerinin ilk yeniçeri ağa kökenli serdarı olmuştu. Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa'ya ise 5.000 yeniçeriye kul kethüdasının başbuğluğunda Ferhad Paşa'nın düzenleyeceği sefer için hazırlaması buyrulmuştu.³⁶

Ferhad Paşa'nın seferde olduğu dönemde beş yıl boyunca Şirvan'da hizmet eden Özdemiroğlu Osman Paşa İstanbul'a dönmüştü (Temmuz 1584). Sinan Ağa'nın yerine 11 Ekim 1583'te yeniçeri ağası tayin edilen Mirahur-ı evvel Mehmed Ağa, yeniçerilerle birlikte Osman Paşa'yı karşılamıştı.³⁷

³¹ BOA, A.DVNSMHM.d.43/94, 14 Rebîülâhir 988 (29 Mayıs 1580).

³² *Les Négociations de la France*, c. III, s. 895, 902-903.

³³ BOA, A.DVNSMHM.d.42/682, 702.

³⁴ BOA, KK.d.239, s. 279; Yıldız, "Commanders of the Janissary Army", s. 402; Erdoğan Ferhad Paşa'nın yeniçeri ağası atanma tarihini 26 Şubat 1582 olarak vermiştir, bkz. Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408.

³⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 135; Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; Yıldız, Payzen Frenk Yusuf Ağa'nın 29 Aralık 1582'de yeniçeri ağası atandığını belirtir, bkz. Yıldız, "Commanders of the Janissary Army", s. 402.

³⁶ BOA, A.DVNSMHM.d.44/255; Ferhad Paşa'nın ordusunda bulunan yeniçeri sayısı hakkında ayrıca bkz. Abdulkasim Gül, *Yeniçeriliği Tarihi 2: Yeniçeri Ordusu, Yeniçerilerin Hakları ve Mükellefiyetleri*, Küre Yayınları, İstanbul 2022, s. 45.

³⁷ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 145-146; Mustafa 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, c. 5, s. 1031-1032; Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; Yıldız, Mehmed Ağa'nın atanma tarihi hakkında kesin bilgi vermez, bkz. Yıldız, "Commanders of the Janissary Army", s. 402.

Osman Paşa Kırım'daki taht kavgalarına son vermesi için serdar-ı ekrem tayin edilmişti (Eylül 1584). İlk esnada 10.000 yeniçeri ve kapıkulu sipahi bölüklerinin orduya katılmasına karar verilmişti.³⁸ Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa Osman Paşa'nın emrinde sefere çıkacak yeniçerilerin hazırlıklarıyla ilgilenirken, Bağdat'a 1.500 yeniçeri göndermekle de meşgul olmuştu.³⁹ Diğer taraftan, III. Murad, sefere çıkmadan önce yeniçeri ağasının değişmesini isteyen Osman Paşa'nın talebini kabul etmişti. Serdar, kadirgayla Üsküdar'a geçerken vüzeranın önünde Mehmed Ağa'nın Rumeli beylerbeyi atandığını ve Sultan'ın silahdarı Halil Ağa'nın yeni yeniçeri ağası olduğunu açıklamıştı (15 Ekim 1584). Halil Ağa sonraki gün Üsküdar'da ordugâha gelerek Osman Paşa'nın elini öpmüştü.⁴⁰

Serdar-ı Ekrem Osman Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Kırım'daki karışıklıklar sona erdiği için Safeviler üzerine bir sefer düzenlemeye memur edilmişti. Bu konuyla ilgilenen Fransız raporlarına göre, Tebriz'e doğru harekete geçmeden önce Kastamonu'da kışlayan Serdar, selefleri gibi 5.000 yeniçeriye sefere hazırlamıştı.⁴¹ Bu dönemde Yeniçeri Ağası Halil Ağa ise azledildikten sonra başkente dönen eski serdar Ferhad Paşa'yı karşılamıştı.⁴² Serdar Osman Paşa Tebriz'i fethettikten sonra vefat etmiş ve bunun üzerine Ferhad Paşa yeniden Şark serdarı tayin edilmişti. Yeniçeri Kethüdası Sinan Kethüda'nın emrinde 4.000 yeniçeri ile kapıkulu sipahileri bölüklerinin tamamı Ferhad Paşa'nın emrinde seferde görevlendirilmişti (Ocak 1586).⁴³ 1588 yılında da aynı sayıda yeniçeri, kethüdalarıyla beraber Ferhad Paşa'nın yanında sefere katılmıştı.⁴⁴

Serdar Ferhad Paşa, 1588'de Gence'nin fethiyle tamamlanan seferde yeniçerilerle ciddi gerginlik yaşamıştı. Ordu Kars'ta iken III. Murad Serdar'a bir ferman göndererek Kazvin'in fethetmesini emretmişti. Ancak,

³⁸ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 149.

³⁹ BOA, A.DVNSMHM.d.44/427.

⁴⁰ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, s. 459; Mustafa 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, c. 5, s. 1038; *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 150; Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; Yıldız, Mehmed Ağa'nın görevinin sona erdiği tarihi doğru vermiştir, fakat Halil Ağa yerine farklı kişilerin yeniçeri ağalığı yaptığını yazarak hata yapmıştır, bkz. Yıldız, "Commanders of the Janissary Army", s. 402-403.

⁴¹ *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 418.

⁴² *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 154.

⁴³ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 165-166; Fransız elçilik raporlarına göre Ferhad Paşa 5.000 yeniçeri ile sefere çıkmıştı, bkz. *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 472-473.

⁴⁴ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 199.

kumandanlar ve askerler Kazvin'e saldırmanın riskli olduğunu söyleyerek Sultan'ın emrine itiraz etmişti. Yeniçeriler ve diğer askerler “*hatt-ı hümayûn göndereceğine Pâdişâh hazretleri kendüzi gelsün bile gidelüm*” diyerek tepkilerini göstermişti. Serdar Ferhad Paşa askerlerin talebini dikkate alarak Gence'yi kuşatmaya karar vermişti. Kısa bir süre sonra yeniçerilerin terakki istemesi nedeniyle bir karışıklık daha yaşanmıştı. Serdar düşmanla savaşılmadığı ve bir kale fethedilmediği için yeniçerilere terakki vermek istememişti, fakat olayların kontrolden çıkmaması için en sonunda taleplerini yerine getirmişti.⁴⁵ Kapıkulu askerlerini teskin eden Serdar, Gence'yi fethetmişti. Safevi ordusunun karşı saldırısında Yeniçeri Kethüdası Sinan Kethüda komutasındaki yeniçeriler fire vermeden mücadelelere katılmıştı.⁴⁶

Osmanlı-Safevi savaşları hakkında bir tarih kaleme alan Minadoi, Ferhat Paşa'nın ilk serdarlığı döneminde de yeniçerilerle çatıştığını ileri sürmüştü. Buna göre, yeniçeriler ve sipahiler kendilerini Gürcistan'ın engebeli topraklarına soktuğu için Serdar'ın otağını basmıştı. Ferhad Paşa ilk esnada onları yatıştırmayı başarmıştı, fakat yürüyüşe devam edince askerler bir kez daha başkaldırmış ve bu defa onu öldürmekle tehdit etmişti. Bunun üzerine Ferhad Paşa seferi sonlandırıp Erzurum'a dönme kararı almıştı.⁴⁷

Kısa süreliğine de olsa yeniçeri ağası olarak hizmet eden Ferhad Paşa'nın tecrübeleri zor koşullarda yürütülen Safevi seferlerinde yeniçerileri yönetmenin kolay olmadığını gösteriyordu. Nitekim muhtemelen yaşananların etkisiyle Gence seferinin sonunda Yeniçeri Kethüdası Sinan Bey acilen İstanbul'a çağırılmıştı.⁴⁸ Diğer taraftan, Fransız Büyükelçisi Jacques de Germigny, Ferhad Paşa'nın ikinci defa Şark serdarı atandığı 1586 yılında yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed ile sefere çıkmayı istediklerini iddia eder.⁴⁹

Gence'nin fethinin ardından Safeviler barış antlaşması teklifinde bulunmuş ve böylece seferler sona ermişti. Faaliyetleri hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmasına rağmen yeniçeri ağalarının Safevi savaşları boyunca yeniçerileri sefere hazırlamak ve gerekli durumlarda orduya yeniçerilerle takviye etmek dışında askerî açıdan fazla etkinlik gösteremedikleri söylenebilir. III. Murad'ın sefere çıkmasının gündeme gelmesinin ve

⁴⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 203-205.

⁴⁶ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 208-209.

⁴⁷ Minadoi, *The War Between the Turks and the Persians*, s. 161-165.

⁴⁸ BOA, A.DVNSMHM.d.62/310, 2 Muharrem 997 (21 Kasım 1588).

⁴⁹ *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 488-490.

muhtemelen yeniçerilerin taşkınlıklarının etkisiyle birkaç defa yeniçeri ağalarının da sefere katılmaları için adımlar atılmıştı, fakat en nihayetinde yeniçeriler Safevi seferlerine kul kethüdaları İbrahim Kethüda ve Sinan Kethüda'nın kumandasında boy göstermişti. Buna rağmen aktif olarak savaşlara katılmamaları yeniçeri ağalarının iş yükünü azaltmamış, aksine farklı cephelere sürekli yeniçeri gönderilmesi için çeşitli önlemler almaları gerekmişti. Bu vesileyle yeniçerilerin sayısında meydana gelen artış ve yeniçeri ocağının mahiyetinde yaşanan değişimde başat rol oynamışlardı.

Yeniçerilerin Sayısındaki Artışta Yeniçeri Ağalarının Rolü

Osmanlı merkezî idaresi yeniçeri ağalarının çabalarıyla acemi oğlanlarını istihdam ederek yeniçeri ihtiyacını karşılamaya çalışmıştı, fakat yıllar içinde farklı cephelere yüksek sayıda yeniçeri gönderilme gerekliliği mevcut imkanların talebi karşılayamamasına yol açmıştı. Yeniçeri ağaları bu duruma çözüm bulmak için yeniçeri ocağına dışarıdan isimler kaydetmeye yönelmişti.

Safevi seferlerinde serdarların emrine merkezden ortalama 5.000 civarında yeniçeri tayin edilmişti.⁵⁰ Ancak, seferler sırasında yaşanan kayıplar ve fethedilen kalelerde muhafız olarak yeniçerilerin görevlendirilmesi yeniçeri ağalarını sürekli yeniçeri birlikleri hazırlamaya mecbur etmişti. Mesela, Lala Mustafa Paşa ilk seferin sonunda Tiflis Kalesi'nde 300 yeniçeri⁵¹ ve Şirvan'ın muhafazasında kalan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın hizmetinde 1.000 yeniçeri görevlendirmişti.⁵² 1585 yılında fethedilen Tebriz'in muhafazasında 3.000 yeniçeri tayin edilmişti.⁵³ Değinildiği üzere, yeniçeri ağaları Bağdat cephesine de zaman zaman merkezden yeniçeri irsal etmişti. Bunlar haricinde Safevi seferleri sırasında Rumeli, Kırım ve Lehistan'da meydana gelen askerî hareketlilikler nedeniyle ve her sene Akdeniz'e açılan donanma için yeniçeri birliklerinin hazırda tutulması gerekmişti.

Yeniçeri ağalarına Safevi seferleri boyunca her sene artan yeniçeri ihtiyacını karşılayabilmek için takip etmeleri gereken tedbirlerle ilgili emirler verildiği fark edilmektedir. Yeniçeri Ağası Cerrah Mehmed Ağa'ya Ocak 1579'da Şark seferinde görevlendirmesi için Anabolı, Sakız, Ayamavra ve İnebahtı kalelerinde olan nöbetçi yeniçerileri İstanbul'a

⁵⁰ Safevi seferleri başlamadan önce yaklaşık on dört bin yeniçeri mevcut iken savaşlar sona erdiğinde bu sayı yirmi bine ulaşmıştı, bkz. Kolçak, *Ok, Tüfek ve At*, s. 141.

⁵¹ Mustafa 'Âli, *Nusret-nâme*, s. 116.

⁵² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 60-62.

⁵³ Şeyh Vefâî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 51-53.

çağırması emredilmişti.⁵⁴ Keza İstanbul bahçelerinden 250 nefer, Edirne bahçesinden 50 nefer ve Gelibolu'da gemide görev yapanlarla birlikte Acemi Ocağı'ndan 400 yüz nefer olmak üzere 700 acemi oğlanını kapıya çıkarması buyrulmuştu. Türklerin hizmetinde olan 700 yüz acemi oğlanı da Acemi Ocağı'na alması istenmişti.⁵⁵

Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa'ya Ağustos 1583'te yazılan hükümde, yeniçerilerin bir kısmı Demirkapı'da, bir bölümü Şark seferinde, bir kısmı donanmada, bir kısmı Bender civarında ve geri kalanları da serhad kalelerinin muhafazasında olduğu için İstanbul'da yeniçerilerin sayısının azaldığı bildirilmişti. Bu nedenle 200 acemi oğlanını kapıya çıkarması emredilmişti.⁵⁶ Sonraki sene Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa'ya Kefe'ye yeniçeri gönderilmesi gerektiği açıklandıktan sonra 500-600 emektar ve eski acemi oğlanını kapıya çıkarması buyrulmuştu.⁵⁷ Yeniçeri Ağası Halil Ağa'ya Mayıs 1585'te kadırgalarda hizmet etmeleri için 400 acemi oğlanını hazırlaması salık verilmişti.⁵⁸ Acemi oğlanlarının sayısını yükseltmek için de ekabirin himayesinde olan acemi oğlanlarını defterlere kaydetmesi⁵⁹ ve 200 acemi oğlanını da ocağa alması istenmişti.⁶⁰ 1587 yılında Halil Ağa'ya Türklerin hizmetinde olan acemi oğlanlarını yeniçeri ocağına alması için emirler yazılmaya devam etmişti.⁶¹

Yabancı gözlemciler de ordudaki değişime ve giderek artan artan yeniçeri ihtiyacına dikkat çeker. Bu meyanda Fransa elçilik raporları, Osmanlıların birden fazla cepheye yeniçeri sevk etmekte yaşadığı sıkıntılarla ilgili tamamlayıcı bilgiler paylaşır. Mesela, Lala Mustafa Paşa'nın sefere hazırlandığı dönemde Kazakların Osmanlı topraklarına saldırdıkları öğrenilmişti. III. Murad merkezden 5.000 yeniçeriye Kazaklar üzerine göndermek istemiş, fakat Şark seferinin ihtiyaçları nedeniyle bunu gerçekleştirememişti.⁶² Büyükelçi Jacques de Germigny, Safevilerle barış görüşmelerinin sona ermesinin ardından III. Murad'ın 1583'te sefere çıkmaya niyetlendiğini ve bu süreçte 3.000-4.000 civarında yeni

⁵⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d.36/89.

⁵⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d.36/388, 26 Muharrem 987 (25 Mart 1579).

⁵⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d.51/241, 3 Şaban 991 (22 Ağustos 1583).

⁵⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d.52/729, 961, 15 Rebîulâhîr 992 (26 Nisan 1584).

⁵⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d.58/138, 4 Cemâziyelevvel 993 (4 Mayıs 1585).

⁵⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d.58/404, 16 Cemâziyelâhîr 993 (15 Haziran 1585).

⁶⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d.58/427, 2 Recep 993 (30 Haziran 1585).

⁶¹ BOA, A.DVNSMHHM.d.62/136, 16 Cemâziyelevvel 995 (24 Nisan 1587).

⁶² *Les Négociations de la France*, c. III, s. 761.

yeniçerinin istihdam edildiğini belirtmişti.⁶³ Yine elçilik kaynaklarına göre Serdar-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferinden önce yüksek sayıda yeniçeri ocağı kaydedilmişti.⁶⁴ 1586 yılında ise acemi oğlanlarının yeniçeri ocağına kaydedilmesinde belirgin bir artışın yaşandığını belirtmişti.⁶⁵

1578 yılından itibaren yeniçeri ocağının mevcudunun tedricen arttığı vakidir.⁶⁶ Yeniçeri ağalarının bu süreçte rollerini daha yakından değerlendirebilmek için altmış bir ağa bölüklerinde yaşanan değişim takip edilebilir. 1583 yılında altmış bir ağa bölüğünden 2.646 yeniçeri Ferhad Paşa ile birlikte sefere katılmıştı.⁶⁷ Sonraki sene muhtemelen sefer sırasında ölenler veya timar verilenlerle birlikte ağa bölüklerindeki yeniçeri sayısı 2.319'a düşmüştü.⁶⁸ 1585 yılında Serdar-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa'nın düzenlediği seferde ağa bölüklerine mensup 3.280 yeniçeri yer almıştı.⁶⁹

Bu veriler Ferhad Paşa ile Osman Paşa'nın serdarlığı döneminde ağa bölüklerinde önemli bir değişiklik yaşanmadığını gösterir. Bu meyanda *Kavânîn-i Yeniçeriyân* müellifinin 1582 yılında gerçekleşen sünnet merasimlerinde Ferhad Ağa'nın yeniçeri ağalığından azledilmesi hakkında yazdıkları da önem kazanır. III. Murad, sünnet eğlenceleri sırasında Müslüman olan çocukların acemi oğlanı yazılmasını istemiş, fakat Ferhad Ağa devşirme usulünün bozulacağını ve yeniçeriye ecnebi karışacağını söyleyerek bu işlemi yapmayı reddetmişti. Sultan ise Ferhad Ağa'nın uyarılarını dikkate almamış ve onu yeniçeri ağalığından azletmişti.⁷⁰ Seferlere yeniçeri yetiştirme baskısının hissedilmeye başlandığı dönemde Ferhad Ağa, ocağın kaidelerine sadık kalma yönünde tavır almıştı. Keza azledildikten bir sene sonra serdar olarak düzenlediği sefere altmış bir bölükten katılan yeniçeri sayısı yüksek olmamıştı. Ancak, kendinden sonraki yeniçeri ağaları yeniçeri ihtiyacını karşılayabilmek için kadim

⁶³ *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 172, 180.

⁶⁴ *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 395.

⁶⁵ *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 456.

⁶⁶ Abdulkasım Gül, *Yeniçeriliği Tarihi 1: Yeniçeri Ocağı'nın Teşkilat Yapısı ve Nefer Kaynağı*, Küre Yayınları, İstanbul 2022, s. 173.

⁶⁷ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 16276, s. 1-38.

⁶⁸ BOA, Yeniçeri Kalemi Defterleri (D.YNÇ.d), 33637, s. 1-27.

⁶⁹ BOA, MAD.d.16061, s. 1-31.

⁷⁰ Özgül Özбек, *Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-Metin-Dizin)*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017, s. 115-117.

usulleri terk etmişti. Bunun sonucunda Yeniçeri Ağası Saatçi Hasan Ağa'nın dönemine ve Safevi seferlerinin sonuna denk gelen 1590 yılında altmış bir ağa bölüğündeki yeniçeri sayısı 9.839'a yükselmişti.⁷¹

1584-1588 yılları arasında yeniçeri ağalığı yapan Halil Ağa “*ecnebiyye izdiham u kesretinden*” ötürü hedef tahtasına oturtulmuştu.⁷² Ocağa ecnebi sokmasıyla ün kazanan Halil Ağa'nın halefleri Baş-mirahur Hızır Ağa (Mayıs 1588-Nisan 1589)⁷³ ve Güzelce Mahmud Ağa (Nisan 1589-Mart 1590)⁷⁴ devşirme toplayarak yeniçeri ve acemi oğlanı açığını kapatmayı denemişti. Ancak, Selânikî Mustafa Efendi'ye göre, onlar da çeşitli usulsüzler yapmıştı. Önceleri hizmete yarar gençler devşirilip ocağa alınırken, “*şimdiki zemânde Yeniçeri Ağaları oğlan devşürmek hidmetini nâ-insâf ve bî-i 'tidâl olan cevvar ve sitemkârları bulup, fevka 'l-hadd câize nâmına rüşvetleri alıp, re 'âyâ-yı memlekete koyun sürüsüne kurd salar gibi kattâl, re 'âyâmun ağniyâsinun bî-hadd mâlin alup ve fukara ve zu 'afâsımın yerin ve yurdun yıkıp, evlâdun*” toplamıştı. Aynı tarihçi, yeniçeri ağaları ve çorbacıların iş birliği neticesinde acemi oğlanı devşirmede kanunun terk edildiğini ve bu yüzden ecnebilerin ocağa girişinin kolaylaştığını iddia eder. Bunun neticesinde çok sayıda Yahudi, Çingene, Rus, Çerkes ve Türk yeniçeri defterlerine kaydedilmişti. III. Murad, devşirme toplamada yaşanan sıkıntıları öğrendiğinde Güzelce Mahmud Ağa'yı azletmiş ve Saatçi Hasan Ağa'yı yeniçeri ağası atamıştı (Mart 1590).⁷⁵ Kısacası, savaş şartlarında yeniçeriye olan ihtiyacın artması devşirme sistemi üzerinde baskı oluşturmuş ve bu durum yeniçeri ağalarını daha iyi yöntemler geliştirmek yerine kolay ve kendi çıkarlarını uygun önlemler almaya sevk etmişti.

Bu konuyu daha sistematik değerlendiren ve yaşanan değişimin ilk eleştirisini yapan Koca Sinan Paşa'dır. Nisan 1589-Ağustos 1591 arasındaki ikinci sadrazamlığı döneminde devşirme sisteminde yaşanan bozulma ve yeniçeri sayısında bilhassa 1585-1589 yılları arasında yaşanan olağandışı artışa karşı bir tepki ortaya koymuş ve tedbirler almaya çalışmıştır. Kendisi, III. Murad'a yazdığı telhislerde yeniçeri ocağında meydana gelen değişimin sorumluları, aldığı önlemler ve yeniçerilerin tepkileri hakkında detaylı bilgiler paylaşır.

⁷¹ BOA, MAD.d.16273, s. 1-115.

⁷² *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 202.

⁷³ Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, s. 483.

⁷⁴ Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 403; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, s. 488.

⁷⁵ Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408; *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 220.

Koca Sinan Paşa, bu meselede kaleme aldığı ilk telhisinde, gelir-gider dengesini korumaya çalıştığını, fakat sayısı artan yeniçeriler nedeniyle sıkıntı yaşadığını açıklar. Huzuruna çağırdığı yeniçeri ağasına ulufelerin masrafı hakkında bilgi verdikten sonra “*yeniçeri ocağı zabtolunamıyor, ben geleli ol ocağın dahi hâli nedir sıhhatı üzere yoklayup defterin getüresün*” diye tembih etmişti. Yapılan tahkikat neticesinde Defterdar Mahmud’un “*kimi sahîh acemi oğlanı kimi ecnebiden cümle 1.889 nefer*” ve eski beylerbeyi Hasan Paşa’nın dokuz ay içinde 3.148 nefer olmak üzere toplamda 5.037 nefer yazdığı ortaya çıkmıştı. Bu kadar yüksek sayıda yeniçerinin ocağa kaydedilmesini bir ihanet olarak değerlendiren Sinan Paşa, onları ihraç etmenin artık mümkün olmayacağını ifade eder. Sadrazamı asıl kaygılandıran konu ise sayısı artan yeniçerilerin ulufelerini ödemekte karşılaşılan sıkıntılardı. “*Merhûm Sultan Süleyman zamanında yeniçeri tâîfesi, üç ayda altmış beş yük akçe mevâcib giderdi, şimdi yüz elli üç yük gider*” diyerek artan masraflara dikkat çekmiş ve bizzat III. Murad’ı yeniçeri meselesine müdahale etmesini istemişti.⁷⁶

Koca Sinan Paşa bir taraftan ocağa karışan ecnebleri tespit ederken, diğer taraftan onları ocaktan uzaklaştırmak için önlemler almaya çalışmıştı. III. Murad’a yazdığı bir telhiste “*bu kulunuz dahi ol eelden sipâhide ve yeniçeride olan ecnebleri ve ehl-i kabahati dâîmen çıkarmakdan hâli değilüz*” diyerek bu meseleyle yakından ilgilendiğini açıklar.⁷⁷ Ne var ki mevcut durumun çözülemeyecek derecede karmaşık olduğunu da gizlememişti. Diğer bir telhisinde “*kul tâîfesi eğer yeniçeri ve eğer sipâhidür defterleri gâyet müşevveş olub bundan evvel kimse mukayyed*” olmadığını dile getirmişti. Önceki yeniçeri ağaları “*buldukların yazub, husûsan mevâcibleri zamanıyla virilmeyüb kul tâîfesi yüze*” çıkmıştı.⁷⁸

Koca Sinan Paşa yeniçeri ocağında olağan dışı artışta yeniçeri ağaları haricinde defterdar ve beylerbeyinin de payı olduğunu ortaya koyarken, ilk bakışta mevcut duruma çözüm bulamayacağı intibası vermişti. Nitekim bir başka telhisinde yeniçeri ağaları ile yeniçeriler arasındaki anlaşmazlık nedeniyle ocak içinde düzenin kaybolduğuna dikkat çekmişti. Koca Sinan Paşa, III. Murad’ın “*hâlen yeniçeri tâîfesi ağalarından hoşnud değildir deyu efvâhda söylenür, vâkı’â sen nice işidiürstün amun gibi bir nesne var ise ‘arzidesin’*” talebine karşılık olarak Güzelce Mahmud Ağa’nın iyi hizmet ettiğini ve canla başla çalıştığını yazmıştı. Buna rağmen onun yeniçerilerle olan çatışmasını inkâr etmemiş ve gerekirse azledilebileceğini

⁷⁶ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA, İstanbul 2004, s. 20-21.

⁷⁷ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 28.

⁷⁸ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 33.

ifade etmişti. Onun yerine “*müteharrik bir kul*” gerektiğini belirttikten sonra “*mîr’alem kulları bir gözü açık söz anlar budum*” ifadeleriyle tanıttığı Saatçi Hasan Ağa’nın yeniçeri ağası atanmasını önermişti.⁷⁹ Nitekim bu meseleyle alaklı ikinci telhisinde, yeniçeri ağalığı için bir isim önermesini isteyen Sultan’a, Kurd Ağa ve Mustafa Ağa yanında Hasan Ağa’dan da özel olarak bahsetmişti.⁸⁰

Sinan Paşa, ocağa ecnebi katmakla ünlü yeniçeri ağalarından Güzelce Mahmud Ağa’ya yeniçerilerin tepkili olduğunu fark etmişti. Onun yerine önerdiği miralem Saatçi Hasan Ağa Mart 1590’da yeniçeri ağası atanmıştı⁸¹, fakat faaliyetleriyle selefini aratmamıştı. Selânîkî, yeniçerilerin 24 Şubat 1591’de “*bize Apostol Ağa gerekmez heman eylüce ile içimüzden çıksun, yoluyla şimdiye dek nice oldıyse varsun huzûr eylesün, yohsa eyü olmaz*” diyerek Saatçi Hasan Ağa’nın görevden alınması için baskı yaptıklarından bahsetmişti.⁸² Yeniçeriler Süryanice’de gelecekte haber veren anlamına gelen “*Apostol*” lakabını aslında önceki ağaları Güzelce Mahmud Ağa için kullandığı bilinmektedir.⁸³ Hasan Ağa’ya da bu lakabı yakıştırmışlar ve artık ocağın yapısını bozacak yeni bir Apostol ağa istemediklerini belirtmişlerdi. Daha önemlisi yeni ağanın kendi içlerinden seçilmesini talep etmişlerdi. Yeniçerilerin şikayetini dinleyen Sultan, Hasan Ağa’yı Rumeli beylerbeyi atamıştı. Ancak, “*yeniçeri ağası iken kul tâ’ifesinin ve ocak ağalarının içlerinde mertebeleri için ba’zı câ’izeleri alınıp ve maslahatları görülmeyüb hâ’ib ü hasar kalanlar*” III. Murad’a onu şikayet ettiği için Yenihisar’a hapsedilmişti.⁸⁴

Koca Sinan Paşa’nın yeniçeri ağasını değiştirerek ocağı düzene kavuşturma teşebbüsü sonuç vermemişti. Üstelik Ağustos 1591’de sadrazamlıktan azledildikten sonra Saatçi Hasan Ağa ile sürtüşme yaşamıştı. Bu meselede III. Murad’a yazdığı bir telhiste Saatçi Hasan Paşa’nın Rumeli beylerbeyi atanmasının ardından aleyhinde bazı sözler söylediğini açıklar. Hasan Paşa’nın “*ağalıkda dahi birkaç gün duraydım ne ideceğim bilürdüm, ammâ neyleyeyin hele yine başka ‘ırza girmeğe sa’y üzereyim*” diye söylendiğini haber vermişti. Sinan Paşa, yeniçerilerin eski ağalarını katiyen sevmediğini, hatta “*bolay ki zamanında bir ihrâk vâkı’*

⁷⁹ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 19.

⁸⁰ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 31.

⁸¹ Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 408.

⁸² *Tarih-i Selânîkî*, c. I, s. 231.

⁸³ *Tarih-i Selânîkî*, c. I, s. 220-221.

⁸⁴ *Tarih-i Selânîkî*, c. I, s. 236.

olaydı, dip diri ateşe birağub yakalum” diye söylediklerini belirtmişti. Yeniçeri ağası olduğu dönemde padişahla ilgili büyük laflar ettiğini ve birçok defa uyarmasına rağmen davranışlarından vazgeçemediğini de hatırlatmıştı.⁸⁵ Bu şikayetleri dikkate alan Sultan, Sinan Paşa’ya “*hâlen ma’zûl olan beğlerbeği Hasan Paşa, yeniçeri ağalığından ma’zûl Mahmud Ağa şehirden taşra varub karar eylemeleri için tenbih oluna*” diye emir vermişti. Sadrazam, Çorlu’nun başkente yakın olduğunu belirterek ağaların daha uzak bir yere sürgün edilmesini önermişti, fakat Sultan onların Çorlu’ya yerleşmelerini istemişti.⁸⁶

1515 yılından itibaren yeniçeri ağalarının sarayda görevli ağalardan seçildiği dikkate alınırsa⁸⁷ yeniçerilerin Saatçi Hasan Ağa’nın halefinin ocak içinden seçilmesini istemeleri Safevi seferleri sırasında ocak yapısında yaşanan değişimle alakalı olmalı ve ağaları daha sıkı kontrol etme çabasıyla açıklanmalıdır. Mevcut durumdan rahatsız olan yeniçeriler Güzelce Mahmud Ağa ve Saatçi Hasan Ağa gibi ocağa ecnebi karıştıran saray kökenli ağalar yerine kendi içlerinden kanunları gözeteceklerine inandıkları bir ağa seçmek istemişti. Ancak, III. Murad, yeniçerilerin ocak içinden ağa seçilmesi talebini geri çevirmiş ve eski ağaları sürgün ederek onları teskin etmeye çalışmıştır.

Koca Sinan Paşa ise ocağın içinde bulunduğu vahim durumu “*yeniçeri ocağının hâli günden güne harâb olub her ‘ulûfede ziyâde olmaktadır, bu geçen ‘ulûfede bile Allah saklaya ne yangun ve ne bir kazâ yoğiken, o yok bu yok, üç dört yüz ibtidâ gösterdiler, mürde yerine geçüb belürsüz olana hod hisâb yokdur*” cümleleriyle açıklarken, eski yeniçeri ağalarını olanlardan mesul tutmuştu. Sadrazam “*ol kadar ki tenbih ve te’kid iderim aslâ mukayyed olmayub her bir ağa ki gelür hemân bir iki ay istikamet gösterir andan sonra kul tâfesine yaramak için hâzineyi kayırmayub israflar iderler ki ta’bir olunmaz*” ifadeleriyle ağaların bu süreçteki tavrını özetlemişti. III. Murad’a da “*bu hâletler, ağalar kati yüz bulduğundandır; ihsân buyurulub aslâ yüz virilmeyüb havf ve ricâ mâ-beyninde komula*” diyerek tavsiyede bulunmuştu.⁸⁸

Koca Sinan Paşa sonraki telhislerinde yeniçeri sayısındaki artış ve ocağa ecnebi karışmasının son sekiz yılda meydana geldiğini ve mevcut problemlerin üç beş ayda çözülemeyeceğini vurgular. Aslında yeniçeriler arasında da ocağı hızlı değişimle alakalı bir hoşnutsuzluk olduğu

⁸⁵ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 98-99.

⁸⁶ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 242.

⁸⁷ Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 428-438.

⁸⁸ Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, s. 96-97.

barizdir ki bu durum yeni Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa'yı da zor duruma sokmuştu. Sadrazam'a göre “*yeniçeri tâfesi içimizde ecnebi vardır istemezüz deyu ağalarına söyleyüb ol dahi nola çıkaralım*” diye cevap vermişti. Yeniçeriler sonraki günlerde ağayla tartışmaya devam etmiş ve hatta o zannedip Rumeli beylerbeyini taşa tutmuştu. Sinan Paşa şikayetçi olan yeniçerilerden yardım alarak ecnebleri tespit etmeyi düşünmüş, fakat “*az değil ol makule ecnebi yoklanmalı olursa beş on bin âdem*” bulunacağı için bu tedbiri uygulaması halinde büyük bir karmaşanın çıkacağını dikkate alarak bundan vazgeçmişti.⁸⁹

Koca Sinan Paşa yeniçeri ocağında meydana gelen değişimi ve yeniçeri sayısındaki artışın önüne geçemeyeceğini kabul etmişti. Nitekim Saatçi Hasan Ağa'nın döneminde altmış bir ağa bölüğünde 9.839 yeniçeri mevcut iken, Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa'nın görevde olduğu Şubat 1591-Nisan 1592 döneminde yeniçeri sayısı ilk önce 10.835 olarak kayda geçmiş⁹⁰ ve kısa süre sonra 10.989'a yükselmişti.⁹¹

Safevi ve Avusturya seferlerinden sonra eserlerini kaleme alan nasihatname türü eserlerin müellifleri de yeniçeri ağalarının yeniçeri sayısının artışıdaki rolleri üzerinde durmuştu. *Kitâb-i Müstetâb*'ın anonim yazarının yeniçeri ağalarıyla ilgili ilk şikâyeti ocağa yeniçeri kaydetmede yaptıkları usulsüzlüklere yönelikti. Yeniçerilerin kadimden 12.000 neferi geçmemesi kanun iken şimdi sadece korucu ve tekaüdlarin yedi bine ulaştığına dikkat çekerek cümlelerine başlar. Yeniçeri ağası kapısında “*koruculuğa yüz ve yüz ellişer altun narh virilüb sol yeniçeri ki yarar ve mütemevvil ola sefere gitmemek için akça virüb korucu nâmında deftere kayd ve sekiz akça ulufesi var iken on iki ve on beş ve yirmi ve dahi ziyade ile deftere*” kaydediliyordu. Bu durum rikâb-ı hümayûna ve sadrazamlara da bildirilmiyordu. Ayrıca bir yaya-başı veya bölük-başının gediğini satmak istediklerinde ihtiyar olarak gösterip korucu defterine yazıyorlardı. Daha sonra gedikleri başkasına bin ve iki bin altına satıyorlardı. Bu uygulamalar sonucunda korucu ve tekaüdün sayısı sekiz bine ulaşmıştı. Padişah durumdan haberdar olsa dahi yeniçeri ağaları “*ibtidâ koruculu ve tekâüd verilmez, ancak mahlûl düşüldükte virilür*” diyerek gerçeği gizliyorlardı. Anonim yazar, korucu ve tekaüdlere mahlul verilmesinin yanlış olmasına karşın “*şimdiki hâl yeniçeri ağaları kendü alur ve kendü virür, kendü satar ve sâhib-i arz kendü olur*” diyerek artık kanunlara itibar edilmediğini açıklar. Yeniçeri ağaları, zabitler ve yeniçeri

⁸⁹ Koca Sinan Paşa'nın *Telhisleri*, s. 100-101.

⁹⁰ BOA, D.YNÇ.d.33661, s. 1-116.

⁹¹ BOA, MAD.d.7477, s. 4-120.

katibinin bu tarz işlemleri yüzünden ocağın idaresinde kanun-i kadimin gözetilmediğini ve neferlerin hesapsızca arttığını belirtir.⁹²

Yeniçeri Sayısındaki Artışın Sonuçları ve Yeniçeri Ağaları

Safevi seferleri sırasında yeniçeri sayısında yaşanan olağanüstü artış ulufelerin ödenmesinde çeşitli zorluklarla karşılaşılmasına yol açmıştı. Özellikle İstanbul'da bulunan yeniçerilerin ulufelerinin ödenmesinde ve asayişin sağlanmasında ciddi sıkıntılar baş göstermişti. Osmanlı merkezi idaresi, Safevi seferlerinin mali yükünün de etkisiyle, fakat temel olarak para piyasasını kontrol altına almak için 1585 yılında akçe içindeki gümüşü yarı yarıya azaltarak büyük bir devalüasyon gerçekleştirmişti. Ne var ki piyasa aktörleri yeni akçe oranını benimsememiş ve bu durum ayarı düşük akçeden ulufelerini alan kapıkulu askerlerini zor durumda bırakmıştı.⁹³ 1585 tağşiş uygulamasının başarısız olması üzerine 1588 yılında piyasadaki sikkelerin tahsis edilmesine karar verilmişti. "Rüsum-ı tashih-i sikke" adı altında yeni bir vergi toplanması ve elde edilen gümüş sikkelerle 1585 yılındaki ayara göre yeni akçelerin darp edilmesi amaçlanmıştı.⁹⁴ Fransa Büyükelçisi Jacques de Germigny'e göre bu yeni vergiyi ve ayarı düşük akçeyi kabul etmeyen yeniçeriler başkaldırarak saraya yürümüş ve içlerinden bir kısmının öldürülmesiyle ancak yatıştırılabilmişlerdi.⁹⁵ Seyyid Lokman, ocağa ecnebi sokmakla meşhur olan Yeniçeri Ağası Halil Ağa'nın azledilmesinde bu olayları önleyememesinin de etkisi olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

136

Yeniçeriler yatıştırıldıktan sonra toplanan vergilerle yeni akçeler darp edilmişti. Ancak, 1589 yılında yeniçeri ve kapıkulu sipahilerine bu yeni akçelerle ulufe ödenmesi bu defa büyük bir isyanın çıkmasına sebep olmuştu. Beylerbeyi Vakası olarak tarih kayıtlarına geçen bu hadisede kapıkulu askerleri yeni akçelerin kesilmesi ve tedavüle sokulmasından sorumlu olan Rumeli Beylerbeyi Doğanç Mehmed Paşa'yı öldürmüştü.⁹⁷ 1585 yılı tağşişine kıyasla 1589 yılında meydana gelen olayların daha ciddi sonuçlar doğurmasında bu dönemde kapıkulu askerlerinin ve özellikle yeniçerilerin sayısında yaşanan ciddi artışı da dikkate almak gerekir. Bu

⁹² Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-i Müstetâb, haz. Yaşar Yücel, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s. 10-11.

⁹³ Mehmet Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihani: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi*, Fol Yayınları, İstanbul 2023, s. 98-117.

⁹⁴ Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihani*, s. 118.

⁹⁵ *Les Négociations de la France*, c. IV, s. 684.

⁹⁶ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, s. 483.

⁹⁷ Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihani*, s. 118-121.

olayın ardından sadrazam tayin edilen Koca Sinan Paşa, bir taraftan yeni akçenin tahsis sürecini sürdürürken, diğer taraftan kapıkulu askerlerinin tepkisini azaltmak için ulufelerin sadece üçte biri yeni akçe ile ödemişti. Bu sayede tağış edilen akçelerin piyasada kabul görmesini sağlamıştı.⁹⁸

Koca Sinan Paşa yeniçeri ocağından yabancıları ihraç etmekte gösterdiği başarısızlığı yeni akçeleri tedavüle sokarak ve ulufeleri bu akçelerle ödeyerek nispeten telafi etmeyi başarmıştı. Ancak, bu süreçte yeniçeri ağasıyla birlikte yeniçeriler tarafından tehdit edilmişti. III. Murad'a yazdığı birden fazla telhiste yeniçerilerin kendisine yönelttiği çeşitli suçlamalara cevap vermişti.⁹⁹ Mesela, bir telhisinde Sultan'ın "*Yeniçeri tâîfesinin evzâ'ı nice'dür? Ağalarından şükrâneleri yokdur gibi, hâtır gözetmeyüb sıhhatin i'lâm idesin ve 'ulûfelerin mümkinî ile yarın viresin, bir hâlet olmaya sonra zararın çekersün*" ifadelerine cevaben yeniçeri ve sipahlar¹⁰⁰ arasında adamlarını sokup gelişmeleri takip ettiğini ve şimdilik kaygılanacak bir durumun olmadığını belirtmişti. Ulufeler için yeterli miktarda akçe topladığını, fakat henüz hepsinin başkente gelmediğini söyleyerek iç hazineden para talep etmişti. Önceki senelere kıyasla yeniçerilerinin sayısının fazla olmasının da ulufeleri zamanında hazırlayamamasını etkilediğini eklemişti. Yeniçerilerin içine bir fitne düştüğünü ve "*ulûfeleri ilerüce virilüb ağızların tutmak iktizâ*" eylediğini ifade etmişti. III. Murad ise çavuşbaşlarından akçe borç almasına izin vermişti.¹⁰¹ Başka bir telhisinde düşmanlarının yeniçeri ve sipahileri galeyana getirmek için "*ne durursuz, işte gurus yetmiş indi, ammâ bununla kanâ'at câiz değildir, bu 'ulûfede kırka almak gereksiz*" içeriğinde kağıtlar dağıttığından bahseder.¹⁰²

Koca Sinan Paşa, Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa'nın III. Murad'a sunulan "*bir tezvir kâğır*" ile ilgili kendisini bilgilendirmesi üzerine yazdığı uzun telhiste hakkındaki bütün suçlamalara sert bir karşılık verir. Sadrazam, üç ayda bir yeniçerilerin ulufelerini ödediğini ve diğer ihtiyaçlarını karşıladığını, mansıp satmadığını ve kul arasına ömründe ecnebi katmadığını vurgulamak ihtiyacıyla "*kula ecnebi sokmak sefer-i hümayûnda olmuş idi*" diyerek kendisinin bu işlere karışmadığını, hatta Malkara'da sürgünde iken "*bir Türk bir Türk ile gavga eylese fi'l-hâl gelüb beş on bin akçe ile yeniçeri olub börk*" giydiğine bizzat şahit olduğunu belirtmişti. Selefleri döneminde yeniçeriler "*ulufe yerine teneke alurken*"

⁹⁸ Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, s. 121-130.

⁹⁹ Koca Sinan Paşa'nın *Telhisleri*, s. 37, 40.

¹⁰⁰ Sipahlar hakkında bkz. Aysel Yıldız, "İstanbul'un Asi Kulları", s. 237-241.

¹⁰¹ Koca Sinan Paşa'nın *Telhisleri*, s. 86-88.

¹⁰² Koca Sinan Paşa'nın *Telhisleri*, s. 193.

uğraşları sayesinde şimdi iyi akçelerle ulufelerinin verildiğini de vurgular. Satırcı Mehmed Ağa'nın yeniçeri ağası olmasından sonra on yük akçe caize aldığı iddiasını da yalanlayan Sinan Paşa, böyle bir makam satışı yapamayacağını açıklamak için Sultan'a yeniçeri ağasını bizzat kendisinin seçtiğini hatırlatmıştı.¹⁰³

Koca Sinan Paşa yeniçeri ocağının büyümesini kontrol altına alamamasına rağmen akçenin değerinin düşürüldüğü bir dönemde onların ulufelerini ödeyemeyi ve yeniçeri ağalarını yönetebilmeyi bir başarı olarak göstermek istemişti. Nitekim azledildikten sonra yeniçerilerin çıkardığı büyük isyanlar ve yeniçeri ağalarının olaylardaki rolü Sinan Paşa'yı haklı çıkarmıştı.

Osmanlıların kazançlı çıktığı bir barış antlaşmasının imzalanmasında rol oynayan Ferhad Paşa, Ağustos 1591'de Koca Sinan Paşa'nın yerine sadrazam tayin edilmiş ve Nisan 1592'de yeniçerilerin başlattığı isyana kadar görevini sürdürmüştü. İsyan hakkında detaylı bilgi veren Selânikî'ye göre, Erzurum'da bulunan kapıkulu askerlerinden ve bilhassa yeniçerilerden şikayetçi olmak için bir heyet Nisan 1592'de İstanbul'a gelerek Erzurum'da yeniçerilerin tahakküm kurduğunu ve geri kalan kapıkulu askerlerinin de bu durumdan zarar gördüğünü iddia etmişti. Ferhad Paşa Safevi seferleri sona erdikten sonra kapıkulu askerlerine İstanbul'a dönmeleri için emir vermesine rağmen buna kulak asmamışlardı. Heyetin üyeleri Erzurum'daki kapıkulu askerlerinin İstanbul'a dönmeleri için önlem alınmasını istemişti. Ancak, Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa'nın yaptığı teftiş neticesinde başkente gelen askerlerin aslında Erzurum'daki yeniçeri ve kapıkulu sipahilerini zor kullanarak şehirden sürdükleri ortaya çıkmıştı.¹⁰⁴

Olayın aktörleri Erzurum'da bulunan kapıkulu askerleri hakkında iftira atmış olmasına rağmen seferin ardından cephelerde bulunan yeniçerilerin İstanbul'da çağrıldığı bilgisi doğrudu. Yeniçeri Ağası Hızır Ağa'ya Eylül 1588'de yazılan hükümde, Kefe'de görevlendirilenler haricinde diğer cephelerde hizmet eden yeniçerileri başkente getirmesi emredilmişti.¹⁰⁵ Geçen sürede yeniçerilerin bir kısmının İstanbul'a dönmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, bu olaylardan kısa bir süre sonra 4 Nisan 1591'de bu defa başkentteki yeniçeriler, Erzurum'dan gelenlerin yoldaşlarına yaptıklarına karşı yeterli cezanın verilmediği gerekçesiyle

¹⁰³ Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, s. 83-86.

¹⁰⁴ Tarih-i Selânikî, c. I, s. 263-264; Hasan Bey-zâde Ahmet Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi: Tahlil-Kaynak Tahlili*, haz. Şevki Nezih Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, c. III, s. 367-368.

¹⁰⁵ BOA, A.DVNSMHM.d.61/233, 21 Şevval 996 (13 Eylül 1588).

Sadrazam Ferhad Paşa'ya saldırmış; Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa, olayın büyümesini engellemiştir. Selânikî'ye göre, hadise sarayda duyulduktan kısa bir süre sonra Sadrazam'a “*Mehmed Ağa ma'zûl olsun, içerüde silahdâr Halil Ağa yeniçeri ağası olup, seniün odana çıksın*” diye bir emir gönderilmişti. Ferhad Paşa ise yeniçeri ağasının azledilmesinin munasip olmayacağını ifade etmiş ve Satırcı Mehmed Ağa'nın Anadolu beylerbeyi atanmasını sağlamıştı.¹⁰⁶ Buna karşılık Hasan Beyzâde, bizzat Ferhad Paşa'nın “*ağaları olan Satırcı'dan şekvâları var*” diye asılsız bir beyan vererek Mehmed Ağa'nın azledilmesine sebep olduğunu rivayet etmişti.¹⁰⁷ III. Murad ise yeniçerilerin taşkınlık çıkarmasına fırsat tanımamak için aynı gün Ferhad Paşa'yı da azletmişti.

Dönemin tarihçilerinden Seyyid Lokman, olayların ardından Silahdar Halil Ağa'nın yeniçeri ağası atanarak muradına vasil olduğunu belirtir¹⁰⁸, buna karşılık Selânikî onun yeniçeriler tarafından sevilmediğini ileri sürer. Ağalarına lakap koymayı seven yeniçeriler, Halil Ağa'ya da devşirilmeden önce adının Vasilaki olmasından ve kaba kıyafetler giymesinden ötürü Rum dilinde ayı anlamına gelen Vasil lakabını takmıştı.¹⁰⁹ Rivayetlere göre, Halil Ağa da yaklaşık dört ay süren görevi boyunca çeşitli usulsüzlüklere bulaşmıştı. Özellikle “*erbâb-ı kahve fukarasına ve keyfiyyet mübtelâlarına*” musallat olmuştu. En sonunda Eflak voyvodalığı beklerken, Kastamonu sancakbeyi tayin edilmişti (14 Temmuz 1591).¹¹⁰ Onun yerine Eflak'taki görevinden dönen Kapıcı-başı Mehmed Ağa yeniçeri ağası tayin edilmişti.¹¹¹

Netice itibarıyla, 1584-1588 yılları arasında görev yapan yeniçeri ağaları acemi oğlanlarının haricinde yüksek sayıda ecnebiyi yeniçeri kaydederek ocağının büyümesinde doğrudan rol oynamıştı. 1589 yılından itibaren Sadrazam Koca Sinan Paşa önceki yeniçeri ağalarının oluşturduğu hasarı giderme çabası akim kalmıştı, fakat aldığı önlemlerle yeniçerilerin ulufelerini ödeyebilmiş ve ecnebilerin katılmasıyla birlikte başıbozukluğa temayülü artan ocağı bir noktaya kadar disiplin altında tutabilmişti. Ne var ki yeniçerilerin ulufelerinin ödenmesi zamanla devlet için daha sıkıntılı bir hal alacaktı.

¹⁰⁶ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 264-265.

¹⁰⁷ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 368-369.

¹⁰⁸ Seyyid Lokmân, *Zübdetü 't-Tevârîh*, s. 504.

¹⁰⁹ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 265.

¹¹⁰ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 278-279;

¹¹¹ Seyyid Lokmân, *Zübdetü 't-Tevârîh*, s. 504.

Yeniçeri ağalarının yeniçeri ocağına nefer kaydetme ve mevcut olanları düzenlemede edindiği yetkileri kötüye kullanmasının ocağın yapısının değişmesindeki ana faktörlerden biri olduğunu açıklayan *Kitâb-ı Müstetâb* müellifi, ikinci başlıkta, artan yeniçeri sayısının hazineye etkileri üzerine durur. Özellikle Avusturya seferlerinden itibaren defterlerde kayıtlı olan kapıkulu askerlerinin ekserinin sefere gitmemesinin sonuçlarına eğilir. Buna göre, sefer ilan edildiğinde otuz beş binden fazla yeniçeriden yirmi bini orduda görevlendirilir ve geri kalanlara farklı vazifeler verilir. Ne var ki sefere aslında yedi-sekiz binden fazla yeniçeri katılmazdı. Hatta III. Mehmed'in Eğri seferinde bile yeniçeri sayısının on bini geçmediğini iddia etmişti. Aynı sıkıntının serdarların düzenlediği seferlerde de yaşandığını; yirmi bin yeniçeri seferde görevlendirildiğinde sadece yedi-sekiz bininin katıldığını, ancak serdardan yirmi bin yeniçerinin ulufe aldığını ifade etmişti. Bu şekilde sefere gitmeyen on binlerce yeniçerinin ulufelerine hazineden yüz binden fazla altın ayrılıyordu. Önceki yıllarda yeniçeri ağaları, serdar ve defterdardan bilgi alarak sefere katılmayan yeniçerilere ayrılan meblağı padişaha teslim ediyordu. Ancak, “birkaç zamandır yeniçeri ağaları musâhib ve sâhib-i arz tabakasına vardıkları” için bu hassasiyeti göstermiyor ve “bâkî kalan yetmiş seksen bin altunu Yeniçeri ağası ve zabitleri mâbeyninde kalenderi bahş” ediyorlardı.¹¹²

Kitâb-ı Müstetâb'in müellifinin özellikle yeniçeri ağalarının padişaha yakınlığını bir kusur olarak göstermesi dikkate değerdir. Padişah ve harem zümresiyle ilişkileri sayesinde devlet hazinesini zarar uğratmalarına rağmen ceza almadıklarını ima etmişti. Nitekim, Mayıs 1601-Ocak 1603 arası yeniçeri ağalığı yapan Ali Ağa, bu dönemin etkili isimlerinden Gazanfer Ağa'nın damadıydı ve 1603 yılında ulufelerini alamamaktan şikayetçi olan yeniçeriler ile kapıkulu sipahilerinin başlattığı isyanda katledilmişti.¹¹³ Diğer taraftan, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın yazarı, önceleri “üç ayda bir fûlan yeniçeri ağasının zamânında ve fûlan beytû'l-malcinün emânetinde bu denli akça hâsıl olmuşdur deyü divânda bir kırmızı ve bir sarı kise kadimden ola geldiği üzere teslîm-i hazine eylemek” gerekirken, Ekim 1596-Mayıs 1601 arasında yaklaşık beş yıl boyunca yeniçeri ağası olan¹¹⁴ Tırnakçı Hasan Ağa'dan itibaren ağaların “pâdişâh bana yeniçeri

¹¹² *Kitâb-ı Müstetâb*, s. 15-16.

¹¹³ Levent Kaya Ocakaçan, *Geç 16. ve Erken 17. YY'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerini Göre İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016, s. 75-76, 78, 119.

¹¹⁴ Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 404.

ağalığın bağısladığı” diyerek beytülmale zarar verme kaygısı gütmediklerini ifade eder.¹¹⁵

Nasihatname müellifleri, yeniçeri ağalarının Safevi seferlerinden itibaren ocağa nefer kaydetme ve mevcut neferleri düzenleme yetkilerinin devlet hazinesinde yol açtığı sorunlara bu şekilde dikkat çeker. Bu dönemde padişaha yakın olmanın sunduğu imtiyazların da yeniçeri ağalarının usulsüzlükler yapmasını kolaylaştırdığını ileri sürerler. Dolayısıyla 1612 yılından itibaren yeniçeri ocağı içinden ağa seçiminde gözlemlenen yükselişte ve saraydan atamaların azalmasında¹¹⁶, yeniçeri ağalarının ocak disiplininin uzaklaşmalarının ve siyasi bağlantılarını bir kalkan olarak kullanmalarının payı olmalıydı. Diğer taraftan, nasihatname yazarları, bir sonraki başlığın konusu olan, yeniçeri ağalarının yeniçerilerin başında seferlere katılmasının usulsüz işlemleri daha rahat icra etmelerine zemin hazırladığını da belirtirler.

Avusturya Seferlerinde Yeniçeri Ağaları

Safevi seferlerinin sona ermesinden üç sene sonra 1593 yılında Osmanlılar, Avusturya'ya savaş ilan etmişti. İki devlet yaklaşık otuz sene sonra tekrar kozlarını paylaşırken, önceki savaşlara kıyasla bu dönemde mücadeleler farklı cephelere yayılarak uzamıştı. Osmanlı orduları 1594'te Yanıkkale'yi fethederek Viyana'nın yolunu açmıştı, ancak sonraki sene Erdel, Eflak ve Boğdan'ın Osmanlılara isyan etmesi mücadelelerin seyrini değiştirmişti. Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusu 1595'te Yergöğü'nde Eflak güçlerine mağlup olmuştu. Bunun etkisiyle 1596 yılında ordunun başında sefere çıkan III. Mehmed, Eğri Kalesi'ni fethetmiş ve Haçova Meydan Muharebesi'nde Avusturya kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştı. Ancak sonraki senelerde Osmanlılar seferlerde önemli bir başarı elde edememiş; hatta birçok önemli kaleyi de düşmana kaybetmişti. 1600 yılında Kanije'nin fethi Osmanlılar için son önemli zafer olurken, 1606 yılına kadar devam eden savaşların sonunda Zitvatoruk Antlaşması imzalanmıştı.¹¹⁷

¹¹⁵ Özbek, *Kavân-i Yeniçeriyân*, s. 175-176.

¹¹⁶ Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 438-451.

¹¹⁷ Avusturya seferleri hakkında yapılan bazı çalışmalar için bkz. Özkan Bardakçı, *Faire la guerre au XVIIe siècle: Regards croisés sur les guerres austro-ottomanes*, Classiques Garnier, Paris 2025; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, WVGÖ, Wien 1988; Feridun Emecen, “Uzun Savaşların Başlaması (1592-1606) ve Zitvatorok Anlaşması: Dönemin Çağdaş Osmanlı Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 279-295.

Ö. Kolçak'ın dikkat çektiği üzere, Safevi seferlerinden itibaren yeniçeri ocağı hünkâr kulları olma mahiyetini yitirerek devlet ordusunun bir parçasına halien gelmişti. Yeniçeriler devletin askerî hedefleri doğrultusunda onlarca sene padişah olmadan sefere çıkmıştı. Bunun sonucunda yeniçeriler ve yeniçeri ağaları ile padişahlar arasındaki rabıta zayıflamıştı.¹¹⁸ Bu köklü değişimin yanında yeniçerilerin Safevi seferlerinde örneklerine rastlanan disiplinsiz hareketleri, özellikle ocağın yapısının da değişmesiyle Avusturya seferlerinde iyice kontrol edilemez hale gelmişti. Bu nedenle yeniçerilerin idaresinde karşılaşılan sıkıntılar yeniçeri ağalarının serdar-ı ekremlerle birlikte seferlere katılmasındaki diğer bir etken olmuştu.

Avusturya savaşlarından önce yeniçeri ve sipahlar İstanbul'da birkaç defa isyan çıkarmıştı. Yeniçeri ocağının büyümesinin sonuçlarıyla doğrudan alakalı olan bu hadiseler savaş kararının alınmasını da etkilemişti. 27 Ocak 1593'te masar ulufelerinin ödendiği sırada sipahlar ayaklanmıştı. Yeniçerilere “*yüz beş kise alup beş kise altun, ma-adâ nısfı gurus ve nısfı çili akça*” ile ulufeleri ödendikten sonra sipahi oğlanlarına otuz yük, silahdarlara yirmi yük ve diğer bölüklere de gerektiği miktarda akçe verilmişti. Ancak, sipahların bir kısmı ulufelerin eksik verildiği iddiasıyla itiraz etmişti. Henüz ödenmeyen iki kıst mevaciblerini de almak için akçe keselerini gasp etmeye çalışmışlardı. Ayrıca Sadrazam Siyavuş Paşa ve defterdarın öldürülmesini istemişlerdi. III. Murad ise sipahları ölümle tehdit etmişti. Sultan'ın tavrı olayların büyümesine sebep olmuştu. Sarayı terk eden sipahlar ulemadan haklı olduklarına dair fetva almaya çalışmışlardı. Bu sırada Yeniçeri Ağası Lala Mehmed Ağa, bostancı, baltacı ve yeniçerilerin başında sipahların ayaklanmasını bastırmak için harekete geçmişti. Bunu öğrenen sipahlar saraya yürümüş ve padişahın dairesini basmaya yeltenmişti. Sarayın hareme açılan kapıları arasında odun arabaları arasında sıkışan sipahların önemli bir kısmı yaşanan izdiham sonucunda hayatını kaybetmiş ve ayaklanma bastırılmıştı.¹¹⁹

Sipahların ayaklanmasından kısa bir süre sonra Koca Sinan Paşa sadrazam tayin edilmişti. Mustafa Âlî, olaylarda bizzat Sinan Paşa'nın parmağını olduğunu ileri sürerken¹²⁰, Selânikî, sayıları artan kapıkulu askerlerinin ulufelerini ödemede daha önce gösterdiği başarı nedeniyle kendisine bir kez daha bu makamın tevdi edildiğini belirtmiştir.¹²¹ Aslında iki tarihçinin rivayetleri birbirini tamamlar mahiyettedir. Sinan Paşa sipahları

¹¹⁸ Kolçak, *Ok, Tüfek ve At*, s. 137-166.

¹¹⁹ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 301-303.

¹²⁰ Mustafa 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, c. 5, s. 1143-1144.

¹²¹ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 305.

kışkırtarak, mevcut devlet adamları arasında yeniçeri ocağı ve sipahları idare edebilme meziyetine sahip tek isim olduğunu devlet erkanına hatırlatmak istemiş olabilir. Bu meyanda, Avusturya elçilik heyetiyle İstanbul'da bulunan Friedrich Seidel, yeniçerilerin çıkardığı bir isyandan bahseder. Buna göre, Sinan Paşa tarafından kışkırtılan yeniçeriler ulufelerini almak için saraya gittiklerinde Sadrazam Siyavuş Paşa'yı hedef almışlardı. Ulufelerinin zamanında ödenmemesini ve savaşa çıkılmamasını bahane ederek sadrazamın öldürülmesini istemişlerdi. III. Murad yeniçerileri yatıştırmak için Siyavuş Paşa'yı azletmiş ve Sinan Paşa'yı sadrazam tayin etmişti.¹²²

Osmanlılarla barış antlaşmasını uzatmak için Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Siedel'in paylaştıkları, Koca Sinan Paşa'nın yeniçeri ve sipahlar üzerinde etki sahibi olduğunu gösterir. Daha önemlisi onları savaş sözüyle yanına çekebilmişti. Keza Seidel de Sinan Paşa'nın elçiyi tehdit ettiğini ve Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın sınır hattındaki askeri faaliyetlerinin haberleri başkente ulaştıktan sonra III. Murad'ı savaşa ikna etmeye çalıştığını belirtir.¹²³ Sinan Paşa, Sultan'a yazdığı telhislerde de savaş taraftarı olduğunu gizlememiş ve özellikle kara seferlerinin maddi kazançlarını öne çıkarır.¹²⁴ Dolayısıyla, Sinan Paşa'nın doğu seferleri sonunda sayısı artan yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin potansiyelini savaşlarda kullanmak istediği anlaşılar. Diğer sadrazamlara kıyasla onları daha iyi idare edebilmesi de kendisini cesaretlendirmiş olmalıdır. Ancak, Sinan Paşa'nın İstanbul'da yaptığı hesaplar Macaristan'da tutmamış ve yeniçerileri yönetmede yaşadığı sıkıntılar yeniçeri ağalarının seferlere katılmasına zemin hazırlamıştı.

Osmanlılar 1593 yılında Avusturya'ya savaş ilan ettikten sonra Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa, Temmuz 1593'te orduyla İstanbul'dan harekete geçmişti. Kapıkulu sipahi bölüklerinin tamamı ve yeniçeri kethüdası emrinde 9.000 yeniçeri seferde görevlendirilmişti.¹²⁵ Safevi seferlerine ortalama 5.000 yeniçerinin katıldığı hatırlanırsa, Avusturya seferinde bu

¹²² Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında: Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 27.

¹²³ Seidel, *Sultanın Zindanında*, s. 28, 30, 36.

¹²⁴ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, s. 4-5; Avusturya savaşlarının başlamasında özellikle Macaristan serhaddindeki ekonomik zorlukların etkisini değerlendiren bir çalışma için bkz. Pál Fodor, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1593-1606)", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 1, s. 453-455.

¹²⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 321.

sayının neredeyse iki katına yükseldiği fark edilir. Üstelik Sinan Paşa'ya orduda olmayan kapıkulu askerlerini cezalandırması için yetki de verilmişti.¹²⁶ Geç bir tarihte sefere çıkan Serdar, kapıkulu askerleriyle sıkıntı yaşamıştı. Vezprém Kalesi'ni kuşatmadan önce terakki isteyen yeniçeri ve sipahlarla tartışmış, ancak olayların büyümemesi adına sonunda taleplerini kabul etmişti.¹²⁷ Bir süre sonra düşman ordusunun Komaran yakınlarında toplandığını öğrendiğinde 300 sipahi oğlanını keşif için görevlendirmişti. Ancak, bu birlik düşman baskınına uğrayıp dağılmıştı. Sağ kurtulup geri dönen sipahiler, karavula gönderilmeleri adet olmamasına rağmen Serdar'ın kendilerini ortadan kaldırmak amacıyla bu görevi verdiğini iddia etmişti. Bu hadiseden sonra yeniçeri ve kapıkulu sipahileri kış şartlarını bahane ederek Tata Kalesi'nin kuşatmasına katılmamış ve İstolni-Belgrad'a dönmüştü.¹²⁸

Koca Sinan Paşa, çoğu genç ve tecrübesiz olan yeniçerileri¹²⁹ birinci Avusturya seferinde idare edememişti. Üstelik kapıkulu askerleri İstanbul'a döndükten sonra Serdar-ı Ekrem hakkında ciddi suçlamalarda bulunmuştu. Seferden önce teçhizatları yetersiz olduğu için bir kale kuşatmasını kaldıramayacaklarını bildirmelerine rağmen Sinan Paşa bunu dikkate almamıştı. Ayrıca daha önceki seferlerde icra etmedikleri bir görev vererek sipahları karavula göndermiş ve kuşatma metrislerinde görev alması kanun değilken yeniçerileri bu vazifeyi yapmaya zorlamıştı. Seferin sonunda da kapıkulu askerlerine yine kanuna mugayir olarak Vidin ve Niğbolu'da kışlaklar tayin etmişti.¹³⁰

Koca Sinan Paşa yüksek sayıda ecnebi ve tecrübesiz neferin katıldığı yeniçeri ocağına bir elit birlik gibi muamele etmemiş ve yeniçerileri devlet ordusunun bir parçası olarak farklı görevlerde kullanmayı denemişti. Bu durum yeniçerilerin tepkisini çekmiş ve itaatsizlik etmelerine sebep olmuştu. Sinan Paşa, suçlamalara karşılık kapıkulu askerlerinin halka zulmettiğini ve onların orduyu terk etmesi yüzünden düşmanın serhad kalelerine rahatça saldırdığını ileri sürerek kendisini savunmuştu.¹³¹ III. Murad ise, Sinan Paşa'nın arkasında durmuştur. İlk sefer devam ederken kapıkulu sipahi ağalarına Sinan Paşa'ya her koşulda itaat etmeleri için

¹²⁶ BOA, A.DVNSMHM.d.71/551, 19 Zilkade 1001 (17 Ağustos 1593).

¹²⁷ Câfer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, haz. Mehmet Kirişçioğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 39-40.

¹²⁸ İyânî, *Tevârih-i Cedîd*, s. 43-45.

¹²⁹ Kolçak, *Ok, Tüfek ve At*, s. 164.

¹³⁰ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 355, 364-365.

¹³¹ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 347.

uyarıda bulunmuştu.¹³² Sadrazamın başından geçenleri öğrendikten sonra da yeniçeri ağasının yeniçerilerin başında sefere katılmasına karar vermişti. Bu meyanda ilk olarak Sinan Paşa'ya yeniçeri ağasının başbuğluğunda 13.000 yeniçeriye sefere göndereceğini bildirmişti.¹³³ Yeniçeri Ağası Lala Mehmed Ağa'ya da bir hüküm yazarak, serhadde düşmanın Osmanlı kalelerine saldırdığını ve bu kritik zamanda yeniçerilerin sefere çıkmasının elzem olduğunu açıklamıştı. Bu nedenle Mehmed Ağa'ya bizzat süvari yeniçerilerin başına geçerek hızlı bir şekilde Sinan Paşa'ya katılmasını emretmişti. Kul kethüdası veya ağalardan birini de piyade yeniçerilerin başına atayarak serhadde sevk etmesi buyrulmuştu. Sultan, yeniçeri ağasının sefere çıktığını duyan düşmanın korkuya kapılacağını da hassaten vurgulamıştı.¹³⁴

Yeniçeriler, Osmanlı tarihinde ilk defa olan ve yeniçeri ağasının padişah olmadan sefere çıkma kararını kolayca kabullenmemişti. Yeniçeri Ağası Lala Mehmed Ağa, sefere katılacağını ilan ettikten sonra yeniçeriler “*pâdişâhsız gitmemüz*” diyerek ayak diremişler ve daha sonra “*bahşiş olmayınca gidilmez mümkün değildir diyüp Orta-mescide dahi mufassal mektûblar*” bırakmışlardı. Mehmed Ağa'nın Sultan'ın fermanıyla Okmeydanı'na gitmesi üzerine yeniçeriler direnişlerine son vermiş ve sefer hazırlıklarına başlamıştı.¹³⁵ Ağa, 8 Nisan 1594'te Ağa Kapısı'nda tuğlar dikmiş¹³⁶ ve ardından seferde kullanacağı yük hayvanlarını temin etmişti.¹³⁷ Aynı zamanda doğu eyaletleri kadılarına yeniçeri ağasının sefere çıkacağı haber verilerek kazalarındaki bütün yeniçerileri sefere yollamaları emredilmişti.¹³⁸ Belgrad'da kadar olan menzillerde hizmet eden kadırlara da yeniçeri ağasıyla sefere çıkan yeniçerilerin zahirelerini hazırlamaları buyrulmuştu.¹³⁹ Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa hazırlıkları tamamladıktan ve III. Murad'ın elini öptükten sonra 24 Nisan 1594'te İstanbul'dan ayrılmıştı.¹⁴⁰

Padişahın katılmadığı sefere çıkan ilk yeniçeri ağası olan Lala Mehmed Ağa'nın emrindeki yeniçeri sayısı hakkında kaynaklar farklı bilgiler

¹³² BOA, A.DVNSMHM.d.72/299.

¹³³ İyânî, *Tevârih-i Cedîd*, s. 59-60.

¹³⁴ BOA, A.DVNSMHM.d.72/834.

¹³⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 355.

¹³⁶ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 361.

¹³⁷ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 362.

¹³⁸ BOA, A.DVNSMHM.d.72/827.

¹³⁹ BOA, A.DVNSMHM.d.72/824.

¹⁴⁰ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 365.

vermektedir. Yanıkkale seferini anlatan anonim bir rapora göre, Mehmed Ağa'nın komutasında 30.000 yeniçeri, 1000'in üzerinde acemi oğlu ve on bine yakın cebeci yer almıştı.¹⁴¹ Sefere katılan Cafer İyânî, yeniçeri ağasının 13.000 yeniçeri ve dört binden fazla cebeciyle orduya katıldığını belirtmişti.¹⁴² Selânikî ise Mehmed Ağa'nın İstanbul'dan 15.000 yeniçeri ile ayrıldığını; 3.000 yeniçerinin donanmaya gönderildiğini ve 5.000 yeniçerinin de kışlalarında kaldığını yazmıştı. Başkentte kalan kapıkulu askerlerinin önemli bir kısmı ulufe ve ikişer akçe terakki karşılığında daha sonra sefere katılmıştı.¹⁴³

Yeniçeri Ağası Lala Mehmed Ağa, on binlerce yeniçeriye yönetmenin çeşitli zorluklarına katlanarak Belgrad'a ulaşmıştı.¹⁴⁴ Kendisi ordu Belgrad'dan harekete geçtikten sonra bir ilki daha tecrübe etmişti. Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa, Tata Kalesi'nin kuşatması sırasında Mehmed Ağa'yı azletmişti. Dönemin tarihçilerinden bir kısmı da sadece padişahın yeniçeri ağasını değiştirme hakkı olduğunu ifade ederek Sinan Paşa'nın kararını eleştirmişti.¹⁴⁵ Sefere katılan Talikîzâde Mehmed Efendi ise Lala Mehmed Ağa'nın Serdar'ın emirlerine uymadığı için görevden alındığını açıklamıştı. Rivayete göre, Sinan Paşa, Mehmed Ağa'ya yeniçerilerle birlikte metris açmasını ve top bataryaları kurmasını emretmişti. Ancak, kendisi serdarın emrine itibar etmemişti. Bunun üzerine Sinan Paşa, Mehmed Ağa'yı huzuruna çağırarak düşman topraklarının askerlere zarar vermemesi için metris açmasının elzem olduğunu söylemiş, fakat kendisi yine tedbir almaya yanaşmamıştı. Bunun üzerine Serdar, Mehmed Ağa'yı azletmiş ve yerine Yemişçi Hasan Ağa'yı yeniçeri ağası tayin etmişti (Temmuz 1594).¹⁴⁶ Kısacası, Koca Sinan Paşa, önceki seferde olduğu gibi yeniçerileri metris hizmetinde kullanmak istemişti. Padişahın elit askeri birlikleri olma hüviyetini kaybeden yeniçerileri, önceleri yükümlü olmadıkları bu tür vazifelerde görevlendirmekte ısrarcı davranmıştı. Lala Mehmed Ağa, muhtemelen yeniçerilerin de tepkisinden çekinerek Sinan

¹⁴¹ BOA, Topkapı Sarayı Arşivi Evrakları (TSMA.e), 857/60.

¹⁴² İyânî, *Tevârih-i Cedîd*, s. 79.

¹⁴³ *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 365, 373.

¹⁴⁴ Yeniçeri Ağası Lala Mehmed Ağa'nın karşılaştığı sıkıntılar hakkında bkz. *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 367-368, 371-373.

¹⁴⁵ Mustafa 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, c. 5, s. 1161; İbrahim Peçevî, *Târih-i Peçevî*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1866, c. II, s. 145.

¹⁴⁶ Christine M. Woodhead, *The Şehnâme-i Hümâyûn of Ta'likî-zâde Mehmed Efendi on the Ottoman Campaign into Hungary in 1593-1594: A Critical Edition of the Text, with introduction and annotation*, University of Edinburgh, Doktora Tezi, 1979, c. II, s. 93-95.

Paşa'nın emirlerine uymamıştı, fakat yerini alan Yemişçi Hasan Ağa Tata ve iki aydan fazla süren Yanıkkale kuşatmalarında yeniçerileri metrislere sokmayı başarmıştı.¹⁴⁷

Belgrad'da kışlayan Koca Sinan Paşa, 1595 yılında Viyana'yı kuşatmayı hedefliyordu, ancak aynı tarihlerde Eflak voyvodasının Osmanlılara isyan etmesi yeni bir cephenin açılmasına sebep olmuştu. Üstelik Ocak 1595'te III. Murad vefat etmiş ve III. Mehmed tahta çıkmıştı. Eflak üzerine gönderilen ordunun mağlup olmasının ardından Sadaret Kaymakamı Ferhad Paşa, Eflak'a sefer düzenlemek için sadrazam ve serdar-ı ekrem tayin edilmişti (Şubat 1595).¹⁴⁸ Ferhad Paşa ordu hazırlıklarıyla meşgul iken, Mart 1595'te Yeniçeri Ağası Yemişçi Hasan Ağa III. Mehmed tarafından azledilmişti. Selânikî'ye göre, Silistre ve Rusçuk'da düşmanın saldırısına uğrayanlar, Ayasofya'da cuma namazı kılan Sultan'a seslerini duyurmak istemişti. Bu sırada çavuşlardan biri şikayetçileri azarlamış ve bunun üzerine yeniçeriler çavuşa sataşmıştı. Olanları gören Sultan, ertesi gün Yemişçi Hasan Ağa'yı azletmişti. Selânikî'ye göre, Hasan Ağa'nın ardından “*germ ü sert-i rüzgâr çeküp çaşni-i zehr ve kahr-ı azli tatmış, amma ağalık hükûmetinde a'yân-ı devlet ile*” arası iyi olmamıştı.¹⁴⁹

Hasan Ağa'nın yerine yeniçeri ağası tayin edilen Kapıcıbaşı Haramî Ahmed Ağa, Ferhad Paşa'nın seferden önce düzenlediği savaş meclisine çağrılmıştı.¹⁵⁰ Aynı tarihlerde serhadden dönen kapıkulu sipahilerinin ulufelerini eksik aldığı için çıkardığı ayaklanma sırasında yeniçerileri organize ederek olaylara müdahale etmiş ve bunun karşılığında III. Mehmed tarafından ödüllendirilmişti.¹⁵¹ Eflak seferi hazırlıkları kapsamında başkentte bulunanlar haricinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan yeniçerilerin de orduya katılmasıyla ilgilenmişti. Bütün hazırlıklarla yakından ilgilenmesine rağmen Haramî Ahmed Ağa'nın Eflak seferine katılmamasına ve sonraki yıl düzenlenecek Macaristan seferinden önce Belgrad'da bulunmasına karar verilmişti.¹⁵²

¹⁴⁷ BOA, TSMA.e.857/60; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, c. I, s. 39-40.

¹⁴⁸ Yusuf Heper, “Osmanlı-Rumen Kaynakları Perspektifinden Ferhad Paşa'nın Eflâk Seferine Tayini ve Yapılan Askerî Hazırlıklar (1595)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 10 (2023), s. 631-648.

¹⁴⁹ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 463.

¹⁵⁰ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 467-468.

¹⁵¹ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 470-471, 472.

¹⁵² *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 59.

Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa, başkentten ayrıldıktan sonra yeniçerileri idare edemediği için Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'nın sefere çıkmasını talep etmişti. Bunun üzerine III. Mehmed, Ahmed Ağa'ya yeniçerilerin başına geçerek sefere katılmasını emretmişti.¹⁵³ Ne var ki bir süre sonra yeni bir kararla Ahmed Ağa'nın sefere katılması bir kez daha iptal edilmişti. Selânikî, “*her giz bir târîhde vâki' olmuş kıssa değildir*” ifadeleriyle açıkladığı bu olay üzerine ehl-i vukufun “*bu cümle sül-i tedbîrîn ukubeti az zemânda Serdâra râcî'dür, tarrâka anda çatlar, kabak anın başında ufanur*” diyerek yorumladığını da ekler.¹⁵⁴ Nitekim, yeniçeri ağasının desteğinden mahrum kalan Ferhad Paşa kapıkulu askerlerini bir araya getirmeyi başaramadığı için Eflak seferinin ortasında azledilmişti (Temmuz 1595).

Ferhad Paşa'nın tecrübeleri, III. Mehmed'in yeniçeri ağasını serdar-ı ekremlerin emrinde sefere göndermekte istekli olmadığını göstermişti. Ahmed Ağa da yaşananlardan sonra azledilmiş ve Yemişçi Hasan Ağa yeniden yeniçeri ağası tayin edilmişti (Haziran 1595). Gelişmeleri değerlendiren Selânikî, yeniçeri ağalarının son yıllarda itibar kaybına uğradığını ve yılda birkaç defa yeniçeri ağasının değişmesinin hazineyi de zarara uğrattığını ifade etmişti. Ayrıca yeniçeri ocağında meydana gelen bozulmayla yeniçeri ağalarının statü kaybı arasında doğrudan bağlantı kurmuştu. Ona göre, yüzyıllarca “*ahvâl-ı saltanat yeniçeri tâ'îfesi ile zapt oluna gelmişdi*” ve “*ana hâkim olanların cevher-i zâtı kâmilü'l-ayar ve sıdk u istikametde pesendîde-etvâr ile iştihâr bulanların makamı*” idi. Ancak, son yıllarda yeniçeri ağaları askerî rical arasında önemini yitirmişti.¹⁵⁵

Ferhad Paşa'nın yerine bir kez daha sadrazam ve serdar-ı ekrem tayin edilen Koca Sinan Paşa, Eflak seferinde ağır bir mağlubiyet almıştı. Bu dönemde yeniçeri ağasının da Sinan Paşa ile birlikte sefere katılması tekrar gündeme gelmiş, fakat daha sonra bundan vazgeçilmişti.¹⁵⁶ Serhadden art arda kötü haberler İstanbul'a ulaşmaya başladığında Yeniçeri Ağası Yemişçi Hasan Ağa, 28 Eylül 1595'te Orta Mescid'de bölük ağaları ve eski yoldaşlarla yeniçerilerin başında sefere çıkma meselesini tartışmak için bir görüşme gerçekleştirmişti. Yeniçeriler ise III. Mehmed'in seferi yönetmesini istemişti.¹⁵⁷ Hasan Ağa sonraki günlerde de yeniçerileri ikna etmeye çalışmış, fakat her seferinde “*Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri ile*

¹⁵³ BOA, A.DVNSMHM.d.73/185.

¹⁵⁴ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 484.

¹⁵⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 486-487.

¹⁵⁶ BOA, A.DVNSMHM.d.73/135.

¹⁵⁷ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 524.

giderüz ve illâ gitmezüz” cevabını almıştı. Damad İbrahim Paşa’nın Yeniçeri Ağası’nın evinde bölük ağaları ve eski yeniçerilerle yaptığı görüşmede de sonuç değişmemişti. Hatta yeniçeriler Ağa Kapısı’na tuğ dikilmesine izin vermemiş ve Hasan Ağa’ya “*sen iki kerre gelüp ocağa ağa olmak kanun değildir, ola-gelmemiştir, niçün oldun, sözümü onat dinle, sonra peşimân olmayasın*” diyerek tehdit etmişti.¹⁵⁸

Yeniçerilerin bu kararlı duruşuna ve ulemanın baskısına karşı gelemeyen III. Mehmed en sonunda bizzat sefere çıkmayı kabul etmişti.¹⁵⁹ Seferden önce Hasan Ağa azledilmiş ve Kapıcı-başı Veli Ağa yeniçeri ağası tayin edilmişti (5 Ocak 1596). Veli Ağa, birkaç sene Macaristan’daki serhad kalelerinde görevli yeniçeriler ile kapıkulu sipahilerinin ulufelerini ödemekle ilgilenmişti. Bu vazifesi sırasında serhad kalelerinde yeniçerilerin defterlerde yazılandan daha az olduğunu da keşfetmiş ve bu nedenle çorbacıların saldırısına uğramıştı.¹⁶⁰ Sultan, serhaddaki duruma vakıf olan ve vazifesini hakkıyla yerine getiren Veli Ağa ile sefere çıkmayı uygun görmüş olmalıdır. Diğer taraftan, Veli Ağa yeniçerileri sefere hazırlamakta çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştı. Mesela, Yeniçeriler, tûğ-ı hümayûnun önünde müteferrikalar, çaşnigirler ve çavuşlar yerine yeniçeri ağasının yürümesini talep etmişlerdi. Selânikî, ocağa karışan ecnebilerin bu şekilde kadim kanunlara aykırı taleplerde bulunduklarını belirtmişti.¹⁶¹

Yeniçeri Ağası Veli Ağa, Eğri seferi boyunca yeniçerileri idare edebilmiş ve verilen vazifeleri başarıyla yerine getirmişti. Çatalca menzilinde III. Mehmed’in elini öptükten sonra yeniçerilerle ordunun önünden Belgrad’a doğru yola koyulmuştu.¹⁶² Belgrad’a ulaştığında yeniçerilerle Sultan’ı karşılamıştı.¹⁶³ Varadin’den Segedin’e geçmek için Tuna Nehri üzerinde bir köprü yapılması gerektiğinde Veli Ağa yeniçerilerle birlikte bu vazifeyi üstlenmişti. Bunun karşılığında Sultan tarafından taltif edilmişti.¹⁶⁴ Veli Ağa, Eğri Kalesi’nin muhasarasında yeniçerilerin önemli bir kısmıyla

¹⁵⁸ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 527-528.

¹⁵⁹ Yasemin Beyazıt, “Yeniçeri ve Ulema Hem-Dest i Vifak Oldukda Padişah Seferi Olur: Osmanlı Toplumu’nda Siyasi Muhalefet ve Sefer İlişkisi”, *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*, ed. Yasemin Avcı, Umut Karabulut, Sezen Karabulut, Libra Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 91-144.

¹⁶⁰ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 522.

¹⁶¹ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 594-595.

¹⁶² *Sultan III. Mehmed’in Eğri Seferi Ruznâmesi*, haz. Günhan Börekçi, Okur Kitaplığı, İstanbul 2017, s. 42.

¹⁶³ *Eğri Seferi Ruznâmesi*, s. 64; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 135.

¹⁶⁴ *Eğri Seferi Ruznâmesi*, s. 70, 74; *Hasan Bey-zâde Târihi*, c. III, s. 497-498.

metrislere girmiş ve kuşatma kollarından birini yönetmişti.¹⁶⁵ Kuşatma devam ederken Rumeli beylerbeyliğine terfi etmişti.¹⁶⁶ Ancak, Eğri'nin fethinden kısa bir süre sonra Avusturya ordusunun harekete geçtiği haberi ordugâha geldiğinde Rumeli birlikleriyle düşmanın üzerine gitmeye cesaret edemeyince görevinden alınmıştı.¹⁶⁷ Veli Paşa'nın yerine Kapıcıbaşı Sarıkcı Mustafa Ağa yeniçeri ağası atanmıştı (11 Ekim 1596).¹⁶⁸

III. Mehmed, Koca Sinan Paşa'nın izinden giderek yeniçeri ağasını ve yeniçerileri kuşatma metrislerinde görevlendirmişti.¹⁶⁹ Eğri'nin fethinden sonra meydana gelen Haçova Meydan Muharebesi'nde¹⁷⁰ ise yeniçeri ağası ve yeniçerilerin ordu düzeninde Sultan'ın otağının önünde konumlandırılmadıkları fark edilir. Yeniçeri Ağası Sarıkcı Mustafa Ağa emrindeki yeniçeriler, Haçova'da bulunan Eski Kilise civarına geçmek için Sultan'dan ayrılıp nehri aşarak kilisenin yakınlarında safa girmişti. Akabinde düşman taburu karşısında darbzenlerle bir savunma hattı oluşturan tüfekli yeniçeriler üç saf halinde alay bağlamıştı. III. Mehmed ise nehrin gerisinde otağını kurmuştu. 26 Ekim 1596'da düşman taburları düzenli şekilde ilerleyerek önce Osmanlı süvarilerini püskürtmüş ve ardından yeniçeri saflarını dağıtmıştı. Yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve eyalet birlikleri nehri aşarak firar etmişti. Düşman askerleri kaçan Osmanlı askerlerinin ardından savunmasız kalan Sultan'ın otağına kadar girmişti.¹⁷¹ Savaşı anlatan anonim bir mektupta, yeniçerilerin firar ederken önlerine gelen Osmanlı askerini yağmaladığı ve bu rezillliğe mâni olamadığı için

¹⁶⁵ *Eğri Seferi Ruznâmesi*, s. 91, 98, 99, 100, 103; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 147, 148, 149, 150; *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 635.

¹⁶⁶ Nida Millik Akdoğan, *Dâ'i-i Fakir: Tarih-i Engürüs ve Feth-i Eğri (Tahkikli Neşir)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 42; BOA, Ruûs Kalemi Defterleri (A.RSK.d), 1474, s. 169.

¹⁶⁷ *Eğri Seferi Ruznâmesi*, s. 109-110; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 510-511.

¹⁶⁸ BOA, A.RSK.d.1474, s. 169; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 154-155.

¹⁶⁹ Eğri seferi hakkında bkz. Yusuf Heper-Pınar Yiğit Türker, "Uzun Savaşlar Döneminin En Kritik Mücadelesi: Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi [1596]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2024), s. 196-215.

¹⁷⁰ Muharebe hakkında bkz. Feridun Emecen, "Haçovası Savaşı", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011, s. 225-236.

¹⁷¹ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 162-165; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 527-534; *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 640-641.

Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın savaştan sonra azledildiği belirtilmişti.¹⁷² Gerçekten de Mustafa Ağa savaşın ertesi günü görevinden alınmış ve yerine Mirahur Tırnakçı Hasan Ağa yeniçeri ağası tayin edilmişti (27 Ekim 1596).¹⁷³

Eğri Seferi, yeniçerilerin, padişahla organik bağının koptuğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Nitekim, III. Mehmed, sonraki senelerde kendisini yeniden sefere davet eden yeniçerilere “*tabur muhârebesindeki gibi gürûh alay alay firâr eyleyüp a'dâ-i dîn-i müşrikîn mukabelesinde velî-i ni'meti tenhâ koyup*” gitmelerini hatırlatıp tekliflerini reddetmişti.¹⁷⁴ Öte yandan, 1597 yılında Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın düzenlediği sefere yeniçeri ağası katılmamıştı. Seferden önce kapıkulu askerleri, ordunun başında sadrazamın bulunmasını istemiş, fakat talepleri kabul edilmemişti.¹⁷⁵ Yeniçeri ağasının da beşinci vezir payesiyle Üngürüs (Macaristan) Serdarı tayin edilen Satırcı Mehmed Paşa'nın emrinde sefere çıkmasının münasip görülmediği anlaşılır. Bunun yerine Yeniçeri Kethüdası Parmaksız Ali Kethüda, 12.000 yeniçerinin başında sefere memur edilmişti.¹⁷⁶

Yeniçeri ağası başlarında olmamasına rağmen yeniçeriler 1597'de Tata Kalesi'nin muhasarasında metrislerde hizmet etmişti.¹⁷⁷ Serdar Satırcı Mehmed Paşa, Belgrad'da iken eyaletlerden gelmesi gereken on beş bin yeniçeriden sadece üç bininin ordugaha ulaştığını merkeze rapor etmişti.¹⁷⁸ Başarısız geçen seferin ardından Yeniçeri Kethüdası Parmaksız Ali Kethüda görevinden alınmış ve yerine Hamza Kethüda atanmıştı (Aralık 1597).¹⁷⁹ 1598 yılında gerçekleşen Varad Kalesi'nin kuşatmasında yeniçeriler Hamza Kethüda'nın emrinde Serdar Mehmed Paşa'nın kolunda metrislerde mücadele etmişti.¹⁸⁰ Seferin sonunda yeniçeriler kethüdalarıyla birlikte Belgrad'da kışlamıştı.¹⁸¹

¹⁷² Hasan Ali Esir, “Eğri Kalesi'nin Fethi ve Haçova Meydan Savaşı'nı Anlatan Fetih-name Türünde Bir Mektup”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sy. 2 (2008), s. 185.

¹⁷³ *Eğri Seferi Ruznâmesi*, s. 115.

¹⁷⁴ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 707-708.

¹⁷⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 674.

¹⁷⁶ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 680-681, 689; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 183-184, 190.

¹⁷⁷ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 198.

¹⁷⁸ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 718.

¹⁷⁹ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 203, 209.

¹⁸⁰ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 217-218.

¹⁸¹ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 228.

Satırcı Mehmed Paşa'nın Avusturya seferlerinde başarısız olması üzerine¹⁸² 1599 yılında Sadrazam Damad İbrahim Paşa ve Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa'nın sefere çıkmasına karar verilmişti.¹⁸³ III. Mehmed, saltanatında ilk defa serdar-ı ekremle sefere çıkan yeniçeri ağası olan Hasan Ağa'ya bir ferman yazarak “*yeniçeri kullarum tâfesinde istimâlet ve re'âya ve berâyaya himâyet ve muhâfazadan hâli olmayasın*” diye telkinde bulunmuştu.¹⁸⁴ Ordunun önünde Belgrad'da varan Hasan Ağa, İbrahim Paşa'nın emriyle Satırcı Mehmed Paşa'yı katletmişti.¹⁸⁵ Önemli bir kısmı önceki seneler kethüdayla birlikte Belgrad'da kışlamış olmasına ve III. Mehmed serhadde kışlamaları için emir çıkarmasına rağmen yeniçeriler seferin sonunda Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa'ya baskı yaparak İstanbul'a dönmüştü. Selânikî'ye göre “*ola-gelmemişdür, kanûn olup kalur, tar yerlerdür; Rûmili seferler ile nice yıldan beri ayaklanup perîşân olmuşdur, tahammülüz yokdur*” diyerek Hasan Ağa'yı ikna etmişlerdi. Yeniçerilerin emirlerine uymaması Sultan'ı rahatsız etmişti.¹⁸⁶

Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa yeniçerilerin başında 1600 yılında düzenlenen Kanije seferine katılmıştı. Kanije Kalesi'nin kuşatmasında metrislerde hizmet etmiş ve Avusturya imdat ordusuyla kale önlerinde meydana gelen savaşta yeniçerilerin başında yer almıştı.¹⁸⁷ Seferin ardından yeniçerilerle İstanbul'a dönen Hasan Ağa bir süre sonra azledilmiş ve yerine Mirahur Ali Ağa yeniçeri ağası tayin edilmişti (Mayıs 1601).¹⁸⁸ 1601-1602 yılları arasında yeniçeri ağaları serdar-ı ekremlerin emrinde her sene Avusturya seferine katılmış ve kuşatmalarda metris hizmeti görmeyi sürdürmüştü (Ek-1).

Eski yeniçeri ağası Vezir Lala Mehmed Paşa 1603 yılında Üngürüs Seraskeri olarak seferi düzenlemeye memur edildiğinde, I. Ahmed ve Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'dan yeniçerilerin yeniçeri ağasının

¹⁸² Feridun Emecen, “Onbeş Yıl Seferleri Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 15 (1997), s. 265-303.

¹⁸³ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 768; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 239.

¹⁸⁴ *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, haz. Cengiz Orhonlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, s. 8-9.

¹⁸⁵ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 815; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 603-604; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 254.

¹⁸⁶ *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 844-845.

¹⁸⁷ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 274, 283-297; *Tarih-i Selânikî*, c. II, s. 864.

¹⁸⁸ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 301; Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 404.

başbuğluğunda sefere çıkmasını talep etmişti.¹⁸⁹ Ancak, bu isteği kabul edilmemiş ve yeniçeriler Yeniçeri Kethüdası Sefer Ağa'nın emrinde sefere katılmıştı.¹⁹⁰ 1604 yılında Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'nın Şark Serdarı Cigalazâde Sinan Paşa'nın yanında Safevi seferine katılması gündeme gelmiş¹⁹¹, fakat daha sonra Serdar-ı Ekrem Malkaçoğlu Ali Paşa'nın emrinde Avusturya seferine katılmasına karar verilmişti. Yeniçeri ağası sonraki sene de serdar-ı ekremi düzenlediği seferde yer almıştı.¹⁹²

Avusturya seferlerinden itibaren yeniçeriler kuşatma metrislerinde görevlendirilmeye başlarken, yeniçeri ağalarının bu vazifeyi icra etmemesi azledilmeleri için bir gerekçe olarak kabul edilmişti. Mesela, 1604 yılındaki Estergon kuşatmasında Yeniçeri Ağası Nakkaş Hasan Ağa “*bir gün dahi metrise varmadığı*” için Serdar-ı Ekrem Lala Mehmed Paşa tarafından azledilmişti.¹⁹³ Mehmed Paşa'nın bu mesele hakkında I. Ahmed'e yazdığı telhiste, ilk önce “*ecdâd-ı izamları zemânında bölük halkı kulları meterislerde karavul hidmetini edegelmemişler iken*” ifadesiyle Avusturya seferleriyle birlikte bu durumun değiştiğini hatırlatmıştı. Estergon muhasarasında da “*umûmen kapu kulları var maktûrların sarf edüp bölük halkı karavul kollar hidmetlerinde ve yeniçeri kulları meterislerde sa'y u ikdâm üzere*” hizmet ettiğini açıklamıştı. Ancak, Nakkaş Hasan Ağa yeniçerileri hizmetten soğutacak söz ve davranışlarda bulunmuştu. Yeniçerilerin metrislerden ayrılmasına, topları çekmelerine ve nihayet ordunun düşmanın saldırısına karşı savunmasız duruma düşmesine sebep olmuştu. Mehmed Paşa, Hasan Ağa'nın azledilmemesi durumunda İstanbul'da yeniçerilerin olay çıkaracağını da belirtmişti.¹⁹⁴

Netice itibarıyla, yeniçeri ağaları 1593-1606 yılları arasında serdar-ı ekrem ve padişahların düzenledikleri seferlere iştirak ederken, Üngürüs serdarları ordunun başına geçtiğinde yeniçeri kethüdaları yeniçerilere başbuğluk etmişti. Ayrıca 1594 yılından itibaren gerçekleşen kuşatmalarda yeniçeri ağaları ve yeniçeriler metrislerde hizmet etmeye başlamıştı. Yeniçeri ağalarının askerî vazifelerinde gözlemlenen bu iki köklü değişimde, 1578 yılından itibaren yeniçeri ocağının padişahın özel birliği hüviyetini

¹⁸⁹ *Telhîsler*, s. 72.

¹⁹⁰ *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 353, 370.

¹⁹¹ *Telhîsler*, s. 104-105; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 383.

¹⁹² *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 401, 427.

¹⁹³ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 282.

¹⁹⁴ *Telhîsler*, s. 122.

kaybederek devlet ordusunun bir parçası haline gelmesinin ve uzun savaşlar döneminde serdarların askerî sahada yetkilerini genişletmelerinin etkisi vardı.

Sonuç

Osmanlıların, 1578 yılından itibaren doğuda ve batıda uzun savaşlara girmesi yeniçeri ocağında ve yeniçeri ağalarının vazifelerinde köklü değişimlere zemin hazırlamıştı. Safevi savaşları boyunca cephelere ve yeni fethedilen yerlerde vazifelendirmek için sürekli yeniçeriye ihtiyaç duyulması, yeniçeri ağalarını yeni tedbirler almaya sevk etmişti. Devşirme sisteminin ve acemi oğlanlarının mevcut talebi karşılamaması nedeniyle özellikle 1585 yılından itibaren yeniçeri ağaları ocağa daha fazla sayıda ecnebi kaydetmeye başlamıştı. Bunun sonucunda 1590 yılına gelindiğinde yeniçerilerin sayısı neredeyse iki katına çıkmıştı. Yeniçeri ağaları yeniçeri ocağının büyümesinde doğrudan rol oynarken, bu gelişmenin sonuçlarıyla da ilgilenmek zorunda kalmıştı. Ecnebilerin katılmasıyla yeniçeri ocağında disiplin azalmış ve ulufelerin ödenmesi devletin ana meselelerinden biri haline gelmişti. Bu gelişmeler 1593 yılından itibaren yeniçeri ağalarının serdar-ı ekremlerin düzenledikleri Avusturya seferlerine katılmalarına sebep olmuştu. Yeniçerilerin, metris hizmeti gibi yeni vazifelerle yükümlü tutulmaları da yeniçeri ağalarının görev kapsamını genişletmişti. Diğer taraftan, yeniçeri ocağının dönüşüme uğradığı bu dönemde yeniçeri ağalarının çeşitli usulsüzlüklere bulaşmaları ağa tayinlerinde yeni bir düzenle yapılmasına gerekçe olmuştu. Yeniçeri ağalarının faaliyetlerinden şikayetçi olan yeniçeriler, çözüm olarak ocak içinden ağa seçilmesini talep etmişti. Avusturya seferlerinden kısa bir süre sonra yeniçeri ağaları ocak içinden atanmaya başlanmıştı.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), 32, 34, 35, 36, 38, 43, 44, 51, 52, 58, 61, 62, 71, 72, 73.

Kamil Kepeci Defterleri (KK.d), 236, 239.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 7477, 16061, 16273. 16273.

Ruûs Kalemî Defterleri (A.RSK.d), 1474.

Yeniçeri Kalemî Defterleri (D.YNÇ.d), 33637, 33661.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TSMA.e.857/60.

Kaynak Eserler

Akdoğan, Nida Millik, *Dâ'i-i Fakir: Tarih-i Engürüs ve Feth-i Eğri (Tahkikî Neşir)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*. haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007.

- Câfer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, haz. Mehmet Kirişcioğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında: Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*. çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr: 4. Rükün*. c. 5, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*. haz. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Giovanni-Tommaso Minadoi, *The War Between the Turks and the Persians: Conflict and Religion in the Safavid and Ottoman Worlds*. çev. Abraham Hartwell, I.B. Tauris, London 2019.
- Hasan Bey-zâde Ahmet Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi: Tahlil-Kaynak Tahlili*. haz. Şevki Nezih Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- İbrahim Peçevî, *Târîh-i Peçevî*. c. II, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1866.
- Koca Sinan Paşa'nın *Telhisleri*. haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA, İstanbul 2004.
- Les Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople*. ed. Ernest Charrière, Imprimerie Impériale, Paris 1860.
- Nâimâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*. haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-i Müstetâb*, haz. Yaşar Yücel, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
- Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1607)*. haz. Cengiz Orhonlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970.
- Özbek, Özgül, *Kavânin-i Yeniçeriyân (İnceleme-Metin-Dizin)*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*. c. I-II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Seyyid Lokmân, *Zübdetü'l-Tevârih: Osmanlı Tarihi (1299-1595), (İnceleme-Tenkitli Metin)*. haz. İbrahim Pazan, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.
- Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Ruznâmesi*, haz. Günhan Börekçi, Okur Kitaplığı, İstanbul 2017.
- Sungur, Çetin. *Rahîmizade İbrahim Harîmî Çavuş'un Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Şeyh Vefâyî Mehmed, *Tevârih-i Gazavat-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*. haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*. haz. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Woodhead, Christine M., *The Şehnâme-i Hümâyûn of Ta'likî-zâde Mehmed Efendi on the Ottoman Campaign into Hungary in 1593-1594: A Critical Edition of the Text, with introduction and annotation*. University of Edinburgh, Doktora Tezi, 1979.

- AKSOYAK, İsmail Hakkı, “Gelibolulu Mustafa Âlî: Fursatnâme”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 3 (2019), s. 171-220.
- BARDAKÇI, Özkan, *Faire la guerre au XVIIe siècle: Regards croisés sur les guerres austro-ottomanes*, Classiques Garnier, Paris 2025.
- BEYAZIT, Yasemin, “Yeniçeri ve Ulema Hem-Dest i Vifak Oldukda Padişah Seferi Olur: Osmanlı Toplumu’nda Siyasi Muhalefet ve Sefer İlişkisi”, *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*, ed. Yasemin Avcı, Umut Karabulut, Sezen Karabulut, Libra Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 91-144.
- DARLING, Linda T., *The Janissaries of Damascus in the Sixteenth Century, Or, How Conquering a Province Changed the Ottoman Empire*. EB-Verlag Dr. Brandt, Berlin 2019.
- EMECEN, Feridun, “Uzun Savaşların Başlaması (1592-1606) ve Zitvatorok Anlaşması: Dönemin Çağdaş Osmanlı Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 279-295.
- EMECEN, Feridun, “Haçovası Savaşı”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011, s. 225-236.
- EMECEN, Feridun, “Onbeş Yıl Seferleri Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 15 (1997), s. 265-303.
- ERDOĞAN, Ayşenur, *Osmanlı Devleti’nde Yeniçeri Ağalığı Kurumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- ESİR, Hasan Ali, “Eğri Kalesi’nin Fethi ve Haçova Meydan Savaşı’nı Anlatan Fetih-name Türünde Bir Mektup”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sy. 2 (2008), s. 177-190.
- FINKEL, Caroline *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, WVGÖ, Wien 1988.
- FODOR, Pál, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1593-1606)”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 1, s. 452-455.
- GÜL, Abdulkasım, *Yeniçeriliği Tarihi 1: Yeniçeri Ocağı’nın Teşkilat Yapısı ve Nefer Kaynağı*. Küre Yayınları, İstanbul 2022.
- GÜL, Abdulkasım, *Yeniçeriliği Tarihi 2: Yeniçeri Ordusu, Yeniçerilerin Hakları ve Mükellefiyetleri*. Küre Yayınları, İstanbul 2022.
- HEPER, Yusuf, “Osmanlı-Rumen Kaynakları Perspektifinden Ferhad Paşa’nın Eflâk Seferine Tayini ve Yapılan Askerî Hazırlıklar (1595)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 10 (2023), s. 631-648.
- HEPER, Yusuf - YİĞİT TÜRKER, Pınar, “Uzun Savaşlar Döneminin En Kritik Mücadelesi: Sultan III. Mehmed’in Eğri Seferi [1596]”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2024), s. 196-215.
- İNALCIK, Halil, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, sy. 6 (1980), s. 283-337.
- KAVAS, Ahmet, “Osmanlı Devleti’ni Kuzey Afrika’da Kalıcılaştıran Sefer: Tunus Savaşı (1574)”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2016), s. 1-42.
- KOÇAK, Turgay, *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- KOLÇAK, Özgür, *Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.

Özçelik, E. (2025). Safevi ve Avusturya Seferlerinde Yeniçeri Ağaları ve Yeniçeri Ocağının Dönüşümü (1578-1606). ANKARAD, 6(11), 115-159.

KURU, Mehmet, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi*. Föl Yayınları, İstanbul 2023.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I, 1578-1590*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1962.

MATTHEE, Rudi, "The Ottoman-Safavid War of 986-998/1578-1590: Motives and Causes", *International Journal of Turkish Studies*, sy. 20 (2014), s. 1-20.

OCAKAÇAN, Levent Kaya, *Geç 16. ve Erken 17. YY'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerini Göre İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

TEZCAN, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

YILDIZ, Aysel, "Commanders of the Janissary Army: The Janissary Ağas, Their Career and Promotion Patterns". *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy, and Military Elites*, ed. Georgios Theotokis, Aysel Yıldız, Brill Leiden 2018, s. 397-462.

YILDIZ, Aysel, "İstanbul'un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler", *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın Asi Kulları 1700-1826*, ed. Aysel Yıldız, Yannis Spyropoulos, M. Mert Sunar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2022, s. 201-260.

EK 1: 1578-1590 Safevi Savaşları ve 1593-1606 Avusturya Savaşlarında Yeniçeri Ağalarının ve Yeniçerilerin Başında Sefere Katılanların Listesi¹⁹⁵

SAFEVİ SAVAŞLARI (1578-1590)			
Sene	Seferi Yöneten	Yeniçeri Ağası	Yeniçerilerin Başında Sefere Katılan
1578	Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa	Cerrah Mehmed Ağa (Nisan 1578-Aralık 1579)	Yeniçeri Kethüdası İbrahim Kethüda
1579	Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa		Yeniçeri Kethüdası İbrahim Kethüda
1580	Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa	İbrahim Ağa (Aralık 1579-Şubat 1582)	Yeniçeri Kethüdası İbrahim Kethüda
1583	Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa	Yusuf Ağa (Temmuz 1582-Ekim 1583)	Yeniçeri Kethüdası
1585	Serdar-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa	Halil Ağa (Ekim 1584-Mayıs 1588)	Yeniçeri Kethüdası
1587	Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa		Yeniçeri Kethüdası Sinan Kethüda
1588	Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa		Yeniçeri Kethüdası Sinan Kethüda
AVUSTURYA SAVAŞLARI (1593-1606)			
1593	Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa	Lala Mehmed Ağa	Yeniçeri Kethüdası
1594	Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa	Lala Mehmed Ağa-Yemişçi Hasan Ağa	Yeniçeri Ağası
1595	Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa	Haremî Ahmed Ağa (Mart-Haziran 1595)	Yeniçeri Kethüdası
1596	III. Mehmed	Veli Ağa (Ocak 1596-Ekim 1596)	Yeniçeri Ağası
1597	Üngürüs Seraskeri Satırcı Mehmed Paşa	Tırnakçı Hasan Ağa (Ekim 1596-Mayıs 1601)	Yeniçeri Kethüdası Parmaksız Ali Kethüda
1598	Üngürüs Seraskeri Satırcı Mehmed Paşa		Yeniçeri Kethüdası Hamza Kethüda
1599	Serdar-ı Ekrem Damad İbrahim Paşa		Yeniçeri Ağası

¹⁹⁵ Yeniçeri ağalarının listesi için bkz. Erdoğan, *Yeniçeri Ağalığı*, s. 407-417; Yıldız, “Commanders of the Janissary Army”, s. 400-427.

Özçelik, E. (2025). Safevi ve Avusturya Seferlerinde Yeniçeri Ağaları ve Yeniçeri Ocağının Dönüşümü (1578-1606). ANKARAD, 6(11), 115-159.

1600	Serdar-ı Ekrem Damad İbrahim Paşa		Yeniçeri Ağası
1601	Serdar-ı Ekrem Yemişçi Hasan Paşa	Ali Ağa (Mayıs 1601-Ocak 1603)	Yeniçeri Ağası
1602	Serdar-ı Ekrem Yemişçi Hasan Paşa		Yeniçeri Ağası
1603	Üngürüs Seraskeri Lala Mehmed Paşa	Deli Ferhad Ağa (Ocak-Nisan 1603)- Kasım Ağa (Nisan- Ekim 1603)	Yeniçeri Kethüdası Sefer Ağa
1604	Serdar-ı Ekrem Malkaçoğlu Ali Paşa-Serdar-ı Ekrem Lala Mehmed Paşa	Nakkaş Hasan Ağa (Nisan-Aralık 1604)	Yeniçeri Ağası
1605	Serdar-ı Ekrem Lala Mehmed Paşa	Tırnakçı Biraderi Hüseyin Ağa (Aralık 1604-Mayıs 1606)	Yeniçeri Ağası

Araştırma Makalesi / Research Article

**“GEVREK” KELİMESİNİN KÖKENİ, ANLAMLARI
VE YAYILDIĞI COĞRAFYA ÜZERİNE***

Mehmet Oğuzhan KUŞOĞLU**

Öz: Türklerin milattan önceki yüzyıllardan başlamak suretiyle Çin'den Balkanlara kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada yerleştikleri bilinen bir gerçektir. Böylesine geniş bir alanı yurt tutan farklı Türk boylarının, farklı dillerde konuşan komşu kavim ve milletlerle yoğun bir kültürel alışverişte bulunmaları doğaldır. Bu coğrafyalardan biri de Balkanlardır. Hunlardan başlamak üzere, yüzyıllar boyunca çok sayıda farklı Türk devlet ve topluluğu Balkanlara yerleşmiştir. Bölgede en son hüküm süren Osmanlı Devletinin ise bu coğrafyada en uzun süre bulunan Türk devleti olduğu bilinmektedir. Balkanlar için “Rumeli” tabirini kullanan Osmanlılar, XIV. yüzyıldan itibaren fethettikleri bölgelere Anadolu'dan Oğuz-Türkmen boylarını iskân ettirmişlerdir. Bu Türk boyları, Anadolu'dan taşıdıkları kültürel özelliklerini bölge halklarına öğreterek Bulgarca, Sırpça, Yunanca, Arnavutça, gibi dillere Türkçeden binlerce kelime vermişlerdir. Balkan dillerine geçen kelimelerden biri de “gevrek” olmuştur. Esasen “zayıf”, “kırılgan”, “nazik”, “yumuşak” manasında Türkçe bir sıfat olan “gevrek” kelimesi, İzmir yöresinde, aynı zamanda Balkan dillerinin birçoğunda “simit” yerine kullanılan bir isim olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gevrel, Gevre-, Simit, İzmir, Çağdaş Türk Yazı Dilleri, Balkan Dilleri.

**ABOUT THE ORIGIN, MEANINGS AND
GEOGRAPHY OF THE WORD “GEVREK”**

Abstract: It is a known fact that the Turks settled in a very wide geography extending from China to the Balkans, starting from the

*Bu makale 15.05.2025-18.05.2025 tarihleri arasında İzmir-Çeşme'de gerçekleştirilen UTAK (Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Kongresi) Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş hâlidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, mokusoglu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8658-1456.

centuries before Christ. It is natural that the different Turkish tribes that settled in such a wide area had intense cultural exchange with neighboring tribes and nations speaking different languages. One of these geographies is the Balkans. Starting with the Huns, many different Turkish states and communities have settled in the Balkans over the centuries. It is known that the Ottoman State, which last ruled the region, was the Turkish state that existed in this geography for the longest time. The Ottomans, who used the term "Rumelia" for the Balkans, settled Oghuz-Turkmen tribes from Anatolia in the regions they conquered starting from the 14th century. These Turkish tribes taught the cultural characteristics they carried from Anatolia to the people of the region and gave thousands of words from Turkish to languages such as Bulgarian, Serbian, Greek and Albanian. One of the words that passed into the Balkan languages was "gevrek". The word "gevrek", which is essentially a Turkish adjective meaning "weak", "fragile", "gentle", "soft", has become a noun used instead of "simit" in the Izmir region, as well as in many Balkan languages.

Key Words: Gevrek, The Verb "Gevre-", Bagel, İzmir, Modern Turkic Written Languages, Balkan Languages.

Extended Abstract

The Turkish language, which is the mother tongue of approximately 200 million people in the world and spoken in a very wide area extending from the Sakha-Yakut Autonomous Republic of the Russian Federation in the east to the Balkans in the west, has had cultural interactions with many tribes and nations in historical and modern times. The mediating element that provided this interaction was undoubtedly language. Turkish communities exchanged words with the languages of different ethnic groups and nations that lived next door to them, were under their rule, or shared the same religion and belief in the geographies where they were located. The Turks, who have been in the Islamic civilization circle for centuries, have naturally taken thousands of words from Arabic, the language of religion, and from Persian, the language of their historical neighbors, the Iranians, who are also Muslim nations, and have added them to the vocabulary of Turkish. In addition, it is known that Turkish has added thousands of words to its vocabulary from European languages, especially French, because it was a follower of the new civilization established in Western Europe in the last century of the Ottoman Empire. On the other hand, it should not be forgotten that Turkish has given tens of thousands of words to the languages of other nations. Especially in the Balkans, where different Turkish tribes and states settled and took root, starting from the period of the European Hun Empire, the contribution of the Turkish language to the languages spoken in this geography has been great. It is an accepted fact that during the Ottoman rule, there were many words taken from Turkish in the Slavic languages spoken in the Balkans, such as Bulgarian, Macedonian, Serbian, Croatian and Bosnian, and in the Latin language Romanian, as well as in Greek and Albanian, which are members of the Indo-European language family and are not included in any subgroup, and in Hungarian, a Uralic

language. One of the words that Turkish gave to the Balkan languages is the word "gevrek". The word "gevrek" is originally Turkish. It is known that the form of the word "kevrek" encountered in texts belonging to the Old and Middle Turkish periods is derived from the verb "kevre-", which originally meant "to lose strength", "to weaken", "to loosen", "to spread", "to become brittle". The pronunciation of "kevrek" has been pronounced as "gevrek" in historical and modern Oghuz Turkish (Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish, Turkish of Turkey) as a rule, with the change of $k > g$ at the beginning of the word. It is also a striking fact that this word, which is essentially an adjective and expresses that the beings are weak, brittle, soft, easily breakable and crumbly, has preserved this meaning in Turkish dialects of Turkey and has been used as a food name in some regions. The word "gevrek" is the name of a type of food like crackers in the Konya region, while it represents a type of bread in the dialects of the provinces of Artvin and Çorum, and it is the name of a type of dish made from goose meat in the province of Xanthi in the Western Thrace region of Greece. The region where the word is used in the sense of "bagel" is the province of İzmir. As it is known, the word "bagel" is not preferred much in İzmir, and the local people mostly use the word "gevrek" instead. The fact that the word "gevrek", which is the subject of our study and is preferred instead of the word "simit" in the İzmir region, is the name of the same food (simit) in many Balkan languages is really interesting and a matter that needs to be considered. This situation gives us the idea that the word in question passed into the Balkan languages thanks to the Oghuz-Turkmen tribes that the Ottoman Empire brought from Anatolian lands and settled in the Balkans. Another piece of data that reinforces this idea is that, especially since the beginning of the 20th century, İzmir has become a city of immigrants. As is known, with the gradual withdrawal of the Ottomans from the Balkans during the decline period, the Balkan Turks were forced to return to Anatolian lands after centuries. Throughout the 20th century, people from different parts of the Balkans came and settled in Istanbul, Thrace and the Aegean regions in particular. While a significant portion of the population of İzmir today consists of the local Yörük-Turkmen elements that we encounter throughout the Aegean region, another significant and large population belongs to the Turkish communities that migrated from the Balkans. According to our estimates and findings, some of the Turkmens who were settled in the Balkans from Central and Western Anatolia, especially from the 14th-15th centuries onwards, within the scope of the migration and settlement policies of the Ottomans, must have continued to keep the word "gevrek" alive in the Balkans, which they used both as an adjective with the meanings mentioned above and as a noun for "simit". The Balkan nations, like many Turkish words they adopted, learned and adopted this word (gevrek) from the Turks both as an adjective meaning "fragile", "easily broken", "dry", "gentle" and as a noun meaning "bagel", and they benefited from both meanings in their daily lives. Thus, the word in question took its place in the language of both the Balkan Turks and other ethnic groups and nations living in the region for centuries, including the meaning of "bagel". As we mentioned above, the immigrants who came from the Balkans and settled in the İzmir region in the last century may have also ensured that the word "gevrek" became widespread in the sense of "bagel". In fact, the word "domat", which is used

instead of “tomato” in the İzmir region, has the same pronunciation (domat-домат) in Modern Bulgarian and means “tomato”, which, in our opinion, strengthens our idea on this subject.

Giriş

Osmanlıların güçlü bir beylik olup Balkan fütuhatına başladığı XIV. yüzyıldan itibaren İç ve Batı Anadolu’dan farklı Oğuz-Türkmen boyları Balkanlara yerleşmişlerdir. Gazi Süleyman Paşa’nın 1354 yılında Gelibolu’ya geçmesiyle başlayan bu süreç, Osmanlı Devletinin Balkanların tamamına hâkim olduğu yükselme devrinde zirveye ulaşmış, ancak devletin zayıflamasıyla birlikte, özellikle Balkan Savaşlarının (1912-1913) ardından siyaseten son bulmuştur. Bundan sonraki süreç ise Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman ahalinin Anadolu topraklarına göç etmesi hadisesi olmuş ve XX. yüzyıl boyunca bu hareketlilik aralıklarla devam etmiştir.

Osmanlıların kuruluş döneminde Balkanlara yerleştirilmeye başlayan Anadolu Türklerinin esasını Yörük Türkmenler (Yürükler) oluşturmuştur. Osmanlı Devletinin dördüncü padişahı olan Yıldırım Bayezid devrinde bu unsurların öncülerinin günümüzde Yunanistan’ın Batı Trakya Bölgesindeki Serez’e, Kuzey Makedonya topraklarında kalan Vardar’a ve bugün Bulgaristan Devleti sınırları içerisinde bulunan Filibe’ye (Plovdiv) getirildiğini bilmekteyiz. Sözü edilen bu göç ve yerleşim hareketlerinin gerçekleştiğini bildiren Leunclavius, Wilhelmy, Oberhummer, Jirecek, Louschan, Bajraktarevic gibi Avrupalı bilginlere göre bu topraklara ilk yerleşenler Manisa-Saruhan bölgesi Türkleri olmuştur.¹ Bu bölgeden (Manisa-Saruhan) Balkanlarda adını zikrettiğimiz şehirlere gelip yerleşme hadisesi, Âşık Paşa Zade ve Lütfi Paşa tarihlerine göre, Yıldırım Bayezid’den de önceki dönemde, sultanın babası I. Murad (Hüdavendigâr) devrinde başlamıştır. Bu kaynaklarda adları geçen ve Hüdavendigâr devrinde Saruhan’dan Serez’e yerleşen Türkmenler için “yürük” yerine “göçer ulular” ve “göçer il/el” deyimini kullanıldığını, Oruç Bey tarihinde ise bu topluluklar için “göçer yürükler” tanımının yapıldığını öğrenmekteyiz.² Bu bilgiler ışığında, Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde Anadolu’dan Rumeli-Balkan coğrafyasına ilk yerleşen Oğuz-Türkmenlerin, Manisa ve civarında hüküm sürdüğü bilinen Saruhanoğullarının topraklarından geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Balkanlara yerleştirilen bu yöre insanlarının kendilerine özgü Türkçelerini, gündelik hayata dair tercih ettikleri her tür sözcük ve deyim de bu yeni coğrafyaya yaymaları ve onları komşu milletlerin lisanlarına dâhil etmeleri

¹ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008, s. 13.

² M. Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 13.

doğaldır. Yazımıza konu olan “gevrek” kelimesi gibi birçok sözcük de yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, bizim kanaatimize göre bilhassa Batı Anadolu’dan (Manisa ve civarı) Rumeli-Balkan coğrafyasına yerleşen Türklerin dilinde yaşamaya devam etmiş ve sonraki yurtlarında yan yana yaşadıkları kavimlerin dillerine de geçmiştir.

“Gevrek” Kelimesinin Anlamları ve Etimolojisi

Türkçede hem sıfat hem de isim görevinde kullanılan “*gevrek*” kelimesi köken itibarıyla Öz Türkçe bir sözcük olup “*gevre-*” fiiline fiilden sıfat ve isim türeten “-k” ekinin eklenmesiyle meydana getirilmiştir. Bahse konu olan “gevre-” fiili ise, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde “*kevre-*” olarak yer almıştır. Hakas Türkçesinde “kibre” biçiminde yaşadığını bilinen “kevre” kelimesi Osmanlı Türkçesinde “gevrek” olarak geçmekte ve kelime “kırılgan, ufalanabilir” (frigale, friable) temel anlamını taşımaktadır.³ Karahanlı Türkçesinde Dîvânü Lûgâtî’t-Türk’te geçen “kevre neng” ifadesi “hint yağı bitkisi gibi kırılgan bir ağaç türü olup” Kıpçak Türkçesinde “kewrek” ve “kewrük” telaffuzlarıyla geçen kelime “kevre-” eyleminden türemiştir.⁴ Clauson’a göre, “kevre-” eylemi “kev-” fiilinden gelmekte, ancak “kev-” fiili “kevre-” halini alıncaya kadar geçirdiği süreçte farazi bir “**kever*” aşamasını geçirmiş olmalıdır⁵. Ona göre “kevre-” eylemi, farazi “kever” isminden, “kever” de “kev-” fiilinden türetilmiş olmalıdır.⁶ Bununla birlikte, “(genellikle elbiseler (?) için) kısmen kurumak, az veya çok kuru hale gelmek” anlamını ihtiva eden ve günümüzde bazı çağdaş lehçelerde “keb-” ve “kep-” olarak yaşayan “*kebi-*” fiili de Kâşgarlı’da “ton kebidî” (elbise kısmen kurudu)⁷ örneğiyle önümüzde durmaktadır. Tuncer Gülensoy ise “gev-” fiilinden başlamak suretiyle “geviş” ismi, “gevre-” fiili ve ondan türeyen “gevre” sıfat ve ismini, ayrıca “gevşe-” ile “gevşek” in aynı farazi fiil kökünden geldiğini (**kēb-*)⁸ izah etmiştir. Bu düşüncüyü hâkim kılan bir başka destekleyici husus da, “gevre-” (< kevre-) ve ondan türeyen “gevre” (< kevre) sıfatının Klasik Moğolcada “b” li telaffuzları ile yer almış olmasıdır. Modern Moğolcada *XEBPEI* (*hevreg*) söyleyişiyle yaşayan kelimenin Eski Moğolcadaki telaffuzu “*keberreg/keberig*” olup anlamı Türkçe

³ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 690.

⁴ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 690.

⁵ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 690.

⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 691.

⁷ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 687.

⁸ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2007, s. 367-368.

“gevrek” sıfatının içerdiği anlamlarla aynıdır. “zayıf”, “ince”, “çabuk kırılan”, “dayanıksız”, “ince”, “kırılgan”, “nazik” gibi anlamlara gelen bu kelimenin Moğolcada istinat ettiği fiil tabanı ise “*kebere-/kebire-*” olup söz konusu fiilin anlamı da yine Türkçe “gevre-” e uygun bir biçimde “yıpranmak”, “eskimek”, “kullanılmaz hale gelmek” olarak tarihî metinlerde yerini almıştır. Bu fiil Modern Moğolcada (MM) “*XEBPEX*” (*hevreh*) telaffuzu ile yaşamaktadır. Bu kelimeden “+da-/+de-” isimden fiil yapma ekiyle türetilen “*keberegde-*” (MM “*XEBPEГДЕХ*” *hevreghdeh*) eylemi de yine benzer bir mana ile “kırılabilir ve zayıf olmak”, “ince, nazik ve kırılgan olmak”, “gevremek” manalarını ihtiva ettiği görülmektedir.⁹ Buna ek olarak, yine Moğolcada “çiğnemek, geviş getirmek” anlamına gelen “*kebi-*” (MM “*XIBEX*” *hiveh*), eylemi, “kabuk, tahıl kabuğu, kepek” manasındaki “*kebeg*” (MM “*XEBEГ*” *heveg*)¹⁰ ismi ile “bölmek”, “parçalara ayırmak”, “kemirmek” ifadelerini anlamca karşılayan “*kebkerü-*”¹¹ fiilinin varlığı da, “gevre-” ve “gevrek” kelimelerinin her iki dilde izlediği tarihî seyri gözler önüne sermektedir.

Sevortyan’ın sözlüğünde (Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov) (ESTYa), “zayıf” ve “kırılgan” anlamlarını karşılayan ve “kevs-gevs-” fiilleriyle bağlantılı olduğu vurgulanan “*kevre/gevrek*”¹² kelimesinin etimolojisi hakkında malumat verilmiş, ayrıca bu kelimenin tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde sekiz farklı mana içerdiği belirtilmiştir:

“1. Ломкий (kırılgan), 2. Сухарь (peksimet), 3. Хрустящий (çıtır), 4. Слабый (zayıf), 6. Дряблый (gevşek), 7. Рыхлый (yumuşak, gevrek), Рассыпчатый (gevrek), 8. Мягкий (yumuşak), Нежный (nazik, çıtkırıldım), Тоикий (ince, zarif).¹³

ESTYa’da “gevrek” kelimesinin “gevre-” fiilinden geldiği ve bunun Osmanlı Türkçesinde dönüşlü çatılı “geveren-” ve faktitif çatılı “gevret-” fiilleriyle birlikte kullanıldığı aktarılmış ve “gevre-” in Dîvânu Lûgati’t-Türk’te (DLT) geçen “kevre-” (kevrä-)¹⁴ fiilinden geldiği vurgulanmıştır. Ardından, Ramstedt, Bang ve Németh’in tespitlerine yer verilmiş ve

⁹ Ferdinand Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2003, s. 700.

¹⁰ Ferdinand Lessing, a.g.e., s. 700.

¹¹ Ferdinand Lessing, a.g.e., s. 701.

¹² Yervant Sevortyan, *ESTYa (Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov) K-K*, Moskva, 1997, s. 17.

¹³ Yervant Sevortyan, *ESTYa (Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov) B-Г-Д*, Moskva, 1980, s. 7-8.

¹⁴ *DTS (Drevnyeturksiy Slovar’)* (*Eski Türkçenin Sözlüğü*), Leningrad, 1969, s. 304, Yervant Sevortyan, *ESTYa (Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov) B-Г-Д*, Moskva, 1980, s. 8.

özellikle Ramstedt’in “gevrek” sözünün Türkçe “kep-” (kurumak) kökü ile Moğolca “kebereg-” fiilini ve onlardan türeyen Osmanlı Türkçesindeki “gevrek (gävräk), Hakasça “kibrek (kibräk), Şorca “kebrek” (käbräk), Kazakça “küyrök” (küjrök) ile Moğolca “kebereg/kebreğ < *keberek” (kırılğan) kelimelerini karşılaştırarak onları eşitleyen düşünceleri aktarılmıştır.¹⁵ N. Poppe’ye göre “*keberek” sözünden gelen Moğolca “kebereg”, Ramstedt’in tahminine göre Türkçe “kep-” (kurumak) sözünden gelmiş olmalıdır ve Türkçede hem isimlerden hem de fiillerden fiil türeten “-ra-” ekinin eklenmesiyle oluşan “gevre-” (gev-re-) sözcüğünün temelini de oluşturmaktadır.¹⁶ İlâveten Türkçe, Kazakça, Kumukça, Tuvaca “*kep-*”, Tatarca “*kıp-*”, Çuvaşça “*tip-*” telaffuzları ile yaşayan ve “kurumak, solmak”, ayrıca yine Çuvaşçada “bayatlamak” anlamlarına gelen fiiller, isim kökü “*kep” ile bağlantılıdır ve ondan türeyen Türkçe “*kep-e-*” ve Kumukça “*keb-i-*” gibi fiiller, yine aynı anlamı taşıyan (kurumak) “gevre-” fiiliyle ilintilidir. İsim kökü “kep”, kendisini Türkiye Türkçesi ağızlarındaki “kurumak” manasına gelen “*gevel-*” (gev-el- < *keb-el- < *kep-el-) ve aynı zamanda yine “kurumak, kuru ve kırılğan olmak” anlamındaki *güver-* (< güv-er-) fiilinde de göstermektedir. Fiil kökü olan “kep-” ise “keb”, “kib” biçimleriyle “*kebrek*”, “*kibrek*” türemiş kelimelerinde müşahade edilmektedir.¹⁷ W. Bang, “gevre-” fiilini, “zayıflamak, yumuşak duruma gelmek” anlamına gelen “gevşe-” ile aynı kökten geldiği yönünde fikir beyan etmiştir.¹⁸ Gyula Németh ise yine Sevortyan’ın aktardığına göre “*gevre-~kevre-*” ve ondan türeyen “*gevrek~kevrek*” ile “*gemir~kemir-*” fiillerini doğrudan bağlantılı olarak saymıştır.¹⁹

Toparlayacak olursak, “gevre-” (< kevre-) fiili ile ondan türeyen “gevrek” (< kevrek) sıfat ve isminin, “*kev-*” fiilinden geldiği ve onun da farazi “**kēb-*” eylem kökü ile ilintili olabileceği yönünde bilim insanlarının çoğunluğu arasında bir fikir birliği mevcuttur diyebiliriz. Gerçekten de, Klasik Moğolcada “çiğnemek, geviş getirmek” anlamına gelen “*kebi-*” ile Eski ve Orta Türkçede aynı anlamda kullanılan “*kev-*” ve onun edilen çatılı hali “*kevil-*” fiilinin (zayıflamak, kırılğan hale gelmek manasındadır) mevcut olması dikkat çekicidir. İlâveten Clauson’un, Kâşgarlı’dan verdiği örnekte görüldüğü gibi, Türkçe “*kebi-*” eyleminin “kurumak” anlamını içermesi, günümüz Türkçesinde zayıf ve ince yapıli insanlar için kullanılan “kuru”, “çitkırıldım” gibi tabirler de kelimenin kökü olan “gev-” fiilinin

¹⁵ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 8.

¹⁶ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 8.

¹⁷ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 8.

¹⁸ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9.

¹⁹ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9.

izlediği seyri “**kēb-* > *kev-* > *gev-*” olarak yorumlamamıza imkân vermektedir.

Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde “gevrek” Kelimesi ve Anlamları

Modern Türkiye Türkçesinde gerek “gevre-” fiilinin gerekse ondan türeyen “gevrek” sıfatı ve isminin anlamları şöyledir:

Gevremek: “1. Kolay kırılır duruma gelmek. 2. (Ekin için) olgunlaşmak.”²⁰

“Çok kuruyup gevrek duruma gelmek.”²¹

“1. İncelmek, kurumak. 2. Olgunlaşmak (Ekin hakkında). 3. Ölmek, gebermek.”²²

“Gevremek.”²³

“1. Kolay kırılır, dağılır duruma gelmek; çok kurumak. 2. Soğuk, sıcak, açlık, susuzluk gibi olumsuz durumdan çok etkilenmek. 3. (Ekin için) aşırı olgunlaşmak, sararmak. 4. Ateşte veya güneşte yanmak.”²⁴

Gevrek: “1. Kolayca kırılıp ufalanan. 2. Ağzın içinde kolayca parçalanıp dağılacak biçimde hazırlanmış bir çörek türü. 3. Şen, neşeli (gülüş).”²⁵

“1. Kolay kırılıp ufalanan. 2. (Ses ve kahkaha için) Canlı, şen, şakrak. 3. Kıtır kıtır yenen bir çeşit kuru çörek.”²⁶

“1. Kuru olan ve kolayca parçalanan (şey). 2. Kurutulmuş ekmek, galeta (bkz. “akık”).”²⁷

“Gevrek. Simit ya da bir tür ekmek.”²⁸

“1. Esnekliği olmadığı için çabuk kırılıp dağılan. 2. (Gülüş için) kesik kesik, neşeli ve kıvrak. 3. Bu şekilde ses çıkararak. 4. Mayalı hamurdan

²⁰ TrS (Türkçe Sözlük), Ankara 1998, s. 938.

²¹ İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lugatı-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2007, s. 387.

²² Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Üçüncü Cilt: F-J* İstanbul 2016, s. 209.

²³ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2007, s. 368.

²⁴ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük Cilt 2*, İstanbul 2017, s. 2144.

²⁵ TrS (Türkçe Sözlük), Ankara 1998, s. 938.

²⁶ İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lugatı-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2007, s. 387.

²⁷ Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Üçüncü Cilt: F-J* İstanbul 2016, s. 209.

²⁸ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2007, s. 368.

hazırlanarak fırında pişirilen oldukça kuru ve uzun süre saklanabilen bir tür peksimet. 5. Simit. Gevrek ekmek: Yufka ekmeği.”²⁹

Tarihî Türk Lehçelerinde “Gevrek” Kelimesi

“*gevre-*” (< kevre) fiili ve ondan türeyen “*gevrek*” sıfat ve ismi, Eski Türkçe metinlerden Orhon ve Yenisey yazıtlarında yer almamaktadır. İlk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkan ve “kırılgan”, “zayıflık, zayıflık hali” anlamlarını kapsayan “kevre”³⁰, söz konusu lehçede “*kev-*” (“zayıflatmak”³¹ “gevelemek, (ağızda) çiğnemek”³²), “*kevil-*” (“(güç) azalmak, zayıflamak, zayıf düşmek”³³, “zayıflatılmak”³⁴) ve “*kevşen-*” (“kendini zayıf göstermek, zayıf olarak görülmek”, “gevşemek, yumuşamak”)³⁵ fiilleri ile ilintilidir. Karahanlı Türkçesinde, Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lûgati’t-Türk’ünde, çift dudak v’si (w) ile hem *kewre-* fiili ve *kewrek* sıfat ve ismi, hem de onun kökü olan *kew-* (< kēb-) fiilinden türeyen sözcükler örnekleriyle yer almıştır. Bu kelimeler şöyledir:

kew-: “nesneyi ağızda çiğnemek fakat yutmamak; ayrıca lafi gevelemek”). *Er sözüg kewdi.* (Adam sözü ağızda geveledi).³⁶ *Tançunu kewdi.* (Lokmayı çiğnedi ama yutmadı).³⁷

kewel: “(At için) rahvan ve soylu.”³⁸. Buradaki rahvan ile “gevşek” anlamındaki “rahat” ın anlam yakınlığı önemlidir.

²⁹ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük Cilt 2*, İstanbul 2017, s. 2144.

³⁰ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch) Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*, Göttingen, 2021, s. 360.

³¹ Jens Wilkens, a.g.e., s. 359.

³² Jens Wilkens, a.g.e., s. 360, Ümit Özgür Demirci, “Eski Türkçede Fiiller”, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 82.

³³ Jens Wilkens, a.g.e., s. 359, Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 689, Ümit Özgür Demirci, a.g.e., s. 350.

³⁴ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çeviren: Mehmet Akalın, Ankara 2003, s. 279, Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 108.

³⁵ Jens Wilkens, a.g.e., s. 360, Ümit Özgür Demirci, a.g.e., s. 390.

³⁶ *DTS (Drevnetyurksiy Slovar’) (Eski Türkçenin Sözlüğü)*, Leningrad 1969, s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lûgati’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara 2020, s. 238, Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it Türk Kâşgarlı Mahmud*, Ankara 2013, cilt: 2, s.16, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lûgati’t-Türk Türk Dilinin İlk Sözlüğü*, İstanbul 2025, s. 236.

³⁷ *DTS*, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 238, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 2, s. 16, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 236.

³⁸ Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 180.

kewgin: **kewgin aş:** “Doyurucu olmayan yemek.”³⁹. “Sağlığa zararlı yemek.”⁴⁰

kewil-: “gücü zayıflamak”. *Er küçi kewildi.* (Adamın gücü zayıfladı, gevşedi).⁴¹

kewre-: “gücü azalmak, zayıflamak, gevşemek.”. *Anın küçi kewredi.* (Onun gücü zayıfladı).⁴²

kewret-: “gücünü azaltmak, gevşetmek, zayıflatmak”). *Ol anıg küçin kewretti.* (O, onun gücünü zayıflattı).⁴³

kewrek: **kewrek neng:** “Kene otu misali, ağaçların gevrek ve yumuşak olanları.”⁴⁴

kewrik: “çakırdiken”⁴⁵, “gürgen ağacı”⁴⁶

kewşe-: 1. “geviş getirmek”, 2. “yumuşamak, gevşemek”.

“*Tewe ot kewşedi.* (Deve yemle geviş getirdi).⁴⁷ *Qurç neng kewşedi.* (Sert şey gevşedi, yumuşadı).”⁴⁸

³⁹ DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 192, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 1, s. 443.

⁴⁰ Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 198.

⁴¹ DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 272, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 2, s.137, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 269.

⁴² DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 468, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 3, s.41, 282, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 429.

⁴³ DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 337, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 2, s.334, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 327.

⁴⁴ DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 241, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 1, s.479, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 213.

⁴⁵ Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 209, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 213.

⁴⁶ Besim Atalay, a.g.e., cilt: 1, s.479.

⁴⁷ DTS, a.g.e., s. 305, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 469, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 3, s. 287, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 431.

⁴⁸ DTS, a.g.e., s. 304, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 3, s. 287, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 431.

kewşek: **kewşek etmek:** “Güzel mayalanmış, iyi pişmiş ve şişmanlatıcı, besleyici ekmek.”⁴⁹ **kewşek neng:** “Yumuşak ve gevşek olan herhangi bir şey, örneğin ince bir giysi”⁵⁰.

kewşen-: “Deve [veya başka bir hayvanın] geviş getirmesi”. *Tewe kewşendi.* (Deve geviş getirdi).⁵¹

kewşeş-: “Develerin birbirini görerek, karşılıklı geviş getirmesi”. *“Tewe ot kewşeşdi.* (Develer birbirlerine bakarak geviş getirdi).”⁵²

kewşet-: 1. “yumuşatmak”, 2. “geviş getirtmek”. *“Ol qatig nengni kewşetti.* (O, sert şeyi gevşetti). *Ol tewesin kewşetti.* (O, devesine geviş getirtti).”⁵³

kewtür-: “Birinin gücünü zayıflatmak için bir başkasını görevlendirmek”. *“Ol anıg küçin kewtürdi.* (O, birisini, onun gücünü zayıflatmak amacıyla görevlendirdi).”⁵⁴

Kıpçak Türkçesinde, “Kitâbu’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk” (Kİ) eserinde “Gevrek” kelimesi “*kevrük*” telaffuzu ile yer almaktadır ve bu kelime sıfat görevinde ve yaygın anlam olan “kırılgan, kolay ufalabilir, parçalanabilir” anlamını içermektedir. Bununla birlikte, yine Kıpçak Türkçesi metinlerinden “Kitâbu Bulgatü’l-Müştâk Fî Lügati’t-Türk ve’l-Kıfçak” (BM) eserinde bir “*kevre*k” kelimesine rastlanmaktadır ki eserdeki anlamı “deniz gevreği” dir. Ayrıca “*kevşe-*” fiili, Kitâbu’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk’da (Kİ) tıpkı DLT’de olduğu gibi “geviş getirmek” manasını muhafaza etmiştir. “*kevşe-*” den türetilen “*kevşen-*” fiilinin de yine aynı anlamla (geviş getirmek) bir diğer Memlûk Kıpçak Türkçesi eseri olan “Et-Tuhfetü’z-Zekıyye Fî’l-Lûgati’t-Türkiyye” (TZ) de yer aldığını belirtmekte fayda vardır.⁵⁵ “İhtiyarlamak” manasına gelen “*kevül-*” fiili

⁴⁹ Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divânı Lügati’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara 2020, s. 469, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 431.

⁵⁰ DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 241, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 3, s. 287, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 213.

⁵¹ DTS, a.g.e., s. 304, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 307, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 2, s. 252, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 302.

⁵² DTS, a.g.e., s. 305, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 342, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 2, s. 351, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 332.

⁵³ DTS, a.g.e., s. 305, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 338, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 328.

⁵⁴ DTS, a.g.e., s. 305, Ahmet Bican Ercilasun/Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 289, Besim Atalay, a.g.e., cilt: 2, s. 338, Mustafa Kaçalın/Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 285.

⁵⁵ Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 142.

de yine güçsüzleşmeyi, zayıflamayı, maddeten kırılğan bir yapıya sahip olmayı ifade etmekte olup “Kitâbu’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk” (Kİ) eserinde kendine yer bulmuştur.⁵⁶ Bütün bunların haricinde, BM, Kİ ve TZ’de “saman” anlamına gelen bir “*kevük*”⁵⁷ sözcüğüne rastlanmaktadır ki bu da, geviş getiren hayvanların ağızlarında rahatlıkla çiğneyip sindirebileceği bir yiyecek olarak yine “kev-” (çiğnemek, geviş getirmek) fiilinden türetilmiş bir isimdir. Yine Kİ’de geçen ve bir ağaç türü olarak nitelendirilen “*kevül*”⁵⁸ ün de aynı kökten türediği açıktır.

Yukarıda da etraflıca belirtildiği üzere “*gevrek*” kelimesi, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinden itibaren izini sürebildiğimiz “kevre-” fiilinden türetilen “kevrek” sıfat ve isminin Batı (Oğuz) Türkçesindeki karşılığıdır. Anadolu sahasına ait metinlerde XVII. yüzyıl öncesinde “gev-” ve “gevşe-”⁵⁹ mevcut olmakla birlikte “gevrek” kelimesine rastlanmamıştır. Batı Türkçesinde “gevrek” kelimesinin geçtiği bilinen ilk tarihî metinlerden birisi Evliya Çelebinin Seyahatnamesi olmuştur. Seyahatnamede “gevrek” kelimesi, tıpkı günümüzde İzmir ağzında olduğu gibi “simit” anlamında verilmiştir. Evliya Çelebi, “gevrek” i Manisa yöresine ait “halka biçimi, peksimet gibi sert pişirilmiş bir çeşit simit”⁶⁰ olarak ifade etmiştir. Seyahatnamede verilen bu bilgi, İzmir ve Manisa illerinde “gevrek” in uzun asırlar boyu “simit” i karşıladığı gerçeğini ortaya koyan en sağlam kanıtlardan biri önümüzde durmaktadır.

XVII. yüzyılda İstanbul’da yaşamış olan Lehistan’ın (Polonya) Osmanlı nezdindeki temsilcisi Meninski’nin sözlüğü “Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae” adlı eserde Arap ve Latin harfleriyle *كورك* (*gewrek*) olarak verilen kelimenin Latince karşılığı “fragilis” ve “friabilis” olarak verilmiş olup bunlar kelimenin birinci anlamı olan “kırılğan” ve “ufalanabilir” sıfatlarını temsil etmektedir.⁶¹ Buna ilave olarak Meninski, Fransızca “craquelin”⁶² tabirini de bahse konu olan sözcüğün karşılıklarından biri olarak vermiştir. Craquelin’in Fransız

⁵⁶ Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaathı, a.g.e., Ankara 2003, s. 142.

⁵⁷ Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaathı, a.g.e., Ankara 2003, s. 142.

⁵⁸ Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaathı, a.g.e., Ankara 2003, s. 142.

⁵⁹ TS (Tarama Sözlüğü), Cilt: 3, Ankara 1996, s. 1677.

⁶⁰ Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Katkılarıyla İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37. İstanbul 2004, s. 136.

⁶¹ Meninski, F.M. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Viennae, Austriae 1680, s. 4063.

⁶² Meninski, F.M. a.g.e., Austriae 1680, s. 4063.

tatlılarının yapımında kullanılan ve tereyağı, şeker ve unun yoğurulup soğutulmasıyla elde edilen kıtır ve ince bir hamur olduğu bilinmektedir.

Şemseddin Sami'nin Kamûs-ı Türkî adlı sözlüğü de “gevrek” kelimesinin anlamlarını vermiş olup bu anlamların ikisi sıfat, biri ise isimdir. İsim olarak verilen karşılığın ise, “simit de dâhil olmak üzere ağızda çabuk dağılan, ufalanan hamur işlerinin genel adı olduğu da açıkça belirtilmiştir:

“Gevrek: 1. Kuru olup kırılmakta veya ısırılmakta kıtır kıtır eden, çabuk kırılan, ezilmeyip ve uzanmayıp kırılan: *Gevrek çörek, simit, gevrek et.* 2. Gevrek şeylerin kırılması sesine benzer bir ses çıkaran: *Gevrek bir gülmesi vardır.* Bu suretle kırılarak veya böyle bir ses çıkararak: kuzu gevrek gevrek yaprak yiyordu; *Gevrek gevrek gülüyor.* Kıtır kıtır yenen kuru simit veya çörek, galeta, peksimet: *Çay ile bir iki gevrek yedim.*”⁶³

Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Türkiye Türkçesinin Ağızlarında “Gevrek”

“gevrek” kelimesinin Çağdaş Türk yazı dillerinde, farklı telaffuzlarıyla aslî anlamı olan “kırılğan”, “kuru”, “zayıf” gibi sıfatları karşıladığı, mecazen de yumuşak huylu ve kırılğan, hassas ruhlu kimseleri nitelediği anlaşılmaktadır. Söz konusu kelimenin bazı lehçelerde birtakım ağaç ve bitki adlarının içinde yer aldığı, ancak “simit” ve benzeri herhangi bir hamur işini karşılamadığı görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde “*kövrək*”, bazen de “*kövrək*” telaffuzu ile müşahade ettiğimiz sözcük, köken itibarıyla “*kövrə-*” (bir şeyi yapacak gücü ve kudreti olmamak) fiilinden gelip anlamları şöyledir:

“1. çabuk ufalanan, çabuk dağılan, çabuk kırılan, 2. Zayıf, titrek, nazik, yumuşak, hüzünlü, ağlamaklı, 3. Çabuk etkilenen, hisli, yufka yürekli, yumuşak huylu).”⁶⁴

Lehçede aynı kökten türeyen “*kövrəl-*”, “*kövrəlt-*”, “*kövrəklən-*”, “*kövrəkləş-*” fiilleri ile “*kövrəklik*” isimleri mevcuttur. Ayrıca “*kövrək mürdəşər*” (yabani akdiken, erkek akdiken, siyah kızılagaç) “*kövrək söyüd*” (gevrek söğüt) “*kövrəkə/kövrəkə/gövrəkə*” (kıkırdak otu) ve “*kövrək murdarça*” (hünnap, çiğde)⁶⁵ gibi bitki ve ağaç adlarının varlığı oldukça dikkat çekicidir.

Gagavuz Türkçesinde “*gevrek*” kelimesi, Türkiye Türkçesindeki telaffuzla aynı olacak biçimde ve sıfat görevinde kullanılmaktadır.

⁶³ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 1999, s. 1195.

⁶⁴ ADİL (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti), III. Cild (K-R), Bakı 1983, s. 100, Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, 1. Cilt: A-K, Ankara 2018, s. 1866.

⁶⁵ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, 1. Cilt: A-K, Ankara 2018, s. 1866-1867.

Kelimenin Gagavuzcadaki birinci manası “kırılğan”, ikinci manası ise “kurumuş, kuru” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki “gevrek gevrek gülmek” deyimini bu lehçemizde de “*gevrek gevrek gülmää*” söyleyişiyle yaşamaktadır.⁶⁶ Kelimenin kökü olan fiil “*gevremää*” fiili “kurumak, kuru olmak” ve “kıtır kıtır olmak” manasına gelip bu fiilden türeyen faktitif çatılı “*gevretmää*” ise “kurutmak” demektir.⁶⁷

Özbek Türkçesinde “*kuvrak (күврак)*” olarak telaffuz edilen kelime “çiğnendiğinde kıtır kıtır olan salatalık, kelek kavun vs hakkında kullanılan ifade” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

Kazak Türkçesinde “*kevrek (кейрек)*” isminin anlamı “kurumuş” olarak dikkat çekmektedir.⁶⁹ Bununla birlikte “halsiz, cesaretsiz, çekingen, yumuşak huylu” insanları ifade eden *küyrek (күйрек)* ismi dikkat çekmektedir ki bu da “*küyre- (күйре-)*” fiilinden gelmektedir, bizim “zayıflamak, güçsüz olmak, kırılmak” anlamındaki “gevre-” in esas karşılığı da bu fiildir ve anlamı da “yıkılmak, kırılmak, bozulmak” olmaktadır⁷⁰. Kazak Türkçesinde “*küyre-*” fiilinden türeyen “*küyrel- (күйрел-)*” (yıkılmak, kırılmak), “*küyres- (күйрес-)*” (yıkılma, kırılma işlerine ortak olmak), “*küyret- (күйрет-)*” (yıkmaq, kırmak), “*küyretil- (күйретіл-)*” (yıkılmış, kırılmış olmak) fiilleri ile “küyrek” isminden türetilen “*küyreklik (күйректік)*” (halsizlik, cesaretsizlik, boşluk) isminin varlığı, Kazak Türkçesinin yazı dilinde “gevre-” ve “gevrek” in ne denli işlek olduğunu gözler önüne sermektedir.

Hakas Türkçesinde “*kibrek (күбрек)*”, Şor Türkçesinde “*kebrek (кебрек)*” olarak geçen sıfatın anlamı da tıpkı diğer lehçelerdekine benzer biçimde “gevrek, kırılğan, kolay kırılır” olmaktadır.⁷¹ Bu durum, daha önceki satırlarda da bahsedildiği üzere, “gevre-” fiilinin kökeninde yer aldığı “gev-” fiilinin en eski biçimi olduğu varsayılan “*keb-” (Ramstedt’e

⁶⁶ G. A. Gaydarci, E. K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan, *Gagauzça-Rusça-Moldovanca Laflık (Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar’)*, Moskva 1973, s. 106.

⁶⁷ G. A. Gaydarci, E. K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan, a.g.e., s. 107.

⁶⁸ ÖDİL (Özbek Tilining İzohli Luğatı), I. Cilt, Moskva 1981, s. 402.

⁶⁹ Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1984, s. 133.

⁷⁰ Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, a.g.e., s. 144, Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 255.

⁷¹ Emine Gürsoy-Naskali, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara 2007, s. 247, Yervant Sevortyan, *ESTYA (Etimologičeskij Slovar’ Tyurkskih Yazıkov) B-Γ-Д*, Moskva, 1980, s. 8.

göre < kep-) fiilini tekrar hatırlatmakta olup, söz konusu biçimler (kibrek ve kebrek) bu hususta birer örnek olarak ESTYa’da belirtilmiştir⁷².

Yukarıda sunduğumuz edebî dillere ait örneklerin yanı sıra Tatar Türkçesinin ağızlarında *köyräk* (көүрәк), *küyräk* (күүрәк), *küiräk* (күйрәк), *köirök* (көйрөк), *köyörök* (көйөрөк) söyleyişleriyle yaşayan kelime, Kırgız Türkçesi ağızlarında da *küirök* (күйрөк)⁷³ biçiminde söylenmektedir. Ayrıca Kırgız Türkçesi yazı dilinde “*küyrök*” sözcüğünün “dağlarda biten bir meyve ağacı yahut çilek çalısı”⁷⁴ manasında olduğunu da belirtmek gerekir ki, Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen ve “saman” anlamına gelen “kevük”, bir tür ağaç olan “kevül” ile anlam yakınlığı göze çarpmaktadır.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında “gevrek” kelimesinin ihtiva ettiği anlamlar aşağıdaki gibidir:

Gevrek:

1. Simit. (İzmir).⁷⁵
2. Elli, elli beş santimetre boyundaki tütün fidanları. (Tokat).
3. Kendirin dış kabuğu ve çarpıldıktan sonra içinde kalan ufak parçaları. (Tokat).
4. Ceviz büyüklüğünde dikenli meyvesi olan bir çeşit kamış. (Tangal, Sinop).
5. Mısır ya da buğday ununun kaymakla yoğrulmasıyla yapılan bir çeşit ekmek. (Yavuz, Şavşat, Artvin).⁷⁶
6. Kaz etiyle yapılan bir çeşit yemek. (İskeçe-Yunanistan).⁷⁷

Gevrek Ekmek: Yufka ekmeği. (İskilip, Çorum).⁷⁸

Yukarıda verilen örneklerden görüldüğü üzere, “gevrek” kelimesi, ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ilkin sıfat görevinde olup “kırılgan”, “zayıf”, “kolay ufalanan”, “ince”, “nazik” gibi

⁷² Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 8.

⁷³ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 7.

⁷⁴ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü Cilt: 2 (K-Z)*, Ankara 1998, s. 545.

⁷⁵ Aylin Çakır, “İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçesi Ağızları (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)”, Doktora Tezi, İzmir 2018, s. 140, 313, 314, 435.

⁷⁶ *Derleme Sözlüğü (DS) Cilt VI*, Ankara 1993, s. 2014.

⁷⁷ Adıye Şimşek, *İskeçe İli Ağızları*, Ankara 2020, s. 310; Muharrem Özden, Levent Doğan, Fatma Sibel Bayraktar, *Trakya Ağızları Sözlüğü Cilt I*, Edirne 2018, s. 477.

⁷⁸ *Derleme Sözlüğü (DS) Cilt VI*, Ankara 1993, s. 2014.

anlamları ihtiva eden bir durumdayken, Anadolu ve Rumeli ağızlarında ya bir ot cinsi, ya bir çeşit ekmek ya da bir yemeği tanımlayan bir isim konumundadır. “gevrek” in bir bitki, ot parçası veya çıtır bir hamur işinin adı olması, Karahanlı Türkçesinden itibaren gözlemllediğimiz bir durumdur. İlk örneklerine DLT’de rastladığımız “gevrek” (< *kevre*k), kene otu gibi yumuşak ve esnek bitkilerin adı olmuş, “kev-” fiiline “-gın/-gin” sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle türetilen “*kevgin*” (kevgin aş), keza “gevşe-” (<kevşe-) eyleminden türeyen *kevşek etmek* de “yumuşak”, “nazık” ve “ince” bir yiyeceği temsil eden isimler olarak karşımıza çıkmıştır. Yine hatırlanacağı üzere Kıpçak Türkçesi metinlerindeki “*kevre*k”, “*kevük*” ve “*kevül*” ile Modern Azerbaycan Türkçesinde genellikle yabancı otları ve ağaçları tarif eden “*gövrək*” de Türk tarihinde “kev-”, “kevşe-” ve elbette “kevre-” fiillerinden türetilen sıfatların “kolay kırılan, parçalanabilen, zayıf” bitki ve yiyeceklerin de adı olduğunu bize anlatmaktadır. Bu gelenek yukarıda verilen Türkiye Türkçesi ağızlarına ait örneklerle de desteklenmektedir. Örnekler arasında bilhassa hamur işleri ve onların içinden de “simit” dikkatimizi çeken hususlar arasındadır. Zira Artvin Şavşat yöresinde mısır ya da buğday ununun kaymakla yoğurulmasıyla elde edilen ekmek ile üstünde defalarca durduğumuz, Kâşgarlı’da geçen güzel mayalanmış ve iyi pişmiş “kevşek etmek” arasında bir yakınlık olduğu göze çarpmaktadır. “kevşek” ile “kevre” in ve doğal olarak “kevşe-” ile “kevre-” semantik birliğinden daha fazla söz etmeye lüzum yoktur. “etmek” isminin ise Türkçedeki “ekmek” in eski adı olduğu da malumdur. Yine “gevrek” in Osmanlı kültüründe kolayca ağızda dağılan, kuru ve çıtır hamur işlerinden birçoğunu (galeta, simit, çörek, peksimet vs) tarif ettiğinden de yukarıda (Evliya Çelebi, Meninski, Ş. Sami) bahsedilmişti. Nitekim bugün “gevrek” dendiği zaman, Anadolu’da ve Balkanlarda rastlanan hamur işlerinin farklı biçimlerde olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Konya gevreği dendiği zaman susamlı ya da susamsız bir “galeta”, Selanik gevreği dendiği takdirde de bir nevi “peksimet” gözümüzün önünde canlanmaktadır. İzmir yöresinde ise herkesin bildiği üzere “simit” akla gelmektedir. Burada sırası gelmişken, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde simide Manisa yöresinde “gevrek” dendiğini hatırlatmakta fayda vardır, zira bu satırların yazarının vurgulamak istediği hususlardan biri de Ege Bölgesinden Balkanlara gerçekleşen göç ve iskân sayesinde “gevrek” in simit anlamıyla günümüzde Balkanlarda yaşamasıdır.

“Simit” Kelimesinin Etimolojisi

Türkiye Türkçesi yazı dilinde, Türk yemek kültürünün vazgeçilmez lezzetlerinden biri olan «simit» kelimesinin birden fazla anlamı karşıladığı bilinmektedir. “Denizde can kurtarmaya yarayan çember şeklindeki araç,

can simidi”, otomobillerin direksiyonları için kullanılan “simit” ya da “direksiyon simidi”, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ince bulgur için kullanılan “simit” ve o bulgurla etin birlikte kızartılmasıyla yapılan “simit kebabı”, “Mevlevilerin sikke üzerine destar altlığı olarak sardıkları bez”, “bazı satıcıların başları üzerine koyup üstüne tabla oturttukları içi pamuk dolu bez ya da pamuk halka” bunlardan bazılarıdır. Ancak bunlar haricinde «simit» dendiği zaman Türk halkının aklına ilk gelen, yiyecek olan simittir:

“Halka şekline getirilen beyaz un hamurunun fırında çıtır hâle gelinceye kadar pişirilmesiyle elde edilen susamlı veya susamsız yiyecek”.⁷⁹

“Simit” adı, köken itibarıyla Yunanca olup bu sözcük Arapçaya ve ardından Türkçeye geçmiştir. Simit, hem Yunanca hem de Arapçada «irmik» anlamında kullanılmıştır.⁸⁰ Modern Yunancada simit tercih edilen kelime ise “Kuluri” dir.⁸¹

Yun. *simigdalı* > Ar. *semīd*.

Türkiye Türkçesi ağızlarında “simit” kelimesi için “gevrek” tabirini tercih eden yöre, İzmir ili olmuştur. İzmir ili ağızlarında “gevrek” kelimesi bir özel ad olarak, diğer illerden farklı olarak “simit” adının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Türk Dünyasında “Simit” Anlamında Kullanılan Kelimeler

Modern Türk yazı dillerinde “gevrek” kelimesinin “simit” anlamında kullanılmadığını yukarıda görmüştük. Buna ilave olarak, “simit” kelimesi Türkiye Türkçesi haricinde yalnızca Kırım Tatar ve Kırgız lehçelerinde var olup, diğer Türk lehçelerinde bu kelime mevcut değildir. Çağdaş Türk lehçelerinde anlamca “simit” kelimesini karşılayan kelimeler şu şekildedir:

Azerbaycan Türkçesi: *bublik, qoğal*.⁸²

Türkmen Türkçesi: *Halka görnüşli kōke*⁸³

Özbek Türkçesi: *kulcha (non)*⁸⁴

⁷⁹ İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lugatı-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2007, s. 955.

⁸⁰ Ayverdi, Topaloğlu, a.g.e., s. 955.

⁸¹ Azmi Aksoy, *Yunanca-Türkçe Türkçe-Yunanca Sözlük*, Alfa Yayınları, İstanbul 2003, s. 611.

⁸² *KLTS*, Ankara 1991, s. 783.

⁸³ *KLTS*, a.g.e., s. 783.

⁸⁴ *KLTS*, a.g.e., s. 783, Berdak Yusuf, Mehmet Mahur Tulum, *Sözlük (Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi/Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 367, *ÖDİL (Özbek Tilining İzohli Luğati)*, 1981, s. 404.

Kazak Türkçesi: *toqaş*⁸⁵

Kırgız Türkçesi: *simit, tögörök nan*⁸⁶, *kalaç*⁸⁷, *tokoç*⁸⁸

Tatar Türkçesi: *klindir, baranka, rogalik*⁸⁹, *bublik, kelinder*⁹⁰

Başkurt Türkçesi: *kirändil, baranka, rogalik*⁹¹

Uygur Türkçesi: *töngä nan, bublik*⁹²

Karakalpak Türkçesi: *bublik, bilezik nan*⁹³

Kumuk Türkçesi: *minav/minaw*⁹⁴

Karaçay-Balkar Türkçesi: *qalaşçıq*⁹⁵

Gagavuz Türkçesinde: *kolaç*⁹⁶

Kırım Tatar Türkçesinde: *simit*⁹⁷, *qalaç*⁹⁸

Balkan Dillerinde “Gevrek” Kelimesi

Türkçeden Balkanlarda konuşulan lisanlara geçen “gevrek” kelimesi, bu dillerde benzer ve farklı telaffuzlarla ve çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. İlaveten bu sözcüğün Rusça ve Ermeniceye de geçtiğini belirtmek gerekmektedir. Bu dillerin bazılarında (Bulgarca, Romence, Sırpça, Makedonca, Arnavutça, Yunanca, Ermenice) kimi zaman edebî dilde, kimi zaman ise ağızlarda “gevrek” in tıpkı İzmir yöresinde rastladığımız gibi,

⁸⁵ *KLTS*, a.g.e., s. 783; Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 540.

⁸⁶ *KLTS*, a.g.e., s. 782.

⁸⁷ a.g.e., s. 387. “beyaz ekmek, somun” manasında.

⁸⁸ a.g.e., s. 35. “ekmek, pide, bazlama, mayalı ekmek vs” manasında.

⁸⁹ *KLTS*, a.g.e., s. 783.

⁹⁰ *Rusça-Tatarça Sözlük (Russko-Tatarskiy Slovar')*, Moskva, 1997, s. 49.

⁹¹ *KLTS*, a.g.e., s. 782.

⁹² *KLTS*, a.g.e., s. 783.

⁹³ *Rusça-Qaraqalpaqça Sözlük (Russko-Karakalpakskiy Slovar')*, Moskva, 1967, s. 67.

⁹⁴ a.g.e., s. 63, Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 200.

⁹⁵ *Orus-Qaraçay-Malqar Sözlük (Russko-Karaçaevo-Balkarskiy Slovar')*, Moskva 1965, s. 51.

⁹⁶ G. A. Gaydarci, E. K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan, *Gagauzça-Rusça-Moldovanca Laftık (Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar')*, Moskva 1973, s. 276.

⁹⁷ S. M. Useinov, *Qırımtatarca-Rusça Luğat (Russko-Krımşkotatarskiy Slovar')*, Simferopol' 2007, s. 22.

⁹⁸ Refik Muzafarov, Nüzhet Muzafarov, *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*, Ankara 2018, s. 181.

«simit» anlamına geldiği görülmektedir. Bununla birlikte, Rusça *kovriga*, Bulgarca *kovrig* ile Macarca *körő* sözcüğü “simit” anlamına gelmemektedir. Her üç kelime, kanaatimizce Kıpçak Türkçesinden bu dillere (Rusça, Bulgarca ve Macarca) geçen bir alıntı olmalıdır. Nitekim bu sözcükler Kıpçak Türkçesi ve lehçeleri gibi söz başı ince “k” fonemimi korumaktadır. Romence *kovrig* ise Rusça ve Bulgarcadaki biçimlerle (Rus. *kovriga*, Bul. *kovrig*) aynı kökten gelmekle birlikte doğrudan “simit” anlamını kazanmıştır. Kelime başında “g” konsonantı olan varyantlar ise Oğuz kaynaklı (Osmanlı Türkçesi) olmalıdır. Aşağıda “gevrek” kelimesinin farklı telaffuzlarla geçtiği komşu dillerde sahip olduğu anlamlarla birlikte, bu dillerde “simit” anlamına gelen sözcükler de sunulmuştur:

Rusça: *kovriga*⁹⁹: “gevrek; ekmek dilimi, somun”,¹⁰⁰ “büyük somun”¹⁰¹. Edebî dilde “simit” anlamına gelen kelime: *bublik*.¹⁰²

Ermenice: *gevrek, gevrecik, gövrek*: “kırılgan, kolay ufalanan; simit”.¹⁰³

Macarca: *körő*¹⁰⁴: “gevrek, gevremiş; kolay kırılan gevrek deri; kurutulmuş etli meyve, kurut”.¹⁰⁵ Edebî dilde “simit” anlamına gelen kelime: *szezámegos perec*.¹⁰⁶

Romence: *covrig*: (okunuşu “kovrig”) “simit”, *covrigar*: “simitçi”.¹⁰⁷

⁹⁹ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9.

¹⁰⁰ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320.

¹⁰¹ V. G. Şçerbinin, *Russko-Turetskiy Slovar' (Rusça-Türkçe Sözlük)*, Moskva 1989, s. 205.

¹⁰² Roza Rizovna Yusipova, *Yeni Türkçe-Rusça Sözlük*, Multilingual, İstanbul 2006, s. 521.

¹⁰³ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, R. A. Açaryan, *L'Influence de la Langue Turque sur L'Arménien et Les Mots Empruntés au Turc Dans L'Arménien Vulgaire de Constantinople Comparés Avec Ceux de Van, de Karabagh et de Nor-Nakhitchévan*, Moskva 1902, s. 200, 202.

¹⁰⁴ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9.

¹⁰⁵ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Zoltán Gombocz, *Honfoglaláselötti Török Jövevényiszavaink*, Budapest 1908, s. 69.

¹⁰⁶ Gün Benderli, Yılmaz Gülen, Zsuzsa Kakuk, Edit Tasnádi, *Türkçe-Macarca Sözlük/Török-Magyar Szótár*, Budapest 2013, s. 453.

¹⁰⁷ Günay Karaağaç, a.g.e., 320.

Bulgarca: *kovrig*: “küçük pasta”, *gevrek*¹⁰⁸: “gevrek, simit, susamlı halka”, *gevrekçi*, *gevrekçiya*¹⁰⁹: “gevrekçi, simitçi”, *gevreğisam*: “gevremek, kuruyup ve kızartılıp sertleşmek”¹¹⁰.

Sırpça: *đāvřk*¹¹¹, *đevrek*¹¹²: (okunuşu “cevrek”) “gevrek”¹¹³, “bir çeşit yuvarlak simit”, *đevrekčija*: (okunuşu: “cevrekçiya”) “gevrek yapıp satan kimse, gevrekçi”¹¹⁴.

Arnavutça: *gjevrek*: “kırılgan, ince ve kuru; simit, gevrek”¹¹⁵. Edebî dilde “simit” anlamına gelen kelime: *simitë*¹¹⁶.

Makedonca: *gevrek*: “gevrek; simit”¹¹⁷.

Yunanca: *ğkevrékikos*: (okunuşu “gevrékikos”) “kolay kırılan, nazık”, *ğkevréki*¹¹⁸: (okunuşu “gevréki”), *ğkevrék*: (okunuşu “gevrek”) “simit”¹¹⁹. Edebî dilde: *kuluri*¹²⁰.

Sonuç

Türkçe özellikle son bin yıl içerisinde dinî, siyasî ve ticarî ilişkilerinin olduğu farklı kavimlerin dilinden kelimeler almış ve onlara kelimeler vermiştir. Bu ödünçlemeler ile hem Türk dili, hem de temasta bulunan lisanın kelime hazinesi genişlemiş ve diller zenginleşmiştir. Arapça ve

¹⁰⁸ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9, N. Vançef, Y. Kerimof, G. Klasof, Str. Nikolof, Tr. Popof, *Bulgarca-Türkçe Sözlük (Bulgarsko-Turski Reçnik)*, Sofya 1961, s. 134.

¹⁰⁹ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, N. Vançef, Y. Kerimof, G. Klasof, Str. Nikolof, Tr. Popof, a.g.e., Sofya 1961, s. 134..

¹¹⁰ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320.

¹¹¹ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Abdulah Škaljić, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo 1966, s. 247.

¹¹² Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Abdulah Škaljić, a.g.e., s. 247.

¹¹³ Kurteş Ağuşi, *Türkçe-Sırpça Sırpça-Türkçe Sözlük (Tursko-Srpski Srpsko-Turski Reçnik)*, İstanbul 2002, s. 227.

¹¹⁴ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9, Abdulah Škaljić, a.g.e., s. 250.

¹¹⁵ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320.

¹¹⁶ Myxhahit Korça, *Fjalor Shqip-Turqisht dhe Turqisht-Shqip (Sözlük Arnavutça-Türkçe ve Türkçe-Arnavutça Sözlük)*, Üsküp/Shkup 2006, s. 541.

¹¹⁷ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320, Olivera Yaşar-Nasteva, *Turskite Leksički Elementi vo Makedonskiot Yazik*, Üsküp 2001, s. 90, 203.

¹¹⁸ Yervant Sevortyan, a.g.e., s. 9.

¹¹⁹ Günay Karaağaç, a.g.e., s. 320.

¹²⁰ Azmi Aksoy, *Yunanca-Türkçe Türkçe-Yunanca Sözlük*, Alfa Yayınları, İstanbul 2003, s. 611.

Farsça sözcükleri dinî ve ticarî sebeplerden ötürü lisanına dâhil eden Türkçe (Türkiye Türkçesi), bilhassa Osmanlı Devleti çatısı altında kendine tabi olan Hristiyan toplumların diline bol miktarda kelime vermiştir. Bu kelimelerin büyük çoğunluğunu, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun iç ve batı bölgelerinden Balkanlara yerleştirilen Oğuz-Türkmen boylarının ve akabinde söz konusu coğrafyada memurluk görevi yapan Osmanlıların öğrettikleri oluşturmaktadır. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinden itibaren takip edebildiğimiz “*gevrek*” özellikle Balkan dillerine, ayrıca Rusça ve Ermeniceye geçmiş olan Türkçe verintilerden birisidir. Çağdaş Türk Lehçelerinde “*gevrek*” kelimesinin bilindik anlamlarıyla bir sıfat görevinde kullanımı devam etmiş, ayrıca bazı lehçelerde bazı ağaç ve bitkilerin adı olarak kullanılmıştır. Ancak Türk lehçelerinde “*gevrek*” in simit başta olmak üzere herhangi bir hamur işinin de adı olduğuna rastlanmamaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinden de hatırlanacağı üzere, “*gevrek*” in “*simit*” anlamında XVII. yüzyıl Osmanlı’sında Manisa yöresinde kullanılması, keza bugün Balkan dillerinin birçoğunda yine bu anlamı da içerecek şekilde benzer ve farklı telaffuzlarla kullanılıyor olması, bizi kelimenin bu anlamının peşine düşmeye sevk etmiştir. Zira defalarca zikrettiğimiz gibi, günümüzde İzmir yöresinde “*simit*” için doğrudan “*gevrek*” kelimesi kullanılmaktadır. Kanaatimizce “*gevrek*”, XIV. yüzyıldan itibaren, Batı Anadolu’dan ve özellikle Manisa-Saruhan yöresinden Rumeli-Balkan coğrafyasına göç ve iskân ettirilmeye başlayan Türkmen gruplarının Balkan dillerine bir armağanı olmuştur. Bugün Balkan dillerinde “*simit*” anlamını da kapsayacak bir biçimde var olan bu Türkçe sözcük, yüzyıllarca aynı coğrafyayı paylaşan toplumların gelenek ve göreneklerine etkide bulunan Osmanlı-Türk kültürünün bir katkısıdır. “*gevrek*” sözünün “*simit*” anlamında İzmir yöresinde bu kadar yaygın bir biçimde telaffuz edilmesi, Ege Bölgesinde, bilhassa Manisa ve İzmir’de asırlarca yaşayıp Balkanlara hiç göç etmemiş olan ve Evliya Çelebi’den de öğrendiğimiz üzere zaten “*simit*” yerine “*gevrek*” diyen insanların geleneğine sahip çıkması olarak açıklanabilir. Bununla birlikte XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve XX. yüzyılda da devam eden “Balkan muhacereti” gerçeği dikkate alınırsa, Türk ve Müslüman ahalinin yüzyıllar önce Anadolu’dan götürdükleri “*gevrek*” sözünü, geri döndükleri ata topraklarında yaygınlaştırmış olma ihtimali de akla gelebilir. Zira yine İzmir’de “*domates*” için kullanılan “*domat*” sözcüğünün, aynı söyleyişle Bulgarcada var olması, kentin bir Yörük kenti olmanın yanı sıra bir muhacir kenti olduğu gerçeğini de bize hatırlatmaktadır.

Kaynakça

AÇARYAN, R. A., L’Influence de la Langue Turque sur L’Arménien et Les Mots Empruntés au Turc Dans L’Arménien Vulgaire de Constantinople Comparés Avec Ceux de Van, de Karabagh et de Nor-Nakhitchévan, Moskva 1902

ADİL, (Azerbaycan Dilin İzahlı Lüğeti) IV Cild, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, Bakı: 1964-1978.

AGUŞİ, Kurteş, *Türkçe-Sırpça Sırpça-Türkçe Sözlük (Tursko-Srpski Srpsko-Turski Reçnik)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2002.

AKSOY, Azmi, *Yunanca-Türkçe Türkçe-Yunanca Sözlük*, Alfa Yayınları, İstanbul 2003, s. 611.

ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1258-1; Türk Dilinin Sözlükleri 22a: Azeri, Ankara 2018.

ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk Kâşgarlı Mahmud*, Birleştirilmiş Birinci Baskı (Cilt I-II-III), Dizin (Cilt IV), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 521, 522, 523, Ankara 2013.

AYVERDİ, İlhan, TOPALOĞLU, Ahmet, *Kubbealtı Lugatı-Türkçe Sözlük*, Çalışma Grubu: Dr. Fahrünnisa Bilecik, Dr. Nevnihal Bayar, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007.

BENDERLİ, Gün, GÜLEN, Yılmaz, KAKUK, Zsuzsa, TASNÁDI, Edit, *Türkçe-Macarca Sözlük/Török-Magyar Szótár*, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest 2013.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 260, Ankara 2011.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University, XLVIII. Oxford 1972.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*, Cilt 2 (den-işk), Ötüken Neşriyat, Birinci Basım: 2007, İstanbul 2017.

ÇAKIR, Aylin, “İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçesi Ağızları (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)”, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gürer Gülsevin, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir 2018.

DANKOFF, Robert, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Katkılarıyla İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37. İstanbul 2004.

DEMİRCİ, Ümit Özgür, “Eski Türkçe’de Fiiller”, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mesut Şen, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 2010.

DS (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211/8, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.

DTS (Drevnetyurksiy Slovar’), Hazırlayanlar: V.M. Nadelyayev, D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şerbak, Leningrad 1969.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, AKKOYUNLU, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugatı’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1120, 4. Baskı, Ankara 2020.

GABAIN, A. von, *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: Mehmet Akalın, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 532, Ankara 2003.

GAYDARCI, G. A., KOLTSA, E. K., POKROVSKAYA, L. A., TUKAN, B. P., *Gagauzça-Rusça-Moldovanca Laflık/Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar*’, Pod Redaktsiey: N. A. Baskakova, İzdatel’sstvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1973.

GOMBOCZ, Zoltán, *Honfoglaláselemtti Török Jövevényiszavaink*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1908.

GÖKBİLGIN, M. Tayyib, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 911, Ankara 2007.

GÜRİSOY-NASKALI, Emine, BUTANAYEV, Viktor, İSİNA, Almagül, ŞAHİN, Erdal, ŞAHİN, Liaisan, KOÇ, Aylin, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara 2007, s. 247.

KAÇALIN, Mustafa S., ÖLMEZ, Mehmet, *Kaşgarlı Mahmud Divânı Lugâti’t-Türk Türk Dilinin İlk Sözlüğü*, Haziran 2025, Vakıfbank Kültür Yayınları: 0200, Klasik: 014, İstanbul 2023.

KARAAĞAÇ Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2008.

KLTS (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü) (Kılavuz Kitap I), Kültür Bakanlığı Yayınları: 1731 Kaynak Eserler Dizisi: 54, Ankara 1991.

KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2003.

KORÇA, Myxhahit, *Fjalor Shqip-Turqisht dhe Turqisht-Shqip (Sözlük Arnavutça-Türkçe ve Türkçe-Arnavutça Sözlük)*, Üsküp/Shkup 2006.

LESSING Ferdinand, *Moğolca Türkçe Sözlük*, Çev.: Günay Karaağaç, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/2, Ankara 2003.

MENİNSKİ, F.M. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Viennae, Austriae 1680.

MUZAFAROV, Refik, MUZAFAROV, Nüzhet, *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*, Çeviren: Nariman Seyityahya (Seytyagyayev), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1256 Türk Dillerinin Sözlükleri 16a: Kırım Tatarcası, Ankara 2018, s. 181.

ORALTAY, Hasan, YÜCE, Nuri, PINAR, Saadet, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1984.

Orus-Qaraçay-Malqar Sözlük (Russko-Karaçaevo-Balkarskiy Slovar)’, pod redaktsiey H. İ. Suyunçeva-İ. H. Urusbieva, Til, Literatura em İstoriya Canından Qaraçay-Çerkes İlmu İzlem İnstitut, Sovetskaya Entsiklopediya İzdatel’sstvo, Moskva 1965.

ÖDİL (Özbek Tilining İzohli Luğati), Akademiya Nauk Uzbekskey SSR-İnstitut Yazıka i Literaturı İmeni A. S. Puşkina, İzdatel’sstvo Russkiy Yazık, Moskva 1981.

ÖZDEN Muharrem, DOĞAN Levent, BAYRAKTAR Fatma Sibel, *Trakya Ağızları Sözlüğü I-II-III*, Trakya Üniversitesi Yayınları No: 192, Edirne 2018.

PEKACAR, Çetin, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1032, Ankara 2011.

Rusça-Qumuqça Sözlük (Russkiy-Kumukskiy Slovar’), pod redaktsiey Z. Z. Bamatova, SSSR’ni İlmular Akademiyasını Dağıstan Filialı-İstoriya, Til va Literatura İnstitutu, Moskva 1960.

Rusça-Tatarça Sözlük (Russko-Tatarskiy Slovar’), pod redaktsiey doktora filologičeskih nauk F. A. Ganieva, İnsan, Moskva 1997.

Rusça-Qaraqalpaqça Sözlük (Russko-Karakalpakskiy Slovar’), pod redaktsiey N. A. Baskakova, Özbekistan SSR İlimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı-Tariyx, Til hām Ādebiyat İnstitutı, Sovetskaya Entsiklopediya Baspası, Moskva 1967.

SEVORTYAN, Yervant, *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov (ETSYa)*, Moskva 1997.

ŠKALJIĆ, Abdulah, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, “Svjetlost” İzdavačko Preduzeće, Sarajevo 1966.

ŞİMŞEK, Adiye, *İskeçe İli Ağızları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

ŞÇERBİNİN, V. G., *Russko-Turetskiy Slovar’ (Rusça-Türkçe Sözlük)*, Russkiy Yazık, Moskva 1989.

Ş. SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1999.

TİETZE Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Üçüncü Cilt: F-J*, Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA, TÜBA Yayın Editörü: Semih Tezcan, Ankara 2016.

TOPARLI Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara 2003.

USEİNOV, S. M., *Qırım-tatarca-Rusça Luğat (Russko-Krım-skotatarskiy Slovar’)*, pod obşçey redaktsiey Ediye Muslimovoy, İzdatel’skiy Dom: “Tezis”, Simferopol’ 2007, s. 22.

TrS (Türkçe Sözlük), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara 1998.

TS (Tarama Sözlüğü), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212, Ankara 1996.

VANÇEF, N., KERİMOF, Y., KLASOF, G., NİKOLOF, Str., POPOF, Tr. (Derleyenler), *Bulgarca-Türkçe Sözlük (Bılgarsko-Turski Reçnik)*, Redaktörler: Akad. St. Romanski, St. İlçef, Tuğ. Deliorman, Bulgaristan İlimler Akademisi Yayınevi, Sofya 1961.

WILKENS, Jens, *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch) Eski Uyğurcanın El Sözlüğü (Eski Uyğurca-Almanca-Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen 2021.

YAŞAR-NASTEVA, Olivera, *Turските Лeksiчки Elementi vo Makedonskiot Yazık*, Institut za Makedonski Yazık “Krste Misirkov”, Üsküp 2001.

YUDAHİN, K. K., *Kırgız Sözlüğü Cilt: 2 (K-Z)*. (Çeviren: Abdullah Taymas), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 121, Ankara 1998.

YUSİPOVA, Roza Rizovna, *Yeni Türkçe-Rusça Sözlük*, Multilingual, İstanbul 2006.

Kuşoğlu, M. O. (2025). “Gevrek” Kelimesinin Kökeni, Anlamları ve Yayıldığı Coğrafya Üzerine. ANKARAD, 6(11), 161-185.

YUSUF, Berdak, TULUM, Mehmet Mahur, *Sözlük (Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi/Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul: 1994.

Araştırma Makalesi / Research Article

**ANTONİS SAMARAKİS'İN *SARIŞIN ATLI, BİSİKLET*
VE *SAVAŞ HİKÂYESİ* ADLI ÖYKÜLERİNDE ÇOCUK
VE UMUT TEMASI**

Serap MEMET*

Öz: İkinci Dünya Savaşı sonrası çağdaş Yunan edebiyatının önemli temsilcilerinden Antonis Samarakis'in (1919-2003) eserlerinde çocuk figürü ve umut teması ayrıcalıklı ve çok katmanlı bir yere sahiptir. Samarakis, çocuğu yalnızca masumiyetin değil, aynı zamanda geleceğin, direncin ve vicdanın da simgesi olarak kullanır. Çocuk figürü, savaşın yarattığı büyük travmaların ortasında, insani değerleri ve umut duygusunu canlı tutan bir unsur olarak öne çıkar. Toplumsal hafızanın diri tutulmasında da etkin bir rol üstlenen çocuk karakterler hem geçmişin yıkıcılığına tanıklık eder hem de umut dolu bir geleceğe dair inşa potansiyeli taşır. Samarakis insanın özünde "iyi" olduğunu varsayar. Öykülerindeki çocuklar, savaşın yol açtığı yıkımı aşma çabasının, işte bu "iyilikle" birleşerek mümkün olabileceğini simgeler. Daha ötede, Samarakis'in çocuk kahramanlarının doğal saflığı, sezgisel bilgeliği ve sorgulayıcı bakışları, mevcut toplumsal düzendeki çelişkileri görünür kılar ve eleştiri imkânları yaratır. Bu yönüyle ve kritik anlamda, çocuk hem edilgen bir kurban hem de sessiz bir muhalif olarak anlatının merkezine yerleştirilir. Bu formülasyon Samarakis'in hem sosyolojik hem de edebi açıdan sağlam bir zeminde durmasını sağlayarak, yalnızca savaşın değil, savaş sonrası toplumun da vicdan muhasebesini çocuk üzerinden gerçekleştirebilmesine olanak tanır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Yunan Edebiyatı, Antonis Samarakis, Çocuk, Umut, Öykü.

* Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0002-1642-3986, E-posta: serap.memet@istanbul.edu.tr

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

** Yunancadan Türkçeye yapılan çeviriler, aksi belirtilmedikçe bu çalışmanın yazarına aittir.

THE THEMES OF CHILDHOOD AND HOPE IN ANTONIS SAMARAKIS'S SHORT STORIES *THE BLOND HORSEMAN, THE BICYCLE AND THE WAR STORY*

Abstract: In the works of Antonis Samarakis (1919–2003), one of the key figures of modern Greek literature after World War II, the figure of the child holds a privileged and multilayered position. Samarakis employs the child not only as a symbol of innocence, but also of the future, resilience, and conscience. Amidst the profound traumas caused by war, the child figure emerges as a vital element in preserving human values and sustaining a sense of hope.

Child characters, who also play an active role in maintaining collective memory, both bear witness to the destructive force of the past and embody the potential for reconstructing the future. Samarakis assumes a fundamental belief in the inherent goodness of humanity. The children in his stories symbolize the possibility of overcoming the devastation of war through this very sense of “goodness.” Moreover, the natural purity, intuitive wisdom, and questioning gaze of Samarakis’s child protagonists offer an indirect yet powerful critique of the contradictions made visible within the social order they inhabit. In this respect, and in a critical sense, the child is placed at the center of the narrative as both a passive victim and a silent dissenter. This formulation allows Samarakis to remain grounded both sociologically and literarily, making it possible for him to conduct a moral reckoning not only with war itself but also with post-war society—through the figure of the child.

Key Words: Modern Greek Literature, Antonis Samarakis, Child, Hope, Short Story.

Extended Abstract: Antonis Samarakis (1919–2003) is one of the seminal figures in modern Greek literature, standing out as a writer who rigorously interrogates existential questions, social challenges, the relationship between the individual and society, and the pursuit of personal freedom. Samarakis conceptualizes the human being as a subject constrained by socio-environmental structures, while simultaneously underscoring the inherent potential of the individual to transcend these limitations. His literary oeuvre engages deeply with universal values and the struggle for liberty, thereby inviting interpretation through a humanistic perspective.

Following the Second World War, the emergence of the Post-War First Generation of Greek writers marked a significant shift in thematic and narrative paradigms. Having borne direct witness to wartime atrocities,

these authors articulated personal and collective trauma through ethically charged and socially engaged storytelling. Their narratives reflect the broader socio-cultural transformations in post-war Greece and often embrace modernist strategies to interrogate both historical ruptures and their lingering effects. Within this literary milieu, Samarakis's short fiction exemplifies the convergence of ethical concern and formal innovation, offering critical insight into the moral and cultural reconstruction of a traumatized society.

As a representative of this generation, Samarakis embodies the disorientation of individuals suspended between the remnants of war and the aspirations of peace. His characters often inhabit a liminal space where memory, both individual and collective, is fragmented by the lasting imprint of conflict, occupation, and political instability. His narratives foreground this temporal and psychological dislocation as a site of inquiry and reflection.

In short stories such as *The Blond Knight*, *The Bicycle*, and *The War Story*, Samarakis frequently centers child protagonists. Notably, the 1954 collection *Hope Is Sought* (*Ziteitai Elpis*), composed of twelve short stories, articulates a profound existential lament encapsulated in its title. These stories explore the dialectic of despair and hope within an oppressive world, examining themes such as existential uncertainty, the erosion of faith, and the tension between individual agency and structural constraints.

The figure of the child in Samarakis's fiction functions not merely as a narrative device but as a symbolic agent of transformation. Childhood becomes a metaphorical space representing purity, potentiality, and the capacity for renewal. Particularly in times of social crisis, the child emerges as a bearer of hope and a signifier of future-oriented change. The recurrence of this motif signals the author's investment in cultural and ideological critique through allegorical representation.

Samarakis's humanist ethos permeates his works, underscoring the primacy of empathy, solidarity, and moral responsibility. His literary project situates the child figure at the epistemological core of his critique, offering a dual symbolism: on the one hand, the child embodies innocence and aspirational hope; on the other, it confronts the reader with the brutal realities of sociopolitical violence and moral decay. This juxtaposition renders visible the often-overlooked dimensions of suffering and resilience in the human condition.

Despite portraying bleak historical realities, Samarakis retains a steadfast belief in the possibility of a more humane and just future. He probes the psychological interiority of his characters—particularly their fears, aspirations, and contradictions—with precision and restraint. Eschewing

elaborate stylistic ornamentation, his narratives favor a concise, poignant prose style marked by repetition and semantic emphasis. This aesthetic strategy not only amplifies the emotional intensity of his characters' inner conflicts but also enhances the reader's empathetic engagement with the text. These narrative techniques, recurrent across his oeuvre, distinguish his literary voice and contribute to the intellectual rigor of his works.

In this light, Samarakis's fiction transcends the personal and historical to articulate a broader philosophical vision of humanity. The remnants of war are not depicted solely as material devastation but as moral collapse inscribed upon the human conscience. Central motifs such as alienation, the quest for freedom, and the defense of human dignity recur throughout his narratives, rendering his fiction a continuous reflection on the ethical imperatives of modernity.

Ultimately, Samarakis constructs the figure of the child as a conduit for hope, anchoring the narrative arc in a progression from despair to the possibility of redemption. This literary gesture affirms the enduring relevance of humanistic values in the face of historical trauma and sociopolitical oppression. His narratives underscore the necessity of ethical memory and collective responsibility, positioning the search for human dignity as the foundational concern of his literary vision.

Giriş

Antonis Samarakis, insanın varoluşsal sorunlarını, toplumla ilişkisini ve bireysel özgürlüğünü derinlemesine sorgulayan bir yazar olarak kabul edilir. Bu bağlamda, onu "hümanist yazar" olarak tanımlamak mümkündür. Samarakis, ins

anı, çevresel koşullar ve toplumsal yapılar tarafından sınırlanmış bir birey olarak sunar, ancak aynı zamanda insanın bu sınırlamaları aşabilme potansiyelini her fırsatta vurgular.

Yazarın eserlerinde insanın evrensel değerleri ve özgürlük mücadelesi konularına odaklanması, onun hümanist bir perspektiften değerlendirilmesine olanak tanır. Ancak, Samarakis'in hümanizm anlayışının, özellikle bireysel özgürlük ve insanın toplumla olan çatışması açısından daha karamsar ve eleştirel yönleri de vardır. Bu nedenle "hümanist yazar" etiketi, onun idealleriyle örtüşse de karmaşık bir anlam taşır ve irdelenmesi gerekir.

Samarakis'in tüm edebi üretiminde, insanlara duyduğu bağlılık ve sevgi çocuk simgesi üzerinden anlatılır.¹ Çocuk, yozlaşmamış, sistemle bütünleşmemiş ve insani değerleri temsil eden bir simge olarak sunulur.

¹ İfigenia Triantou, Ksanadiavazontas Ton Antoni Samaraki, Oasis Yayınları, Atina 2016, s. 225.

Gerçekten de savaş ve totaliter düzenlerin masumiyeti nasıl yok ettiğini göstermek isteyen bir yazar için yazınsal nitelikli metinlerde çocuk karakter etkili bir karşılaştırma zeminidir. Masumiyet ve masumiyetin yıkımı, çocuk simgesi kullanılarak anlatılınca daha görünür ve etkileyici hâle gelir. Yazarın çocuk simgesi kullanımına ilişkin açıklamalar, makalenin “Samarakis’in Öykülerinde Çocuk İmgesi” bölümünde yer almaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından çağdaş Yunan edebiyatında ortaya çıkan “Savaş Sonrası Kuşak” (1945–1974), Savaş Sonrası Birinci Kuşak (1945–1955) ve Savaş Sonrası İkinci Kuşak (1955–1974) olmak üzere iki alt gruba ayrılır.² Bu kuşaklar, yalnızca tarihsel kırılmaların edebiyattaki yansımaları değildir; savaşın yol açtığı varoluşsal ve toplumsal bunalımları dillendirir, birey ve toplumun söz konusu dönemlerde yaşadığı olaylardan nasıl geçtiğine, nereye doğru evrildiğine ve olası sonuçlara dikkat çekerler.

Savaş Sonrası Birinci Kuşak yazarları, savaş deneyimine doğrudan tanıklık etmiş olmaları nedeniyle hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yaşanan acılara ve etik sorgulamalara odaklanan bir anlatı biçimi benimsemişlerdir. Bu kuşağın yazınsal eğilimleri, İkinci Dünya Savaşı, Nazi işgali (1941–1944) ve hemen ardından gelen Yunan İç Savaşı’nın (1946–1949) yol açtığı fiziksel ve psikolojik yıkımın etkisi altında şekillenmiştir. Varoluşsal sorgulamalar, bireyin yalnızlığı, savaşın insan doğası üzerindeki yıpratıcı etkileri ve barış arayışı, bu dönemin ortak temaları arasında yer alır.³

Çağdaş Yunan edebiyatının içerik ve anlatım biçimlerinin şekillenmesinde en önemli rolü tarihsel olayların zorladığı toplumsal dönüşümler oynamıştır. Bu anlamda, savaş sonrası Yunan toplumunun kültürel dönüşümünü modernist bir yaklaşımla ve anlatı stratejilerine açık bir hümanist bakış açısıyla ele alan Antonis Samarakis’in ilk öyküleri, Savaş Sonrası Birinci Kuşak’ın belirleyici örnekleri arasında gösterilmektedir. Savaşın ardından yeniden yapılanmaya çalışan Yunan toplumu, bu yazarlar tarafından hem eleştirel bir gözle hem de insani bir duyarlılıkla temsil edilir. Bu bağlamda, monarşist-milliyetçiler ve komünistler arasında sonuçta iç savaşa neden olan siyasal çatışmaların, salt ideolojik değil, aynı

² İbrahim Kelağa Ahmet, “Geçmişten Günümüze Ana Hatlarıyla Çağdaş Yunan Hikâyeciliği”, *Balkan Edebiyatından Seçme Hikâyeler I Çağdaş Yunan Edebiyatı*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2022, s. 8.

³ Kostas Pappas, Antonis Samarakis To Ergo Tou, Smili Yayınları, Atina 1988, s. 8-9.

zamanda ahlaki bir sorun olarak değerlendirilmesi sağlam bir örnek olarak sunulabilir.⁴

Bu kuşağın odaklandığı edebî alanlar, aynı yıllarda Fransa'da gelişen “varoluşçu edebiyat” ile paralellikler gösterir. Albert Camus (1913-1960), Jean-Paul Sartre (1905-1980) ve Simone de Beauvoir (1908-1986) gibi yazarların eserlerinde görülen, insanın savaş sonrası anlamsızlık duygusuyla yüzleşmesi ve özgürlük kavramı etrafında şekillenen etik sorgulamalar, aynı kuşak Yunan yazarlarında da gözlemlenebilir. Örneğin Camus'nün “Yabancı” adlı romanında işlenen yabancılaşma ve vicdan meselesi, Samarakis'in metinlerinde farklı bir toplumsal bağlamda ama benzer bir insanlık sorunsalı içinde yeniden biçimlenir.⁵

Samarakis'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki deneyimleri, hayata bakış açısını şekillendirirken aynı zamanda yazınsal eğiliminin oluşumunda da belirleyici olmuştur. 1919 doğumlu bir Yunan olarak on altı yaşına dek (1935) duydukları ve yaşadıkları Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve onun yol açtığı olaylardı. 1936'da on sekiz yaşındayken Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. İki yıl sonra, 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladı. İki savaş arası dönemde çocuk olan bir kuşağın temsilcisi olarak Samarakis, bu dönemin ruh hâlini şu sözlerle dile getirir: “Sanki hayatımda bir boşluk varmış, sanki zamanda atlamış gibiyim”.⁶ Açarsak, 1919-1939 arası adeta yaşanmamış gibidir: yazarın çocukluğu ve o dönemin Yunanistan'ı, bir önceki savaşın hikâyesiyle yaklaşmakta olan savaş arasında sıkışıp kalmış, kendine ait bir hayat adeta yaşayamamıştır. Bu ifade, yalnızca bireysel bir hafıza kaybını değil, aynı zamanda savaşlar, işgaller ve iç çatışmalarla kuşatılmış bir tarihsel kesitin toplumsal bellekte bıraktığı yarılmayı da gözler önüne serer.

Öykülerinin çoğunda beklenmeyen ve çarpıcı sonlarla karşılaşılır; bu ani yön değişimleri, anlatının merkezine yerleşen ahlaki ve varoluşsal sorunları daha da görünür kılar.⁷ Bu yazınsal eğilim, savaş sonrası Avrupa edebiyatında sıkça karşılaşılan bir duyarlılığı da yansıtır. Nitekim aynı

⁴ Antonis Despotidis, Leksiko Neoellinikis Logotchnias. Prosopa, Erga, Revmata, Oroi, Patakis Yayınları, Atina 2008, s. 524.

⁵ Aleksis Ziras, “Apo To Aftonoito Sto Aprosdokito. Metastrofes, Metavaseis Kai Rikseis Sto Ergo Tou Antoni Samaraki”, Martiries Gia Ton Antoni Samaraki, Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, s. 84.

⁶ Dimitris Tziouvas, Antonis Samarakis Mia Diadromi Ston 20o Aiona, Fotolio Grafikes

Tehnes A.E. Yayınları, Atina 2020, s. 85.

⁷ Dimitris Daskalopoulos, İ Metapolemiki Pezografia Apo Ton Polemo Tou '40 Os Ti Diktatoria Tou '67, c. VII, Sokoli Yayınları, Atina 1988, s. 64.

dönemde Fransız edebiyatında öne çıkan Albert Camus veya Jean-Paul Sartre gibi yazarlar da benzer biçimde bireyin yalnızlığı, özgürlük arayışı ve toplumsal yabancılaşma gibi temaları işlerken, anlatı dilinde yalınlık, yoğunluk ve çarpıcılık arasında zor dengeler kurmuşlardır. Samarakis'in metinleri de bu anlamda savaş sonrası Avrupa edebiyatıyla ortak bir insani sorunsal etrafında konumlanır: Ahlaki çöküntünün ortasında insan kalabilmek.

Yazarın anlatılarında sıklıkla karşılaşılan bir diğer husus ise, bireyin içsel dünyasını belirleyen sosyal ve tarihsel bağlamın dikkatle çözülmesidir. Samarakis, karakterlerinin psikolojik derinliğini ortaya koyarken, onların maruz kaldıkları dışsal koşulları da titizlikle betimler. Bu yaklaşım, bireysel bir anlatı sunmanın ötesine geçerek okuyucuyla duygusal ve düşünsel bir bağ kurmayı amaçlar. Ona göre edebiyat, doğrudan etkileyici bir araçtan ziyade, yavaş ve derinden işleyen bir bilinç dönüşüm sürecidir; dolayısıyla yazarın görevi, okuyucunun bu dönüşüm sürecine umut dolu bir çıkış önerisiyle eşlik edebilmesini sağlamaktır.⁸

Antonis Samarakis'in Yaşamı ve Edebi Yolculuğu

Antonis Samarakis, 1919 yılında Atina'da, orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Yunanistan'da o dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntıların yanı sıra siyasi belirsizlik, ekonomik çöküntü ve yeni bir savaş tehdidinden kaynaklanan korku yaşanmaktaydı. Samarakis'in çocukluğu böylesi krizlerin damga vurduğu bir ortamda geçti. Samarakis yirmi yaşındayken, Yunanistan'ın Nazi Almanya'sı tarafından işgal edildiği İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) patladı.

Gençliğinin bir bölümünü Metaksas diktatörlüğü (1936-1941) altında yaşadı. Atina Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı (1937-1941). 1935 yılında memur olarak girdiği Yunanistan Çalışma Bakanlığı'ndan Metaksas diktatörlüğünü protesto amacıyla istifa etti.⁹ Şüphesiz, genç bir hukukçu olarak otoriter bir rejim altında kısa bir süre memuriyet deneyimi yaşaması hem bir birey hem de bir yazar olarak baskıcı yönetimlere karşı direnişinin başlangıç noktası sayılabilir.

İki dünya savaşı arasında doğmuş olması, onun çocukluk yıllarının çalkantılı ve belirsizliklerle dolu olacağının adeta bir garantisi gibidir. Yazar, çocukluk döneminde yaşadığı deneyimlerin kendisi için bir tür bilgelik kaynağı olduğunu, onları adeta hayatın öğreticiliğini üstlenen semboller olarak gördüğünü söyler.¹⁰ İnsanların yaşadığı acı ve

⁸ Triantou, a.g.e., s. 241-244.

⁹ Daskalopoulos, a.g.e., s. 54.

¹⁰ Antonis Samarakis, Aftoviografia 1919- , Apanta, c. II, Psihogios Yayınları, Atina 2020, s. 283-284.

kırılganlıklara karşı daha çocuk yaşta olağanüstü bir duyarlılık geliştirmesinin nedeni yalnızca karakteri değil, aynı zamanda yaşadıklarıdır da. Samarakis'in duyarlılığı onun iç dünyasını derinleştirmiş, bir yazar olarak insanın varoluşsal durumuna ilişkin özgün bir yazınsal tarz oluşturmaya yol açmıştır. Samarakis çocukluk döneminde yaşadıklarından sonra dünyaya küsmemiş, daha iyi bir geleceğe dair umudunu yitirmemiştir.¹¹

Samarakis'in, otobiyografik anlatılarında çocukların gözlem gücünün sıklıkla hafife alındığını eleştirmesi, "Çocuktur, anlamaz" biçimindeki yaygın genel-geçer söylemin ciddi bir yanılgıya dayandığını vurgulaması da büyük olasılıkla kendi çocukluğundaki deneyimleri bilinç düzeyinde kavrayabilmiş ve unutmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yazar, çocuğun toplumsal olaylara ve insani adaletsizliklere dair farkındalığının küçümsenmemesi gerektiğini sık sık vurgular. Nitekim çok küçük yaşlarda kaleme aldığı metinler bu iddiasını somutlaştırmaktadır. Özellikle dönemin siyasal ve toplumsal eşitsizliklerine karşı duyduğu içsel isyan, daha çocukken yazdığı şiirlerine açık biçimde yansımıştır. On yaşında ilk şiirini kaleme alarak edebiyatla tanışan Samarakis'in, on üç yaşında yazdığı *Ölüm* başlıklı şiiri *Ksekinima* dergisinde yayımlanmıştır.¹²

Samarakis ortaöğrenimini edebi etkinlikler açısından faal bir eğitim kurumu olan ve yazarlık yolculuğunun gelişiminde önemli rol oynamış dönemin seçkin devlet okulu Varvakeio'da tamamlamıştır.¹³ Varvakeio mezunları arasında yer alan Yunanistan eski Başbakan Yardımcısı Theodoros Pangalos (1938-2023) okulu şöyle tanımlamaktadır: "*En önemlisi Yunancayı iyi öğrendik... Varvakeio köken ya da paraya dayalı aristokratik bir okul asla değildi. Belki de zekâ ve çaba demek olan ruhun 'elit' bir okuluydu.*"¹⁴

1935 yılında Çalışma Bakanlığı'nda göreve başlayan yazar, 1936 yılında Metaksas diktatörlüğünün başlamasının ardından görevinden istifa etmiş; 1945 yılında yeniden bakanlıktaki görevine dönerek 1963 yılına kadar burada çalışmaya devam etmiştir. Göç ve çalışma sorunlarına ilişkin birçok uluslararası kongrede Yunanistan'ı temsil eder ve UNESCO'nun Yunanistan temsilcisi olarak, Afrika ülkelerinde yaşanan sorunları ve açlıktan ölmek üzere olan çocuklara insani yardım ulaştırma konularıyla

¹¹ Tziovas, a.g.e., s. 52.

¹² Samarakis, a.g.e., s. 285-289.

¹³ Tziovas, a.g.e., s. 60-64.

¹⁴ Theodoros Pagkalos, "Shetika Me To Varvakeio", Web: [Σητικά με το Βαρβάκειο – Σύλλογος Αποφοίτων Βαρβακείου Σχολής \(varvakio.gr\)](http://www.varvakio.gr), 2015, Erişim: 28.04.2025.

ilgilenir.¹⁵ Samarakis, UNICEF tarafından 1989 yılında Dünya Çocukları İyi Niyet Elçisi, 1991 yılında ise Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü'nün manevi elçisi ilan edilmiştir.¹⁶ Bu bağlamda, Samarakis'in çocuklara olan duyarlılığının yalnızca edebiyat alanıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda insani ve sosyal sorumluluğa dönüştüğü de görülmektedir.

1954 yılında, yayımladığı *Umut Aranıyor* adlı öykü derlemesiyle geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan yazar, eserlerinde sıcaklık, sevgi ve insani değerleri ön planda tutmaktadır. Edebiyat yolculuğunda yalnızca Yunanistan'da değil, uluslararası alanda da tanınmış ve eserleriyle önemli bir şöhrete kavuşmuştur. *Yanlış ve Tehlike İşareti* adlı romanları, *Umut Aranıyor*, *Reddediyorum* ve *Pasaport* adlı öykü derlemeleri, en çok baskı yapan yapıtları arasında yer almaktadır. Eserleri; 1962'de Devlet Öykü Ödülü, 1966'da On İki'lerin Roman Ödülü, 1970'te Fransa'da Büyük Polisiye Edebiyat Ödülü ve 1982'de Evropalia Edebiyat Ödülü gibi önemli ödüller almıştır. Ayrıca, eserleri 30'dan fazla dile çevrilerek birçok ülkede 83 yayınevi tarafından basılmıştır.¹⁷ Yazarın, *Umut Aranıyor*, *Pasaport* ve *Kontra* adlı öykü derlemeleri ile *Yanlış ve Tehlike Kolu* başlıklı romanları da Türkçeye çevrilmiş; böylece toplumsal ve bireysel temaları ele alan anlatıları Türk okurlarıyla buluşarak yazarın uluslararası edebi etkisi pekişmiştir.

Samarakis, eserlerinde, modern dünyanın kaygılarını dile getirirken, yalın fakat büyüleyici bir dil kullanarak okuyucunun ilgisini kesintisiz kendinde tutan bir anlatım becerisine sahiptir. Bazen, anlatı dilindeki detaycılığı ve kullandığı sarkazm unsurları eleştirilere neden olsa da bu unsurlar, daha iyi bir gelecek umuduyla çıktığı yolda, inancının sarsılması sonucu içinde saklayamadığı isyanın gün yüzüne çıkan yansımalarıdır.

Karantonis, yazarın üslubunu değerlendirirken “*Modern insanın hassasiyetinin, çağın sunduğu acı ve üzüntü nedeniyle giderek köreldiğini ve bunun geri dönülmez bir psikolojik gerçek*” olduğunu belirtmiştir. Karantonis, bu hassasiyetin yitirilmesinin, insanlığın olaylara karşı kayıtsızlaşmasına neden olabileceğini ifade eder. Ancak, Samarakis, bu konudaki farkındalığıyla, eserlerinde gerçeği olduğu gibi sunmanın yanı

¹⁵ Daskalopoulos, a.g.e., s. 54.

¹⁶ Panagiotis D. Mastrodimitris, “İ Anthropistiki Drasi Tou Antoni Samaraki Os Politi Kai Os

Logotegni”, Apo Ti Logotehnia Sti Filologia Themata Tis Neoellinikis Logotehnis Kai Tis

Spoudis Tis, Domos Yayınları, Atina 2010, s. 12.

¹⁷ Alekou Koutsoukali, İstoria Tis Ellinikis Logotehnis Apo Tin Arhaiotita Mehri Simera Apo İstoriikoilistiki Skopia. c. III, Iolkos Yayınları, Atina 1989, s. 14.

sıra, yaşama daha derin bir anlam katmaya çalışır ve umudun gücünü canlı tutmaya çabalar.¹⁸

Umut kavramı insanı geleceğe taşıyan bir duygudur. İnsanın varoluşuyla özdeşleşen bu kavram, kişinin yaşamında gerçekleşmesini istediği iyi olaylara yönelik duyduğu arzuyu ifade eder. Samarakis de geleceğe dair olan umudunu: “*Όσο υπάρχει ανησυχία στον κόσμο μας, υπάρχει ελπίδα*”¹⁹ (Dünyamızda kaygı olduğu sürece umut vardır) diyerek ifade eder.

Umut ve umutsuzluk, bireyin hayata bakış açısına, beklentilerine ve değerlerine göre değişiklik göstermekte olup, toplumsal ve kültürel faktörlerle şekillenmektedir. Bir bireyin iyi bir yaşama sahip olması, hedefleri ve beklentileri ile bağlantılı olarak, içinde yaşadığı kültür ve değerler üzerinden belirlenmektedir.²⁰ Samarakis'in yaşamında olduğu gibi, seçim yapma özgürlüğünün olmadığı ya da sınırlı olduğu savaş sonrası dönemde, umut ve umutsuzluk duygusu birbiriyle örtüşmektedir.

Savaş sonrası çıkmazda bulunan insanın yaşadığı umutsuzluğa karşı geliştirdiği duyarlılık sayesinde Samarakis, içsel bir zorunlulukla bu ortam içinde umutlu bir çıkış noktası bulma çabasıdadır. *Umut Aranıyor* derlemesinde yer alan öykülerin kahramanları, dış etkenler ve insanlık dışı bir gerçekliğin baskısı altında ezilen insanlardır. Bu insanlar, yaşadıkları olumsuzluklara rağmen, içlerinde insanlığı ve umudu barındıran bir direnç gösterirler. Bu, onların içsel deneyimlerinin ve dönüşümlerinin temelini oluşturur. Böylelikle yazar, okura, düşünsel ve bireysel özgürlüğün gerçekleştiği bir bilinç ve hümanist değerlerle bezeli bir dünya sunar.²¹

Savaşın izlerini taşıyan öykülerinde, toplumsal bir bilinç oluşturmaya amaç edinen yazar, umudun kurtarılması ile, alt üst olan her şeye karşı çıkarak, kabullenişe karşı direnir. Böylelikle, gerçekliğin boyunduruğuna karşı hayali bir çıkış yolu açar ve okuru beklenmeyene doğru götüren bir geçit

¹⁸ Antreas Karantonis, 24 Sighronoi Pezografoi, Nikodimos Yayınları, Atina 1978, s. 120.

¹⁹ Foteini Sitara, “Antonis Samarakis Enas Sighronos Oumanistis Í Aksia Tou Anthrou Kai Tou Anthropismou Sta Diigimata Tou Antoni Samaraki”, Web: [ANTONHΣ ΣAMAPAKHΣ \(academia.edu\)](https://www.academia.edu/44444444/ANTONHΣ_SAMAPAKHΣ), s. 1, Erişim: 20.04.2025.

²⁰ Meral Ağır, “Yaşam Kalitesi, Değerler ve Umut-Umutsuzluk”, Marmara Sosyal

Araştırmalar Dergisi, sy. 11, 2017, s. 85.

²¹ Panagiotis D. Mastrodimitris, “Í Dinamiki Tis Eleftherias Sto Ergo Tou Antoni Samaraki”,

Martiries Gia Ton Antoni Samaraki, Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, s. 120-124.

sunar.²² Edebi yolcuğunun başlangıcından itibaren yazar, umudu arayan eserleriyle öne çıkar. Ona göre, insanlığa duyulan kaygı sürdükçe, umut da varlığını koruyacaktır.²³

1999 yılında Samarakis'e Yanya ve Patra Üniversiteleri tarafından Fahri Doktora unvanı verilir. 2003 yılında Atina'da vefat eden yazarın bedeni vasiyeti doğrultusunda, tıbbi araştırmalarda kullanılmak üzere Atina Üniversitesi Tıp Fakültesine bağışlanmıştır.²⁴ Samarakis'in bu kişisel tercihinin edebiyatının yanı sıra, hayatında da birçok örneğine rastladığımız "insanlığa faydalı olma, katkı sunma, hayatın devamlılığına duyulan umut" gibi insani değerlerle örtüştüğünü ve tutarlı bir çizgi sergilediğini söyleyebiliriz.

Samarakis'in Öykülerinde Çocuk İmgesi

Çocuk ve çocukluk, sosyal ve kültürel yapı taşlarının zemininde şekillenmektedir. Çocuğun kimliği ve karakteri içinde bulunduğu toplumun -merkezde ailenin- yapısına uygun şekilde oluşur.²⁵ Çocuğun, değerlerinin ve davranış biçimlerinin oluşmasında içinde bulunduğu sosyal çevre ve kültür temel rol oynamaktadır. 1989 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, her birey on sekiz yaşına gelene kadar çocuk olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bu evrensel tanım, çocuğu fiziksel olarak bir yaş sınırına dahil etmenin yanı sıra hak sahibi bir özne olarak da tanımlamaktadır.

Samarakis, çocuklara birey olarak önem vermenin yanı sıra, onları toplumsal dönüşümün ve daha iyi bir geleceğin simgesi olarak görmektedir. Bu düşüncesini, çocuklara ve gençlere söz sahibi olacakları ve fikirlerini özgürce paylaşılabilecekleri bir Gençlik Meclisi kurulması için öncülük ederek hayata geçirmiş ve bu meclisin ilk başkanlığını yürütmüştür.²⁷

Çocuk karakter, dil, kültür ya da siyaset fark etmeksizin her okurda empati uyandırabilecek evrensel bir figürdür. Samarakis'in insan haklarını ve değerlerini savunma amacı düşünüldüğünde, çocukları merkeze alması

²² Ziras, a.g.e., s. 92.

²³ Mihalis G. Meraklis, "Anisihia gia tin İsihia. Ena Thema kai Dio Parallages sto Ergo tou Antoni Samaraki", Martiries Gia Ton Antoni Samaraki, Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, s. 129.

²⁴ Tziovas, a.g.e., s. 126.

²⁵ Mustafa Ruhi Şirin, "Çocuk ve Çocukluk: Kültürel ve Sosyolojik Boyut", Çocuk ve Medeniyet Dergisi, sy. 1, 2017, s. 5-8.

²⁶ Umut C. Karadoğan, "Çocuk ve Çocukluk" Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi", Çocuk ve Medeniyet Dergisi, c. IV/ sy. 7, 2019, s. 196.

²⁷ Tziovas, a.g.e., s. 125.

okurla doğrudan bağ kurabilmek adına bilinçli bir tercihtir. Çocuk, sadece bugünün değil, geleceğin de sembolüdür. Samarakis için savaşın ya da baskıcı düzenlerin esas kurbanı, gelecektir. Çocuğun kaybı, bir halkın, bir insanlığın geleceğinin de kaybıdır. Samarakis'in dünyasında çocuk, insan ruhunun saf ve doğal direniş biçimini de temsil eder. Toplumsal baskılara, anlamsız şiddete ya da bürokratik soğukluğa karşı çocuğun tepkisi (susmak, anlamamak, hayal kurmak, kaçmak) aynı zamanda bir direniş biçimidir. Bu, doğrudan politik değil ama ahlaki bir direniştir.

“Ebedi Genç”²⁸ olarak nitelendirilen yazarın, çocukluk anıları ve deneyimleri neticesinde geliştirdiği duyarlılık edebi kişiliğinde merkezi bir rol oynamaktadır. Yazarın yaşadığı dönemin yansıması olarak kabul edilen bir eserin anlaşılması için, eserin yazıldığı dönemin de anlaşılması gerekmektedir.²⁹ Bu bağlamda, çocukluk yılları, savaşların (İkinci Dünya Savaşı, Yunan İç Savaşı) yaşandığı zorlu dönemlerde şekillenen Samarakis'in, eserleri savaş sonrası edebiyatı ya da tanıklık edebiyatı üzerinden değerlendirildiğinde daha da anlam kazanacaktır.

20. yüzyıldan itibaren, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kaleme alınan eserlerde, bu dönemi yaşamış insanların tanıklık ettiği acılar, edebiyat aracılığıyla tarihsel bir perspektifle aktarılmaktadır.³⁰ Tanıklık edebiyatı olarak bilinen bu edebi tür, büyük toplumsal travmalar ve savaşlarla doğrudan ilişkilidir. Savaştan sağ kurtulanlar, savaş anılarını ve deneyimlerini aktarmayı, bu tanıklığı canlı tutmak adına bir gereklilik olarak görmektedirler. Böylelikle, tanık-yazar, eserinde geçmişin izlerini yeniden kaleme alarak unutmaya karşı bir direniş ortaya koyar ve kendi gerçekliğini geleceğe taşır.³¹ Böylelikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin neden olduğu endişe ve çelişkiler bütüncül bir şekilde ifade edilir. Samarakis kullandığı dil ve üslupla, vermek istediği mesajı daha dolu bir şekilde sunar. Bu durum, bazen hikâyeyi ağırlaştırırsa da eserleri dönemin en açıklayıcı belgeleri niteliğini taşımaktadır.³²

²⁸ Tziovas, a.g.e., s. 46.

²⁹ Bayram Baş, Firdevs Kapusioğlu, “Sonun Odaklı Çocuk edebiyatına Farklı Açılardan Bakmak: Genetik, Metinden Metine, Biçimsel, Dönüşümsel ve Sosyokültürel Eleştiri”, Türkbiilg, sy. 46, 2023, s. 159.

³⁰ Servet Gündoğdu, “Tarihselciliğin ve Formalizmin Ötesinde Edebiyatın Tanıklığı”. Milet ve Nihal 16/2, 2019, s. 381-382.

³¹ İpek Gürkan, İkinci Dünya Savaşı Filmlerinde Çocuk Karakterlerin Tanık Olma Deneyimleri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, 2018, s. 29.

³² Vasos Varikas, “Sighrones Martiries. Antoni Samarakis: Amoumai (Diigimata)”, Siggrafeis Kai Keimena A' 1961-1965, Ermis Yayınları, Atina 1975, s. 54-56.

Edebi eserlerde kurgulanan karakter, hikâyenin dinamiğini oluşturan, anlatıyı şekillendiren bir görev üstlenmektedir. Bir yandan kurgudaki bağlantıyı sağlarken, diğer yandan yazarın düşüncelerini aktaran bir kişi-yapı taşı oluşturmaktadır.³³ Samarakis'in eserlerinde yarattığı karakterler de bu bağlamda önem taşımaktadır.

Çocukların kahraman olduğu edebi metinlerde, çocukluk çağının masum olduğu için korunması gerektiği görüşü de ortaya çıkmaktadır. Çocuk, kötülüğü tanımaz bu nedenle saflığın evrensel sembolü haline gelir.³⁴ Bazen de toplumsal koşullar nedeniyle çocuk olumsuz deneyimlere maruz kalır. Toplumsal yapı nedeniyle kendini yadsır ve gerçekliğin acı yüzüyle karşılaşır. Toplumsal bütünün kişisel kaygıyla sentezlenişi yeni bir bakış açısı arayışıyla olayların dinamik bir şekilde ele alınması bağlamında ortaya çıkar.³⁵ Bu unsurlar, Samarakis'in eserlerinde yoğun olarak göze çarpmaktadır. Böylesi travmatik dönemlerin etkilerinin çocuk üzerinden dile getirilmesi eserin trajedi etkisini artıran bir tercih olmaktadır.³⁶

Çocuk, doğası gereği sahip olduğu merak duygusuyla öğrenmeye açık ve isteklidir. Hissettiği olumlu veya olumsuz duyguları kolaylıkla aktarabilen bir varlıktır. Böylelikle, çocuk figürü, edebi eserlerde anlamın yaratılmasında, duygu ve davranışın yansıtılmasında aracıya gereksinim duymaz.³⁷ Bu bağlamda, ancak çocuğun içsel dünyasını, algısını, gelişim özelliklerini keşfedebilen bir yazar, onu doğru bir gerçeklikte sunabilir. Bunun için de yazarın önce kendi dünyasını çözümlemesi gerekmektedir.³⁸ Samarakis, çocukluk yıllarının, kişinin içsel dünyasını şekillendiren en önemli etken olduğunu belirterek, bunu eserlerine ustalıkla yansıtmaktadır. Yazar, çocukların savaşıardan, yıkımlardan ve her türlü toplumsal felaketten uzak, daha adil ve insani bir dünyada yaşama hakkına sahip

³³ Evren Karataş, “Çocuk Edebiyatında “Karakter” Kavramı”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 33, 2014, s. 65-76.

³⁴ Meni Kanatsouli, “Horoi Simvolikoi Kai “Hores” Simvolikes Se Keimena Paidikis Logotehnia”, Grammata Kai Tehnes Dergisi, sy. 77, Sokolis Yayınları, Atina 1996, s. 31-32.

³⁵ Giannis Papadatos, “İ Sighroni Elliniki Paidiki Logotehnia. Oi Taseis, Ta Erga, Oi Dimiourgoi”, Grammata Kai Tehnes Dergisi, sy. 77, Sokolis Yayınları, Atina 1996, s. 18.

³⁶ Murat Özşahin, “Modern Edebiyat ve Sosyal Eleştiri Bağlamında Çocuk Teması”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, c. IX/ sy. 1, 2024, s. 287.

³⁷ Gürkan, a.g.e., s. 94-96.

³⁸ Şirin, “Edebiyat ve Çocuk Edebiyatı Edebiyatın Amacı ve İşlevi”, Türk Dili Dergisi, c. CIX/ sy. 780, 2016, s. 18.

oldukları düşüncesini eserlerinin merkezine yerleştirir. Bu bağlamda, çocukluk yalnızca bireysel bir gelişim evresi değil, aynı zamanda geleceğin etik ve toplumsal temellerinin şekillendiği bir alan olarak ele alınır. Sonuçta “büyükler” ile “küçükler” arasındaki ilişkiler temelinde, Samarakis, yetişkinlerin, çocuğun duygusal gelişimini destekleyecek bir ortam yaratmakla yükümlü olduğunu vurgular; bu ortam ise çocuğun varoluşunu koşulsuzca kabul eden ve ona kendini ifade etme imkânı tanıyan bir toplumsal atmosferi gerektirir.³⁹ Sonuç olarak, çocuk figürü Samarakis'in ahlaki ve siyasal eleştirisinin merkezinde yer alır. Onun öykülerindeki çocuklar, savaşın sadece fiziksel değil, ruhsal ve etik düzlemde de yıkıcı etkisini gösteren sessiz tanıklardır.

Çocuğun gözünden anlatılan savaş, kahramanlık anlatıları ya da istatistiklerin arkasına gizlenen gerçek yıkımı bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer. Samarakis'in eserlerinde, savaşın anlamsızlığı, maddi ve manevi yıkıcılığı, çocuğun perspektifinden yalın ve çarpıcı bir biçimde sergilenir. Onun eserlerinde çocuk vicdanın temsilcisi olarak öne çıkar.

***Sarışın Atlı, Bisiklet ve Savaş Hikâyesi* adlı Öykülerin Çocuk ve Umut Teması Bağlamında Değerlendirilmesi**

Samarakis, *Sarışın Atlı, Bisiklet ve Savaş Hikâyesi* adlı öykülerinde hikâyeyi çocuk kahramanlar üzerinden oluşturmaktadır. Üç öykü de 1954 yılında yayımlanan *Umut Aranıyor* adlı derlemesinde yer almaktadır. On iki öyküden oluşan bu derlemenin başlığı dahi yazarın içindeki çılgılığı yansıtabilecek niteliktedir. Çıkmaza girmiş bir dünyada, umutsuzluğun çözümü olarak sunulan umut ve sarsılan inancın inkâra dönüşmesi temalarının etrafında şekillenen bu öyküler içerdikleri hümanist unsurlarla temelde varmak istedikleri sona başarıyla ulaşmaktadır.

Samarakis, *Sarışın Atlı* ve *Bisiklet* adlı öykülerinde kendi çocukluğuna nüfuz etmekte ve çocuğu kaybolan saflığın sembolü olarak görmektedir. *Savaş Hikâyesi* öyküsünde ise, çocuk, geleceğe dair umudu ve insanların geleceğin inşasındaki sorumluluğunu simgelemektedir.⁴⁰

Sarışın Atlı

Derlemenin ilk öyküsü olan *Sarışın Atlı*'da hikâye, çocukluk yılları aracılığıyla içsel yolculuğa çıkan bir yetişkin üzerinden kurgulanmaktadır. Öykünün kahramanı bindiği otobüsün koltuğunda unutulmuş *Çocukların Dünyası* adlı bir dergi bulur;

³⁹ Triantou, a.g.e., s. 239-240.

⁴⁰ Panagiotis Moullas, *Gia Tin Metapolemiki Mas Pezografia Kritikes Diathesis*, Stigmi Yayınları, Atina 1989, s. 16.

“Εριξε μια ματιά στο πολύχρωμο εξώφυλλο. Παρίστανε έναν καουμποί να καλπάζει πάνω σ’ένα άσπρο άλογο. Από κάτω έγραφε: <Παρακολουθήστε το καινούργιο μας μυθιστόρημα «Περιπέτεια στο Φαρ Ουέστ», που αρχίζει σ’αυτό το τεύχος>... Έβγαине κάθε Σάββατο, έγραφε στο εξώφυλλο. Ήτανε το τελευταίο τεύχος, τα φύλλα άκοπα. Δεν ήξερε τι να το κάνει. Δεν είχε παιδιά, δεκατέσσερα χρόνια παντρεμένος...”⁴¹ (Renkli kapağa şöyle bir göz attı. Beyaz atın üzerinde dört nala giden bir kovboyun resmi vardı. Altında şöyle yazıyordu: “Bu sayıda başlayan yeni hikâyemiz ‘Far West’te Macera’yı takip ediniz. Kapahta her Cumartesi çıktığı da yazılıydı. Elindeki son sayıydı, henüz sayfaları bile açılmamıştı. Onu ne yapacağını bilmiyordu. On dört yıldır evliydi, hiç çocuğu olmamıştı...)”⁴²

Kahraman, bu dergiyi okudukça, etrafındaki her şey farklı bir anlam kazanır; bir yandan cesaret ve güç kazanırken diğer yandan umut ve ışık dolu bir dönüşüm yolculuğuna çıkar.

Çocukların, doğaları gereği içinde bulundukları dünyayı yetişkinlerden farklı algıladıklarına ilişkin görüşünü yazar şu sözlerle ortaya koyar;

“Διαβάζοντας τον Κόσμο των παιδιών είχε ξαναβρεί τον κόσμο των παιδιών. Έναν κόσμο που ήταν τόσο αλλιώτικος από τον κόσμο των μεγάλων!”⁴³ (Çocukların Dünyası’nı okurken çocukların dünyasını yeniden keşfetmişti. Büyüklerin dünyasından bu kadar farklı olan dünyayı)⁴⁴

Kahramanın içindeki değişim, öyküde tekrar eden şu cümlelerle vurgulanmaktadır;

“Κάτι είχε συμβεί μέσα του από κείνη τη νύχτα. Κάτι είχε αλλάξει.”⁴⁵ (O geceden sonra içinde bir şeyler hissetti. Sanki bir şeyler değişmişti.)⁴⁶

Kendisini çocuk yaşta göstererek, dergiye Sarışın Atlı rumuzla gönderdiği düzyazı şiiri yayımlanınca çocuksu bir sevinç yaşar;

⁴¹ Samarakis, Ksanthos İppotis Ziteitai Elpis Apanta, c. I, Psihogios Yayınları, Atina 2020, s. 11-12.

⁴² Samarakis, Umut Aranıyor, çev. Kornelia Çevik Bayvertyan, Cem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.

⁴³ Samarakis, a.g.e., s. 14.

⁴⁴ Bayvertyan, a.g.e., s. 9.

⁴⁵ Samarakis, a.g.e., s. 14.

⁴⁶ Bayvertyan, a.g.e., s. 9.

“Του το δημοσιέψανε το πεζοτράγουδο. Τί χαρά που ένιωσε!”⁴⁷
(Şiirini yayımladılar Ne çok sevinmişti!)⁴⁸

Çocuk yazarların bir araya geleceği dergi etkinliğine aldığı davetle kahraman, içsel bir çelişkiye düşer. İçindeki güçlü isteğe karşı koyamayarak gittiği davette, kendini tanıtınca, çocuklar, onun Sarışın Atlı olduğunu düşünemez;

“Δε θα ρθει; ...Τί κρίμα!”⁴⁹ (Gelmeyecek mi? ...Ne yazık!)⁵⁰

Çocukların bu tepkisi karşısında, kahraman büyük bir hayal kırıklığıyla oradan ayrılır;

“... τράβηξε μες στη σκοτεινή νύχτα, τα χέρια του ήτανε άδεια τώρα, το στήθος του άδειο τώρα.”⁵¹ (...gecenin karanlığında ilerledi. Şimdi elleri ve kalbi boştu.)⁵²

Çocukların dünyasını keşfettikçe, kendi çocukluğunu yeniden hatırlayan kahramanın tekdüze giden hayatı, onu umut dolu bir serüvene çıkararak ona yaşam kaynağı sunar.⁵³ Toplumsal ve kişisel yabancılaşma Samarakis'in bu kahramanında tavan yapar. Yazar, sadece toplumsal değil kendi içinde de yalnız ve anlamsız kalmış bir insanın profilini sadece birkaç sayfada betimlerken okuyucuyu derin bir içsel muhasebe alanına iter.

Bisiklet

Bisiklet adlı öykünün kahramanı 15 yaşında bir çocuktur. Yoksul bir ailede büyüyen çocuk, işgal döneminde babasını kaybetmiş, annesi ve tekerlekli sandalyede yaşamını sürdüren dedesiyle birlikte yaşar. Küçük yaşlardan beri çalışmak zorunda olan çocuğun en büyük hayali bir bisiklete sahip olmaktır. Çocuk için bisiklet yalnızca bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda özgürlüğün ve hayallerin somut bir karşılığıdır. Bu hayalini gerçekleştirmek için, hayattaki birçok güzellikten mahrum kalarak çalışır. Kahramanın zor koşullara rağmen çocukluğunu ve hayallerini gerçekleştirme umudu dikkat çeken unsurlardır.

Öykü, umut barındıran bir cümleyle başlar;

⁴⁷ Samarakis, a.g.e., s. 15.

⁴⁸ Bayvertyan, a.g.e., s. 10.

⁴⁹ Samarakis, a.g.e., s. 17.

⁵⁰ Bayvertyan, a.g.e., s. 12.

⁵¹ Samarakis, a.g.e., s. 17.

⁵² Bayvertyan, a.g.e., s. 12.

⁵³ Pappas, a.g.e., s. 24.

“Απόγευμα. Σάββατο απόγευμα, γεμάτο φως. Απρίλης.”⁵⁴ (Bir öğleden sonra. Bir cumartesi öğleden sonra güneşli bir gün. Aylardan Nisan.)⁵⁵

Bu cümleyle, doğanın uyandığı, canlandığı ve yeniden hayat bulduğu, ilkbahar mevsiminin umut dolu atmosferi betimlenmektedir.⁵⁶

İki yılın ardından çocuğun hayalini gerçekleştireceği gün gelir ve nihayet bisikletine kavuşur;

“Εκείνο το απόγευμα, είχε κάνει πραγματικότητα το μεγάλο του όνειρο: να πάρει ποδήλατο.”⁵⁷ (O öğleden sonra bir bisiklet satın alarak, en büyük hayalini gerçekleştirmişti.)⁵⁸

Bisikleti görmek için mahalledeki çocuklar ve aileleri çocuğun evinin önünde toplanırlar. Herkes çocuğun mutluluğunu paylaşmaktadır. Bu durum, zorlu koşullar altında yaşamını sürdüren insanların hayatlarında bu tür sevinçlerin nadir yaşandığının göstergesidir.⁵⁹

Çocuk, coşkuyla yeni bisikleti temizler. En güzel kıyafetlerini giyer. Kalabalığın arasından bir kız bisikletin gidonuna kırmızı bir gül bırakır. Çocuğun yüzü kızarır;

“Όλα ήταν έτοιμα. Μα όχι, έλειπε κάτι, που ήρθε κείνη τη στιγμή: ένα κόκκινο τριαντάφυλλο, που το χέρι ενός κοριτσιού το έβαλε στο τιμόνι. Τα μάγουλα του αγοριού γινήκανε πιο κόκκινα κι από το τριαντάφυλλο.”⁶⁰ (Her şey hazırды. Fakat hayır, eksik bir şey vardı, o da yetmişti: kızlardan birinin direksiyona yerleştirdiği kırmızı gül. Çocuğun yanakları, gülden çok kızardı.)⁶¹

Bu cümlelerle çocukluktaki duygular en saf haliyle yansıtılır. Çocuk, nihayet bisikleti sürmeye başladığında hayalini gerçekleştirmenin verdiği mutlulukla zaferini kutlamaktadır. Anlatım, bisikletin artan ritmine uygun şekilde ilerler ve görüntüler, sesler, olaylar, çocuğun bakış açısı aracılığıyla sunulur.⁶² Kalabalığın coşkusuyla, zafer sarhoşluğu yaşayan çocuk,

⁵⁴ Samarakis, To Podilato Ziteitai Elpis Apanta, c. I, Psihogios Yayınları, Atina 2020, s. 54.

⁵⁵ Bayvertyan, a.g.e., s. 47.

⁵⁶ Triantou, a.g.e., s. 66.

⁵⁷ Samarakis, a.g.e., s. 55.

⁵⁸ Bayvertyan, a.g.e., s. 48.

⁵⁹ Triantou, a.g.e., s. 66.

⁶⁰ Samarakis, a.g.e., s. 56.

⁶¹ Bayvertyan, a.g.e., s. 49.

⁶² Triantou, a.g.e., s. 66.

etrafında olup biteni fark edemez ve arkasından gelen kamyonu görmez. Bir an kırmızı gül yüzüne çarpar, bir an tüm dünya kırmızı bir gül olur;

“... ἄζαφνα ἓνα κόκκινο τριαντάφυλλο ἦρθε μπροστά στα μάτια του, ἄζαφνα οὐάκερος ο κόσμος γίνηκε ἓνα κόκκινο τριαντάφυλλο.”⁶³
(Aniden kırmızı bir gül geliverdi gözlerinin önüne. Aniden bütün dünyası kırmızı bir gül oluverdi.)⁶⁴

Bir anda, umut ve sevinç barındıran tüm unsurlar ikincil bir anlama bürünerek hikâyeyi beklenmeyen bir sona ulaştırır. Böylelikle yazar, zorlu yaşam şartlarıyla mücadele eden insanların kaderinde acıyla yüzleşmenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁵ Umudun gücünü derinlemesine hissettiren bu öyküde, küçük ya da büyük hayallere ulaşma isteğinin insanı hayata bağlayan en önemli unsur olduğu gösterilmektedir. Sonu trajediyle biten bir öyküde dahi derinlemesine bir hümanizma ve hayatı her yönüyle kabul ediş sezilir. Çocuk öykünün sonunda en mutlu olduğu anda hayatını kaybeder. Samarakis, yaşamın doğasında ölümün her an var olduğuna işaret etmekle kalmaz, onların diyalektik birlikteliklerini çarpıcı sahneler kurgulayarak gösterir: Kimse hayatını beyhude yere ya da tesadüfen kaybetmez. Herkes yaşamda da ölümden de olanı yaşar.

Savaş Hikâyesi

Savaş Hikâyesi adlı öyküde üç yıldır devam eden savaşın bir kesiti sunulmaktadır. Anlatıda olağan bir savaş sahnesi, yedi-sekiz yaşlarında bir çocuğun çatışmanın ortasında belirmesiyle farklı bir boyut kazanır. Kahraman, kendi hayatını tehlikeye atarak çocuğu kurtarır ve onu güvenli bir yere götürür. Ölüm gerçeğiyle her an karşı karşıya olsa da asker için, çocuğu kurtarmış olmak içindeki umudu canlandırır;

“Ἐσῶσα τη ζωὴ ἐνός παιδιοῦ! συλλογίστηκε. Τὸ κοίταζε. Πὼς εἶχε ἀπομείνει μονάχο του μέσα στα ερείπια; Δὲν το εἶχε ρωτήσῃ τίποτα ἀκόμα. Ἦταν ἀλαφιασμένο. Τα μάτια σκοτεινὰ, ἀγριεμένα. Σίγουρα θὰ με προτείνουνε γιὰ μετάλλιο, σκέφτηκε. Ἐκανε ζέστη. Ἐβάλε τὸ χέρι του κι ἔτριψε τὸ στήθος του. Συλλογίστηκε τὸ σπῖτι του, τοὺς φίλους του, τὶς σπουδές του ποὺ τὶς εἶχε ἀφήσῃ στη μέση.”⁶⁶ (Bir çocuğun hayatını kurtardım! diye düşündü. Ona baktı. Nasıl tek başına yıkıntıların içinde kalmıştı? Daha hiçbir şey sormamıştı. Çocuksa ürkmüştü. Gözleri karanlık ve yabaniydi. “Kesin madalyaya aday gösterileceğim,” diye düşündü. Sıcaktı. Eliyle

⁶³ Samarakis, a.g.e., s. 57.

⁶⁴ Bayvertyan, a.g.e., s. 50.

⁶⁵ Triantou, a.g.e., s. 67.

⁶⁶ Samarakis, Polemiki İstoria Ziteitai Elpis Apanta, c. I, Psihogios Yayınları, Atina 2020, s. 70.

*göğsünü ovdu. Evini düşündü, arkadaşlarını, yarıda bıraktığı eğitimini...)*⁶⁷

Üç kez ve kısa aralıklarla tekrar eden “düşündü” sözcüğü, okuru savaşın ortasında ve ölüme son derecede yakın bir anda insanın neler düşünebileceğini düşünmeye sevk etmektedir. Bu teknik, yalnızca ritmik bir yapı oluşturmakla kalmıyor; aynı zamanda anlatının duygusal tonunu da belirginleştirmektedir.

Akabinde asker koluna aldığı yara ve yorgunluğun etkisiyle uykuya dalar. Uyanınca gördüğü manzara şudur;

*“Δεν το είδε πάνω στο κρεβάτι σαν άνοιξε τα μάτια του. Ήταν αριστερά, στη γωνία, πίσω από το μπαούλο. Έπαιζε. Έπαιζε τον πόλεμο. Είχε πάρει το πόδι της σπασμένης καρέκλας και το είχε για τουφέκι, πίσω από το μπαούλο σαν οδόφραγμα... Το είδε τώρα να μεγαλώνει, να γίνεται είκοσι χρονών, να παίζει τον πόλεμο, τον αληθινό πόλεμο, όπως τον έπαιζε κι αυτός τρία χρόνια τώρα, όπως τον παίζανε εκατομμύρια άλλοι....”*⁶⁸ (Gözlerini açtığında çocuk yatağın üzerinde değildi. Sol köşedeydi. Valizin arkasında oynuyordu. Savaşı oynuyordu. Kırık sandalyenin ayağını tüfek yapmıştı, valizi de siper. [Çocuğun] Büyüdüğünü gördü, yirmi yaşına geldiğini, savaşı oynadığını, gerçek savaşı. Üç yıl öncesinden beri kendisinin de oynadığı ve milyonlarca insanın oynadığı...)⁶⁹

205

Çocuğun büyüüp, gerçek bir savaşın içinde yer alacağı tasavvuru kahramana başka bir farkındalık sağlar. Artık “Bir çocuğun hayatını kurtardım” sözünün anlamı değişmiştir;

*“Έσωσα τη ζωή ενός παιδιού! συλλογίστηκε, μα τώρα ήταν αλλιώςτικός ο συλλογισμός του”*⁷⁰ (Bir çocuğun hayatını kurtardım! diye düşündü fakat şimdi farklıydı düşüncesi)⁷¹

Oradan geçen askerlerden bulundukları bölgede patlama olacağını öğrendiğinde duraksayıp düşünür. Hava kararmak üzeredir;

*“Ο ήλιος χαμήλωνε.”*⁷² (Güneş batmak üzereydi)⁷³

⁶⁷ Bayvertyan, a.g.e., s. 63.

⁶⁸ Samarakis, a.g.e., s. 70-71.

⁶⁹ Bayvertyan, a.g.e., s. 63.

⁷⁰ Samarakis, a.g.e., s. 71.

⁷¹ Bayvertyan, a.g.e., s. 63.

⁷² Samarakis, a.g.e., s. 71.

⁷³ Bayvertyan, a.g.e., s. 64.

Bu cümleyle umudun umutsuzluğa dönüşmesi simgelenmektedir. Kahraman, gelecekte de düzenin değişmeyeceğine dair olan inancı nedeniyle çocuğu kaderine terk ederek oradan ayrılır.

Yazar, çocukluk yıllarından beri savaş konusunun onu düşündürdüğünü şu sözlerle ifade eder: *“Yüzyıllardır insanların hayatında savaş “varlığını” sürdürerek, kan dökmeye, kurban vermeye ve acı yaşatmaya devam etmektedir. Her seferinde farklı bir sebeple ortaya çıksa da sonuçta insanı insana karşı getirmektedir. Neden? Ne için?”*⁷⁴

Yazarın savaş hakkındaki bu görüşü doğrultusunda, öyküdeki çocuk figürünün geleceğe dair umudu temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çocuk figürünün umut duygusuyla bağlantılı olarak sunulması gelecekte savaşların sona ereceğine olan inancını, insanların özgürlüğünü ve kurtuluşunu ifade etmektedir. Ancak, yazarın yaşamındaki olumsuz deneyimler, gerçeklikte acının bir şekilde varlığını sürdürdüğü görüşü çalışmada yer alan üç öyküde de beklenmedik, “kötü” bir sonla karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Çalışmada yer alan *Sarışın Atlı, Bisiklet ve Savaş Hikâyesi* adlı öykülerde çocuk karakterler, olay örgüsünü başlatan ve dönüştüren temel aktörlerdir. Bu bağlamda çocuk ve çocukluk çağı, umut barındıran doğasıyla değişimin ve dönüşümün öncüsü olmaktadır. Anlatıda sadece bir figür olarak değil, aynı zamanda varoluşsal bir simge olarak çocuk yaratılışındaki saflıkla, umut temsiline dönüşmektedir. Özellikle, savaşın yarattığı toplumsal değişim dönemlerinde, çocuk, yeni bir başlangıcın ve daha iyi bir geleceğin sembolü haline gelmektedir. Kültürel ve ideolojik aktarımın temel nesnesi olan çocuk figürünün bu öykülerde umut metaforu olarak kurgulandığı görülmektedir.

Hümanist bir yazar olan Samarakis'in eserlerinde yankı uyandıran temel duygu insanlıktır. İnsanlığın ve dayanışmanın yanı sıra, çocuk figürünün de merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. İnsanlığın yeniden inşa edildiği süreçte özne konumuna getirilen çocuk, bir yandan masumiyeti ve geleceğe dair umudu simgelerken, diğer yandan toplumsal ve siyasi koşulların mağduru olarak karşımıza çıkar.⁷⁵ Yazarın hümanistliği, onun insanın karanlık yönlerini görmezden gelmesine yol açmaz. Öykülerinde, yaşadığı dönemin gerçekçi koşullarına atıfta bulunarak, toplumsal ve ideolojik unsurların peşine düşer. Güvensizliğin hâkim olduğu bu yıllarda, çocukların sözlerinde, yazıp çizdiklerinde ışık dolu bir yaşam hayali

⁷⁴ Tziovas, a.g.e., s. 83.

⁷⁵ Moullas, a.g.e., s. 16.

bulunduğunu ifade eden yazar, onları geleceğin tek umudu olarak görmektedir.⁷⁶

Samarakis, öykülerinde yer verdiği çocuk figürü aracılığıyla toplumsal adaletsizliklere ve eşitsizliklere karşı direnişi ortaya koyar ve onu umudun sembolü olarak kullanır. Öykülerdeki kahramanların isimsiz olması ve tarih-zaman belirtilmemesi, hikâyeleri evrensel bir boyuta taşıyarak benzer olayların her zaman yaşanabileceğini göstermektedir. Hikâyeler durağan bir başlangıça sahipken giderek ivme kazanır ve sinematografik tasvirlerle canlı bir anlatım sağlanır. İnsani değerlerin önemi vurgulanırken, çocuk unsuru iyileştirici bir güç olarak umut duygusuyla sentezlenir.

Samarakis, her ne kadar karamsar tarihsel koşulları resmetse de yazınsal dünyasında daha iyi bir hayat ve daha insanca bir gelecek arayışını daima canlı tutar. Karakterlerinin iç dünyalarını, özellikle korku, umut ve çelişkilerini derinlemesine analiz eder. Zihinsel süreçleri doğrudan, ani ve vurucu bir teknikle ortaya çıkar—cümleleri uzatmaya, süslemeye zamanı yoktur. Anlatılarında sıkça başvurduğu sözcük ve cümle tekrarları, karakterlerin içsel çatışmalarını ve hayatta kalma mücadelelerini yoğunlaştıran bir anlatı stratejisine dönüşür. Tekrar izlenimi veren, birbirinden kopuk gibi gözükse de birbirini tamamlayan yazılı ve gizli anlatımlar sayesinde okuyucunun karakterlerle empati kurması kolaylaşır, anlatının derinliği artar; okuyucu metnin içine çekilir. Aynı teknik ve beceri, Samarakis'in diğer eserlerinde de görülür ve onun edebi tarzının ayırt edici bir özelliğidir. Bu sayede, Samarakis'in eserleri, sadece bireysel hikâyeler anlatmakla kalmaz; aynı zamanda evrensel insanlık durumlarına dair derinlemesine ve özgün bir bakış açısı sunar.

Yazar, savaşın bıraktığı izleri yalnızca tarihsel bir yıkım olarak değil, aynı zamanda modern insanın vicdanında derin izler bırakan bir etik çöküş olarak değerlendirir. Toplumsal yabancılaşma, özgürlük arayışı ve insan onuru gibi temalar, onun öykü ve romanlarının merkezinde yer alır. Çalışmada incelenen üç öyküde, hikâye farklı konular üzerinden oluşturulsa da temelde çocuk figürü ve umut arasında kurulan bağ ortak bir unsur olarak yer almaktadır. Başlangıçta anlatıda filizlenen umut duygusu, olay örgüsünün içerisinde yerini umutsuzluğa ve olumsuz bir sona bırakır. Bu durum, karamsar bir atmosfer oluşturmaksızın, insani değerlerin önemini vurgulamayı başarır. Böylelikle, yazarın temel kaygısının umut arayışı olduğu ve bunu anlatının çıkış noktası olarak vurguladığı görülmektedir.

⁷⁶ Pappas, a.g.e., s. 139-140.

Kaynakça

- AĞIR, Meral, “Yaşam Kalitesi, Değerler ve Umut-Umitsuzluk”, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 11, 2017, ss. 84-103.
- BAYRAM, Baş, KAPUSIZOĞLU, Firdevs, “Sorun Odaklı Çocuk Edebiyatına Farklı Açılardan Bakmak: Genetik, Metinden Metine, Biçimsel, Dönüşümsel ve Sosyokültürel Eleştiri”, Türkbilig, sy. 46, 2023, ss. 153-170.
- DASKALOPOULOS, Dimitris, *İ Metapolemiki Pezografia Apo Ton Polemo Tou '40 Os Ti Diktatoria Tou '67*, c. VII, Sokoli Yayınları, Atina 1988.
- DESPOŦİDİS, Antonis, *Leksiko Neoellinikis Logotehnias. Prosopa, Erga, Revmata, Oroï*, Patakis Yayınları, Atina 2008.
- GÜNDOĞDU, Servet, “Tarihselciliğin ve Formalizmin Ötesinde Edebiyatın Tanıklığı”, Milet ve Nihal c. 16/sy. 2, ss. 375-391.
- GÜRKAN, İpek, *İkinci Dünya Savaşı Filmlerinde Çocuk Karakterlerin Tanık Olma Deneyimleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, 2018.
- KANATSOULİ, Meni, “Horoi Simvolikoi Kai “Hores” Simvolikes Se Keimena Paidikis Logotehnias”, Grammata Kai Tehnes Dergisi, sy. 77, Sokolis Yayınları, Atina 1996, ss. 31-32.
- KARADOĞAN, Umut C., ““Çocuk ve Çocukluk” Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi”, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, c. IV/ sy. 7, 2019, ss. 195-226.
- KARANTONİS, Antreas, *24 Sighronoi Pezografai*, Nikodimos Yayınları, Atina 1978.
- KARATAŞ, Evren, “Çocuk Edebiyatında “Karakter” Kavramı”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 33, 2014, ss. 60-79.
- KELAĞA AHMET, İbrahim, “Geçmişten Günümüze Ana Hatlarıyla Çağdaş Yunan Hikâyeciliği”, Balkan Edebiyatından Seçme Hikâyeler I, Çağdaş Yunan Edebiyatı, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2022, ss. 1-10.
- KOUTSOUKALİ, Alekou, *İstoria Tis Ellinikis Logotehnias Apo Tin Arhaiotita Mehri Simera Apo İstoriokoplistiki Skopia*, c. III, Iolkos Yayınları, Atina 1989.
- MASTRODİMİTRİS, Panagiotis D., “İ Anthropistiki Drasi Tou Antoni Samaraki Os Politi Kai Os Logotehni”, Apo Ti Logotehnia Sti Filologia Themata Tis Neoellinikis Logotehnias Kai Tis Spoudis Tis, Domos Yayınları, Atina 2010, ss. 11-18.
- MASTRODİMİTRİS, Panagiotis D., “İ Dinamiki Tis Eleftherias Sto Ergo Tou Antoni Samaraki”, Martiries Gia Ton Antoni Samaraki, Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, s. 119-126.
- MERAKLİS, Mihalis G., “Anisihia gia tin İsihia. Ena Thema kai Dio Parallages sto Ergo tou Antoni Samaraki”, Martiries Gia Ton Antoni Samaraki, Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, ss. 127-130.
- MOULLAS, Panagiotis, *Gia Tin Metapolemiki Mas Pezografia Kritikes Diathesis*, Stigmi Yayınları, Atina 1989.
- ÖZŞAHİN, Murat, “Modern Edebiyat ve Sosyal Eleştiri Bağlamında Çocuk Teması”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, c. IX/ sy. 1, 2024, ss. 272-289.
- PAPADATOS, Giannis, “İ Sighroni Elliniki Paidiki Logotehnia. Oi Taseis, Ta Erga, Oi Dimiourgoi”, Grammata Kai Tehnes Dergisi, sy. 77, Sokolis Yayınları, Atina 1996, ss. 17-21.
- PAGKALOS, Theodoros, “Shetika Me To Varvakeio”, 2015, (Erişim: [Σητικά με το Βαρβάκειο – Σύλλογος Αποφοίτων Βαρβακείου Σχολής](https://www.varvakeio.gr/) ([varvakeio.gr](https://www.varvakeio.gr/)) Erişim Tarihi: 28.04.2025.)
- PAPPAS, Kostas, *Antonis Samarakis To Ergo Tou*, Smili Yayınları, Atina 1988.

- SAMARAKİS, Antonis, *Aftoviografia 1919-*, Apanta, c. II, Psihogios Yayınları, Atina 2020.
- SAMARAKİS, Antonis, *Ksanthos İppotis Ziteitai Elpis Apanta*, c. I, Psihogios Yayınları, Atina 2020.
- SAMARAKİS, Antonis, *Polemiki İstoria Ziteitai Elpis Apanta*, c. I, Psihogios Yayınları, Atina 2020.
- SAMARAKİS, Antonis, *To Podilato Ziteitai Elpis Apanta*, c. I, Psihogios Yayınları, Atina 2020.
- SAMARAKİS, Antonis, *Umut Aranıyor*, çev. Kornelia Çevik Bayvertyan, Cem Yayınları, İstanbul, 1991.
- SİTARA, Foteini, “*Antonis Samarakis Enas Sighronos Oumanistis İ Aksia Tou Anthropolou Kai Tou Anthropismou Sta Diigimata Tou Antoni Samarakī*”, (Erişim: [\(PDF\) ANTΩNHΣ ΣΑΜΑΡΑΚΗΣ \(academia.edu\)](#) Erişim Tarihi: 20.04.2025.), ss. 1-10.
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi, “Çocuk ve Çocukluk: Kültürel ve Sosyolojik Boyut”, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, sy. 1, 2017, ss. 5-13.
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi, “Edebiyat ve Çocuk Edebiyatı Edebiyatın Amacı ve İşlevi”, Türk Dili Dergisi, c. CIX/ sy. 780, 2016, ss. 12-31.
- TRİANTOU, İfigenia, *Ksanadiavazontas Ton Antoni Samarakī*, Oasis Yayınları, Atina 2016.
- TZİOVAS, Dimitris, *Antonis Samarakis Mia Diadromi Ston 20o Aiona*, Fotolio Grafikes Tehnes A.E. Yayınları, Atina 2020.
- VARİKAS, Vasos, “*Sighrones Martiries. Antoni Samarakī: Arnoumai (Diigimata)*”, Siggrafeis Kai Keimena A’ 1961-1965, Ermis Yayınları, Atina 1975, ss. 54-56.
- ZİRAS, Aleksis, “*Apo To Aftonoito Sto Aprosdokito. Metastrofes, Metavaseis Kai Rikseis Sto Ergo Tou Antoni Samarakī*”, Martiries Gia Ton Antoni Samarakī, Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, ss. 73-93.

Kitap Tanıtımı / Book Review

MAHİR AYDIN, GÜMÜLCİNE SANCAĞI (1879-1912), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı Ankara 2022, 220 sayfa, ISBN: 978-975-17-5208-6

Necmettin GÜL*

Bir şehrin, beldenin, köyün hatta bir mahallenin yapısını incelerken, coğrafi olarak nerede bulunduğu, tarihsel süreç içerisinde oynadığı rol ve sosyokültürel-sosyoekonomik yapısı belirleyici bir öneme sahiptir. 2022 yılında Mahir Aydın tarafından hazırlanan ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Gümülcine Sancağı 1879-1912 adlı eser, tam da bu paradigmlar çerçevesinde bölgenin zaman içinde değişen yapısını ele alarak, aslında o yörede yaşayan insanların idari sistem içindeki yerini konumlandırmayı amaçlamıştır. Yazar, geçmişle bağ kurmakta ve Evliya Çelebi'nin tespitlerinin hala bölgede varlığını sürdürdüğüne değinmektedir. Ayrıca, bu çalışmaya başlamadan önce, 2017 yılında İstanbul'da düzenlenen "Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Sempozyumu" kapsamında, "Gümülcine İdadisi" konusunu araştırmak üzere bölgede bulunmuş ve bu gözlemler, eserin oluşturulmasına ilham kaynağı olmuştur. Mahir Aydın, kitabın önsözünde şu ifadelerle yer vermektedir: "Orada gördüklerimiz, 'cömert ve dost davranışlı' diyen Evliya Çelebi'nin ne denli doğru söylediğinin güncel bir sağlaması oldu. Bilimde duygu olmaz. Ancak oradan gözlerimiz 'buğulu' ayrıldık." Bu söylem, yazarın şehrin etkisinden çıkamadığının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Eserde, Machiel Kiel, İsmail Bıçakçı, Turan Gökçe ve Cengiz Parlak gibi isimlerin çalışmalarından yararlanılmış; nüfus kayıtları, salnameler, ikinci el kaynaklar ve arşiv belgelerinden hareketle hazırlanan çalışma, grafik, tablo ve istatistiklerle desteklenmiştir. Eser, okuyucuların ve ilgililerin kolayca anlayabileceği sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmış ve akademik bir çalışma niteliği taşımaktadır. Mahir Aydın, kitabın önsözünde bu kaynaklara özellikle değinmiştir. Çalışmada, Edirne Vilayet Salmeleri, Osmanlı Arşivi, Taksim Atatürk Kitaplığı ve Avusturya'nın

* Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, 23necmettingul@gmail.com.

Askeri Coğrafya Enstitüsü gibi kaynaklar kullanılmıştır. Kitap, dokuz bölümden oluşmaktadır: Gümülcine şehrinin doğası, yerleşimi, yönetimi, halkı, dini yapıları, tarımı, hayvancılığı, ekonomisi ve eğitimi ele alınmıştır. Mahir Aydın, Gümülcine'nin tarihsel sürecinde uygulanan siyasi, ekonomik ve iktisadi politikalara değinirken, bu politikalar çerçevesinde şehrin idari ve imar çalışmalarını da incelemiştir. Bu doğrultuda, şehrin zaman içerisindeki değişimini kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur.

Kitabın ilk bölümünde Mahir Aydın, “*Gümülcine Sancağının Doğası*” başlığı altında, bölgenin sınırlarını, komşu vilayetleri ve Ege kıyısı, Karaağaç Körfezi ile Kavala'daki tabii yapıları ele alarak, bölgeye ilişkin coğrafi bir profil oluşturma temelini atmıştır. Bu bölümde, toprak yapısının engebeli ve değişken olduğundan bahsedilmiş, bölgenin kuzey ve doğusunda yer alan ve “Gümülcine Dağları” olarak adlandırılan dağlar, hem arşiv belgelerine dayanılarak hem de genel bir görüş olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, dağların arasında bulunan ve güneyde yer alan verimli ovalar da bu kısımda ihmal edilmemiştir. Aydın, Gümülcine'nin havasını anlatırken şu anekdota yer verir: “Gümülcine'nin havası ile ilgili, eski bir öykü vardır. Buna göre; Yunan hekimlerinden Bilkos, cüzzam hastalığına tutulan kızı Rumçine'yi iyileşmesi için buraya gönderir. Burada Gümülcine, bir hekim için ‘son çare’ olduğuna göre, bu sıradan bir karar olmamalıdır. Gümülcine'nin havası ve suyu, kızın hastalığını iyileştirir. Buna karşılık olarak Rumçine de, buranın bayındır bir yer olmasına katkıda bulunur. İşte bu nedenle Yunanlılar, buraya Rumçine adını verirler.” Yazar, bu hikâyeyle bağlantılı olarak, Rum kelimesinin Akdeniz iklimiyle olan ilişkisini ve bu iklimin suyun lezzetine katkı sağladığını dile getirir. Bölgede büyük akarsular bulunmamasına rağmen, çok sayıda çay ve derenin varlığından bahsedilebilir. Ayrıca, 1883-1892 ve 1901 yıllarında suyla ilgili çeşitli yapılar inşa edilmiş ve bu doğrultuda gelişmeler kaydedilmiştir. Sektörel gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, coğrafi avantajlarını iyi kullanan Gümülcine, ulaşım faaliyetleri bakımından da ilerleme göstermiştir. Bölgeye yapılan köprüler, yollar, liman ve demiryolu bağlantıları, halkın hayat kalitesini artırmıştır. (s.1-16)

İkinci bölümde, “*Gümülcine Sancağının Yerleşimi*” konusu ele alınmış; bölgenin ilk yerleşim alanlarından, Orta Çağ yapılanmasından, Romalıların etkisinden ve ardından Türklerin bölgeye gelişinden itibaren şehirleşme süreci ile bu doğrultuda oluşan yerleşim alanları detaylandırılmıştır.

Osmanlı dönemindeki ikinci yerleşim ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 55 yıl sonra, Evrenos Bey'in komutasında gerçekleşmiş ve bölgenin kalkınmasında yapılan inşaat faaliyetleri, Osmanlılaşmaya

önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin iskân politikası sayesinde bölgeye gelen Türkler, bölgenin etnik yapısında da değişim yaratmıştır. Tarihten günümüze yaklaştıkça, kazaların, nahiyelerin, köylerin ve mahallelerin tespiti ve bu yerleşimlerin zaman içindeki değişimleri anlatılmıştır. Aydın, bu bölümde ayrıca yerleşim yerlerinin etimolojik kökenine de değinerek okuyucuyu bu konuda aydınlatmıştır. (s.19-35)

Üçüncü bölümde Aydın, “*Gümülcine Sancağının Yönetimi*” başlığı altında, 1873 itibarıyla 24.478 nüfusa ulaştığı görülen bölgenin, bu büyümeye paralel olarak idari sistem içinde oluşturulan memur sınıflarının çalışma alanları, kademeleşmeleri ve bürokratik statülerin değişimi gibi faktörleri tarihsel süreç içinde ele almıştır. Ayrıca, bu dönemde bölge içerisinde gerçekleşen yeni yapılaşmalara da değinilmiştir. Yazar, memur sınıflarının oluşturulmasındaki ekonomik gelir-gider dengesini, birimlerin personel sayılarını ve idarecilerin şehrin ihtiyaçlarına göre nasıl değişim ve dönüşüm geçirdiğini, salnameler ve arşiv belgelerinden yararlanarak detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bu bilgiler, tablolar ve grafiklerle desteklenerek okuyucunun daha iyi anlamasına olanak sağlanmıştır. (s.43-61)

Dördüncü bölümde ise, “*Gümülcine Sancağının Halkı*” başlığı altında, bölgenin etnik dağılımı ele alınmıştır. Nüfus kayıtları incelenirken, sadece dönemler arasındaki nüfus artışı ve azalışına değil, aynı zamanda bu değişimlerin nedenlerine de açıklama getirilmiştir. Arap, Arnavut, Boşnak veya Çerkez gibi tanımlar Türk kategorisi altında listelenirken, tutulan kayıtlarda ise Türk, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi ve Çingene gibi gruplar değerlendirilmiştir. Aydın, bu bölümde, bölgede yaşayan halkların Gümülcine'nin gelişim sürecine, yerleşim gösterdikleri alanların imar faaliyetlerine ve yaşam biçimlerine de değinmiştir. Ayrıca, halkın ev yapımında kullandığı malzemeleri, evlerde bulunan araç ve gereçleri, yiyecek, içecek ve giyecek alışkanlıklarını da ele almıştır. Yazar, bu verileri paylaşırken, dönemin şehir yapısı ve günlük yaşamı hakkında okuyucuya bir pencere sunmaktadır. (s.66-83)

Beşinci bölüm, “*Gümülcine Sancağı'nın Dini Yapıları*” başlığı altında, reayanın etnik dağılımına ve iskan ile yönetim politikaları doğrultusunda gelişen şehirleşmeye odaklanmaktadır. Aydın, bu bölümde şehrin dini yapılarının incelenmesine de yer vermektedir. Gümülcine'nin kozmopolit yapısından kaynaklanan, İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik inancına mensup insanların ibadethaneleri, etimolojik kökenlerine ve hikayelerine değinilerek ele alınmıştır. (s.86-99)

Kitabın altıncı bölümünde yer alan “*Gümülcine Sancağı'nın Tarımı*” konusu, tarihsel süreç doğrultusunda bölgenin tarım arazileri, tahıl, sebze

ve meyve gruplarının yetiştirilme alanlarını açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, yetiştirilen ürünlerin yıllık miktarı, kullanım alanları ve kazanç doğrultusunda yapılan icraatlar da yazar tarafından ele alınmaktadır. (s.105-118)

Yedinci bölümde, “*Gümülcine Sancağı’nın Hayvancılığı*” konusunda yazar, hayvancılığın bölge için önemli bir faaliyet olduğunu vurgulamış ve koyun, sığır, at, balık, arı, ipek böceği gibi faaliyetlerin ekonomik gider ve gelirlerini, hayvan sayıları ile yetiştirme alanlarını ele almıştır. Ayrıca, bu sektörün bir yansıması olarak dericilik ve yün üretimine de değinilmiştir. (s.124-136)

Sekizinci bölümde yer alan “*Gümülcine Sancağı’nın Ekonomisi*” konusu, bölgenin coğrafi yapısının sağladığı avantajlarla şekillenen üretim ve bu üretimin bölgenin ekonomik altyapısına katkısını ele almaktadır. Ayrıca, bu doğrultuda yapılan düzenlemeler ve uygulamalar da anlatılmaktadır. Bunun yanında, devlet makamlarının ve kamu kurumlarının gelir-gider dengesi ile vergilerin durumu da tablolar halinde bu kısımda sunulmaktadır. (s.142-160)

Kitabın son kısmı olan dokuzuncu bölümde ise “*Gümülcine Sancağı’nın Eğitimi*” hakkında bilgiler yer almaktadır. Gümülcine’nin yapısından dolayı, hem dini hem de etnik kökeni farklı olan milletlerin okullarına ev sahipliği yapmıştır. Aydın, bu okulların fiziksel özelliklerine, öğrenci sayısına, çalışan personelin görevlerine ve verilen derslere de değinmektedir. (s. 166-173)

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, imparatorluğun başkente yakın bölgesi olan Balkanlar’da Tanzimat Reformları ile birlikte tarihsel süreç içinde değişen ve dönüşen (siyasi, ekonomik, iktisadi, eğitim vb.) Gümülcine Sancağı üzerine, arşiv kaynaklarına dayalı olarak oluşturulan anlatım, tablolar ve istatistiklerle açıklanmıştır. Yazarın sade, anlaşılır ve yalın bir dil kullanması, eserinin genel okuyucuya hitap etmesini sağlamıştır.

ANKARAD, 2025; 6(11): 215-237	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1680499

KARAMANLICA AKTİS DERGİSİ'NDE AİLE ve CİNSİYET ROLLERİNE DAİR YAZI DİZİSİNİN TRANSKRİPSİYONU

Elif Ezgi ÖZER*

Öz: Karamanlılar, Osmanlı Devleti'nde yaşamış, Türkçe konuşan ve yazı dilinde Yunan harflerini kullanan, Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks Hristiyan bir cemaattir. Cemaatin, Türkçeyi Yunan harfleriyle yazması sonucu ortaya çıkan dile ise Karamanlica adı verilmektedir. Bu yazı dili matbaanın kullanımının Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmasıyla birlikte yalnızca gündelik yazışmalarda değil, aynı zamanda matbuat alanında da kullanılır hale gelmiştir. Karamanlica neşriyat faaliyetleri 18. yüzyıldan itibaren dini kitapların yayımlanması ile başlar. Karamanlica kitap basımının yanı sıra, 19. yüzyıldan itibaren bu dilde birçok gazete ve dergi de yayın hayatına başlamıştır. Bu yayınlardan biri de *Aktis* mecmuasıdır. *Aktis* haftalık mecmua, 1913-1915 yılları arasında Karamanlica olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmada, derginin 1913 yılı Ocak-Mart ayları arasında yayımlanan sayılarında Nikolaos İ. Kamalakidis tarafından kaleme alınan bir yazı dizisinin transkripsiyonu yapılmıştır. Transkripte edilen bu metinler, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Karamanlı cemaati içerisindeki aile ilişkilerine, kadın ve erkeklerin cemaat içindeki konumlarına ve görevlerine ışık tutmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karamanlılar, Karamanlica, Aktis Dergisi, Aile Hayatı, Karamanlı Ortodoks Cemaati.

FAMILY AND GENDER ROLES IN THE KARAMANLIDİKA AKTİS MAGAZINE: TRANSCRIPTION OF AN ARTICLE SERIES

Abstract: The Karamanlides, living in the Ottoman Empire, were an Orthodox Christian community, speaking Turkish and using Greek letters in their written language, and were affiliated with the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. The language that developed from the community's use of Greek letters to write

* Uzman Tarihçi, ozel_elifezgi@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8788-4982.

Turkish is referred to as Karamanlidika/Karamanli Turkish. This written language began to be used not only in daily, individual correspondence but also in the field of printing with the widespread use of the printing press in the Ottoman Empire. Karamanlidika publishing activities began with the publication of religious books in the 18th century. In addition to the publication of books in Karamanlidika, numerous newspapers and journals in this language also began to be published from the 19th century onwards. One of these publications is the periodical *Aktis*. The weekly periodical *Aktis* was published in Karamanlidika between 1913-1915. This study presents the transcription of a series of articles written by Nikolaos Kamalakidis, published in *Aktis* between January and March of 1913. The transcribed texts shed light on family relations within the Karamanlides community in the late Ottoman period, as well as on the roles and positions of men and women within the community.

Key Words: Karamanlides, Karamanlidika, *Aktis*, Family Life, Karamanli Orthodox Community.

Extended Abstract: The Karamanlides were an Orthodox Christian community who spoke Turkish and used the Greek script. Although they predominantly resided in Central Anatolia, historical sources and recent studies have shown that they were also lived across various regions of the Ottoman Empire, such as Syria, the Balkans, Bessarabia, and Istanbul. Contemporary literature refers to them with terms such as “Turkophone Orthodox Christians” or “Karamanli Orthodox Turks”, while in Ottoman archival documents expressions such as “Zımmiyân-ı Karaman” or “Karamanîyân” are commonly used.

The Karamanlides used the Greek script to write in Turkish, a written form commonly referred to in the literature as *Karamanlidika*. The earliest known printed work in Karamanlidika is a religious catechism titled *Gülzar-ı İman-ı Mesîhi*, published in Amsterdam in 1718. Karamanlidika publishing, which began in the 18th century, expanded and diversified in the second half of the 19th century with the emergence of newspapers and journals. *Aktis*, published as a daily newspaper between 1910 and 1913, was converted into a weekly periodical due to financial difficulties and remained in publication until February 1915. The journal, printed at the Sada-yı Millet Press in İstanbul, was owned by Nikolaos I. Kamalakidis and its chief editor was Iordanis İ. Limnidis. It featured articles on a range of topics including politics, science, health, religion, family, and issues on women.

In this study, selected texts from the columns *Kadınlar Âleminde* and *Gençlerimiz*, published in the *Aktis* journal between January and March 1913, have been transcribed. These columns provide scholars with

valuable insight into the community's gender norms and family structures. The transcription of these texts reveals that the Karamanlides are a group deserving scholarly attention not only in terms of language and religion, but also in the context of social history.

Giriş

Karamanlılar, Türkçe konuşan ve yazı dilinde Yunan harflerini kullanan Ortodoks Hristiyan bir cemaattir ve dini açıdan Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıdırlar. Karamanlılar yoğun olarak Orta Anadolu'da ikamet etmekle birlikte imparatorluğun farklı yerlerinde dağınık bir biçimde de yaşamışlardır. Anzerlioğlu'nun, Eckman'ın 1950 yılında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanan ünlü makalesi "Anadolu'da Karamanlı Ağızlarına ait Araştırmalar, I. Phonetika"dan aktardığına göre Karamanlılara yalnızca Orta Anadolu'da değil aynı zamanda Suriye, Balkanlar, Besarabya ve İstanbul'da da rastlanmaktadır.¹ Benzer şekilde Petropoulu da Karamanlıların Orta Anadolu ile birlikte imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ikamet ettiklerinin altını çizer; özellikle kıyı Anadolu'da yoğun bir Karamanlı nüfusun olduğunu belirtmektedir.²

Karamanlılar literatürde farklı isimlerle nitelendirilmektedir. Modern kaynaklarda "Türkofon Ortodokslar", "Türkçe konuşan Anadolu Ortodokslar"³ veya "Karamanlı Ortodoks Türkler"⁴ gibi ifadeler kullanılırken; Osmanlı arşiv belgelerinde "Zimmiyân-ı Karaman" veya "Karamanîyân" şeklinde adlandırılmıştır.⁵ Tarihsel kaynaklarda da Karamanlı cemaatinden çeşitli şekillerde söz edilmektedir. Örneğin, Alman seyyah Hans Dernschwam'ın 1533-1555 yılları arasında İstanbul ve Anadolu seyahatlerini anlattığı seyahatnamesinde bu cemaatten

¹ Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2016, s. 138-139.

² Ioanna Petropoulu, "From West to East: The Translation Bridge", *Ways to Modernity in Greece and Turkey*, (Ed. Anna Frangoudaki, Çağlar Keyder), I. B. Tauris, New York, 2007, s. 97.

³ Evangelia Balta, *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, çev. Nazif Bozatlı, Levent Cinemre, Ari Çokana, Ayşe Dilsiz, Herkül Milas, Saadet Özen, Menekşe Tokyay, Mesut Yaşar Tufan, İnci Türkoğlu, Erol Üyepazarcı, Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.135.

⁴ Yonca Anzerlioğlu, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 51, 2009, s. 184.

⁵ Anzerlioğlu, a. g. e. , s. 148-149.

“Caramanos” şeklinde söz etmiştir.⁶ 17. yüzyılda ise Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde söz konusu bu cemaati “Karamanlı Türkleri” olarak nitelendirmiştir.⁷

Modern ve tarihsel metinlerde Karamanlılar bu şekilde tanımlanmaktadırlar. Peki, Karamanlılar kendilerini nasıl isimlendirmektedirler? Bu konuda Balta'nın yaptığı çalışma dikkat çekicidir. Yunan harfli Türkçe eserlerin ön sözlerini inceleyen Balta'ya göre 1864 yılına kadar yayımlanan Karamanlıca kitaplarda yazarlar tarafından cemaate “Hristiyanlar”, “Ortodoks Hristiyanlar”, “Anadolulu Hristiyanlar”⁸ gibi ifadelerle seslenilirken; 1864-1915 yılları arasında basılan eserlerin ön sözünde ise cemaate “Anadolulu hemşehriler”, “Ortodoks hemşehriler”⁹ olarak hitap edilmektedir.

Yunan harfleriyle yazılan Türkçeye Karamanlıca adı verilmektedir. Karamanlıca yazılı eserlerin ilk örneği bir papaz tarafından kaleme alınan ve 1718 yılında Amsterdam'da basılan *Gülzar-ı İman-ı Mesihi* adlı 170 sayfalık dini bir ilmihaldir.¹⁰ 18.yüzyılda başlayan Karamanlıca yayın faaliyetleri, Lozan Antlaşması sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesi ile birlikte 1930'lu yıllara kadar Yunanistan'da devam etmiştir.

Karamanlıca kitap basımının yanı sıra, özellikle 1860'lı yıllardan itibaren pek çok gazete ve dergi de yayımlanmıştır. Bu yayınlardan biri de *Aktis* mecmuasıdır. Dergiye adını veren “aktis” kelimesi, Eski Yunancada “ışın”, “huzme” veya “güneş ışığı”¹¹ anlamına gelmektedir. *Aktis*, ilk olarak günlük gazete formatında yayımlanmıştır. Ancak 1913 yılı itibariyle günlük gazete basım masraflarının karşılanamaması sebebiyle¹² haftalık dergi olarak yayımlanmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, *Aktis* 1910-1913 yılları arasında günlük gazete olarak, 1913 yılının Ocak ayından itibaren

⁶ Semavi Eyice, “Anadolu’da Karamanlıca Kitabeler”, *Belleten*, C.39, S. 153, 1975, s. 26.

⁷ Gazanfer İbar, *Anadolulu Hemşehrilerimiz: Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 112.

⁸ Balta, a. g. e. , s. 136.

⁹ Balta, a. g. e. , s. 130.

¹⁰ Eyice, a. g. m. , s. 26.

¹¹ Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalıcı Yayınevi, Ankara 2011, s. 36.

¹² Balta, a. g. e. , s. 314.

haftalık dergi olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Derginin ulaşılabilen son sayısı ise 15 Şubat 1915 tarihine aittir.¹³

Aktis dergisi, İstanbul Babıali'de bulunan Sada-yı Millet Matbaasında basılmıştır. 29*27 cm boyutlarında olan derginin her bir sayısı sekiz sayfadan oluşmaktadır.¹⁴ Derginin alt başlığında “Dinî, Siyâsî, Fennî Haftalık Risâledir” ibaresi yer almaktadır. Derginin sahibi ve müdürü Nikolaos I. Kamalakidis ve başyazarı Iordanis I. Limnidis'tir

Dergide *Ahvâl-i Siyâsiye*, *Patrikhânemiz Ahvâli*, *Akvâl-i Hükemâ*, *Mesâil-i Târihiye*, *Fennî Sahîfe*, *Garâib Sütunu*, *Mesâil-i Sıhhiye* ve *Kadınlar Âleminde* gibi bölümlerin yanı sıra *Samaritis* adlı hikaye de her hafta tefrika olarak derginin sayfalarında yer almıştır.

Bu çalışmada transkripsiyonu¹⁵ yapılan yazılar 1913 yılının Ocak ve Mart ayları arasında *Kadınlar Âleminde* ve *Gençlerimize* başlıklı sütunlarda Nikolaos İ. Kamalakidis tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶ Daha önce transkripte edilmemiş bu metinler, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında

¹³ Dilek Kübra Gürgür, “II. Meşrutiyet Döneminde Karamanlıca Bir Basın Organı: Aktis Mecmuası (1913-1915)”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 24.

¹⁴ Balta, a. g. e. , s. 313.

¹⁵ Karamanlıca metinlerde kullanılan söz varlığı ve yazım özellikleri, Orta Anadolu bölgesine ait ağızlarla benzerlik göstermektedir. Karamanlıca yazım biçiminin belirli kurallara bağlanmamış olması nedeniyle, aynı kelimenin farklı metinlerde hatta kimi zaman aynı metin içerisinde dahi farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada ele alınan metinlerde okuyucuların metinlerin akışını daha kolay takip edebilmesi amacıyla hafifletilmiş transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır. Bu doğrultuda, metinlerde yer alan yazım hataları düzeltilmiş; bazı noktalama işaretleri çıkarılmış, gerekli görülen yerlere ise anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla noktalama işaretleri eklenmiştir. İncelenen metinlerde genellikle “b” harfi yerine “p” (π) harfinin, “ş” harfi yerine “s” (σ) harfinin ve “t” harfi yerine “d” (δ) harfinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tür kelimelerin yazımında, eğer kelime Türkçe ise günümüz Türkçesinin yazım kuralları esas alınmış; kelime Osmanlı Türkçesine aitse sözlükteki biçimine sadık kalınmıştır. Bunun yanı sıra, Karamanlıca Türkçesinde yer alan Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin yazımında genel Türkçe telaffuz biçimleri temel alınmıştır. Benzer şekilde, Arapça kökenli sözcüklerde bulunan “ayn” harfi, anlam karışıklığına yol açmadığı sürece, yazıma dahil edilmemiştir. Ayrıca, Arapça, Farsça ve Yunanca kökenli kelime ve tamlamaların anlamlarına dipnotlarda yer verilmiştir.

¹⁶ Derginin 1913 yılına ait sayılarına <https://medusa.libver.gr/> adresinden ulaşılmıştır.

Karamanlı cemaati içerisindeki aile ilişkilerine, kadın ve erkeklerin cemaat içindeki konumlarına ve görevlerine ışık tutmaktadır.

Bugüne dek Karamanlı cemaati üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü Karamanlı Türkçesi ve yayın faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış; cemaatin aile yapısı, toplumsal cinsiyet rolleri ve ahlak tahayyülleri gibi sosyal tarih bağlamında incelenmesi gereken yönleri ise görece görece ihmal edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Karamanlı cemaatine ait daha önce yeterince incelenmemiş tarihsel bir malzemeyi literatüre kazandırmayı amaçlamakta; aynı zamanda bu cemaati toplumsal cinsiyet rolleri ekseninde yeniden değerlendirme imkanı sunmaktadır.

No 854 Kon/polis, 31 Ianouariou 1913 Sene 3

AKTİS

Dinî, Siyâsî, Fennî Haftalık Risâledir

KADINLAR ÂLEMİNDEN

KAYINVÂLİDENİN ŞİKÂYETİ

NİK. KAMALAKİDİ EFENDİ

Bir zamândan beri şu fikrimi îzâh etmek için münâsib bir zamân aramakta idim.

Şimdi şu zamânı oldukça münâsib görerek birkaç satırları gazetenizin bir köşesine derc etmenizi ricâ ederim.

Ekserî gazeteciler gazetelerinin sütunlarını dolduracak zemin bulamadılar mı, damatlar ile kayınvâlidelerin ihtilâfindan bahsetmeye başladılar.

Güya damadın biri rüyasında kayınvâlidesini görmüşte dirildi zannederek korkmuş. Yine diğeri biri de güya sabahdan evden çıkarken kapıda kayınvâlidesi rast gelmiş de o gün çekmediği belâ kalmamış. Hayli buna benzer daha birçok savsatılar.

Kız anası olmakla çektiğimiz yetmezmiş gibi, gazetecilerin diline düştük.

Şapkalar, fıstıklar ve diğeri modalarımız için ne söylemeniz hakkınız var, fakat kayınvâlidelerinizden şikâyetle hiç hakkınız yoktur.

İçinizden biriniz kayınvâlidesi ile geçinemedi ise bunu umuma teşmîl¹⁷ ederek umuma lisân-ı galîz¹⁸ iştîmâl¹⁹ etmeniz lazım gelmez ya!

Bu gibi şeyleri bırakın Avrupa gazeteleri yazsın, çünkü orada damatlar ile kayınvâlideler geçinmediklerinde belki belki hakları var, zira

¹⁷ bir şeyi kapsamı içine alma.

¹⁸ kaba dil, sert ve kırıncı konuşma.

¹⁹ kaplama, içine alma.

kayınvâlideleri her umurlarına²⁰, kızı ile damadı arasında en ufak bir ihtilâfa müdâhale ederler. Diğer taraftan Avrupa'da evlâdın ataya zevcin zevce hürmeti kalmamıştır. Avrupa'da görenek çoğalmıştır, kayınvâlideler de kızının başkasından geri kalmasını istemez ve damadına balta asar.²¹

Biz ise Anadolu'da damatlarımız ile pekâlâ geçiniriz. Buna da tecrübem netîcesi emînîm. Mâlûmunuz olsun ki, sekiz kız sâhibesiyim, sekizini de Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti ile evlendirdim. Damatlarımızın sekizinin de başka başka tabîatları var, fakat hepsi ile de geçiniyorum.

Benim gibi kızı çok olan birkaç kadınlar daha bilirim ki onlar da benim gibi hoş geçiniyorlar.

Kızlarımıza yüz vermeyiz. Kızlarımızdan biri, zevcinin kendisini tiyatroya götürmediğinden dolayı şikâyet ederse cevâben:

-Evimizde iken her gün tiyatroya mı giderdin? Bizim günümüzde tiyatro yok idi de ölmedik ya derim.

Diğer bir kızım da zevcinin yemeğe pek meraklı olduğundan şikâyet ederse ona da cevâben:

-Yemeyi tadı tuzu yerinde yaparsan, sen de beraber yemek yiyeceksin ya derim.

Velhâsıl her şikâyetlerini, bir çeşit îtirazla tenkid ederim.

Gazeteci efendiler bir kere Anadolu'da seyâhat etsinler de kayınvâlideler damatları ile ne kadar iyi geçindiklerini gösterebilirler. Hatta damatların ekserîsi kayınvâlideleri ile birlikte otururlar.

Gelin ile kayınvâlide için dersiniz biraz hakkınız var, hatta meselede büsbütün başkadır, bâ-husûs bir yerde otururlarsa. Bunu da tecrübemle bilirim.

Ben de rahmetlik kayınvâlidem ile arada ihtilâf ederdik, fakat öyle düşmezdim. Çok defalar kendi kendime:

-Mademki her şeyi kayınvâlidemden suâl edecektim, ben neden ev kadını oldum! der idim.

Kayınvâlideme ne kadar itâatli bulunursam, hizmetçi gibi her şeyi ondan sormak biraz bana zor gelirdi.

Fakat yukarıda arz ettiğim gibi dile düşmezdim. O vakit her şeyde kendimi haklı zannederdim. Şimdi ise ona da hak vermeye başladım. Çünkü ben o eve varmaksız, evin kadını o idi.

Kayınvâlide ile beraber oturmak zordur!

²⁰ işler.

²¹ bir yere müdahale edilmesi, bir yerin mühürlenmesi.

Fakat rahmetlik ile yirmi beş sene beraber oturdum, şimdiki kızlar işitsinler. İşte gazeteci efendiler, gelin ile kayınvâlîde dirliksizliği hakkında ne dersiniz, ne yazarsanız, bir dereceye kadar hakkınız var, fakat damatlar kayınvâlîdelerinden şikâyet ederlerse emin olsunlar ki hodbînlik ²² damattadır.

S. P. P.

Sene 3 No 856 Kon)polis, 14 Fevrouariou 1913 Sene 1 No 6

AKTİS

Dinî, Siyâsî, Fennî Haftalık Risâledir

KADINLAR ÂLEMİNDE

İnsanlar arasında ihtilâfa sebep olan birinci vesîle müsâmahadır. ²³

Her ferd vazîfesini bilse ve onun hâricine çıkmasa sû-i tefehhümlere ²⁴ ve bunun netîcesi olarak husûle gelen muhabbetsizliklere asla mahal gelmez zannederiz.

Şu fikrimi vesîle ittihâz ²⁵ ve bu husûsdaki aczimi ikrârla bugünkü kadınların erkeklere karşı olan vezâifinden bahsedip, bi'l-âhire dahi erkeklerin kadınlara olan vezâifinden bahis açacağım.

Bir kız gelin olacağı hafta çeyizi için tedârik edilen kumaşların zamâna uygun bir sûretle dikilmesini, düğünde gelecek misâfirlerin hiçbir şeye özür bulmamasını, dostuna düşmanına karşı her halde mevkîsi ile mütenâsib bir tarzda kişi ile mütenâsib bir tarzda görünmesini ârzû eder ve bu uğra geceyi gündüze katarak, az yemek az uyumak ve çok çalışma sûreti ile uğraşır.

Fakat, bir âile teşkîli için hazırlanan bir kadın için îcâb eden vezâif acabâ bunların itmâmı ²⁶ ile bitiyor mu?

Hayır.

Kadınların, bâlâdaki arz ettiğim sathî ²⁷ hizmetlerinden mâadâ gâyet âlî vezâif ve mesûliyetleri vardır.

Elbise ve süs için yaptıklarınız gayret, hârice kendinizi beğendirmeden başka bir şey değildir. Fakat sizin donanmış zevcelerinizin size olan

²² kendini beğenmiş, bencil.

²³ hoşgörülü davranma, hoşgörü/gerekli dikkat ve ciddiyeti göstermeme, gevşeklik, ihmal.

²⁴ fena, yanlış anlaşılma.

²⁵ kabul etme, düşünme.

²⁶ bitirme, tamamlama.

²⁷ derinliği olmayan, yüzeysel.

teveccühü olsun. Sizi yılınız²⁸ sizin maîşetinizi tedârik için gece gündüz uğraşan, sizi nâmûs ve iffetinizin muhâfazası için fedâ-yı cân²⁹ zevceleriniz beğensin.

Sabahtan akşama kadar her bir tehlikeye hedef olup, dinlenmek için evine gelen zevcelerinizi, hüsn-i niyyet ve muâmeleniz ile dinlendiriniz.

Zevciniz tüccâr ise onu âdilâne muâmele etmeye sevk edecek tarzda muâmele ediniz. Bir mağaza hademesi ise kendisine cesâret verip hizmetine tekâsül³⁰ etmemesine çalışınız, muharrir ise âlemi istifâde ettirecek şeyler yazmasına misâl olunuz.

Yok ki bin dert ile evine gelen bir erkeğe birkaç derd de siz ilâve edip de, ertesi günkü muâmelesinde her an hatâyâ düşmesine sebep olarsınız.

Çünkü erkek bir fabrikanın umûmî makinasını ve kadın ise o makinanın ufak bir âletini teşkîl eder. İşte o ufak bir âletin lâıyıkı ile vazîfesini îfâ edememesi, bütün makınayı durdurur ve koca bir fabrikayı battâl eder.³¹

Kadınların ekserîsi, zevcinin her an kendisine bir hediye getirmesi tarafdâridırlar. Fakat hiç hesâb etmezler ki o hediye birkaç ay veya sene sonra eski parlaklığını kaybeder, solar.

Lâkin, erkeğinizin teveccüh ve muhabbeti gibi en kıymetli bir hediyeyi kazanmaya çalışır ve ona muvaffak olur iseniz o yâdigâr solup veya köhneleşmediği gibi eskidikçe hem kıymeti artar hem sâhibini bahtiyâr kılar.

Bir hânenin mamûrluğu³² da harâbî da evin kadınından asılı olduğundan kadınların vazîfesi nisbetinde mesuliyetleri dahi büyüktür. Hattâ evini bahtiyâr edemeyen kadın kendisini perîşân eder, zîrâ bir kadının saâdeti âilesinin refâhından asılıdır.

Evet kadınların da zordur, fakat hüsn-i niyyet olursa müşkilât kolaylaşır.

Çünkü erkeğin ârzû ettiği hüsn-i muâmeleyi kadın isterse yapabilir, elverir ki yapmaya ârzûsu olsun.

N. İ. K.
(mâbâdî³³ var)

²⁸ koca, zevc.

²⁹ canını feda etme, canını verme.

³⁰ tembellik, üşenme, gevşeklik, kayıtsızlık.

³¹ işe yaramaz, işlemez, hantal, kullanılmaz duruma gelmek.

³² gelişip güzelleşmiş, bayındır duruma gelmiş.

³³ devam.

Sene 3 No 857 Kon/polis, 21 Fevrouariou 1913 Sene 1 No 7

AKTİS

Dinî, Siyâsî, Fennî Haftalık Risâledir

KADINLAR ÂLEMİNDEN

(geçen haftadan mâbâd)

Bir kadın pek güzel olduğundan dolayı mağrûr³⁴ olmamalı, zîrâ o güzelliği Cenâb-ı Hakk'a borçludur. Bir kadın pek güzel olmakla kadınlığının her evsâfına³⁵ mâlik, her vazifesini bilir, tekâmüle³⁶ ermiş olmaz. Şahsının güzelliğini hiçte bırakıp, öyle hatâları olur ki ona mâlik olan erkek intihâbında³⁷ pek yanılmış olduğuna hükmederek o kadar güzel ve fakat vezâif-i zevciyenin birçok evsâflarından mahrûm bir kadının aldığına binlerce pişman olur. Nicede nazarda hor fakat tabîat ve etvârında³⁸, terbiye ve ahlâkında fevkalâdelik³⁹ olan kadınlar var ki mensûb olduğu âileyi bahtiyâr eder.

Kadınlardan gözetilen evsâfların kâffesini, şuracıkta bahsetmeyi zâid⁴⁰ görür isem de bazı ve başlıcalarını da zikr etmeme de müsâade edilsin.

Kadından gözetilen evsâfın başlıcası muhâfaza-i nâmûs kaziyyesidir.⁴¹ Fakat bununla da tam kadın addedilemez. Bundan sonra gelen iki evsâf daha var. Biri hilmiyyet⁴² diğeri de saflık.

Hilmiyyet, bir kadın için evsâf-ı hamîdeden⁴³ biridir. Bu evsâfa mâlik olan her kadın hiçbir vakit kimsenin taarruzuna hedef olmaz. Çünkü hilmiyyetle, en cesâret hasmını iknâ ve teskîn⁴⁴ edebilir, zevcinin her gûne affına mazhar olabilir, evlâdlarının terbiye ve talîmlerine kolaylıkla muvaffak olur.

³⁴ kendini beğenmiş, büyüklük taslayan.

³⁵ vasıflar, nitelikler.

³⁶ olgunluk, olgunlaşma.

³⁷ seçme, seçilme, seçim, seçmek.

³⁸ tavırlar, davranışlar.

³⁹ olağanüstülük.

⁴⁰ gereksiz, lüzumsuz.

⁴¹ mesele, husus.

⁴² yumuşak huylu olma, ağırbaşlılık.

⁴³ övülmeye değer vasıflar.

⁴⁴ sakın kılma, yatıştırma.

Terbiye-i etfâl meselesinde hatırıma şuracıkta bir mesele geldi ki arz edeyim.

Bazı vâlideler, çocuklarının eser-i cehâlet olarak yaptıkları hatâyı tashîh⁴⁵ zımında o çocuğu hilmiyyetle iskât edecekler yerde bir sürü bedduâ, küfür günâh ederek hem çocuğa o gibi îcâpsız elfâzları öğretmiş olurlar hem matlûb⁴⁶ olan terbiye hâsıl olmaz.

Her şeyin keşîr-i kusûr olduğu gibi, hilmiyyeti de sûistîmal etmemeli. Ataların “ne pek halîm ol basıl ne pek zâlim ol asıl” dediği gibi hilmiyyeti de haddinden fazla yaparak âleme debelenmeye kadar vardırmmamalı.

Saflık da kadınlar için en güzel bir evsâftır. Bir kadın sâfdilâne hareketi ile umûmun terâküm⁴⁷ ve şefakatine mazhar olur. Bunun aksi olarak her hâl ve etvârında kurnazlık taslamaya çıkışırsa nefîce îtibârî ile kendisini aldatur ve mahcûb olur.

Bir kız pederinin hânesinde iken pek çok hayâlâtla perverde olur,⁴⁸ gelin olduğunda mutlu ve bahtiyâr olması için, birçok zeminler hazırlar fakat hayâlâtta tertîb edilenlerin, birçoğu fiilde tecellî etmez. Gelin olduğunuzun ertesi günü intihâb⁴⁹ ettiğiniz erkek tâbinize muvâfık⁵⁰ çıkmayıverir. Bundan dolayı katiyyen⁵¹ muğber⁵² olmamalısınız, zîrâ bakalım siz o erkeğin tâbine muvâfık çıktınız mı? Ne kendinizin köle mertebesine indiğinize hükmedin ne de o erkeği kendinize kul etmekliğe çıkışın. Erkeğiniz sizi köle etmek istese idi sizin ile izdivâc edecek yerde bir hizmetçi alır idi, erkeğinizi kendinize kul etmek cihetini katiyyen hatırıma bile getirmeyiniz, çünkü erkek hilkatî îtibârî ile katiyyen kul olamaz.

Yalnız nezâket ve hilmiyyetiniz ile erkeğinizi mâkul ârzûlarınıza iştirâk ettiriniz. Şimdi artık aldım, her hâlde benimdir, fikrine sâhip olursanız pek yanılırsınız.

Kadınlar hakkındaki bahsimizi bu kadarla iktifâ⁵³ ederek haftaya erkeklerin vezâîfinden bahsi vaatle itmâm-ı kelâm eylerim.

N. İ. K.

⁴⁵ düzeltme, iyileştirme.

⁴⁶ talep edilen, istenilen şey.

⁴⁷ yığılma, birikme, toplanma.

⁴⁸ beslenmek, büyütülmek, yetiştirilmek.

⁴⁹ seçme.

⁵⁰ uygun, yerinde.

⁵¹ asla, hiçbir zaman.

⁵² gücenmiş, darılmış, küskün, kırgın.

⁵³ olduğu kadarını yeterli görme, kafi görme, yetinme.

**Sene 3 No 858 Kon/polis, 28 Fevrouariou 1913 Sene 1 No
8 AKTİS**

Dinî, Siyâsî, Fennî Haftalık Risâledir

GENÇLERİMİZE

Geçen haftaki nüshalarımızda kadınların vezaîfinden bahsettikten sonra gençlerimize terettüb⁵⁴ eden vezaîfe de geleceğimizi vaat etmiş idim.

Erkekliğin mevkîsi pek yüksektir ve o mevkîyi muhâfaza edebilenler erkektir.

Bir erkek çocuk, hemen akl-ı bâliğ olur olmaz her hâlde hukuk-i şahsiyyesine⁵⁵ mâlik olmak sevdâsına düşer. Bu hâl fitraten erkeklere verilmiş olan bir dâd-ı hakktır.⁵⁶

Fakat kemâlât⁵⁷ iktizâsı, adem⁵⁸-i tecrübe ve muhâkemesiz hareketler yüzünden birçok gençlerimiz mevkîlerini muhâfazada âciz kalmış ve müstakbellerini mahvetmiş olduklarından hukuk-i şahsiyyetlerine mâlik olmakla beraber her teşebbüs ve fiillerinde son derece dikkat ve itidâl-i dem⁵⁹ ile hareket etmeleri lâzımdır.

Gençlik her an bir iştigale, her hâlde fâtiğ olmaya meyyâldir.⁶⁰ Lâkin bir şeyi istilâ ve feth ederken müstakbelde kendisine yarayışlı olup olmayacağını ona mâlik olmazdan evvel hesâb etmeli.

Nasıl ki bir tavuğun altına kaz veya ördek yumurtası koysak bî-çâre hayvan bilmeyerek kuluçka oturup piliç çıkardığında kendisi kara hayvanı olmak îtibârî ile suda yüzemez, yavrular ise su hayvanı olduğundan her hâlde suda gezmek ister ve şu îtibârla ne biri vâlidelik vazîfesini ne de diğeri evlâdlık vazîfesini lâıyıkî ile îfâ edebilir.

İşte bir pilicin husûlünde bile hesâbla hareket iktizâ ederse insâniyyetin âlî makamını işgalde ne kadar teennî⁶¹ ve hesâbla hareket lâzım idiğini ölçebiliriz.

⁵⁴ (bir sorumluluk) birinin üzerine düşme, gerekme, icap etme.

⁵⁵ şahsın, kişinin hukuku.

⁵⁶ Allah vergisi.

⁵⁷ sahip olunan manevi hasletler.

⁵⁸ yokluk.

⁵⁹ soğukkanlılık.

⁶⁰ çok istekli.

⁶¹ ilerisini düşünerek, ihtiyatlı davranarak düşünceli hareket etme.

Erkeklerin her vezâîfî ehemmiyetli ise de biz burada en vehimi olan teehhülündeki⁶² vezâîfinden bahsedeceğiz.

Hissiyâtına mağlûb olarak, tecrübesiz teehhül edenler ekseriyyetle iyi netîceye vâsıl⁶³ olmamışlar. Zîrâ o izdivâc rastgele vuku bulmuştur. Tesâdüfte ise hiçbir vakit hikmet aranmaz.

Bir genç teehhülden evvel müddet-i hayâtında⁶⁴ kendisine terfik⁶⁵ edeceği kızı her sûretle teftîş etmelidir.

Bu da uzaktan olamayıp pek yakından olabilir.

Bir kızın da her hâl ve edvârına⁶⁶ pek yakından vâkıf olabilmek için kızlar ile hüsn-i muâşerette⁶⁷ bulunmalı, onlara bir hemşîreniz gibi bulunmalı ki sizden uzak kaçmasınlar ve siz onu yakından teftîş edebilesiniz.

Zamânımızda gençlerimizin ekserîsi teehhülü menfaate âlet ittihâz ederek cüzî⁶⁸ küllî⁶⁹ bir drahomaya⁷⁰ almak sûreti ile hürriyyet-i şahsiyyelerini, erkekliğin âlî mevkîsini fedâ etmek töhmetine kadar iniyorlar.

Evet herkes fikrinin esîri olduğu gibi bendeniz de gençlerin sırf drahomaya âşık olarak teehhül etmemeleri fikrinin esîriyim. Zîrâ para kazanmak başka, efrâd-ı âileyi⁷¹ rahat, sülâleyi ibkâ⁷² için bir refika kazanmak da büsbütün başka.

Mâmâfih drahomaya alıp teehhülün diğer kısımlarında dahi mazhar-ı muvaffakiyyet etmişler de var, drahomamız teehhül edip de adem-i muvaffakiyyete dūcâr⁷³ olanlar da çok. Fakat bunların ekalliyyetçe⁷⁴ kalırlar.

Servetle saâdet temîn edilmez. Saâdet ise istikâmet, metânet ve fazîlettedir.

⁶² evlenme.

⁶³ erişen, ulaşan.

⁶⁴ yaşam süresi.

⁶⁵ birinin yanına arkadaş olarak katma/katılma.

⁶⁶ zamanlar, devirler.

⁶⁷ iyi, güzel davranış.

⁶⁸ bir şeyin bütünüyle değil bir parçası ile ilgili/ pek az miktarda.

⁶⁹ bütüne ait, bütünlü ilgili.

⁷⁰ gelin tarafından güveye verilen para, mal veya mülk.

⁷¹ aileyi oluşturan kişiler.

⁷² sürekli ve daimi kılma, sürekli kılmak.

⁷³ tutulmuş, uğramış, yakalanmış.

⁷⁴ azınlık.

Fakr-ı hâlîle⁷⁵ teehhül edip de bi'l-âhire servet sâhibi olanlar zengin olarak teehhül edip de fakr-ı hâlîle düşenler az mıdır? Servet sâhibi değişir, fakat fazîlet intihâl etmez.

Gençlerimizin ekserîsi de cemâlperest olarak bir kızın güzelliğine meftûniyyetle,⁷⁶ ahlâk ve evsâfı sâiresini asla tedkîk etmeksiz hemen o güzele mâlik olmayı tasavvur ve aynı zamanda teehhül ederler.

Güzellik de servet gibi muvakkattir.⁷⁷ Nâdîde güzel olduğundan dolayı intihâb ettiğiniz bir kız, teehhülden 3 - 5 ay sonra çiçek hastalığına mübtelâ olup da çöpur olmasının vechinde⁷⁸ bir yara çıkıp da ameliyyât netîcesi güzelliğini kaybetmesinin ihtimâli yok mu?

İşte şu esbâblara mebnî⁷⁹ teehhülde aranacak evsâflar ne pek büyük servet ne de nâdîde güzelliktir. İllâ ahlâk-ı hamîde⁸⁰ ile perverde olmuş,⁸¹ vâlide olabilecek bir kızın aranmasıdır.

Gençlerimizin teehhülden sonraki vezâifinden haftaya bahsedeceğiz.

N. İ. K.

Sene 3 No 859 Kon/polis, 7 Martiou 1913 Sene 1 No 9

AKTİS

Dinî, Siyâsî, Fennî Haftalık Risâledir

GENÇLERİMİZE

(mâbâd)

“Ανθρωπος εγκαταλειπει τον πατερα και την μητερα αυτου, και προσκολληθησεται τη ιδια γυναικι” yani “İnsan peder ve vâlidesini terk ederek, kendi familyasına merbû⁸² olmalı” kelâm-ı ilâhîsini göz önüne alır isek hakîkî bir familyanın bir hânedeki mevkîsinin pek yüksek olduğunu anlarız.

Bir kadının vazîfesi ne derece ağır ise bir erkeğinki ondan birkaç derece daha ağırdır.

⁷⁵ yoksulluk durumu.

⁷⁶ tutkunluk, gönül verme, hayranlık, aşırı derecede beğenme.

⁷⁷ geçici.

⁷⁸ yüz.

⁷⁹ -den dolayı, -den ötürü.

⁸⁰ övülecek huylar.

⁸¹ yetiştirilmek.

⁸² bağlı.

Vezâif-i zevciyyesini îfâdan aciz, hânesinin refâh ve saâdeti için asla düşünmeyen, evlâd ü ıyâlinin⁸³ maîşet, tâlîm ve terbiyelerinde büsbütün müsâmaha göstererek gündüz kahvehânelerde, gece meyhânelerde vakit geçiren bir erkek, evine geldiğinde erkekliğin vazîfesini îfâ eden bir zevce yapılan ihtirâmın kendisine yapılmadığından dolayı asla muğberr olmamalı. Zîrâ vazîfede tekâsül⁸⁴ evvel kendinden başlamış oluyor.

Erkekleri umûm ve bâ-husûs âilesinin nazarında terzîl⁸⁵ eden başlıca sarhoşluk ile kumârbâzlıktır.

Gündüz akşama kadar çocuklarının maîşeti için uğraşıp evine biraz balık veya bir ciğer, bir okka ekmek getirmek için zevcine verdiği paranın o erkek ekmek koltuğunda, balık veya ciğer meyhânenin duvarında asılı, kendisi tezgâh başında ufak çocuklar acıktı ağlaşır, pişecek yemek henüz gelmedi. Bir de saat ikide meyhâneler kapandıktan sonra ağzı bir yanda burnu bir yanda gelen erkeğe, zaten muvâzenesini kaybetmiş olan o kadında hissiyyât kalmadı ki zevcine iltifât etsin.

İşte Apostolos'un "Evlenememek daha iyidir" dediği bu gibiler içindir.

Kumâr da bir erkek için en mezmûm⁸⁶ bir fiildir. Sarhoş hissiyyât ve muvâzene-i fikriyyesini kaybettiğinden dolayı hatâ eder, kumârcı ise akli başında hâlde hatâyâ düşmüş olur.

Hâsılı şu iki özür bir erkeğin mâddî ve manevî sebep-i inkırâzıdır.

Bazı erkeklerimizde kadından ziyâde gurûr ve benlikçi olduğundan kendisinin ahvâl-i mâliyyesini efrâd-ı âilesinden siper eder ki bu da bir erkek için bugün bir hatâdır. Zîrâ, kadınlar ekseriyyetle yar ü ağyâra⁸⁷ karşı iyi giymek, iyi gezmek tarafdarı oldukları hasebi ile zevcinden fevkalâde mutâlebâtta⁸⁸ bulunur ve bu ârzûsu isâf edilmediğinde, esbâbı kendisine mâlûm olmadığından muğberr olarak zevce ile zevce arasındaki râbîta ihlâl edilir. Fakat erkek ahvâlinden refikasını haberdâr eder, o kadın da ciddi bir refika ise mutâlebâtını hesâbla yapar.

Kadınların fitraten zayıf yaratıldıkları hasebi ile hatâdan sâlim⁸⁹ olmayacakları tabîi bulunduğundan her ufak tefek hatâlarına ehemmiyyet

⁸³ çoluk çocuk.

⁸⁴ kayıtsızlık, tembellik.

⁸⁵ rezil etme.

⁸⁶ kötü, çirkin, ayıp.

⁸⁷ dost ve düşman.

⁸⁸ istekler.

⁸⁹ sağlam, eksiksiz, noksanı olmayan, korkusuz, emin.

vererek haddinden ziyâde hiddet ve şiddet istimâl⁹⁰ edilirse doğru yapacakları işlerinde dahi kendilerinde tereddüt hâsıl olarak onu da yanlış yapmalarına sebep olmuş oluruz. Onun için ekserî hilmiyyet ve onu iskât sûreti ile hareket edersek daha ziyâde mazhar-ı teveccüh oluruz. İnsan olmak îtibârî ile kadında da izzet-i nefis⁹¹ var, onlar da hissiyyât sâhibidirler, sadât⁹² hâricine çıkıldığında, onların ikinci bir hatâyâ düşmelerine sebep olmamızın ihmâli vardır ki, hatâyı eksiltiriz derken artırmış oluruz. Bunun için her efâl⁹³ ve hareketimizde hesâbla hareket faydadan hâlî değildir.

N. I. K

Sonuç

Karamanlılar, Türkçe konuşan ve yazı dilinde Yunan harflerini kullanan Ortodoks Hristiyan bir cemaattir. Ağırlıklı olarak Orta Anadolu'da yaşamış olsalar da, son dönemlerde yapılan araştırmalar, cemaatin Suriye, Balkanlar, Besarabya ve İstanbul gibi farklı bölgelerde de varlık gösterdiğini ortaya koymuştur. İlgili literatürde “Türkofon Ortodokslar” veya “Karamanlı Ortodoks Türkler” gibi ifadelerle anılan cemaat, Osmanlı arşiv belgelerinde ise “Zımmiyân-ı Karaman” veya “Karamanîyân” şeklinde kaydedilmiştir.

Karamanlılar, Türkçeyi Yunan harfleriyle yazmışlardır; bu yazı dili literatürde Karamanlîca olarak adlandırılmaktadır. Karamanlîca basılmış bilinen ilk eser, 1718 yılında Amsterdam'da yayımlanan *Gülzar-ı İman-ı Mesîhi* başlıklı dini bir ilmihaldir. 18.yüzyılda başlayan Karamanlîca yayıncılık faaliyetleri 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren gazete ve dergi yayınlarıyla çeşitlenmiştir. Bu yayınlar arasında *Aktis* dergisi de yer almaktadır. 1910-1913 yılları arasında günlük gazete formatında yayımlanan *Aktis*, ekonomik nedenlerle 1913'ten itibaren haftalık dergiye dönüştürülmüş ve Şubat 1915'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür. İstanbul'da Sada-yı Millet Matbaası'nda basılan derginin sahibi Nikolaos I. Kamalakidis ve başyazarı Iordanis I. Limnidis'tir. Dergide siyaset, bilim, sağlık, din, aile ve kadın meseleleri gibi çeşitli konularda yazılara yer verilmiştir.

Sonuç olarak, *Aktis* dergisinin 1913 yılı Ocak-Mart ayları arasında yayımlanan sayılarında yer alan *Kadınlar Âleminde* ve *Gençlerimize* başlıklı köşe yazıları, cemaatin toplumsal cinsiyet normlarına ve aile

⁹⁰ kullanma.

⁹¹ şeref, onur, haysiyet.

⁹² ileri gelenler, efendiler, kabileler.

⁹³ fiiller, işler.

yapısına dair araştırmacılara önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yazılar, özellikle genç erkeklere ve kadınlara yönelik ahlaki öğütler ile evlilik, eş seçimi ve aile hayatına dair temalarıyla cemaatin ahlaki ve kültürel kodlarını çözümleyebilmek için bir zemin oluşturmaktadır. Bu metinlerin transkripsiyonu, Karamanlıların yalnızca dilsel ve dinsel olarak değil, aynı zamanda sosyal tarih bağlamında da incelenmeye değer bir toplumsal grup olduklarını ortaya koymaktadır. Böylelikle bu çalışma, hem daha önce ihmal edilmiş bir kaynak malzemeyi literatüre kazandırmakta hem de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Karamanlı cemaatinin gündelik hayatına ışık tutan yeni bir tartışma alanı açmaktadır.

Kaynakça

- Anzerlioğlu, Yonca, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 51, 2009, s. 171-187.
- Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2016.
- Balta, Evangelia, *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, (çev. Nazif Bozatlı, Levent Cinemre, Ari Çokana, Ayşe Dilsiz, Herkül Milas, Saadet Özen, Menekşe Tokyay, Mesut Yaşar Tufan, İnci Türkoğlu, Erol Üyepazarcı, Emre Yalçın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, Ankara 2011.
- Eyice, Semavi, "Anadolu'da 'Karamanlıca' Kitabeler", Belleten, 39(153), 1975, s. 25-48.
- Gürgül, Dilek Kübra, "II. Meşrutiyet Döneminde Karamanlıca Bir Basın Organı: Aktis Mecmuası (1913-1915)", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Petropoulou, Ioanna, "From West to East: The Translation Bridge", *Ways to Modernity in Greece and Turkey*, (Ed. Anna Frangoudaki, Çağlar Keyder), I. B. Tauris, New York, 2007.
- İbar, Gazanfer, *Anadolulu Hemşehrilerimiz: Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

EK 1: Aktis, 31 Ocak 1913, s. 30-31

ΚΑΔΗΝΛΑΡ ΛΕΜΙΝΔΕ

Ἰντανλάρ άρασηνδά ἰχ:ιλαρά σεπέπ όλάν πιρινδῶ
βεσιλέ μουσι:μεχάδτηρ.

Χέρ φέρδ βαζι:ρεσινι πιλσέ ρέ άνιν χαριόζηνά τζή-
ματα. σιύι τεφεχουμλαρά βέ πουνούν νετιόζεσι όλαρακ
χο σουλέ κελέν μουχαππετιζλικλερέ άσλα μαχάλ κελ-
μέζ ζάν Ισέριζ.

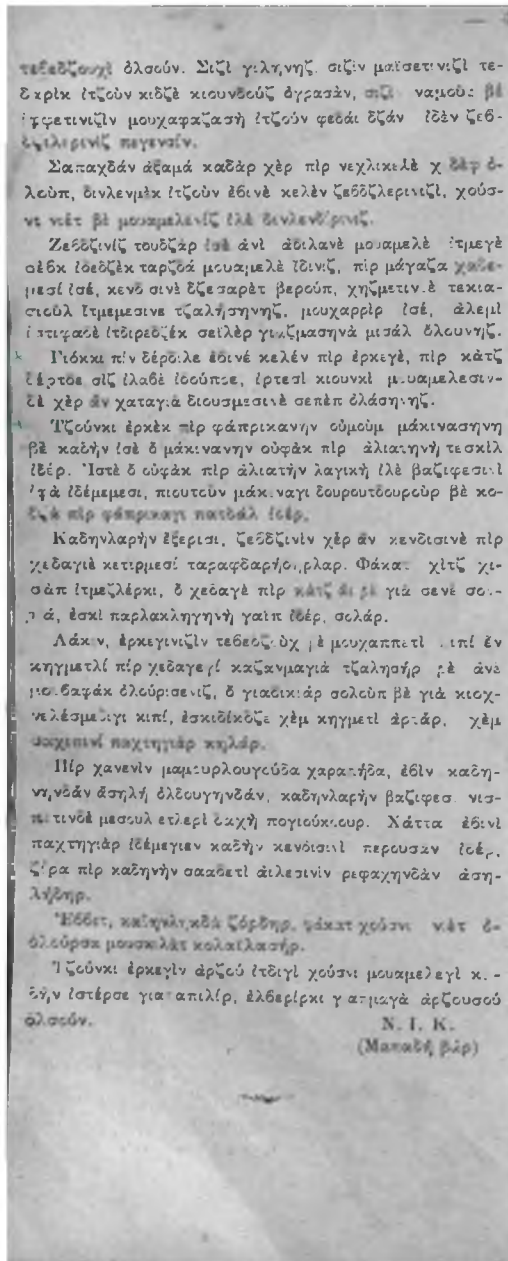
Σού φικριμι εσιλέ ἰτσιάζ βέ πού χουσουσδακι άζ-
ζιμι ἰκράριε πο κιουνλιούκ κατήνλαρήν έρκεκλερέ καρ
σή όλαν άζαίφινέν πάχς Ι.ούπ. πιλ άχιρε άαχτή έρ-
κεκλερίν καδήνλαρά δα βαζαίφινέν πάχς άτζα-
όζάγρημ.

Πιρ κήζ, κελινολαόζαγή χαφτά, όζεχζή ἰτζούν τε-
δαρίκ Ιυλέν κουμκλαρήν ζεμανά σήγευν πέρ σουρέ-
λε δικίλμεσινι, όιουγουνδέ κελεόζεκ μισαφιρλερίν χίτζ
πέρ σείνε όζιούρ πούλμαμστηνη, κοτουνά δουσμηνηνά
αρτή χέρ χαλσέ μεσκησά ἰλέ μouteναστήπ πέρ ταρζόά
κισι ἰλέ μouteναστήπ πέρ ταρζόά κι:ορουνμεσινι άρζού
Ιδέρ βέ πού ούγοά κιόζεγι κιουνδουζέ καταράκ. άζ γε-
μέκ άζ ούγουμακ βέ τζέκ τζαλησμά σουρετι ἰλέ όγραστήρ

Φάκατ, πέρ αιλέ τεσκιλι ἰτζούν χαζτηρλανάν πέρ κα-
δῆν ἰτζούν ἰζάπ Ιδέν βαζαίφ, άδζαπα πουνλαρήν ἰτ-
μαμή ἰλέ πιτιόρμη;

Νάρ ! . . .

Καδήνλαρήν, παλεδεκί άρζ ἰτοιγίμ σάτχι χήζμετε-
ρινέν μ δά. γάγετ άλι βαζαίφ βέ μεεσουλιετλερί βάρδτηρ
Ἰλπισέ βέ σιούς ἰτζούν γιαπόηκλαρηνηζ γαίρέτ,
χαρόζέ κενδι ιζ! πενγενδ:ριμεζδέν πασκά πέρ σεί δεγίλδερ
Φάκατ σιζιν δοιανκηνηζ ζεδοζελερινιζιν σιζέ όλάν

ΚΑΘΗΝΛΑΡ ΑΛΕΜΙΝΤΕΝ

(Κεῖς ἐν γυναικὶν κινεῖται)

Πῆρ καθὲν πᾶν κινεῖται ἀλδερηνδὸν δολαγὴ μακροῦ ἐλμακλή, ἔφα ὁ κινεῖται ἐν δολαγῇ, χακκά πορτλήδερ. Πῆρ καθὲν πᾶν κινεῖται ἐλμαγέ, καθηνλήγην γὲρ ἰσοφηνά μολή, γὲρ βελίτσονι πᾶν, τεκμεριούε ἐρμῆς ἐλμαγέ. Σαχονήν κινεῖται γιτῆδε πρακτῆρ, ἐλῆ χατακλή ἐλούρ, ἀνὲ μακλή ἐλάν ἐρκὲν ἰνιχαπηνδὸ πᾶν γιανήλμῆς ἐλδουγουνά χιόκμ ἰδερῆ, ὁ καθὲρ κινεῖται πῆ φάκατ βαζαφι ζεθδῆνιν πῆρ τῶν ἐσοφληρηνδὸν μαχρὸν πῆρ καθὲν ἀλδερηνά πινέρδε πισμάν ἐλούρ. Νιτῆδε νάτρεδ γὲρ, φάκατ ταπιγὰτ πῆ ἰθαρηνδὸ, τερπιε πῆ ἀλκακηνδὸ φεκελ-ἀδελέκ ἐλάν καθηνλάρ βόρν, μιντοῦν ἐλδεργὴ ἀλεγι παχτῆρ ἰδερ.

Καθηνλάρδον κινεῖται ἐσοφληρην κιαφονι, σουαδῆκδὸ πᾶν ἰμαγι ζαῖδ κινεῖται ἰσομῆ. Πᾶν πῆ πασλὸζακηνδὸν ἔφα ἰμαγεδὸ μουσααδὸ ἰδερ.

Καθηνδὸν κινεῖται ἐσοφλὴν πᾶσληδῶσῃ μουχαφαζαί νανοῦς καῖσεβερ. Φάκατ πουνούλαδὸ τᾶν καθὲν ἂν ἰδελῆμα. Πουνδὸν σόνρα κελῆν ἰνὶ ἐσοφ δαγῆ βάρ. Πῆρ χιλιμῆτ δικερίδε σαφλήκ.

Χιλιμῆτ, πῆρ καθὲν ἰτῶν ἐσοφ: χαμιδεδὸν περίδερ. Πῶ ἐσοφὸ μακλή ἐλάν γὲρ καθὲν χιτῆ πῆρ βανῆς κίμσονι τεαρουζονά γεδῆ ἐλμαγέ. Τῶν: χιλιμῆτ, ἐν τῆσπαρὰτ χασιμινὶ ἰνὰ πῆρ τῶν ἰσπινῆρ, ζεθδῆνιν γὲρ κινὰ ἀφῆνὰ μαχῆρ ἐλαπλήρ, ἐβλατληρην τερπιε πῆρ ταλιμῆρινε κολακλήμα μουβαφᾶν ἐλούρ.

Τερπιε: ἡτφάλ μεσελινδὸν χατηρημά σοῦραδῆκδὸ πῆρ μεσελέ κελῆν: ἀρῆ ἰδερ.

Πᾶν βάλυδελερ, τῆδῶσληρην ἰσορὶ ζεχαλέτ ἐλαρὰν γιανηλῆρ, χαταγῆ πασλῆ ζημηνδὸ, ὁ τῆδῶσλῶν χιλιμῆτ ἰσκιὰτ ἰδελῆλερὶ γερδὲ πῆρ σιουριὸ πῶ δοδῆ, κινεῖται κινάχ ἰδερῆ, γὲρ τῆδῶσλῶν ὁ κινεῖται

ἰσοφλῆ, ἐσοφλῆ ὁρτεμῆς ἐσοφλῆ, γὲρ ματλὸν ἐλάν τερπιε χασιμ ἰδερ.

Χῆρ σεγίν κισιρ! κουσὸν ἐλδουγὸν κινεῖ, χιλιμῆτδὸ σοῦ ἰσπιμᾶλ ἰμαγεῖ. Ἀτκαρῆν -νὲ πῆρ χαλιμ δλ πασῆ, νὲ πῆρ ζαλήμ δλ ἀσῆλ. Δεδῆ: κινεῖται χιλιμῆτδὸ χατῶνδὸν γαζᾶ γιαπαράκ ἀλεμῆ δεκαλεμῆγε καθάρ βαρδῆριμαγῆ.

Σαφλήκδὸ καθηνλάρ ἰτῶν ἐν γυναικὶ πῆρ ἐσοφῆρ. Πῆρ καθὲν σαφῆλᾶν χαρεκιάτ ἰδελ, ἐλμαγῆν τεαρχὸν πῆρ σακακηνά μαχῆρ ἐλούρ. Πουνδὸν ἔξισι ἐλαρᾶν, γὲρ γᾶλ πῆρ ἰθαρηνδὸ κουνάτληκ τακαμαγῆ τῆκηνῆρσᾶ, ναιτῆδε ἰσπαρῆ ἰδελ κενδῶν ἀλδερῆ πῆρ μαχδῶν ἐλούρ.

Πῆρ κῆζ πεθερινὶν χανεσινδὸ ἰλάν πῆρ τῶν χαγιαλάτλε περδερδὸ ἐλούρ, κελῆν ἐλδουγουνδὸ μουτῶν πῆρ μαχῆρ ἐλμαγῆ ἰτῶν, πῆρ τῶν ζεμινῆρ χατῆρλῆρ φάκατ χαγιαλάτλε τερπιε ἰδελενλερῖν, πῆρ τῶν φεῖδὲ τῆδῶσλῶν ἰμαγῆ. Κελῆν ἐλδουγουνδῶν ἔρτσι κινεῖται, ἰνιχαπῆ ἰδερνιζ ἐρκὲν ταπηνῆρ μουβαφῆ τῆκην-μην πῆρ! Πουνδὸν δολαγὴ κατιέν μουγπῆρ ἐλμαμαλῆσῆν, ἔφα, πακαλήμ σῆζ ὁ ἐρκεγῖν ταπηνά μουβαφῆ τῆκηνῆρσῆ; Νὲ κενδῶν κινεῖται μερτεπῶν ἐνδῶνιζ χιόκμ ἔν, νῆδε ὁ ἐρκεγῆ κενδῶν κινεῖται ἰμαγῆ τῆκηνῆρσῆ. Ἐρκεγῖν σῆζ κινεῖται ἰμαγῆ ἰδελ, σῆζ ἰδελ ἰδελῶν: ἰδελῶν γερδὲ πῆρ γιλιμῆτδὸ ἄλῆρ ἰδελ, ἐρκεγῖν κενδῶν κινεῖται ἰμαγῆ δεχατῖν κατιέν χατηρηνῆρ πᾶν κενδῶν κινεῖται, τῶν κινεῖται ἐρκὲν γιλιμῆτδὸ ἰσπαρῆ ἰδελ κατιέν κινεῖται ἰμαγῆ.

Γᾶλῆνιζ νῆκατ πῆρ χιλιμῆτδὸ ἰδελ ἐρκεγῖν μακὸν ἀρῶσληρηνῆζ ἰσπινῆρ ἰδερνιζ. Σῆμῆ ἀρῆκ ἄλῆμ, γὲρ γᾶλδὲ πινῆμδερ, φικρινε ζαγῖπ ἐλδουγανῆ πᾶν γιανηλῆρσῆ.

Ἐλδουγῖνιζ κινεῖται ἰσπαρῆν ζαπῆ ἰμαγῆ δεγῆ, κατῶνδῆρηνῆζ μουχαφαζᾶ ἰμαγῆ τῆκηνῆρσῆ.

Καθηνλάρ χακηνδαν: παχονηζ πῶ καθάρλε ἰνιχα ἰδερῆ, γαταγῆ ἐρκεκλερῖν βαζαφινδὸν παχσῆ βᾶλε ἰμαγῆ κελῆν ἐλῆρμ.

N. I. K.

KENAZLA EPİMİZ

Κετζέν χαφταί νουχαλαρημητζά καθην-
λαρήν μεζαϊφινδέν πάχς ιτδικνέν σόνρα, κεντζ-
λερμιζέ τερεδούπ ιδέν βαζαϊφεδα κελεδ-λεγι-
μιζέ βάθ ιτμίζ ιτμίμ.

Έρκεκλιγίν μεθικισί πέν γιουκσένδερ βέ θ
μεθικγι μουχαφατζά ιδεπιλενλέρ έρκεκνέρ.

Πίρ έρκεκ τζοδζούκ, χέμαν άνηλά παλιγ
όλουρ όλμαζ, χέρ χαλδέν χουκούκου σαχσιεσινέν
μαλικ όλμακ σεδδασηγκ διουσέρ. Πού χάλ
φήτρετεν έρκεκλερ βεριμις όλάν πέρ δάδη
χκκνδερ.

Φάκατ κεμαλέτ ινδίζασή, άδέμι τεδζουμπέ
βέ μουχακεμισί χαρκατελέρ γιουζζουνδέν, πέρ
τζόκ κενδζλερμιζ μεθικλερινί μουχαφατζάδα
άθζιζ καλμηζ βέ μουτακπελλερνί μάχβ
ιτμίζ όλδηκλρηνδάν, χουκούκου σαχσιελ-
ρινέν μαλικ όλμάκλε περαπέρ, χέρ τεσεπιους
βέ φελλερινδέν σόν θερεδζέ τηκάτ βέ ιτιδάλη
δém ιλέ χαρακέτ ιτμελερί λαζήμδερ.

Κενδζλικ χέρ άν πέρ ισιταγέ, χέρ χαλδέν
φατιχ όλμαγιά μεγιάδερ. Λάκιν πέρ σαγι
ισιλά βέ φέτχ ιδέρκεν, μουστακπελδέν κεν-
δουσινέν γιαραγισή όλοπ όλμαγισαζχαγινή
άνέ μαλικ όλμαζδάν έσβελ χισάπ ιτμελί.

Νάσλκι πέρ ταδουγούν άλτηνζά, κάζ βέ
για ιδερκε γιουμουρτασά κοισάκ, πιτζαρέ χαι-
δάν πιλμεγερεκ κολδσκα ότουρουπ, πιλιτζ τζη-
καρδηγηνδζά, κενδισί καρά χαιδανί, όλμακ
ιτιπαρή ιλέ, σουδζ ίουζέμεζ, γιαδρουλάρ ισι
σου χαιδανή έλδηγηνδζάν, χέρ χαλδέν σουδζ
κεζζιέν ιστερ βέ σου ιτιπάρλε, νέ πiri βαλιδ-
λικ βαζιφεσινί, νέδα δίκαι: έδλατλήκ βαζιφε-
σινί λαγγκή ιλι ιφά ιζι πιλέρ.

Ίοτς πέρ πιλιτζίν χουσουλινδέν πιλέ χισά-
πλε χαρακέτ ινδίζά ιδέρσε, ινσκιετιν άλί
μακαμηνή ισγαλδέν νέ καδάρ τσενή βέ χισά-
πλε χαρακέτ λαζήμ ιδιγινί ισλτζέ πιλέριζ.

Έρκεκλεριν χέρ βαζαϊφί έχεματλί ισδεδε,
πιζ πούρδζα ένγ βεχίμί όλάν τεαχιουλινδελι
βαζαϊφινδέν πάχς ινδίζιγίζ.

Χησισατηνά μαγλιούπ όλαράκ, τεδζουμπε-
σιζ τεαχιούλ ιδενλέρ, έφερίστλε έγι νετιδζεγέ
βασήλ όλμαρηόλαρ. Νίρα ζ ιζιδζαδζ ράστ κελέ
βουκού πουλμηόδηρ. Τσαπδουφζά ισι χιτζ
πέρ βακίτ χικμέτ άραμτζ.

Πίρ κένδζ τεαχιουλδέν έδβελ, μιουδζέ:
χαγατηνδζά κενδισινέν τερφικ ινδίζεγι κηζή,
χέρ σιουρέτλε τεφδίζ ιτμελιδερ.

Πούδα στζακνάν όλμαγιοуп, πέν γιακην-
δάν όλαπιλέρ.

Πίρ κηζήνδζα χέρ χαλ βέ έδδερηνά πέν
γιακηνδάν βακίφ όλαπιλμεκ ιτζούν, κηζλέρ
ιλέ χιούσιν: μακαρετδέν πουλουμαλλή, άνλερ
πέρ χερσιρενιζ κινέ πουλουμαλλήκ. σιζέν
στζάκ κατζμασηνλκ βέ σιζ άνι γιακηνδάν
τεφδίζ ιθεπιλέσινιζ.

Νεμανημητζά κενδζλερμιζίν έφερισι: τεα-
χιουλ: μενφατζά άλίζατ ινδίζαζ ιδερκε, ζζουζ
κιουλλι πέρ τράχημα άλμακ σιουρετ: ιλέ, γου-
ριέτι σαχσιελρινί, έρκεκλιγίν άλί μεθικισινί,
φεδζ ιτμεκ τοχημενέν καδάρ ένιόρλαρ.

Έδβελ χέρκες φικρινίν έσιρ: έλζηνγί κινέ
πενδενίζδέν κεντζλεριν σήρφ τράχημαγιά άσ-
σική όλαράκ τεαχιούλ ιτμελελερί: φικρινίν έσι-
ρίγχιμ. Νίρα παρζ καζακνμάκ πασκά, έφρζδη
άλεγγί ραχάτ, σουκαλέγγί ιπκζ ιτζούν πέρ
ρεφικζ καζακνμάκζα πούσ-πυουτιούν πασκά.

Μάμαφ:χ τράχημα άλτηπ τεαχιουλδινγί δι-
κερ κησημλκρηνδζά δαχτή μαζχαρή μουσφα-
κιέτ ιτμισιάρδε βάρ, τράχημασζέ τεαχιούλ
ιδιούπδεδε άδέμι μουσφακιετιζ διουδζλέρ όλαν-
λάρδα τζόκ. Φάκατ πουνλάρ άκαλλιστεδέν κη-
ληρλάρ.

Σερβέτλε σααδέν, τσεριν ιδιλιμέ. Σααδέν
ισέ, ιστικαμέτ, μετανέν βέ φαζιλιτζδερ.

Φάκρου χάλλε τεαχιούλ ιδούπδεδε, πιλ άχρη
σερδέν σαχίπι όλανλάρ: ζενκίν όλαράκ τεα-
χιούλ ιδούπδεδε, φακρου χαλέ διουσενλέρ άλ-
μηδερ: Σερδέν, σαχίπινί δεχισερ, φάκατ φα-
ζιλέτ ινικάλ ιτμέζ.

KENAZLA EPİMİZE

(μακάρι)

“Ανθρώπος ἐγκαταλείψει τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰῶα γυναίκῃ· γίνονται ἓν ὡς ἡ πεθερὴ βε βαλιδεοῖνι τέρκ ἰβερέκ, κανδὶ φαμιλιασινὰ μερποῦτ ἐλμαλῆ» κελάμη ἰλλαχ:σινι κιδζ ἰόνισινε ἀλτῆρ ἰσέν, χακικί: πῖρ φαμιλιανιν, πῖρ χανεδεκί μεκ:σινιν πὲκ γουκασὲκ ὀλνῆγγῆν ἄν-λάρηζ.

Πῖρ καθηνῆν βαλιδεοῖνι νὲ δερεδζὲ ἀντῆρ ἰσέν, πῖρ ἐρκεγινκί: ἀνδὲν πῖρ κὰδζ δερεδζὲ δαχὰ ἀγγῆρδῆρ.

Βαλιδεοῖνι ἰφασὲν ἀδζῖζ, χανεσινιν ρεφάχ βὲ σααζετ: ἰτζούν ὄσλα δῖουσι:σύνμεγεν, ἐβλάδου ἐγ:αληνῆν μαισέτ, ταλίμ βὲ τερπιελερινδὲ πῖρ:σιν:σιν:σιν μῖουσεμαχὰ κ:σ:τερερὲκ, κ:σ:νδῖουζ κ:σ:β:εχανελερδὲ, κιδζε μ:ε:χ:ανελερδὲ β:α:κῆτ: κατ:ζῖρεν πῖρ ἐρκέκ, ἐδινὲ κελδ:γινδὲ, ἐρκεκλῖγῖν βαλιδεοῖνι ἰφὰ ἰδὲν πῖρ ζεβδζὲ γ:α:π:ηλὰν ἰχ:τερ:αμῆν κενδ:σιν:νὲ γ:α:π:ηλ:μα:δηγγῆνδαν τολαγῆ ὄσλα μουγπὲρ ὀλμαμζλη. Ζίρα βαλιδεοῖνι τεκ:σιν:σιν:σιν εββαλ κενδ:σιν:σιν:σιν π:σ:λαμῆς ὀλ:σ:γῖρ.

Ἐρκεκλερὶ σῖμουμουν βὲ παχ:σιν:σιν:σιν ἀιλεοῖνι ν:α:ζ:αρ:ηνδὰν τερζῖλ ἰδὲν, π:σ:ληζζα, σερ:χ:σ:λ:σ:κ ἰλὲ κουμαρπαζῖλκῆρ.

Κῖουνδ:σιν:σιν ἀκ:σ:αμὰ καθάρ τ:σ:δ:ζ:ουκλ:αρ:η:νῆν μαισ:σιν:σιν ἰτζούν ὀγ:ρ:ασ:τῆ:κ: ἐδινὲ πῖρ:α:τ: παλῆκ βὲ γ:α: πῖρ δ:ζ:γῆρ, πῖρ ἐκκὰ ἐκμὲκ κ:σ:τιρμὲκ ἰτζούν ζεβδζινὲ βερδ:γῖ: παρανῆν ὁ ἐρ:κ:έκ ἐκμὲκ κ:σ:λ:τ:ου:γ:ου:νδ:α, παλῆκ βὲ γ:α: δ:ζ:γῆρ μ:ε:χ:αν:ε:νῆν δι:θ:αρ:η:νδ:α ἀ:σ:ηλῆ, κενδ:σιν:σιν δ:ε:ζ:κ:α:χ: πασῆνδ:α, ἰφὰν τ:σ:δ:ζ:ουκλ:άρ ἀδ:ζ:ηκδῆ ἀγλ:σ:τῆρ, π:σ:ε:δ:ζ:εκ γ:ε:μ:έκ χένουζ κελμ:ε:δ:ι. Πῖρδ:ε σ:α:άτ ἰκιδὲ μ:ε:χ:αν:ε:λ:ε:ρ: κα:π:αν:δ:ηκδ:αν σ:ό:ν:α, ἀγζῆ πῖρ γ:ι:ανδ:α, π:ου:ρ:ν:οῦ πῖρ γ:ι:ανδ:α κελὲν ἐρκαγὲ, ζάτεν μ:ου:δ:α:ζ:ε:ν:ε:σιν:σιν γ:α:π: ἰτμῆς ὀλὰν ὁ καθηνδὲ, χῆρ:σιν:σιν:σιν κὰλμαδῆκ:η: ζεβδζινὲ ἰλ:τ:ι:φ:α:τ ἰσ:α:ν.

Ἰσδὲ Ἄπ:σ:το:λ:ο:σ:ου:ν «ἐβλ:έν:μ:ε:κ δαχὰ ἐγ:ῖ:δ:ε:ρ» δ:ε:δ:γῖ: π:σ: κ:ι:π:ι:λ:ε:ρ ἰτζούνδῆρ.

Κουμάρδα πῖρ ἐρκέκ ἰτζούν ἔν μεζ:μ:οῖμ πῖρ φεῖλδῖρ. Σερχ:ὲς χῆρ:σιν:σιν:σιν βὲ μ:ου:δ:α:ζ:ε:ν:ε: φ:ι:κ:ρ:ι:α:σιν:σιν γ:α:π: ἰτ:δ:η:γ:ινδ:εν τολαγῆ χατὰ ἰβέρ, κουμαρδζῆ ἰσέν, ἀκλῆ π:σ:η:νδ:α ὀλνῆγγῆ χαλδὲ χ:α:τ:α:γῆ δ:ι:ου:σ:μ:οῖς ὀλ:σ:ρ.

Χάσῆλη τοῦ ἰκί ἰσζ:σ:ρ πῖρ ἐρκεγῖν ματδὶ βὲ μανεβ: ὀσ:π:ε:π: ἰνκ:ι:α:ζῖ:δ:η:ρ:λαρ.

Πὰζῆ ἐρκεκλερμ:ε:ζ:ε χ:α:τ:δ:η:νδ:αν ζ:α:δὲ γ:ου:ρ:οῦρ βὲ πενικδζῖ ἰλδ:η:γ:η:νδ:αν. κενδ:σιν:σιν ἀγ:β:α:λῆ μαλῖσιν:σιν ἐφράδῆ ἀιλεοῖνδ:αν σιν:π:ε:ρ ἰβέρκ, π:οῦ:δ:α πῖρ ἐρκέκ ἰτζούν π:ο:γ:ι:οῖκ πῖρ χ:α:τ:α:δ:η:ρ. Ζίρα, καθηνλάρ ἐφερέτ:ε: γ:α:ρ:ου ἀγγ:αρ:ινὲ καρ:σ:οῦ ἐγ:σ:οῦ κ:ε:μ:έκ, ἐγ:σ:οῦ κ:ε:μ:έκ τ:α:ρ:α:φ:α:ρ:ῆ ὀλ:δ:η:κλ:αρῆ χ:α:σ:π: ἰλὲ, ζεβδζιν:νδ:αν ρ:ε:θ:κ:ε:λ:α:δ:ε μ:ου:τ:α:λ:ε:π:α:τ:δ:α π:ου:λ:ο:υ:νῆρ βὲ π:οῦ ἀρ:ζ:ο:σ:τῆ ὀσ:φ: ἰδ:λ:μ:ε:γ:ινδ:ε:ς, ἐσ:π:α:τῆ κεν:δ:σιν:σιν:σιν μαλ:οῖμ ὀλματῆγγῆνδαν μ:ου:γ:π:ε:ρ ὀλ:α:ρ:άκ ζεβδζῖ ἰλὲ ζεβδζῖ ἀρ:σ:η:νδ:ανκί ρ:α:π:η:τ:ῆ ἰχλὰλ ἰδ:λ:ι:ρ. Φῆκατ ἐρκέκ ἀγ:β:α:λ:νδ:αν ρεφ:κ:ε:σιν:σιν χ:α:π:ε:ρδ:άρ ἰβέρ, ὁ καθηνδὲ δ:ζ:ε:τῖ πῖρ ρεφ:κ:ε: ἰσέν μ:ου:τ:α:λ:ε:π:α:τ:γῆν χ:ι:σ:ά:π:λ:ε γ:α:π:α:ρ.

Καθηνλάρῆν φῆ:τ:ε:ν ζ:α:φ γ:ι:α:ρ:α:δ:η:λ:μα:λ:αρῆ χ:α:σ:π: ἰλὲ, χ:α:τ:α:δ:αν σ:α:λῖμ ὀλμαγ:α:ζ:ε:κ:α:λ:αρῆ ταπῖ π:ου:λ:ο:υ:νδ:η:γ:η:νδ:αν, χῆρ ἰφὰκ δ:ε:φ:ε:κ χ:α:τ:α:λ:αρ:η:νδ:α ἐχ:ε:μ:έτ βερερὲκ, χ:α:τ:δ:η:νδ:αν ζ:ι:α:δὲ χ:ι:τ:δ:ε:τ βὲ σ:ι:τ:δ:ε:τ ἰσ:ι:μ:α:λ ἰδ:λ:ι:ρ:σ:ι, δ:ο:γ:ρ:οῦ γ:α:π:α:δ:ζ:α:κλ:αρῆ ἰσ:ε:ρ:ινδ:ε: δαχῆ κενδ:λ:ε:ρινδὲ πῖρ τερεδζ:σ:οῦτ χ:α:σῆλ ὀλ:α:ρ:άκ, ἀν:δ:ε γ:ι:ανλῆς γ:ι:α:π:α:λ:α:ρ:η:νδ:ε σ:ε:π:ε:π ὀλμῆς ὀλ:σ:ρῆ. Ἄνιν ἰτζούν εζ:ε:ρ: χ:ι:λμῆτ βὲ ἀνί ἰσ:κῖτ: σ:ι:ου:ρετῖ ἰλὲ χ:α:ρ:α:κ:έτ ἰβέρσ:ακ δαχὰ ζ:ι:α:δὲ μ:α:ζῆτῆρ τεβ:ε:δ:ζ:οῖχ ὀλ:σ:ρῆζ. Ἰν:σ:α:ν ὀλμὰκ ἰσ:π:α:ρῆ ἰλὲ, κ:α:θ:η:νδ:α:α ἰζ:ε:τ: ν:ε:φ:ς βῆρ, ἀν:ε:ρ:δ:ε γ:η:σ:ο:ι:άτ σ:α:χ:ι:π:ε:ρ:λερ, σ:α:δ:ατ χ:α:ρδζινὲ τ:ζ:η:κ:η:λ:δ:η:γ:η:νδ:α, ἀν:ε:ρ:ιν ἰκινδζῖ πῖρ χ:α:τ:α:γῆ δ:ι:ου:σ:μ:ε:λερινὲ σ:ε:π:ε:π ὀλμ:α:μῆζῖν ἰχ:ι:μ:α:λ ἰάρδ:η:ρ:κ:ι, χ:α:τ:α:γῆ, ἐβ:ι:δ:ι:ρ:ι:ζ: βέρκ:ε:ν ἀρ:τ:ι:ρμῆς ὀλ:σ:ρ:οῦζ. Π:ου:ν:σιν ἰτζούν χῆρ ἐφ:α:λ βὲ γ:α:ρ:α:κ:ι:α:τ:η:μῆρ δ:α: χ:ε:σ:ά:π:λ:ε χ:α:ρ:ε:κ:έτ φ:α:δ:ε:δ:εν χ:α:λ: ἰεγ:ῖλδῖρ.

N. I. K.

ÇEVİRİ / TRANSLATION

DOBRUCA'DAKİ HRİSTİYAN TÜRKLERE DAİR YAZICIOĞLU ALİ* PAUL WITTEK

Çev. Sığnem TABAN**

Özet: Bu çalışmada Paul Wittek, tarihî kaynaklara dayanarak Gagauzların Anadolu'dan çıkarak Dobruca'ya nasıl yerleştiğini açıklamaya çalışmıştır. Dobruca, Türkçe konuşan ve Yunan Ortodoks Kilisesine mensup Hristiyanlar olan Gagauzların anavatanıdır. Gagauzlar, dinlerinden dolayı Türkler arasında ayrı bir grup olarak karşımıza çıkarlar. Wittek, Gagauzların kökenini ve Hristiyanlığa geçişini İbn Bibi'nin XIII. yüzyılı kapsayan tarihini ve Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçuknâme*'sini kaynak olarak kullanır ve buradaki bilgileri Bizans ve İslam kroniklerinin anlatımlarıyla destekler. II. İzzeddin Keykâvus Moğol baskısından dolayı Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleologos'a sığınır. İmparatorluk için gerektiğinde çatışmaya girer. Sultan daha sonra Sarı Saltuk idaresinde Bizans topraklarında barınan Türkmen grubunun desteğine güvenerek Bizans imparatorunu tahttan indirmek isteyince hapse atılır ve sürgün edilir. Bu olayın neticesinde Bizans'a ait Dobruca bölgesinde kalmayı tercih eden Türkmenlerin bazıları, baskılardan dolayı Hristiyanlığı kabul ederek yaşamlarını bu bölgede sürdürürler. Metin, İzzeddin Keykâvus'un bir oğlunun Karaferye'de bulunmasını, Karaferye ve Barak öykülerini birleştirerek söz konusu pasajlarda Dobruca Türklerinin bazılarının Karaferye'de şehzadeye katılmaları ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin neticesinde Selçukluların bir kısmının Dobruca'da kaldığı düşünülür ve Gagauz' isminin

* Bu çalışma, Paul Wittek'in "Yazijioghku 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja" (*BSOAS*, XIV/3, 1952, s. 639-668) başlıklı makalesinin çevirisidir.

** Çeviren, tabansinem@gmail.com.

‘Keykavus’dan türetilmiş olduğu çıkarımı karşımıza çıkar. Yani, Gagauzlar aslında Keykavus’un halkıdır.

Anahtar Kelimeler: Paul Wittek, Yazıcıoğlu Ali, Sarı Saltuk, Dobruca, II. İzzeddin Keykavus, VIII. Mikhail Paleologos, Türkmenler.

**ABOUT THE CHRISTIAN TURKS IN DOBRUJA
YAZICIOĞLU ALI
PAUL WITTEK**

Abstract: In this study, Paul Wittek explained how the Gagauz community left Anatolia and settled in Dobruca based on historical resources. Dobruca was the homeland of the Gagauz community, who were Turkish-speaking Hristians belonging to the Greek Orthodox Church. Gagauz community was defined as a separate group among Turks because of their religion. Wittek explains the origin of the Gagauz and their conversion to Christianity by using the Ibn Bibi’s sources, which contain the history of XIIIth century, and the Seljuk-name of Yazıcıoğlu Ali as a reference; he supports them with Byzantine and Islamic chronicles. İzzeddin Kaykaus II took refuge from Byzantine Emperor Michael VIII Palaeologos due to the oppression of Mongolian. They engaged in conflict when necessary for the Empire. Sultan, later on was imprisoned and exiled once he wanted to dethrone the Byzantine Emperor, relying on the support of the Turkmen group living in Byzantine Region under the rule of Sarı Saltuk. As a result of this event, some of the Turkmens who preferred to stay in Dobruca Region of the Byzantine Empire accepted Christianity due to the oppressions and continued their lives in this region. The text contains information about the presence of a son of İzzeddin Kaykaus in Karaferia and the support of some Dobruja Turks for the Prince in Karaferia as combining stories of Karaferia and Barak in the mentioned passages. As a result of this information, it is asserted that some of the Seljuks stayed in Dobruca, and it is inferred that the name Gagauz was derived from "Kaykaus". In other words, the Gagauz community are actually the people of Kaykaus.

Key Words: Paul Wittek, Yazıcıoğlu Ali, Sarı Saltuk, Dobruca, Kaykaus II, V Mikhail VIII Palaeologos, Türkmenler.

Giriş

Aşağı Tuna ile Karadeniz arasında kalan deltadan güneye Emine Dağı'nın eteklerine kadar uzanan bozkır bölgesi¹, 14. yüzyılın ortalarından beri

¹ Yunanlıların en uzun süre yaşadıkları sahile yakın olan Balkan Sıradağları'nın en doğudaki kısmı, klasik Haemus ismini korumuştur: *Emon* (acc.) > Emine, ara

Bulgar prensi Dobrotitsa'dan sonra Dobruca olarak adlandırılan, Türkçe konuşan küçük bir halk olan Gagauzların anavatanıdır. Yunan Ortodoks Kilisesine mensup Hristiyan olan Gagauzlar, dinlerinden dolayı Türkler arasında ayrı bir grup olarak karşımıza çıkarlar. Geçmişte Gagauzlar, bölgenin çeşitli etnik unsurları arasında, özellikle Güney ve Orta Dobruca'da, Varna ve Keligra'dan (Kaliakra) Tuna Nehri üzerindeki Silistre'ye kadar uzanan bölgede oldukça büyük öneme sahip bir topluluk oluşturmuşlardır. Ayrıca, Balkanlar'da (ki burada daha çok Sorguç adıyla anılırlar), Doğu Trakya'da Hafsa çevresinde, Edirne'nin güney doğusunda, Makedonya'da, Selanik'in doğusunda ve batısında, Zihne (Serez yakınında) ve Karaferiye (Verria) çevresinde küçük izole gruplar olarak da bulunmaktadır. Aslında Dobruca'daki Gagauzlar günümüzde, Besarabya'ya doğru uzun ve kitlesel bir göçün sonucu olarak zayıf bir azınlığa dönmüş durumdadırlar. Bugün bile hızla azalmaya devam etmektedirler.

Hristiyan bir topluluk oldukları gerçeği, Gagauzları merak uyandıran bir tarihi problem haline getirmektedir. Elbette bunlar, Osmanlılar döneminde Dobruca'ya göç etmiş ve daha sonra, örneğin çevredeki nüfusun etkisiyle Hristiyanlaştırılmış Anadolu Türkleri olamazlar; sultanın egemenliği altında, İslam'dan bu kadar mütevazı ve kademeli bir şekilde uzaklaşmak bile düşünülemez bir şeydir. Dolayısıyla, bu dönüşüm olayı Dobruca'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden, yani 14. yüzyılın sonlarından önce tamamlanmış olmalıydı. O halde, Gagauzlar, Osmanlı hakimiyeti altında Türk dilini benimseyen Yunan, Bulgar veya Eflak Hristiyanları olarak kabul edilebilirler miydi? Bu durum da son derece imkansız, çünkü aksine Balkanlarda koşullar, İslam dininin kabulü ile beraber anadilinin muhafazasını Müslüman Bulgarların (Pomak), Sırpça-Hırvatça konuşan Bosnalı Müslümanların, Müslüman Arnavutların örneğinde olduğu gibi kolaylaştırmıştır. Kuzeyden, Güney Rusya bozkırlarından Tuna Nehri'ni geçerek gelen Türk göçü, tarihsel ihtimal olarak akla gelebilecek şüphesiz ilk şeydir. Aslında Gagauzlar, 10. ve 11. yüzyıllarda Dobruca'dan geçtiği bilinen Kuzey Türk kavimlerinden olan Peçenek, Uz ve Kuman gibi kavimlerle aynı tutulmuşlardır. Oysaki bu çeşit çeşit tanımlamalar için oldukça az ve sadece şüpheli olabilecek kanıtlar ortaya konulabilmiştir. Öte yandan merhum T. Kowalski'nin Gagauz Türkçesine ilişkin dikkatli

form ile * *Emona*, 14. yüzyılın başlarına ait belgelerde bulunmuştur. Bk. C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Viyana, 1891, s. 4 ve 527, dipnot 1.

analizi dilin, bazı kuzeyli unsurlarına rağmen, esasen 'Güneyli', yani 'Anadolu'ya özgü' karakterde olduğunu kesin olarak belirlemektedir.²

Türklerin göçünün, Osmanlı döneminde değil de, Osmanlı öncesi dönemde Küçük Asya'dan Dobruca'ya olduğu yönündeki anlatının bulunduğu erken döneme ait bir Osmanlı metnine inanıyorsak, Anadolu kökenini de kesinlikle kabul etmemiz gerekir. Bu anlatı, VIII. Mihail Paleologos'un 1261'de İstanbul'u Franklardan geri almasından hemen sonra meydana gelen olaylarla ilgilidir. Buna göre Balkan seferlerinde, o sırada Bizans sarayında sürgünde bulunan Sultan İzzeddin II. Keykavus'a katılan Selçuklu birlikleri VIII. Mihail Paleologos'e yardım etmişlerdir. Kaynağımız, Türk birliklerinin Selçuklu Anadolu'sundan getirilmelerine nasıl izin verildiğini ve bu göçebelerin Bizans topraklarına girerek Avrupa topraklarına nasıl geçtiklerini ve minnettar imparatorun onlara tahsis etmiş olduğu ve sonunda Hristiyan oldukları Dobruca'ya nasıl yerleştiklerini anlatmaktadır.³

Bu kaynağın geç tarihli ve oldukça eksik Osmanlı saray tarihçisi Seyyid Lokman⁴ tarafından 1599 yılında yapılan bir redaksiyonu, ilk kez J. Von

² T. Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Polska Akademia Umiejetnosci, Mémoires de la Commission Orientaliste No. 16, Krakow, 1933, s. 28. Bu çalışmanın giriş sayfalarında, mevcut konuyla ilgili zengin bir literatür incelemesi bulunmaktadır. Kowalski bu çalışmaya iki kısa inceleme daha ilave etmiştir: Dobruca'da 10 Eylül'den 1 Ekim 1937'ye yapılan diyalektolojik gezi raporu için bk. *Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres*, Krakow, 1938, s. 7-12 ile 'Les éléments ethniques turcs de la Dobrudja', *Rocznik Orientalistyczny*, XIV (1938), s. 66-80.

³ Bu anlatıyı kısaca şu makalemdede ele aldım: "La descendance chrétienne de la dynastie Seldjouk en Macédoine", *Échos d'Orient*, XXX (1934), s. 409-12. Ayrıca daha ayrıntılı bir şekilde 1948'de basılan *Tadeusz Kowalsi Memorial* cildinde yer alan "Les Gagaouzes=les gens de Kaykâûs" adlı çalışmamda inceledim. İşbu makalenin bir gün basılmış olarak göreceğimi ümit ederek onun hiçbir şekilde yayımlanmış makalenin yerini alamayacak aksine, her ikisi birbirini tamamlayacak niteliktedir.

⁴ . Bu küçük eserin başlığı '*İcmâl-i ahvâl-i âl-i seljuq ber müceb-i nakl-i Oghuz-nâme*'dir. Lokman hakkında bk. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, s. 164 vd, Bununla birlikte s. 167, dipnot 1'de Lokman'ın İcmâl'in tartışmasız bir şekilde yazarı olduğu gerçeği, hiçbir gerekçe belirtilmeden inkar edilmektedir. Burada verilen bilgilere Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı*, I, İstanbul 1333h.=1917-1918, s. 52/dipnot 5'de bulunan bir ferman (G. Jacob tarafından yapılan Almanca çevirisi için bk. *Der Islam*, IX (1919), s. 251) ile beraberindeki not - ki her ikisi de ilginç bilgiler vermektedir - ilave edilebilir. Lokman'ın meşhur *Hünernâme*'si için (Topkapı Sarayında eksiksiz bulunmaktadır!) bk. J. Karabacek, *Zur orientalischen Altertumskunde IV*

Hammer-Purgstall⁵ tarafından zikredilmiş ve kullanılmıştır ve daha sonra da I. J. Lagus tarafından Latince tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır.⁶ Lokman, bilgileri Oğuznâme adlı bir kitaptan aldığını iddia etmektedir ve gerçekten de bilgiler bu isimle bilinen bir eserden gelmektedir. Ancak Lokman, hikâyenin sonraki ve en açıklayıcı olan kısmını eserine dâhil etmemiştir.⁷

Kendisinin tek yetkili bilirkîşi olması ve kaynağının da tamamen bilinmemesinden ötürü, karakterlerin büyük ölçüde efsanevi olduğu bilgilerin değeri ve bunların ilk kez söz konusu olaylardan 300 yıldan fazla bir zamandan sonra ortaya çıkmış olmasından dolayı şüpheler haklıydı. Hatta bazı bilim adamları bu anlatıyı görmezden gelmenin daha iyi

(= SB. Akad. d. W. Wien, CXXII/1 (1913). Lokman'ın *Kıyafetü'l-insâniye*'sinden yeni bir el yazma hakkında Fehmi Edhem-İvan Stchoukine, *Les Manuscrits orientaux illustrés de la Bibliothèque de l'Université de Stamboul*, Paris 1933'de dikkat çekilmiş ve tanımlanmıştır. (Mém. de l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul I), s. 1 ve pl. I.

⁵ J. Von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, s. 122 ; II, s. 143 ; III, s. 202 ; VIII, s. 354, Aynı yazar, *Geschichte der Goldenen Horde*, s. 174. Hammer, kendisine ait olan Lütü Paşa'nın iki çalışmasının arasında bulunan bir el yazmada Lokman'ın küçük yapıtını bulmuştur, ki burada 'Lutü's Oghusname oder Geschichte der Seldschuken diye alıntı yaparak Lütü Paşa'ya atıfta da bulunmuştur, görünüşe göre hala bilinen tek kopya olan Hammer'in kopyası, şu anda Viyana'da Nationalbibliothek'tedir, H.O. 17b = Flügel, No. 1001, 2.

⁶ I. J. Lagus, *Seid Locmani ex libro turcico qui Oghuzname inscribitur excerpta*, Helsingfors, 1854.

⁷ Tüm rivayetin bana ait özetini oluşturan 15 paragraftan (bk. aşağıda, s. 648-51) sadece ilk dokuzu Lokman'da bulunmaktadır. Öte yandan bazı eklemeler yapmıştır — Her şeyden önce, tam başlangıçta, Dobruca'ya göç için verdiği tarih, dize şeklinde bulunmaktadır: —

Saru Saltık 'ubûru Rumili'ne

Altı yüz altmış iki idi hemân

Hep Oğuznâme'yi tettebbu' idüb

Yazdı icmâl ile Seyyid Lokmân

Bu tarih 662h. = 1263-4 açıkça bir hesaplamanın sonucu olmakla birlikte gerçeklerden çok uzak olamaz.

Bir başka eklemeye ise, Sultan İzzeddin'in Bizanslılara kaçışının hikayesinin “Kutsal Sarı Sarlık Destanı”nda yer aldığına dair ifadesidir (ed. Lagus, Turk, metin, sayfa 7); kaynağında Sarı Saltuk'un ortaya çıktığı bölümün başlığı aslında “Sultan İzzeddin'in Bizanslılara Kaçışı”dır; Lokman'ın ilgisi o kadar Sarı Saltuk'a odaklanmış ki, hikayenin geri kalanını sadece ikincil bir çerçeve olarak görmüştü.

olacağını düşünmüştür⁸. Ancak şimdi, bunun Lokman'dan 175 yıl daha eski olduğunu bilmekle kalmıyoruz, aynı zamanda Osmanlı'nın Dobruca'yı fethinden sadece 30 yıl daha önce yazıldığını, yani Osmanlı'nın bu bölgeye atıfta bulunabileceği en eski tarih olduğunu da biliyoruz. Ayrıca bu eserin tamamına sahibiz ve bu sayede onun gerçek karakterini belirleyebiliyoruz.⁹ Bu nedenle Lokman'ı bırakabilir ve onun kaynağına dönebiliriz.

⁸ Th. Menzel, İslam Ansiklopedisindeki 'Gagauz' makalesinde bunu yaptığı gibi. Söz konusu anlatı acımasız bir şekilde Bulgar tarihçi P. Mutaşçiev tarafından analiz edilmiş ve reddedilmişti. P. Mutaşçiev, *Die angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in die Dobrudscha im XIII. Jahrhundert*, Sofia, 1943, s. 129; (Bılgarska Akademiya na Naukite i İzkvstvata, LXVI, 1). Bir oryantalist ona destek verdi: H. W. Duda, *Zeitgenössische islamische Quellen und das Oguznâme des Jazygygoğlu 'Ali zur angeblichen türkischen Besiedlung der Dobrudscha im 13. Jhd. n. Chr.*, Aynı eser (Bulg. Ac., IXVI, 2), s. 131-145. Lokman'da bulunan bilgilerin değeri hakkında şüpheleri olan diğer bilim adamları ise Mutaşçiev'in çalışmasında listelendiler, s. 13/dipnot 1 (bunu kabul eden diğerleri için bakınız Aynı eser, s. 12/dipnot 2).

Merhum Mutaşçiev, Dobruca Türklerinin aslında Türk dilini kabul eden Bulgarlar olduğunu göstermek için vatanseverlik arzusundan esinlenmiştir. Bu umutsuz düşüncesini savunurken muazzam bir bilgelik sergilemiş ve kitabı kesinlikle konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olmuştur: seleflerinin çeşitli teorilerini ayrıntılı olarak gözden geçirmiş ve aynı zamanda kapsamlı ama fazlasıyla etki altında kalmış bir yoruma tabi olan kaynaklardaki zengin bilgileri bir araya getirmiştir. Mutaşçiev'in bu çalışmasına çok şey borçlu olduğumu ifade etmek isterim.

Esas itibarıyla bu kitap, Bulgar bilim insanı G. D. Balashev'in bir kitapçığa yaptığı sert bir saldırıdır: Georgios D. Balashev, O avtokrator Mihail VIII. o Paleologos ke to idrithe ti sindromi avtu kratos ton Oguzon para tin ditikin aktin tu Evksinu, Sofya 1930, 26 sayfa'da Lokman'ın Yunanca çevirisi neredeyse hiç eleştirilmeden kabul edilir ve oldukça aceleci ve abartılı sonuçlara varmak için kullanılır. Bununla birlikte, Balashev'in de kendine has değerleri vardır. Her şeyden önce, onun "Gagauz" ismini açıklaması (bk. aşağıda s. 668) parlak ve önemli bir keşiftir. Mutaşçiev için, Balashev'in tek olumsuz özelliği, Bruun, (Çernomore, II, Odesa 1880, s. 333) tarafından ortaya atılan ve Smirnov (Kriyskoe hanstvo pod verhovenstvo Otoman. Portiy, St. Petersburg 1887, s. 17 (bk. Mutaşçiev, s. 82/dipnot 1 ve s. 84/dipnot 2)) tarafından kabul edilen, Gagauzların İzzeddin'in Türkleriyle özdeşleştirilmesi teorisini anlamsız bir noktaya taşıyarak itibarsızlaştırmasıdır.

⁹ Lokman'ın Yazıcıoğlu'na bağlı kaldığını Th. Houtsma *Recueil des textes relatifs à l'histoire des Seldjoudes*, III, s. X adlı çalışmasında ilk belirtti. Bununla birlikte Houtsma Yazıcıoğlu'nun kendisine değil sadece çalışmasının kısaltılmış bir versiyonuna- aslında bir özetine- bağlı kaldığını göstermiştir, MS. (Yazma) Paris, Bibl. Nat., Suppl. turc 1182 (bk. E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*,

Oguzname veya daha sık kullanılan adıyla Selçukname - her iki ad da içeriği ile uyumludur- Osmanlı Sultanı II. Murad (1421-1451) döneminde Yazıcıoğlu Ali adlı bir kişi tarafından Türkçe olarak yazılmış tarihi bir derlemedir.¹⁰ Esas olarak, bu eser, İbn Bîbî'nin Anadolu Selçuklu Tarihi adlı eserinin bir tercümesidir. İbn Bîbî'nin¹¹ 1281 tarihinde tamamlanan bu çalışması, İbn Bîbî'nin kendisi gibi aile geleneği olarak divan kariyerini takip etmiş olan ünlü tarihçi Cüveynî için yazılmıştır. Bu nedenle, kitabın yüksek bir saray memurunun yazabileceği en karmaşık ve süslü Farsça ile yazılmış olması şaşırtıcı değildir. Bilinen tek el yazma¹², son Anadolu

Paris, 1932-33, II, s. 190). Bu da Houtsma'nın karşılaştırma yapmak için sahip olduğu tek şeydi.

Mutafchiev (s. 16/dipnot 1), benim *Der Islam* xx, 1932, sayfa 202 vd.'da yapmış olduğum açıklamalardan Lokman'ın çok daha eski bir kaynaktan geldiğini biliyordu ancak bunu dikkate almadı. Oryantalist Prof. Duda'nın müdahalesi, Lokman'ın Yacıoğlu'ndan aldığı bilgilerin çağdaş Selçuklu kaynaklarında yer almadığı ve bu nedenle değersiz olduğu konusunda onu ikna etti. Bu iki akademisyen, Lokman'ın Yazıcıoğlu'nun anlatımının sadece büyük kısmını değil, aslında en önemli kısmını da atladığını gösteren *Échos d'Orient* (bk. yukarıda dipnot 4) dergisindeki makalemi görmezden geldiler.

¹⁰ Tam olan el yazma metinler: iki tanesi İstanbul, Topkapı Sarayı Revan Köşkü, 1390 ve 1391, bir tanesi Berlin Staatsbibliothek, Orient Quart 1823 (Notlarım bu üç el yazmasından alındı), ve bir tanesi Paris Bibliothèque Nationale, Supplément Turc 737 (Blochet, Cat., II, s. 47)'de bulunmaktadır.

Tam olmayan el yazmaları: Leyden, Warner 419, Paris, Bibl. Nat., Ancien fonds turc 62 (Blochet, Cat., I, s. 24) ve Suppl. Turc 1185 (Blochet, II, s. 191)'de bulunmaktadır.

Baskı: M. Th. Houtsma, *Recueil III: Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après İbn Bîbî, Texte turc*, Leyden, 1902 adlı eser tamamlanmamış iki el yazmanın metni Leyden ve Paris, A.f. 62 esas alınmıştır. Bu çalışma metnin yalnızca İbn Bîbî'nin çevirisinden oluşan kısmını kopya eder ve bu da o dönemde mevcut olan el yazmalarının müsaade ettiği ölçüdedir, yani yarısından azdır. *Rec. sonu Rec. IV'e* (İbn Bîbî), s. 159 vd. tekabül etmektedir.

Türk Tarih Kurumu tarafından, tüm eserin bir baskısının hazırlanmakta olduğunu duyduğuma sevindim.

¹¹ H. W. Duda, *ZDMG*, N.F. 14 (89), 1935, s. 19 vd.

¹² İstanbul, Aya Sofya kütüphanesi, No. 2985, El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye, Hüseyin b. Muhammed b. 'Alî el-Caferî er-Rugadî el-müstahîr bi-İbn Bîbî el-münneccim (MS. (Yazma), s. 10, 1. 7), 744 sayfa; bk.. F. Tauer, *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul*, IV, *Archiv Orientalni*, IV, 1932, s. 92.

Türk Tarih Kurumu, el yazmanın bir kopyasını yayınlama niyetini duyurmuştur.

Selçuklularından (Sultan III. Keyhusrev) biri için yazılmış muhteşem bir cilt, I. Mahmud (1730-1754)¹³ tarafından vakfedilmiş olan Aya Sofya Camii kütüphanesinde şu anda muhafaza edilmektedir. Bu el yazması, muhtemelen çok uzun bir süre Osmanlı sultanlarının mülkiyetindeydi.

Bu eser her zaman son derece nadir bulunur durumda olmuş olmalı; çünkü yayınlandıktan kısa bir süre sonra, hacmi ve dilinin zorluğu nedeniyle, mükemmel ve okunması kolay olan bir özetle değiştirilmiştir.¹⁴ Bu “hükümdar kitabının” orijinal haliyle mevcut olan kopyaları, Selçuklu Sultanlığı'nın yıkıntılarından doğan emirliklerin saraylarında büyük bir değer görmüş olmalıdır. Bu yeni devletlerin sarayları henüz kendi inşa

¹³ Sultan'ın mührü ile birlikte ön kapakta yer alan bağış notu.

¹⁴ Th. Houtsma tarafından yayımlanmıştır. Bk. Th. Houtsma, *Recueil IV: Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi, Texte persan*, Leyden, 1902. Prof. Duda, Mâlik-i (ya da emîr-i) divân et-tuğra Emîr Nâsreddin Yahyâ el-marûf bi-İbn el-Bîbî 'nin (*Rec.*, IV, s. 2.1.3 ves. 196, s.1.2) orijinal metnin yazarı olduğunu varsayarak, bu özeti İbn Bîbî'nin yaşamı sırasında yazıldığını iddia etmiştir. Bu, kesinlikle öyle değildir, çünkü orijinalinden biliyoruz (bk. yukarıda dipnot 13) ki yazarın adı Hüseyin (el-müstahsir bi İbn el-Bîbî)'dir. Orijinal metinde Emîr Yahyâ'dan veya özet metinde bahsedilen makamından hiç söz edilmiyor. *Rec.*, IV, s. 196'da başlıklı bölüm, MS. (Yazma), s. 442 *Rec.*'deki bölüm başlığı, basitçe şu şekilde görünmektedir: *Zikr-i vâlid ve vâlide-i müellif'in mecmu'st bi-tabiyyet derin-i makâm lâzım üftad*. Prof. M. Fuad Köprülü (Belleten, VII (1943), s. 388 vd.), Emîr Yahyâ'yı Hüseyin'in kardeşi olarak kabul etmekte haklıdır, ancak onun, orijinal eserin yazarlığını açıkça kendisine atfeden özeti yazarı olduğuna inanmakta yanılmaktadır. Ancak Köprülü, Emîr Yahyâ'ya orijinal eserin yazarlığını açıkça atfeden muhtasar eserin yazarı olduğunu düşünerek yanılmaktadır (müellif-i asl an muhtasar). Bu bilmeceye, ismi bilinmeyen özeti yazarı, muhtemelen Hüseyin İbn Bîbî'nin ölümünden sonra ve divandaki yeni üstüne yaranmak için, Hüseyin İbn Bîbî'ye ait olan eseri Yahyâ İbn Bîbî'ye atfettiği varsayımı dışında bir çözüm göremiyorum. Hüseyin'in hangi görevi üstlendiğini bilmesek de, muhtemelen mâlik-i divânü't-tuğrâ olarak kardeşinin selefiydi. Bu, babaları Mecdeddin Muhammed Tercümân'ın 1272 yılında vefatına kadar görev yaptığı makamdır. O, muhtemelen divânü't-tuğrâ ile aynı olan inşâ ofisinin başı olarak tanımlanmaktadır (Bk. W. Björkman, *Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Ägypten*, Hamburg, 1928, s. 44/dipnot 4). (Orijinal kaynağa göre, “çadır ve halı deposu”nun *fırâshane-i hass* [MS., s. 443, 1.II: ferrashane] müdürlüğünü yaptıktan sonra bu göreve atanmıştır.)

En azından, özeti de orijinal gibi Mes'ud döneminde yazıldığı kesindir; *Rec.*, IV, s. 334, 1.20 vd.: “Sultan Gıyaseddin Mes'ud ki ve'l-haletü hazihi Sultan Rum est” ifadesi özeti yapan kişiye ait olup (MS., s. 736, 1.2) orijinal metinde ilgili pasajda şöyle diyor: Sultan-ı azam Gıyase'd-dünya ve'd-din Ebu'l-feth Mes'ud bin Keykavus, enâra Allahu burhânehu.

edebiyatını üretmemişken, kitap onlar için paha biçilmez bir öğretim ve rehberlik kaynağıydı. İbn Bîbî, Süleyman b. Kutalmış'ın Anadolu'da ortaya çıkışından kısaca bahsettikten sonra, “bilgi eksikliği” nedeniyle bir asırdan fazla bir süreyi kasıtlı olarak geçiştirir ve genel olarak şaşırtıcı derecede sağlam temellere dayanan anlatımına 1192 yılından başlar ve anlatısını, eserini tamamladığı zaman olan 1281 yılına kadar sürdürür.

Yazıcıoğlu Ali, metni eksiksiz olan orijinal versiyondan çevirmiştir. Yazıcıoğlu Ali, İbn Bîbî'nin tarihinin başındaki uzun boşluğu doldurmaya çalışmasa da, Ravendi'den¹⁵ alıntı yaparak Sultan Melikşah'ın “yeğeni” Süleyman b. Kutalmış'ı¹⁶ Anadolu'ya gönderdiği tarih olarak kabul ettiği 471/1079 yılına kadar olan Büyük Selçuklular hakkında kısa bir özet sunar. Ravendi'nin metninde, İbn Bibi'nin metninde olacakları önceden haber veren bir “öncü”, yani bir entropolasyon aracılığıyla, bu birleştirme o kadar ustaca yapılmıştır ki, okuyucu kolayca bambaşka bir esere geçtiğinin farkına varmayacaktır.¹⁷

¹⁵ Muhammad ar-Rawandi, *Rahat as-sudur* (1202-3 tarihinde yazılmış, 1207 ve 1210 arasında tekrar üzerinden geçilmiş), ed. Muh. Iqbâl, Londra, 1921 (*Gibb Mem. Ser.*, N.S. II).

¹⁶ Prof. Fuad Köprülü'nün *Tarih Dergisi*, I, 1950, s. 227-230'da *Kutalmış* argümanını yazıya dökmekten vazgeçmemiş; dipnotunda alıntı yapılmış olan 'Ayni, *İkdü'l-Cüman*'da olan pasaj (Aynı eser, s. 236) bile çalışmaya destek verir niteliktedir.

¹⁷ Ravendi'den alınan bu son pasaj (s. 128, 1.5) şöyledir: *Ve der sene-i ahadi ve seb'in ve erba'mi'e.*

An Melikşâh leşker be-Horasan keşiz ve etrâf-ı memâlik hiş-bediz ve fevcî-râ berguzîd ki musâf-ı dâden-râ be-şâyiz ve hisâr-ı Semerkand-dâd şeklindeki metin Yazıcıoğlu'nda aşağıdaki şekilde okunmuştur:

Dört yüz yetmiş birinci yılda Sultân Melikşâh Horasan'da leşker cem' edüb etrâf memleketin gördü* Rum fasilyosu Armanyos 'âsi olub harâc göndermedi. Kardâşı oğlu Sultân Süleymân Şâh seksen bin Türkmân eviyle Rum gazâsında gönderüb* Kendizi leşkerden şol cenge ve maslahata yarâr kişilerle ihtiyâr edüb Semerkand'ın üzerine düşdü. Muhâsara etdi. Zikr-i pâdişâhi Sultân Süleymân Şâh – der-Rum. (*Rec.* III bu başlıkla başlar.)

'Öncü'de (yıldız işaretleri arasında) Yazıcıoğlu kendisini, Süleyman'ın Melikşah tarafından Anadolu'ya değil, Antakya'ya karşı gönderilmesini (Aynı eser, s. 441) H.471 tarihinden hemen önce bildiren Hamdullah Mustevfi, *Ta'rih-i Guzide* (*Gibb. Mem. Ser.*, XIV, 1)'den etkilenmiş gibi göstermektedir; Bizans imparatorunun ismi burada Armanos/Urmanos (Kayser-i Rum) olarak verilmiş olup *Urumanos* diye okunur yani “Romanes”; bk. s. 481'de Arsabos (Ursabos) (Kayser) denilerek aslından uzaklaşmıştır. Öte yandan, Yazıcıoğlu'nun fasilyos yani *fasilyevs, vasileus*, Bizans imparatoru için olağan bir koşul olan İbn Bîbî'ye

Yazıcıoğlu da aynı şekilde, anlatıyı 14. yüzyılın ilk yıllarına kadar uzatan bir “devam” bölümü¹⁸ eklemiş ve bu bölüm, “Gazan Han'ın ölümünden sonra Rum'daki durum (1304)” başlıklı bir bölümle sona ermiştir.¹⁹ Burada da, İbn Bîbî'nin metninin sonraki bölümlerinde kronolojik olarak uygun yerlere eklenen “öncüler”, anlatının sürekliliğini sağlar. Dobruca Türkleri hakkındaki anlatımın ana kısmı bu devam kısmına aittir, ancak bu anlatımın bölümleri, İbn Bibi'nin metninin içine özenle yerleştirilmiş “öncüller” olarak, çok daha önceden ortaya çıkmıştır ve bu metinde her zaman bazı küçük değişikliklere neden olmamıştır. Ayrıca, Yazıcıoğlu eserinin başında, bir giriş niteliğinde, Oğuz Han'ın efsanevi tarihini ve ondan gelen Türk boylarını anlatmıştır. Bu metin, tamamen Reşideddin'in 1310 tarihli *Câmiü't-tevârih* adlı eserinden alınmıştır. Tercüman, 24 Oğuz boyunun hayranlık uyandıran tamgalarından da anlaşılacağı üzere, Farsça orijinalinin nerdeyse tüm nüshalarında yer almayan, özel tasarlanmış ve eşsiz bir kopyasını kullanmış olmalıdır.²⁰

dönüşünün ilk anlatımıdır. (*Rec.*, IV, s. 14, 11.2 ve 19, s. 15, 11.9 ve 13, vb.); aslında, Süleyman'ın Melikşah tarafından Anadolu'ya gönderilmesi İbn Bîbî'de, Kılıç Arslan'ın oğlu ile konuşmasında geçmektedir (MS. (Yazma)., s. 18, 11. 14-16; *Rec.*, IV, s. 3'te değil):

Sultân-ı a'zam Melikşâh... ceddî-tu Pâdişâh Gâzi Melik Süleyman enar Allâhu burhânehu be feth-i memâlik-i Rum mendûb ve mevsûm guştend. (= *Rec.*, III, s. 9, II.6-9)

¹⁸ Houtsma, (*Rec.* III, s. IX) Oğuzname'nin (bk. yukarıda dipnot 10) kısaltılmış versiyonunda “devam” bölümünde zaman zaman kaynaklara, örneğin *Tarih-i Güzide*'ye atıfta bulunduğunu belirtir. Orijinal eseri okuduğum kadıyla, böyle bir atıfla karşılaşmadım.

¹⁹ Bu kapanış bölümünün başlangıcını, kendi çalışmam olan *Das Fürstentum Mentische*, İstanbul, 1934, s. 32 vd. tekrar kopya ettim, tercüme ettim ve analiz ettim.

²⁰ Berezin'in Reşiddin'in *Câmiü't-tevârih* adlı eserinin baskısında kullandığı el yazmalar (Trudy Vostochny Otdel İmp.Arheol. Obşestva, VII, Petersburg, 1861, s. 32-8), tamgalar içermektedir, ancak bunlar muhtemelen Yazıcıoğlu'nun Oğuzname adlı eserinin el yazmasında bulunan güzel tablolara göre çok daha düşük kalitededir. H. Vambery, *Das Türkenvolk*, Leipzig, 1885, s. 4-6'da ve (kıyaslanamayacak kadar daha iyi olan) L. A. Mayer, Saracenic Haraldry, Oxford, 1933, pls 1 ve 11, tamgalar (son zikredilen çalışmada tabloların tamamı) Leyden yazmasından - Berlin yazmasında daha ustaca işlenmiş olanlar da vardır- istinsah edilmiştir.

Yazıcıoğlu zaman zaman Reşideddin'in metnine eklemeler yapar ve bunların bazıları ilgi çekicidir, örneğin Reşideddin'in (ed. Berezin, s. 5) “*Eğerci eşkal ve lehce ve lügât-ı işân bek-i diğer nezdik-est ammâ be-haseb-i ihtilâf-mizâc ve tab'iyet âb ve hevâyı her vilâyeti endeki tefâvüt der-şekl ve heyât ve lehce-i her*

Giriş bölümünde bu kadar güçlü bir şekilde öne çıkarılan “Oğuz teması”, metin boyunca “Oğuz” konularına ilişkin düz yazı ve şiir eklemeleri şeklinde eserin sonuna kadar tüm eseri kaplar: Oğuz beyleri mümkün olan her yerde tanıtılır ve onların bayramları ve gelenekleri düz yazı ve şiirlerle yüceltilir; Büyük Alaeddin Keykubat'ın (İbn Bibi'nin ona atfettiği özelliklerin yanı sıra *Oguzname* ve Oğuz töresini tam olarak bildiği söylenmektedir.²¹ Eserin sonuna doğru, Oğuz beyleri, törelerine göre, Kayı'nın soyundan gelen ve bu nedenle aralarında en asil olan Osman b. Eruğrul'u hanları olarak seçtikleri zaman “Oğuz teması” bir kez daha üstünlük kazanır.²² Tüm bu eklemeler, kolayca anlaşılabilirliği gibi, sadece uydurma olsa da²³, “Oğuz temasına” verilen önem, göreceğimiz üzere çok gerçek bir amacı yansıtmaktadır. Burada bir kenara

kavmi ez-in akvâm-ı etrâk pedid âmade” şeklinde metni aşağıdaki gibi genişletmiştir. (MS. (Yazma) Berlin, f. 2b): Eğerçi eşkâl ve lügât ve lehceleri biri birine yakındır ammâ her yerün âb ve hevâsı muktezâsınca her tâifenun mizâc ve tabî'atları ve şekil ve lehceleri birbirinden mütefâvîtdir* Şöyle râvîler rivâyet ederler ki Oğuz kavmi Türkistan'da iken şekilleri Moğol cehreydi ve lehceleri dahi anlara yakındı. Cün İran zemîn ve Rum ve Şam'a geldiler. Şekilleri Tâcîk cehre ve dilleri revân ve yumuşak oldu dirler. Yazıcıoğlu'nun yaptığı bu eklemeler (yıldız işaretinden itibaren), ravilere (rivayeti anlatanların) atfetmesine rağmen, aslında kendisinin gözlemi olarak kabul edilebilir. *Oğuzname*'de daha sonra Uygur yazı karakteri kullanarak bahsettiği bazı satırlarda (Uygur hattıyla *Oğuznâme*'de yazılmıştır); daha ilerde Oğuz'un, *Camiü't-tevârih*'de ve *Oğuzname*'de bulunduğu bilgisini (f. 3a)'da okuyoruz. Yazıcıoğlu burada Radlof tarafından tanıtılan ve daha sonra Riza Nur, Pelliot, Bang ve Arat tarafından incelenen ünlü Uygur *Oğuzname*'sini kastediyor olabilir - kendi döneminde Uygurca, Osmanlı sarayında gerçekten de moda idi - ancak notlarıma göre, bu metne dayandırılacak hiçbir pasaj bulunmamaktadır; *Der Islam*, XXX, s. 202'de bu konuda söylediklerim bu nedenle düzeltilmelidir.

²¹ *Rec.*, III, örneğin, s. 74, I.21 (Oğuz boyları); s. 80, I.20 (beyler); s. 99, I.11 (eylemler), s. 2024, I.3, s. 205, I.17 (şölenler, ayetler), s. 217, I.12 (Sultan Alaeddin, *Oğuzname* ve *töre*) gibi çok sayıda örnek mevcuttur. Tüm bu pasajların sadece özet metinde değil, İbn Bibi'nin orijinalinde de eksik olduğu aşîkârdır.

²² “Osman'ın seçilmesi” ile ilgili bölüm, Müneccimbaşî (*Camiü'd-düvel*, III, s. 278) tarafından çok kısaltılmış bir şekilde, ondan önce ise Lutfî Paşa tarafından daha ayrıntılı bir şekilde Tarih, s. 21'de ve Ruhi Edirnevi (Bk. J. H. Mordmann, *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, s. 136) tarafından aktarılmıştır. Yazıcıoğlu'nun eserlerinin etkisi, Osmanlı tarih yazımında gerçekten çok erken dönemlerde görülmektedir.

²³ Reşideddin'den geldiği açık olan bu eklemelerin birçoğunun uydurma olmasına rağmen, bunlardan bazılarının, Yazıcıoğlu'nun Oğuz gelenekleri ile ilgili kişisel bilgisi sebebiyle çok sağlam ve canlı bir şekilde ortaya konulmuştur; bk. Abdülkadir, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nda, I, 1931, s. 123 vd.

bırakılabilecek paralel bir “Gazi teması”nın²⁴ yanı sıra, eser boyunca, *Yazıcı’yı* ve onun sanatını öven ve onun konumunun önemini vurgulayan, nesir ve şiir biçiminde bir dizi keyfi ekleme daha bulunmaktadır.²⁵ Ayrıca, yazarın kendi sultanını, II. Murad’ı (1421-1451), öven pasajlar da yer yer eklenmiştir ki bu sayede Yazıcıoğlu'nun eserinin kabaca tarihlendirilmesi mümkündür.²⁶ Son olarak, şiir şeklinde bir sonsöz vardır: burada yazar, adını ve eserin tamamlanışıyla ilgili oldukça gizemli bir kronogram verir.²⁷

Bu kronogram 827 Hicri yılı, yani 1424 Miladi yıl olarak yorumlanmıştır.²⁸ Aslında, burada bu tarihi destekleyen bir pasaj bulunmaktadır. 1207 yılında I. Keyhüsrev tarafından Antalya’nın fethi bölümünün sonunda, özellikle coşkulu bir dua bulmaktayız ki bu dua şöyledir: Allah’ın yardımıyla Sultan Murad düşmanlarına galip gelecek ve zamanının isyankârlarını, kâfirlerini, zalimlerini ve düşmanlarını ezecektir.²⁹ 1424 yılında Antalya, sadık Osmanlıların tüm düşüncelerinin doğal olarak yöneldiği, uzak ve çaresizce savunulan bir ileri karakoldu. Bu

²⁴ Elbette bu eserde Gazi teması olmaması düşünülemezdi. Bu tema sık sık karşımıza çıkar, genellikle Oğuzhan temasıyla bağlantılıdır ve eserin başında tanıtılır. (MS. (Yazma) Berlin, I, I.6):

Nuh ‘aleyhü’s-selâm oğlanlarından Yafes zürriyyâtına Türkistân iklimini yir yurt virdi ki anda çoğalıb andan çıkub kalan iklimlere dahi pâdişâh olub gazâ ve cihâd kılalar. (verdi fiilinin öznesi, tabi ki Tanrı’dır.)

²⁵ *Rec. III, I*, alıntı s. 10, I.15’de bulunan çok sayıda örnekten, yazıcıların İbn Bibî’nin metnine yaptıkları ilaveler ve özellikle uzun şiir, onları büyükler arasında göstermek için eklendiği anlaşılmaktadır, s. 253-7

²⁶ *Rec.*, III, s. 87, 372 ve 382.

²⁷ H. W. Duda, *Zeitgenössische islamische Quellen*, vb. (bk. yukarıda, dipnot 9), s. 138/dipnot 4 ve 6, Berlin yazmasından alıntılar

‘alâ kem du ‘â-gûy sultândır ve (ilk yarım mısrayı ekledim):

Eğerci şehven kemterin kavlim ve leyk asılla Yazıcıoğlu’m*

tıpkı tarihi ortaya çıkaran veya daha doğrusu onu gizleyen beyit gibi:

Ker evvelki harfine târîh zam kılırsun ne der yılına keyf ve kem*

Prof. Duda, okuyucunun H.827/başlangıç 5 Aralık 1423’ü elde etmesini sağlayan *ne der yılına keyf ve kem* = 540’a *ker evvelki* = 287 sayısını ekleyeceğini düşünerek bu kronogramdan kabul edilebilir bir tarih elde etmeyi başarmıştır.

²⁸ Önceki notta Prof. Duda’nın yorumuna bakınız. Ancak, evvelki’nin teşdidini ve vav’ın iki kez sayılmasını dikkate alırsak, bu yorum 833/başlangıç 30 Eylül 1429 tarihini de verebilir.

²⁹ *Rec.*, III, s. 87, II.15-19.

çalışmanın gerçekten sultan II. Murad'ın ilk yıllarında yazıldığına ilişkin daha güçlü kanıtlarla karşılaşacağız.³⁰

Yazara gelince, eserinin karakteri ve birçok ayrıntısı, onun Osmanlı sarayında yüksek rütbeli bir memur olduğu izlenimini vermektedir. “Clarkson”, isimden yola çıkarak, İbn Bîbî gibi *Yazıcıoğlu*'nun da, divan kariyerine aile geleneği sayesinde girmiş olduğunu önermektedir. Bu nedenle, gördüğümüz gibi, *yazıcı*'nın prestijini artırmak için gösterdiği çabalar ve İbn Bibi'ninki gibi bir eseri bildiği ve çevirmeyi seçtiği şaşırtıcı değildir. Yazıcıoğlu tercümesinde, sanki amaçlarından biri Osmanlı sarayına bir üslup modeli sunmakmış gibi, idari formüllerin ve teknik terimlerin çevirisinde özel bir özen ve beceri göstermektedir. *Yazıcıoğlu*'nun önemli bir görevli olduğu, “Oğuz teması”nın açıkça yüksek siyasi amaçlarına hizmet ettiği gerçeğinden anlaşılabilir. Reşideddin'in “Oğuz Han'ın Vasiyeti”nde³¹ yer alan cesur bir ifadeye göre, “Sultan Murad, kökeni ve *süngük*'ü³² bakımından diğer Oğuz hanedanlarının yanı sıra Cengiz Han'ın çeşitli kollarına da üstündür; bu nedenle *şer*' ve *örf*, Türk ve Tatar hanlarının selam ve hizmet için onun kapısına gelmelerini talep etmektedir.³³ Osmanlının bu savının gerekçesi olarak, Korkut Ata isimli bilgenin “kağanlığın en sonunda hiç kimsenin bir daha elinden alamayacağı Kayı boyuna döneceği” kehaneti vardır³⁴– ki burada da

³⁰ Bk. aşağıdaki sayfalar.

³¹ Vasiyetname”, başlangıcında kutsal bir metin havası vermek için tamamen hareketlendirilmiş ve başlıklandırılmış (MS. (Yazma) Berlin, f. 18a), *Oğuz'un vasiyet idib töre koduğu ve ahlâk ve sîreti ve emsâl ve hikmet sözleri ki anun mübârek lafzından zuhûra geldi söyledi*, daha sonra tamgaları içeren tablolar gelmektedir; Reşideddin'in anlatımını (ed. Berezin, VII, s. 38 vd.) değiştirse de, ondan çok etkilenmiş olduğu açıktır.

³² *Süngük* kemiği' festivallerde bazı boylar için ayrılmış belirli bir hayvanın belirli bir parçasıdır. Bk. Th. Houtsma, “Die Ghusenstämme”, *WZKM*, II, 1888, s. 229.

³³ MS. (Yazma) Berlin, f. 19a: *Pâdişâh-ı a'zam seyyid-i selâtinü'l-'Arab ve'l-Acem kâid-cüyüşü'l-muvahhidîn kâtîlü'l-kefere ve'l-müşrikîn sultân ibn sultân pâdişâhımız Sultân Murâd bin Mehmed Hân ki eşref-i âl-i 'Osmân'dır. Pâdişâhlığa enseb ve lâyıkdır. Oğuz'un kalan hânları uruğundan belki Cingiz hânları uruğundan dahi mecmû'undan ulu asl ve ulu sökündür. Şer'le dahi 'örfle dahi Türk hânları dahi Tatar hânları dahi kapusunda gelib selâm virmeğe ve hıdmet itmeğe lâyıkdır. Allâhu te'âlâ bâkî ve pâyende kılson. Soyu 'âlem oldukça cihândâr ve cihân dâver olsunlar. Bi'n-nebî ve Allâh.*

³⁴ Hemen önceki alıntıyı müteakiben: *Ve hem peygâmbet 'aleyhi's-selâm zamânına yakın zamânda Bayat boyundan Korkut Ata kopdu. Oğuz kavminün bilgesiydi. Ne dirse olurdu. Gâyibden haberler söylerdi. Hak te'âlâ anun gönlüne*

‘Kayı’nın Osmanlı demek olduğunu kast eder, gerçi bu durum kitabın sonlarına doğru Osman’ın seçilmesi bölümünde resmen netleşir.³⁵ Burada, I. Murad döneminde³⁶ çekingen bir şekilde ortaya çıkan eğilimlerin, başlangıçta sadece “en içteki çevre” için tasarlanan kesin ve son derece iddialı bir ideolojiye dönüştüğü bir siyasi program ortaya konmuştur. Böyle bir programın kıskırtıcısı, hatta sadece “bilimsel” ve edebi ifadesinin şekillendiricisi olabilmek için, Yazıcıoğlu'nun sultanla yakın ilişkide bulunan önemli bir memur olması gerekmektedir. Yazar³⁷ ve eserine dair bir fikir edindikten sonra, artık onun Dobruca Türkleri hakkındaki

ilhâm iderdi itdi. Âher zamânda girü hânlık kâyına değe dahi kimesne ellerinden almaya didi. Didüğü ‘Osmân neslidir.

Bu pasaj, *Dede Korkut* (ed. Killisli Mu'allim Rif'at, İstanbul, 1332, s. 3, II.1-6) kitabının başına yerleştirilmiştir; Bu, kitabın geri kalanında yoktur ve açıkça sonradan eklenmiştir.

³⁵ “Öncü” tarafından önceden haber verilen, *Rec.*, III, s. 218, I, 1.

³⁶ Han unvanının tanıtımıyla ilgili açıklamalara benim şu makaleme bk.: “Notes sur la tughra ottomane [II], *Byzantion*, XX (1950), s. 279-282.

³⁷ *Der Islam*, XXX, s. 203 Yazıcıoğlu Ali ve ünlü mistik yazar Yazıcıoğlu Mehmed'i (ve dolaylı olarak da Mehmed'in kardeşi Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ı) “kardeşler” olarak tanıtmıştım. Bunun nedeni, (1) Yazıcıoğlu Ali'nin II. Murad'ın hükümdarlığının son yıllarında yazdığını ve (2) Yazıcıoğlu Mehmed'in, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*, III, s. 366. söylediği gibi, Sarı Saltuk hakkında bir risale yazdığını düşündüğümünden bu kutsal adama (Sarı Saltuk'a) “kardeşi” Ali'nin ilgisini açıklıyor gibi göründü. Her iki varsayımın da yanlış olduğu kanıtlandı. Evliya'nın, Lokman (bk. yukarıda dipnot 8) gibi “Saltukname” olarak adlandırdığı Ali'nin anlatımını, çok daha ziyade Yazıcıoğlu olarak bilinen Mehmed'e yanlışlıkla atfettiği açıktır. Bununla birlikte, üçünün de muhtemelen tek bir ailenin üyelerine mahsus olan çok saygın bir soyadına sahip oldukları, çok farklı alanlarda olmakla birlikte hepsinin edebi şahıslar oldukları ve çağdaş oldukları gerçeği değişmez. Mehmed ve Ahmed, Ali'nin Oğuzname'yi yazmasından neredeyse bir nesil sonra, 1450 civarında yazmaya başladıklarında oldukça ileri yaştaydılar.

Bilinen başka bir Yazıcıoğlu da vardır: Neşri (*Gihannüma*, ed. F. Taeschner, I, s. 65; ed. F. R. Unat ve M. A. Köymen, I, s. 239), I. Murad döneminin son yıllarında Mısır'a elçi olarak atanan bir Yazıcıoğlu'ndan bahseder — bu genellikle yüksek divan memurlarına verilen bir görevdir. İşte bu elçi, bizim Ali'mizin bizzat kendisi veya babası olabilir, tıpkı diğeri ki mistik yazarın Ali'nin erkek kardeşi veya oğulları olabileceği gibi (ki Katib Salaheddin onu onların babası olarak görmektedir [bk. Gibb, *History of Ottoman Poetry*, I, s. 390 vd.] açıkça *katib*'den elde edilen bir çıkarımdan başka bir şey değildir). Bu halde, en iyi ihtimalle kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, söz konusu dört Yazıcıoğlu'nun hepsinin aynı aileye mensup olduklarıdır.

anlatımına dönebiliriz. Mümkün olduğunca kısaca özetleyip yorumu kolaylaştırmak adına paragraflara ayıracağım.

§1. II. İzzeddin Keykavus (Moğol hükümdarının kararı ile saltanatın batı yarısını yönetirken, doğu yarısı kardeşi Rükneddin'e itaat etmektedir.), kardeşi ve Moğol hamileri tarafından tehdit edildiğini hissederek ailesi ve hane halkıyla Antalya'ya kaçar ve oradan da gemi ile İstanbul'a geçer. Ordusu çatışarak Sivrihisar'a ve sınır bölgesine geri çekilir, Bizans topraklarına geçer ve en sonunda İstanbul'da sultana katılır. Sultan ve savaşıları, düşmanlarına karşı cesurca yardım ettikleri vasileusun/fasileysun (Bizans imparatorunun) gözüne girerler.

§2. Bir gün Sultan ve generallerinden biri vasileusa³⁸, kendilerinin Türkler olarak sonsuza kadar şehir hayatına dayanamayacakları ile ilgili dert yanar; onlara kırsal kesimde bir yer verilirse, göçebe ailelerini Anadolu'dan toplayabileceklerini söylerler. Vasileus, onlara yurt olarak Dobruca'yı (*Dobruca-eli*) verir ve onlar da mensup oldukları göçebe obalara gizlice haber gönderirler. Bunun üzerine çok sayıda akrabaları dağ kesimlerinden İznik'e inerler ve Üsküdar'ı geçerler. "Kutsal hatırası olan Sarı Saltuk da onlarla birlikte karşıya geçti." Kısa sürede Dobruca'da iki veya üç Müslüman kasabası ve 30-40 Türk göçebe obası konuşlanır. Bu Türkler, vasileusun düşmanlarını savuşturur ve onları yok ederler.

§3. Bir ziyafet esnasında (Konstantinapol'de) Sultan, arkadaşları tarafından takipçilerinin gücünden yararlanmaya ve imparatoru devirmeye teşvik edilir. Bu durum imparatora bildirilir, o da iki Türk ordusu komutanından birinin öldürülmesini, diğerinin kör edilmesini emreder ve sadece vaftiz edilmeyi kabul eden Türk askerlerini affeder. Sultan ve iki büyük oğlu olan Mesud ve Kayumert bir kaleye hapsedilir.

§4. İmparatorun kız kardeşlerinden biri olan Sultanın annesi, Keykavus'un iki genç oğlu ile birlikte imparatorun sarayında tutulurlar. Sultanın annesi, daha sonra Anakapı'daki geçiş ücretlerinin ona bağışlandığı yer olan Karaferiye'ye gönderilir – "Ana Kapı" günümüzde de hala aynı isimle anılır. İki genç şehzadeye de kasabanın valiliği (*subaşılığı*) verilir.

§5. Sultan, Kırım'da onu misafir eden Altın Orda Devleti'nin Hanı olan Berke Han'ın Tatarları tarafından kaledeki hapishaneden kurtarılır.

§6. Sultanın annesi, oğlunun kaçarken ölmüş olduğu ile ilgili yanlış söylentiye duyunca, 'Ana Kapının' yan tarafında bulunan kuleden kendini atar.

³⁸ Metin (MS. (Yazma) Berlin) ve Almanca tercümesi için bk. H. Duda, *Zeitgenössische islamische Quellen*, vs., s. 143 vd.

§7. Bundan sonra, imparator, iki şehzadeden büyük olana Karaferye'yi verir ve genç olanını da sarayına alır.

§8. Keykavus annesinin ölümü ve oğullarının imparatorun elinde tutsak olmasından dolayı derin üzüntü duyar.

§9.³⁹ Berke Han, Dobruca Türklerini ve onlarla birlikte Sarı Saltuk'u bozkıra (deşt) gönderir.

Bu noktada hikâye bitmiş gibi duruyor, daha doğrusu, anlatının Lokman'a ait olan versiyonu burada sona eriyor. Ancak Yazıcıoğlu, hikâyeyi daha sonra İbn Bîbî'nin kitabının son bölümünde, kısa bir ekleme ile kaldığı yerden devam eder. Burada bize, 679/1280 tarihinde İzzeddin Keykavuz'un Kırım'da ölümünün ardından, Mesud'un (Bîbî'ye göre, erkek kardeşi Kayumert gibi o da babasının ölüm döşeğinde orada bulunuyordu.) babasının halefi olarak ilan edildiği ve gemi ile Anadolu'ya dönmek için hazırlıklara başladığını anlatır.

§10. Mesud, Anadolu tarafına geçmek için izin isteyip bu izni aldığı anda, Sarı Saltuk da Berke Han'ın emri ile göçebe halkı tüm sığırları ile birlikte karadan “evlerine”, Dobruca ili'ne geri götürür.⁴⁰ Onların hikayeleri daha sonra ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Bir sonraki bölüm, İbn Bîbî'nin son bölümünün hemen ardından gelir. Bu bölüm, Mesud'un Anadolu'ya gelişiyle sona erer ve onun Moğol sarayına yaptığı yolculukla devam eder. Burada o, devletin doğu kısmının hükümdarı olarak tanınır (batı kısmı ise kuzeni III. Keyhüsrev b. Rükneddin'e bırakılır).⁴¹ Bu bölümde Yazıcıoğlu bir dizi ekleme yapmıştır; diğerlerinin yanı sıra, Mesud'un şu anda hakim olduğu topraklara “İznik sınır bölgesine kadar tüm toprakları” eklemiştir, çünkü aşağıda anlatılanlara göre onu Bizanslıların hemen komşusu olarak gösterme zorunluluğu hissetmiştir.

§11. Kardeşleri ve Rumeli'deki Türkler hakkında bilgi edinmek için Mesud, İmparator Paleologos'a⁴² elçiler gönderir. Paleologos şu cevabı

³⁹ Metin (MS. (Yazma) Berlin) ve Almanca tercümesi için bk. Duda, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁰ MS. (Yazma) Revan K. 1391, f. 411b: *Göçer ilün koyunlar ve davarlarını merhûm Sarı Saltuk Berke Hân hükmüyle geçirüb korudan girtü yurdlarına Doburuca (aynen böyle) iline getürdü.*

⁴¹ Karş. *Rec. IV*'ün son bölümü ile.

⁴² Balalogos, bu isim Yazıcıoğlu tarafından Balologos şeklinde onu yazan İbn Bîbî'de görmüştür; *Rec.*, IV, s. 334, I.15'de yer almamaktadır fakat MS. (Yazma), s. 735, I.6'daki orijinalinde şu şekilde okunur:

Ve bilâd-ı Rum şetâfet ve be-fasılyos Balologos ilticâ-kerd ve müddeti...

Bela (belâ “felaket” şeklindeki değişiklik bir kelime oyunu mudur?

verir: kardeşlerinizden biri benimle birlikte kalıyor, diğeri ise Karaferia'da o ülkenin valisi olarak görev yapıyor. Rumeli Türklerine gelince, içlerinden bazıları kardeşine katıldı, diğerleri ise Dobruca'da kaldı.⁴³ Bu haberler sultanı rahatlatır. İmparator, eskiden ödediği haracın, bundan böyle üçte birini Moğol hanına, üçte birini Mesud'a ve üçte birini de Gıyaseddin'e (III. Keyhüsrev'e) gönderir.

§12. Oldukça uzun bir süre işler bu şekilde devam eder. Dobruca'daki Türkler orada Sarı Saltuk ile kalırlar. Daha sonra İmparator ile kalan Mesud'un erkek kardeşi bazı Türkler ile birlikte kaçmayı dener. Fakat yakalanır ve hapsedilir. Patrik, 'yani kâfirlerin halifesi',⁴⁴ imparatorun şehzadeyi kendisine vermesini ister. Onu alır, vaftiz eder ve papaz yapar. Şehzade bir süre Ayasofya'da Patriğin hizmetinde bulunur. Daha sonra Sarı Saltuk patrikten istekte bulunur; Patrik Sarı Saltuk'un mukaddes bir insan olduğunu bildiği için, şehzadeyi ona gönderir. Böylece bir süre sonra şehzade İslam'a geri döner ve Sarı Saltuk'un hizmetinde bir derviş olur.⁴⁵ Bir gün, Sarı Saltuk'un bir çobanken Akşehirli evliya Mahmud-i Hâyrânî'den aldığı doğaüstü güç, şehzadeye de bahşedilir ve artık ona *Barak* ('köpek') adı verilir. Günümüzde de hala ibadethanesinin bulunduğu Sultaniye'ye gönderilir. Müritlerine *Baraki* 'ler denilir.

§13. Karaferiye'deki Müslümanlara gelince; kâfir topluluğu arasında yorulmuş ve bitkin halde olduklarından dolayı deniz vasıtasıyla Anadolu'ya göçerler. Şehzade ve oğlu Karaferiye'de Müslüman olarak yaşar ve ölürler, ama oğlunun çocukları, Selanik'e geldiği yıl imparatorun emriyle vaftiz edilirler. Şehir, Sultanımızın büyükbabası zamanında

⁴³ Revan K. 1391, f. 415a:

Bir karındâşın katumdadır ve bir karındâşın Karavirye'de ve ol tarafun beyliği ana müfevvazdır ve Dobruca ilindeki etrâkun ba'zı ana vardılar ve ba'zı yurtlarında oturdular.

⁴⁴ Bu karşılaştırma için benim çalışmama bk.: "İslam and Kalifat", Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik, LIII, 1925, s. 412. Bahsedilen anonim kişi (MS. (Yazma) Paris, suğppl. Pers. 1553) *Batriarş ki halife-i Rumiyan budend*; bk. Feridun Nâfiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, Ankara 1952, faksimile, s. 42, 1.6.

⁴⁵ MS. (Yazma) Revan K. 1391, f. 415a:

Bu esnâda Sultân Mes'ûd'un tekvur katındağı kardâşı birkaç Türklerle kaçmağa 'azm etmiş. Fasilyos duydu. Anı tutub habs etdi ve ol zamanın patriyarhı ki kâfirlerin halifesi olur sultânın kardâşın fasilyosdan dileyib aldı ve vaftis edüb keşîş sûretine koydu. Bir müddet Ayasofya'da patriyarh hıdmetinde oldu. Merhûm mağfur Saru Salduk anı patriyarhdan dilek etdi. Cün patriyarha Saru Saltuk'un velâyeti ma'lûm olmuşıdi. Sözüñ saymayıb Saru Saltuk katına gönderdi. Bir müddet dahi Saru Saltuk hıdmetinde tecdîd-i İslâm kalıb hırka giydi.

(Osmanlılar tarafından) bunların soyundan gelen Lizakos'tan alınmıştır. Hepsı yürekli, gayrimüslim savaşçılar olan Lizakos ve erkek kardeşleri Zihna'ya gönderilirler ve içlerinden büyükleri olan Lizakos, bu yerin subaşı olarak atanır. Sultan Bayezid'in Malatya ve Erzincan'a olan seferinde Lizakos ve erkek kardeşleri de ordudaydılar. Bu iki seferde Lizakos çok zorluk yaşamış olduğundan dönüşünde resmi görevinden feragat edip kendisi ve erkek kardeşleri için bir muafiyet (*müsellemlik hükmü*) belgesi talep eder. Sultan Bayezid bu kişilerin Selçuklu menşeli olduğunu öğrenince onlara muafiyet tanır. Lizakos Zihna'da bir papaz olarak ölür. Erkek kardeşleri ve oğulları halen Zihne'de olup artık ne haraç (burada cizye vergisi) ne de öşür vergisi (ona bir vergisi) ödememektedirler. Son zamanlarda kardeşleri muafiyet belgelerinin yenilenmesini sağlamışlardır. Onlardan biri Dimitri Sultan diğeri ise Miho Sultan'dır. Hepsı bu işte (vesselam).⁴⁶

Yine birkaç sayfa sonra, “Sultan Mesud'un yiğeni Alaeddin Keykubad b. Feramurz Gazilerin hükümdarı Osman b. Ertuğrul tarafından Bilecek'in fethi hikayesinin geri kalanı” başlıklı bölümde, Dobruca Türkleri yeniden ortaya çıkar. 699/1300'de Han olarak Osman'ın seçilmesi ve Bilecik'in fethi hikayesini müteakiben Yazıcıoğlu, Anadolu'nun iç kesimlerinden, Osman'ın toprakları olan Aydın ve Karesi'ye (başka bir deyişle Troya) olan Türk göçünün artışından bahsetmektedir; ayrıca Karesi ile ilgili olarak şunları da eklemiştir:

§14. Rumeli'de olan, Dobruca'da yaşayan Müslümanlar, gayrimüslim baskılarından sıkılmış olduklarından Karesi'ye göç ederler.

⁴⁶ MS. (Yazma) K. 1391, f. 415b:

Ve Karavirye'deki karındâşı katındağı müslümânlar kâfir içinde durmaktan melûl oldular. Karşu birin ikin göçüb Anadolu'ya geçdiler. Karavirye'deki Melikzâde ve anun oğlu ikisi müslümân dirildiler ve müslümân oldular. Anun oğlu oğlanları fasilyos Selânik'e vardığı yıl vaftis idüb kâfir eyledi. Sultânü 'l-islâm ve 'l-müslimîn sultânımızun hullide mülkuhu dedeleri zamânında Karavirye'yi feth etdikleri vaktin anlarun oğlu Lizekos adlu kâfir elinden aldılar. Anlar birkaç karındaşlardır. Görgülü bahâdır kâfirlerdi. Karavirye'den göçürüb Zihne'ye getürdüler. Zihne'nün subaşılığın ulu karındaşları Lizekos'a virdiler. Merhûm Bazeyid Hüdâvendigâr Malatya'ya ve Erzincan'a varduğu vakt Lizekos ve kardâşları dahi çeride bile idiler. Çün ol iki seferde Lizekos katî meşakkat ve zahmet çekdi. Dönüb geldikleri vaktin subaşılığın bıragub kendü ve karındaşlarıçün müsellemlik hükmün iltimâs kıldı. Cün Bayezid Hüdâvendigâr anları Selcuk aslındandüğün ma'lûm kılmışdı. İltimâsların kabul edib hüküm virdi. Lizekos Zihne'de keşîş olub öldü. Kardâşları ve kardâşları oğlanları şimdi Zihne'de harâc ve onda virmezler. Yakın zamânda hükümlerin dahi yeniletdiler. Kiminün adı Dimitri Sultân kiminün Miho Sultân dirler ve 's-selâm.

1318 tarihinde Timurtaş b. Emir Çoban'ın ortaya çıkmasıyla Anadolu'daki duruma ilişkin kısa bir hikayenin ardından Gazan Han'ın ölümünden sonraki olaylar Yazıcıoğlu'nun son bölümünde tekrarlanır ve teyit edilir.

§15. Bu sırada Rumeli'de, Dobruca'da yaşayan Müslümanlar, Halil Ece'ye katılarak gemi ile Karesi'ye giderler çünkü Anadolu'nun sıkıntılı durumundan dolayı oradan artık haber alamamaktadırlar. Rumeli'de ise Bulgar prensler ayaklanarak imparatoru mağlup edip Rumeli'nin büyük bir kısmını işgal ederler. İşte bu yüzden, Müslümanlar bu durumdan sıkılmışlardır ve dolayısıyla Anadolu'ya göç etmişlerdir. 'Rumeli'de kalanlara gelince, Sarı Saltuk'un ölümünden sonra buradaki boylar inançlarından vazgeçmiş ve unutmuşlardır.⁴⁷

Hikaye ayrıntılı bir şekilde analiz edilmeden önce çok sayıda genel gözlem yapılmalıdır. Bu anlatı, bir asırdan çok daha uzun bir dönemi (yaklaşık 1261'den 1395'e kadar) kapsadığından, kronolojik olarak uygun yerlerde parça parça verilmesi gerekli olmuştur. Bir bütün olarak hikayenin detaylandırıldığı yer MS. Topkapı Sarayı, Revan K., No. 1391, tek bir cilt olarak duran ff. 373b-376'den yedi sayfası Kısım 1-9'u da içeren on bir sayfa (900'den fazla sayfanın içinden), ve başka bir kısım olan 11-13'den üç sayfa (ff. 415a-416a) geri kalanlar ise sırasıyla (yaklaşık) ff. 411b, 430, ve 444a'da küçük pasajlar halinde gördüğümüz 10, 14, ve 15. kısımlar.

Rivayet dört farklı hikâyeye bölünmektedir: (1) 'İzzeddin Keykavus, (2) Dobruca Türkleri, (3) Karaferye Ailesi, (4) Sarı Saltuk ve Barak. Bu dört hikayeden biri olan İzzeddin Keykavus, İbn Bîbî'den türetilmiştir: §§1 ve 5'de orijinali tam olarak işlenmiştir ve Farsça metinle karşılaştırılarak kolaylıkla yapılan bazı uyarlamalar ile §§3, 4, 6, ve 8'de ise, daha sonra üzerinde durulup ele alınacaktır. Diğer üç hikâye için elimizde hiçbir kaynak yok, yine de, Yazıcıoğlu tüm bu hikâyeleri, oldukça tutarlı bir anlatı halinde bir araya getirmek zorunda kaldığından, bu hikâyelerin de, benzer düzenlemeler geçirmiş olmasının muhtemel olduğunu söyleyebiliriz. Sarı Saltuk ve Barak'ın (§12) hikayesi daha önce §§2, 9, ve 10'da (ve bunlarla Sarı Saltuk) küçük "öncüller"le okuyucuyu evliyanın

⁴⁷ MS. (Yazma) Revan K. 1391, f. 444a:

Ol târîhde Rumili'nde Dobruca vilâyetinde duran Müslümânlar Halil Ece bile göçüb gemiyle Karasi iline geçdiler. Zirâ Anadolu'da fetret olub ahbâr-ı münkati' olduydu ve Rumili'nde Ulgar beyleri hürûc edüb fasilyos üzerine müstevlî olub Rumili'nün ekserin almışlardı. Ol sebebdan anlardan üşenüb göçüb Anadolu'ya geçdiler. Rumili'nde kalanların soyu Saru Saltuk fevt olduğundan sonra mürted ve âhriyân oldular.

(Bu pasaj, *İslam Ansiklopedisi*, III, s. 632b.'deki Aurel Decei'nin 'Dobruca' makalesinin tanskripsiyonundan alıntılanmıştır.)

Dobruca'da bulunduğu hazırlayan ve gelecekteki Barak'ı tanıtan ve §15'de (Sarı Saltuk'un ölümü) hala tekrar edilen §§4, 7, 8, ve 11'deki diğer öncüller tarafından anlatılmış olsa da karşımıza bir bütün olarak çıkmaktadır. Dini ve ruhani niteliklerinin yanı sıra, öncüllerin bu şekilde kullanımı ve imparatorun yerine Tekvur'un ayrı bir şekilde bulunması, bu hikâyenin farklı bir kaynaktan çıktığını göstermektedir. Benzer şekilde, §§4,6, 7, 8 ve 11'de 'öncüller' ile §13 ile temsil edilen Karaferye hikâyesi de farklıdır.

Karaferye hikâyesi, Yazıcıoğlu'nun bu hikâyeyi nasıl ele geçirdiğini anlamak ve hikâyenin gerçek karakterini değerlendirmek için gerekli araçları sağladığı ve ayrıca tüm anlatıyı yazarın kendi zamanıyla ilişkilendirdiği için büyük önem taşımaktadır. Belli ki hikâye ona, 1421'de II. Murad'ın tahta çıkmasından sonra, divandaki imtiyazlarının yenilenmesi amacıyla başkente yani Edirne'ye gelen Zihne'li iki kardeş tarafından anlatılmıştır. Böyle bir yenileme işi her yeni hükümdarlık döneminin başında yapılmaktaydı. Yazıcıoğlu ise bunun “yakın zamanda” yapıldığını söylemektedir; bu durumda da çalışmanın tarihinin 1424 olarak kabul edilmesi gerektiğine dair güçlü bir kanıt oluşturmaktadır⁴⁸; Aynı zamanda konuyla bizzat ilgilenmiş olduğu izlenimini de taşır. Kesin olan tek şey şudur ki: ailenin Selçuklu kökenli olduğu açıkça bahsettiğimiz üzere imtiyaz belgelerinde belirtilmiştir, I. Bayezid'in ayrıcalık tanımış olması da bundan dolayıdır. Kesin doğruluğunu öne sürmeden önce, Yazıcıoğlu'nun Dimitri Sultan ve Miho Sultan ile karşılaşmalarının nasıl olduğunu hayal edebiliriz, daha doğrusu varsayabiliriz. Bu istisnai imtiyazın yenilenmesi talebi divan başkanının huzuruna sunulduğu zaman, İbn Bîbî'nin tercümanı olan Yazıcıoğlu Selçuklu soyundan gelen kişilerle sohbet etme fırsatını kaçırmazdı; elbette, onları ve hikâyelerini olabildiğince dinlemek için bu ilginç ziyaretçileri huzuruna çağırırdı. Bundan sonra, Karaferye hikâyesinin karakteri ile ilgili şüphemiz kalmıyor; —aslında, iki erkek kardeşin de isimlerine 'sultan' sıfatının eklenmesi, saltanat kökenli olduklarını iddia eden bir ailede, nesilden nesle aktarılan sözlü bir gelenektir — kesinlikle tamamen inanılamayacak ama tamamen de reddedilemeyecek bir hikâyedir. Burada bizi derinden etkileyen bir nokta vardır: O da Karaferye ve Zihne Türklerinin Dobruca Türkleri ile kurduğu ilişkidir. (§11) —Gagauz'ların Dobruca dışında bulundukları üç yerden ikisinin Karaferye ve Zihne olduğunu hatırlayalım. Son olarak, Dobruca hikayesi bize (§§2, 9, 10, 14, ve 15) bunun nereden geldiği ve değeri hakkında bir ipucu sağlamaktadır: Bu belli ki, Dobruca Türklerinin soyundan gelen Karesi ailelerinde canlı tutulan bir gelenektir.

⁴⁸ Bk. yukarıdaki sayfalar.

Görüleceği üzere böyle ailelerin yaşamış olduğu hatta erken Osmanlı tarihinde hatırı sayılır bir rol bile oynadıkları varsayılabilir. Yani orayı terk ettikten sadece yarım asır sonra Dobruca eli diye adlandırıldığı için bu eski yurtları ile aralarından az da olsa bir bağlantıları bulunuyor olmalı.⁴⁹ Yine burada önemli bir husus ile karşı karşıya kalıyoruz: Dobruca'da kalan ve orada İslam'a ait inançlarını kaybeden, başka bir deyişle Hristiyan olan Türklerden bahsedilmesi durumu. Bu hiç şüphesiz Gagauz'lara işaret etmektedir. Son paragraf (§15), Müslüman olarak gelen ve daha sonra Karaferiye'de Selçuklu şehzadesine katılmış olan (§11) Dobruca Türklerinin Anadolu'dan gelmiş olduğunu açıkça anlamamız için yeterlidir. Her iki yerden bakıldığında da "Müslümanların" Anadolu'ya (§13 ve §§14-15), yani her iki durumda da açıkça Çanakkale'den Karesi'ye dönmüş oldukları söylenir; Bu da bizim içlerinden bazı akrabalarının Müslümanlıktan vazgeçtiğini ve geride kaldığını anlamamızı sağlar; aslında §§13 ve 15 bunu açık bir şekilde göstermektedir. Şüphesiz, Dobruca Türklerinin Anadolu menşeli olduklarını ve oraya olan göçlerinin esas nedenlerini açıkça belgelemiş olan §2'nin temel bağlamları Karesi geleneğinden gelmektedir ve hepsinin ötesinde İstanbul'da sürgünde bulunan sultanın adı tüm bu maceraya sebep olmuştur.

Aslında, İzzeddin Keykavus'un Bizans imparatorluğunda kalışından ve bunu müteakiben kaçışından bahsedilmemesi, bir hikâyede Barak'ın babası olarak, diğerinde de Karaferiye ailesinin atası olarak görünmesi, her iki hikâyede de anlaşılmaz bir durum ortaya koyardı. Dolayısıyla, Yazıcıoğlu'nun, İbn Bîbî'nin İzzeddin rivayeti ile ilgili üç hikâyeyi yazmasının ve onları olabildiğince birbirlerine bağlamasının iyi bir nedeni olduğunu görüyoruz. Her paragraf ayrı ayrı analiz edilerek nasıl ilerlendiği görülecektir.

§1. Daha önce belirtildiği üzere İbn Bîbî'nin tercümesi oldukça sadık bir şekilde yapılmıştır.⁵⁰ İbn Bîbî ile genel olarak aynı fikirde olan Bizans

⁴⁹ *Dobruca-eli* kelimesi, ilk kelime kişi veya insan topluluğuna ait olan (veya ona mal olmuş) ülkeyi belirten ve iyelik ekinde oluşan "isim + el-i" ile oluşturulmuş çok sayıda birleşik isimlerden bir tanesidir; dolayısıyla burası "Dobruca toprağı (Dobrotitsa)" anlamına gelmektedir, tıpkı Chalkokondyles gibi II, s. 98, 1.15 Darko, bunu şu şekilde ifade etmiştir: (*i tu Evkzinu paralia, Dobrotikeo (tu Misu) hora*)

Bu "Dobruca" = "Dobrotitsa", Neşri'de daha açık bir şekilde takdim edilmiştir (ed. Taeschner, s. 68, 1. 13; ed. Unat-Köymen, s. 249, 1.15: *Dobruca oğlunun Varna nâm bir muhkem hisârı vardı.* ; burada Dobrotitsa'nın oğlu ve varisi Ivanko Dobrucaoghlu ismiyle anılmaktadır.)

⁵⁰ *Rec.*, IV, s. 296, 1.1-s. 297, 1.12.

tarihçileri tarafından çok iyi bilindiği için burada olayların tartışılmasına gerek yoktur⁵¹. Ancak, onlara göre İzzeddin doğrudan İstanbul'a yelken açarken, Pachymeres'e göre ise İstanbul Franklar'dan geri alınmadan önce (25 Temmuz 1261) padişahın imparatorluk sarayına (muhtemelen Nif/Kemalpaşa) ulaştığı ve başkente daha sonra girmiş olduğu (muhtemelen kendisini daima yanında tutan imparatorun maiyetinde olarak) çok aşıkardır. Genel olarak iyi bilgilendirilmiş olan Selçuklu yazarının bu hatası bizi şaşırtmamalıdır: Kaçak Sultan, sınırların ötesinde olduğu zaman, artık Konya'da onun hakkındaki gerçek bilgilere sahip olunamıyordu. Elbette ki sürgünde olması ilgilenilen bir konu olmuştur — ama çok nadir haber geliyordu ve bunlar oldukça belirsiz ve gecikmeliydi — bazen de sadece söylentiden ibaretti. İbn Bîbî'nin İzzeddin'e ait olan hikayenin tamamı masallarla harmanlanmıştı⁵² ve bunun sebebi ise Mesud ile birlikte dönen merhum sultanın hizmetkarlarının hikayelerinden ileri gelmekteydi. Dolayısıyla bu kısımlarda sonradan yaşamış Bizanslılar, olayların çağdaşı olan Selçuklu yazarlarından sadece daha açıklayıcı değil aynı zamanda da daha güvenilir kaynaklardır.

§2. Bu paragrafta verilen tüm bilgileri zayıflatmak için kullanılmış olması gerçeğine —sanki Konya'daki divan uzak bir sınırdaki göç hareketlerini önemseyecekmiş gibi—İbn Bîbî'de rastlanılmamaktadır⁵³ Söylediğimiz üzere, Yazıcıoğlu burada gerçek sözlü Karesi geleneğine bağlı kalmaktadır. Ama önceki pasajla yakından ilişkilendirmek için imparatorun, Sultan ve onun generallerinden bir tanesi ile tanışmasını anlatır. Bu, genel durum hakkında bilgi sahibi olduğumuz VIII. Mikhail'e karşı yapılan şikâyetler şeklindedir. Bunu takdire şayan bir şekilde tarif etmektedirler: gerçekten imparator için savaşıyan Türk askerlerinin ailelerinden uzakta, kışlalarda yaşamlarını feda etme fikrinden haz etmemeleri ne kadar da anlaşılabilir bir durumdu. Göçebeler arasından askere alınmış olanlar doğal olarak kendi boylarına yakın olmak istiyorlardı. VIII. Mihail'in seferleri o dönemde sadece Balkanlar'da yapıldığından, bu Türk birliklerinin akrabalarının mümkünse Bizans vilayetine değil Avrupa'ya getirilmesi gerekiyordu. Onları Dobruca'ya yollamak en uygun çözümdü: Altınordu Tatarlarının içinden geçtiği, Balkanlar'a yapılan derin akınlar için defalarca aşağı doğru süpürülen bu

⁵¹ Georgius Pachymeres, I, s. 130, I.17-p. 132, I.16 ve II, s. 609, I.12-s. 611, I.15, Bonn. Nicephorus Gregoras, I, I, s. 82, Bonn.

⁵² *Rec.*, IV, s. 298, I.11, Özeti yapan kimse, bu olayı bir efsane olarak anlatır, ancak bu ifade orijinal metinde bulunmamaktadır.

⁵³ H. W. Duda, *Zeitgenossische islamische Quellen*, vb. (bk. yukarıda dipnot 9), s. 145.

“koridor”, sözde Bulgaristan'ın bir parçasıydı ama aslında tam olarak hiç kimseye ait olmayan bir yerdi. Ayrıca, VIII. Mihail'in Bulgarlar ile arası kötüydü ve “imparatorluğun yeni kurucusu” sıfatıyla zaten o sırada kendi hakimiyetinde olmayan Bizans topraklarını gözden çıkartmaya tereddüt etmezdi. İstanbul'un yeniden ele geçirilmesinden hemen sonra, sadece deniz yoluyla iletişim kurulabilen çok uzak bir toprak olan Vicina'nın bulunduğu Tuna deltasındaki Bizans hâkimiyetini yeniden oluşturdu⁵⁴. Bu uzak mevziyi desteklemek adına, sahilin ardındaki bölge olan Dobruca'yı savaşı müttefiklerle doldurması ve Tatar akınlarına burada engel oluşturması mükemmel bir siyasi manevraydı.

Göçebeler de, Bizans-Selçuklu sınırını düzensiz bir şekilde geçtikleri için Bulgar Dobruca'ya kayacaklardı – ve elbette yine hiçbir kaynak (bu sefer Bizans) bu hareketin farkına varmayacaktı.⁵⁵ Elimizdeki metin bize açık bir şekilde şunu söylemektedir ki göçmenler yeni yurtlarında imparatorun düşmanlarıyla savaşmak zorunda kalmış ve onları ezmışlerdir. Kendilerine atfedilen rakamlar, “çok sayıda demek için” bir söylemden başka bir şey değildir. Daha önce açıklandığı gibi, burada Sarı Saltuk adından bahsedilir ama Sarı Saltuk, Barak hikâyesinin “habercisi” olarak geçmektedir. Öte yandan, bu hikâye, Karaferye hikâyesinde olduğu gibi, var oldukları farz edilen Dobruca Türkleri hakkında de bir şeyler içermelidir.

⁵⁴ Bk. V. Laurent, “La domination byzantine aux Bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue”, *Revue du Sud-Est européen*, XXII (1945), s. 184-198.

⁵⁵ Pachymeres, I, s. 133, II.3-15, ancak, İzzeddin'in imparatorlukta kaldığı dönemde Türk göçbelerin (*akinite*) doğu sınırında ortaya çıktığı gerçeği konusunda en azından açık sözlüdür: her türlü disiplinden nefret eden, Tatarların egemenliğine boyun eğmekten tiksinen ve yalnız bırakılmak isteyen bu insanlar, Bizans savunma hatlarına sızarak kendilerini imparatorun müttefikleri olarak ilan ettiler, ancak yine de karanlığın örtüsü altında yağmalamaya devam ettiler. Bununla birlikte, sınır halkı onları kontrol altında tutmayı başardı. Sonunda imparator onları kendi hizmetine sıkı sıkıya bağladı, yani askeri amaçlarla kullandı. Bu önlem, bu göçbelerin doğu sınır bölgesine yerleşmesini öngörüyordu ve iyi ilişkiler sürmesine rağmen, tüm saldırgan niyetlerinden caydırılması gereken Tatarlar'a karşı bu sınırı güçlendirmek amacıyla tasarlanmıştı. Bu önlemin doğasında var olan tehlikeler çok geçmeden ortaya çıkmış olabilir, çünkü bu Türklerin belirli bir anda sınır ötesindeki göçbelerle ortak bir amaç uğruna birleşmeyeceklerine dair hiçbir garanti yoktu. Avrupa seferleri, Anadolu'daki tüm mevcut rezervleri Balkanlar'daki hizmetler için tüketmişti. Yeni gelen göçbeler arasından askere alınan askerler de, er ya da geç, oraya gönderilmiş olabilirler - ve akrabaları da onlarla birlikte. Bu nedenle, Pachymeres'in göçbeleri ile Yazıcıoğlu'nun anlatımındaki göçbelerin aynı kişiler olması imkansız değildir.

§3. Burada anlatım İbn Bîbî'ye geri dönüyor, ancak şu eklemeye: “(iki) büyük “oğul” ilavesi ile ve “anne” kelimesinin çıkarılmasıyla.⁵⁶ Söz konusu eklemeye Barak hikâyesi ve Karaferye göz önünde bulundurularak yapılmıştır, her biri geride bir şehzadenin bırakıldığını varsaymaktadır. İbn Bîbî daha sonra Mesud ve Kayumert'in babalarının ölümünde Kırım'da bulunduklarını gösterdiğinden (oraya nasıl geldiklerini söylemese de) Yazıcıoğlu onları büyük yaştaki şehzadeler olarak tanıtmak (İzzeddin ile birlikte firar edişlerinin çıkarımını okuyucuya bırakarak) ve §4'te iki küçük oğlu daha olduğunu yazmak zorunda kalmıştır. Öte yandan anne ise, Karaferye öyküsü için gerekli olduğundan, buraya dahil edilmemiştir (§4).

§4. Karaferye öyküsünün ilk parçası: burada önceki paragrafta dahil edilmeyen “anne”yi buluyoruz; Kendisi İbn Bîbî'nin kaynağı ile alakası olmayan bir şekilde imparatorun kız kardeşi olarak gösterilmiştir; ki bu muhtemelen doğru değil çünkü biz onun bir Hristiyan olduğunu biliyoruz.⁵⁷ İki şehzadeden biri kesinlikle sadece Barak öyküsünün bir “öncülü”dür.

Karaferye öyküsü ile İbn Bîbî'nin rivayeti arasındaki bağlantı açık bir şekilde kolaylaştırılmış ve hatta belki de daha sonra *Anakapısı* “*Ana-Kapı*” olayı ile bu şekilde bağlanmıştır; böyle adlandırılması ise orada toplanan geçiş ücretlerinin İzzeddin'in annesine verilmiş olmasıdır. Ama Bizans şehrindeki bir geçit nasıl olur da bir Türk ismi taşır? *Anakapısı* sözcüğünün Yunancada bir şeyi temsil ediyor olması çok aşikârdır. 1219 tarihli bir metinde, kiracıların (burada: üzüm bağı kiracıları) ev sahiplerine *anakapısı* denilen yıllık ödeme yapma yükümlülüğü olduğunu görüyoruz.⁵⁸

⁵⁶ .Karş. *Rec.*, IV, s. 297, I.12-298, I.2. Orijinal, MS. (Yazma) s. 639, I.2, daha da açıktır: *Ve müvekkilen ber der-sultân firistâd ve ba'd-ez rûzı cend ura bâ-vâlide ve du-ferzend Gıyâseddin Melik Mes'ûd ve Rükneddin Keyümers be-kal'a bazdaşt ve be-muhâfazat-ı u rukabâ ber-gomâşt.*

⁵⁷ Pachymeres, I, 131, I.2: [ama] ke graia mitri, Hristiani i ta malista usi. Bk. *EI.*, s.v. “Kaikâ'ûs. Burada Frater Simon'un tanıklığına göre, Vincentius Bellovacensis, lib. XXXI, cap. 26 onun Yunan rahibinin kızı olduğu söylenmektedir.

⁵⁸ Tafel ve Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, c. II, s. 208; *Tributa Lamp sacenorum, 1219: de CXX plinthis de vineis quas receperunt pro anakapsi pp.* (= *perpera, hyperpers*) *VIII annuatim.* Anadilinde *anakampsis* olan kelimenin mükemmel bir çıkarımı olan bu Latince metindeki *anakapsi* terimi, özel bir kategoride olan kiracıların ödemekle yükümlü oldukları yıllık ücretler, anakabtikos ehontes olarak varsayılmaktadır. Prof. D. A. Zakythinos'un *L'hellénisme contemporain*, 2. seri c. IV ve V (Atina, 1950-1951)'de “La société dans le despot de Morée” adlı harikulade çalışmasına denk

Kuşkusuz ki, geçiş ücretlerinin alındığı yer olan Karaferye'deki kapı, köylülerin yıllık vergilerini toprak sahibine (şehirde ikamet eden) teslim etmek zorunda oldukları yerd, *anakapsi*, dolayısıyla “Anakapsi-Kapısı” olarak adlandırılmıştı; kaçınılmaz olarak da Türkçede Anakapısı olarak anılıyordu. Bu Türkçe biçiminde kapı, Karaferye hikayesinde önemli bir rol üstlenmiştir — imparatorun kız kardeşi olan “anne” figürünün de bu *Anakapısı* kelimesinden türemiş olması olasıdır.

§5. İbn Bîbî değişmemiş:⁵⁹ İbn Bibi'nin §3'de ve bu pasajda anlattığı gerçekler, Bizans ve diğer bazı kaynaklar tarafından genel olarak doğrulanmaktadır, ancak ayrıntılar konusunda bu kaynaklar İbn Bibi ile ve birbirleriyle çelişmektedir.⁶⁰ İzzeddin'in Berke Han Tatarları tarafından serbest bırakılması 1265'e doğru gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

§6. İbn Bîbî,⁶¹ ancak Karaferya hikayesine uyarlanmış hali: Annenin kendini attığı kule, orijinalde torunları Mesud ve Kayumert ile birlikte esir tutulduğu kalenin kulesidir. İntihar yerini *Anakapısı* olarak belirlemek, bu dramatik olay ile kapının adının açıklanması anlamında biraz eksik kalacaktır. Ancak, Yazıcıoğlu'nun, kuvvetle muhtemel Karaferye geleneğine saygı duyduğu için ve orada zaten *Anakapısı* isminin pek de romantik olmayan bir açıklaması (§4) olduğundan dolayı, bu durum için bir açıklaması bulunmamaktadır.

§7. Karaferye ve Barak hikayeleri birleştirilmiştir.

§8. İbn Bîbî,⁶² sadece iki oğlun esaretinden bahsederken, Yazıcıoğlu “iki oğul”dan, kendisinin sonrada hikayeye eklediği iki genç şehzadeyi kastettiğini ima eder.

§§9 ve 10. Dobruca'dan olan bu göç ve Dobruca'ya yeniden yapılan göç ilk başta bir anlam ifade etmeyebilir ama Yazıcıoğlu'nun hikâyeye yaptığı

gelmek ve yıllarca boşu boşuna cevap aradığım *anaqapisi* sorununun çözümünü son anda orada bulmak gerçekten çok büyük bir şanstı.

⁵⁹ Karş. *Rec.*, IV, s. 298, II.2-6.

⁶⁰ 'İzzeddin'in projelerinin, hapsedilişinin ve özgür bırakılışının hikayesi için bk. Pachymeres, I, s. 229, 1.3-240, 1.22, ve tabi Gregoras, I, s. 82, 1.10-83, 1.2; 99, I. 21-101, 1.19, ve ayrıca Aksarayî, ed. O. Turan, s. 75, 1.5-76, 1.12. Özgür bırakılışı, Maqrizi, *Sulûk*, I, Kahire, 1934, s. 522 (tercüme Quatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks*), I 2, s. 57 vd.); diğer Arapça kaynaklar için bk., W. De Tiesenhhausen, *Recueil de matériaux relatifs à l'histoire de la Horde d'Or*, I, St. Petersburg, 1884, s. 81 (Rükneddin Baybars), 133 (Nuvayri), 179 (Mufaddal), 200 (Zehebî), 482 ('Aynî).

⁶¹ Karş. *Rec.*, IV, s. 298, II.7-9.

⁶² Karş. *Rec.*, IV, s. 298, II.9-11.

eklemeler, Dobruca hikayesinin “İzzeddin” hikayesine uyum sağlaması niyeti taşımaktaydı. Bu bir uydurma ise, olayın bu şekilde bağlanması ne kadar da hayranlık uyandırıcı! İzzeddin ise, İbn Bîbî'nin göstermiş olduğu gibi, Berke Han tarafından belli bir dirlik tahsis edilen birçok takipçisiyle birlikte Kırım'da kalmıştır. Burada da Türk askerlerinin birçoğunun onu desteklediği varsayılmıştır. Kaçış yolları Dobruca'dan geçtiği için akrabalarına neler olduğu hususunda bilgi verilmişti. Yakınlarda yine bir Türk ordusu vardı — bu sefer Kırım'da — boylarının yakınlarında olmasını istemişlerdi — bu arzu, elbette Berke Han'ın onayıyla gerçekleşebilirdi. Ancak, Gregoras'a göre,⁶³ genç erkeklerinin çoğu imparatorun bayrağı altında Turkopuli (Türkoğulları) olarak savaşıma devam ettikleri için (vaftiz olmayı kabul ettikten sonra), tüm göçebeler Dobruca'yı terk etmiş olmayacaktır. 1280 tarihinde İzzeddin'in ölümünden sonra göçebelere Dobruca'ya geri dönme emrini veren Berke Han olmalıydı, bu da tabi bir anakronizm yaratmakta — çünkü İzzeddin 1266'da ölmüştür. Her iki paragrafta Sarı Saltuk isminin geçmesi, Barak öyküsünde bir “öncül” olmaktan öteye gitmemektedir. Kırım'a ve Kırım'dan böyle bir göçün gerçekleştiğini 1300'lü yılların hemen sonrasında Turkopuli ile ilgilenen Pachymeres tarafından güçlü bir şekilde desteklenmektedir. Pachymeres,⁶⁴ Turkopuli'yi “kuzey bölgelerinden” imparatorluğa yeni gelmiş ve Hristiyanlığı yeni benimsemiş insanlar olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, 1307'de Katalanlara sığınmalarını ve bunun olası nedenlerini anlatırken, imparatorun onları tekrar tebaası olarak geri isteyen Altın Orda hanının talebine boyun eğebileceğinden korktuklarını belirtir.⁶⁵ Dolayısıyla Han, onlar üzerinde oldukça yakın tarihli ciddi bir hak iddia etmiş olmalı. Öte yandan Gregoras ise, Turkopuli'nin, sultanın firarından sonra imparatorlukta kalan Türk askerlerinden oluştuğunu söylemektedir; bu askerler vaftiz edilmişler ve orduda kayıt altına alınmışlardır,⁶⁶ sayıları kendi çocukları tarafından

⁶³ Gregoras, I, s. 101, II.16-19: *o de peri ekinon (tu sultan Aksantinin) ohlos, andres d'uti mala to i plisti ke kratisti ta polema, to Hristainon anagennitendes baptismati, ti Romeon singatelegondo stratia*. Bir de bk. s. 229, II, 11-17 ve s. 248, II, 6-10.

⁶⁴ Pachymeres, II, s. 574, II.5-7: *tis eks ipogiu Hristianis Turkopulis, i di ke i poli proteron hrono ek ton vorion vasili prosefitisan...*

⁶⁵ Aynı yer, s. 550, II-15-19: *isi d'i legusin oti ke anapiston gegonos ekinis [tis Turkopulis] to apo tu Tuktay pros vasilea minima perii tis avton antipostrofis (dilon yar in os o Tuktays ekinus os idius ke tis ton Toharon arhiten hiros apitey para ton anakta presveio oenos)...*

⁶⁶ Bk. yukarıda dipnot 64.

korunmuştur.⁶⁷ Belli bir noktaya kadar haklı olabilir: kuşkusuz çeşitli görevlere atanan izole Türk asker grupları vardı ve bu kişiler sultanla birlikte imparatorluktan ayrılmadılar — ama “sürgündeki Selçuklu ordusunun büyük kısmı” aileleri ile birlikte veya onlara yakın olarak bu kritik zamanda, kış karargâhlarında bulunmaktaydı (Tatarlar donmuş Tuna nehrini aşmıştı!), — ki biz Dobruca'da olduklarını varsayıyoruz — bundan dolayı aslında sultanlarına katılabilirlerdi.

İzzeddin'in ölümünden sonra belli bir zaman Tatarlar ile kalmış olmaları ve en nihayetinde geri döndüklerinde, bir sebepten imparator artık onları “sürgündeki Selçuklu Ordusu” olarak değil ordunun düzenli bir birliği olarak kabul etti, yani Bizanslı ve Hristiyan askerler olarak. Bu birlikten 1307 olaylarından önce yeterince açık bahsedilmemiştir fakat görüleceği üzere bu olaylarda çok önemli bir rol oynamışlardır.

§11. Karaferye ve Barak hikayeleri birleştirilmiştir. Bu paragrafı Mesud'un Anadolu'da tahta çıkması anlatısına bağlamak için, Yazıcıoğlu onun imparatora elçiler gönderdiğini belirtir. Böylece anlatı, imparatorun Mesud'un sorusuna verdiği cevap şeklinde sunulmaktadır. Bu anlatı, sadece Barak ve Karaferye öykülerine bağlanan bir köprü olarak tasarlanmış olsa da söz konusu pasaj Dobruca Türklerinin bazılarının Karaferye'de şehzadeye katılmaları ile ilgili çok önemli bilgiler içermektedir.

§12. Barak hikâyesi, ayrı bir çalışmaya ihtiyaç duymakta ve bunu hak etmektedir. Benim burada yapacağım yorum (tıpkı özetim gibi) tam olarak amacımız doğrultusunda sınırlandırılmıştır. Kronolojik olarak hikâye oldukça sağlam durmaktadır: Şeyh Mahmud-i Hayranî 1268-9'da Akşehir'de ölmüştür,⁶⁸ ki böylece Sarı Saltuk Dobruca'ya gitmeden önce,

⁶⁷ Gregoras, I, s. 248, I, 9 vd.: *tes ton pedon diadohes avksidentas*.

⁶⁸ Söz konusu evliyanın türbesi halen Akşehir'dedir (bk. F. Sarre, *Reise in Kleinasien*, Berlin, 1896, s. 22). Ona ait iki yazıttan biri 1224 tarihli olup bir camiden gelmiştir ve burada süs olarak yeniden kullanılmıştır (Karş. Huart, *Epigraphie d'Asie Mineure*, Paris, 1895, no. 15); yani kapının üstünde olan diğer kitabe, H. 812 = 1409-1410'da evliyanın büyük erkek torunu olan Seyyidi Muhyie'd-din tarafından türbenin restore edilmesinden bahsetmektedir. Huart, no. 16'daki eksik kopyanın yerini alması için burada tam yazıyı veriyorum:

Allâh – emr-i be-tecdîd hazâ (1) et-türbetü'l-mutahhara – el-muhtıratü'l-mahdûmü'l-mu'azzam sülâletü'l-evliyâ seyyidü's-sâdâtü'l-mü'eyyed be te'yîd-i rabbi'l-arz ve's-semevât – Seydi Muhiddin bin Seydi Ali bin Seydi Muhiddin bin Seydi Mahmud – rahmetü'l-İlâhî 'aleyhim fi şühûr sene isnâ 'aşer ve semânemi'e.

Harika bir şekilde oyulmuş üç tahta tabut (F. Sarre, *Seldschukische Kleinkunst*, Leipzig, 1909, II, pl. 14, onları hala ait oldukları yerde göstermektedir), şu anda Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde (eski adıyla Evqaf Müzesi) bulunmaktadır;

1261'den hemen sonra rahatlıkla onun müridi olabilirdi; Deşt-i Kıpçak'da on beş yıl kadar geçirdikten sonra, Sarı Saltuk 1280 yılı civarında Dobruca'ya geri döner (§10) ve 1300'den sonra ölümüne kadar orada kalır (§15).

Barak'a gelince, 1265'de İzzeddin'in firarı zamanında, Karaferiye'de erkek kardeşi ile birlikte müşterek olarak "subaşı" görevinde olabilecek yaşta olduğu varsayılmaktadır; öte yandan, o zamanlar halen büyükannesinin vesayeti altında bulunmaktadır (§4) — dolayısıyla bunların hepsi, Yazıcıoğlu'nun birbirinden ayrı olan hikâyeleri bir araya getirme arzusunun bir ürünü olmalıdır; "iki küçük oğlu" bize tanıtmış olduğundan, birbirleri ile mümkün olduğunca bir arada tutmak zorundaydı. Şu kesin ki, orijinal Barak hikayesinin şehzadesinin Karaferiye ile bir alakası yoktu ama ta en başından firar etme girişimine kadar imparatorun sarayında bulunmaktaydı. Yazıcıoğlu'na göre bu girişim Mesud'un yaptığı sorgulamadan bir süre sonra gerçekleşmişti. Bu da bizi elbette tamamıyla kurgu ürünü olan bir tarihe götürecektir: bazen 1280 sonrasına — yine de bu durum, hikâyenin ana çerçevesi ile gayet uyumlu durmaktadır. 1280'den sonra Sarı Saltuk gerçekten de yeniden Dobruca'da bulunmaktadır ki böylece şehzade de orada vecid halde (ilahi aşk uğruna kendinden geçmiş, ç.n.) derviş Barak olmak için ona katılır. Bu nedenle, onun Olcaytu'nun hükümdarlığı döneminde Sultaniye'deki Moğol sarayında önemli bir rol oynadığı ve 1307-1308 yıllarında Gilan'da vefat ederek ardında müritler bıraktığı bilinmektedir.⁶⁹ Barak ismi yaklaşık

müze açıklama kitapçığında (*Türk ve İslam Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1939, s. 13, n. 193, 191, ve 194) üç kabre, yani evliyalarımız Mahmud b. Mas'ud (ölüm tarihi H. 667 = 1268-9), erkek kardeşi Ahmed b. Mas'ud (ölüm tarihi H. 649 = 1251-2) ve büyük erkek torunu 'Ali b. Mehmed (yani Muhyied-din) b. Mahmud er-Rufâ'i (türbeyi restore edenin babası), (ölüm tarih verilmemiş) 'ye ait yazıtlar aslına uygun şekilde yeniden yazılmıştır.

Mahmud-i Hayranî, Eflaki'de Celaleddin Rumi'nin çağdaş versiyonu olarak ortaya çıkar; bk. Cl. Huart, *Les Saint sdes Derviches Tourneurs (Mevlevi evliyalari)*, Paris, 1918-1922, II, s. 108. E. Gross, *Das Vilâjet-name des Haggi Bektasch*, Leipzig, 1927 (Turkische Bibliothek XXV), s. 80 vd. sayfalar, söz konusu evliyanın, tıpkı Sarı Saltuk durumundaki gibi, Bektaşî'nin iddia ettiği şekilde olduğunu göstermektedir (Aynı eser, s. 73).

⁶⁹ Bk. Köprülüzade M. Fuad, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II, 1922, s. 292 vd., ve özellikle onun daha etraflıca çalışması için bk. *Influence du chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans*, İstanbul, 1929, s. 14-17; Bk. aynı şekilde *Belleten*, VI, 1943, s. 431, dipnot 1; burada Prof. F. Köprülü, Barak hakkında bir inceleme yapma ve bizim 15. yüzyıl sonlarında yeni

1300'lü yıllarda geçmektedir ve hatta daha sonra hem erkek hem de kadınlar için kullanılmıştır.⁷⁰ Söz konusu Barak'ın nasıl doğaüstü güçlere sahip olduğu rivayeti⁷¹ sahip olduğu ismin açıklanmasından başka bir şey olmayabilir: Bir gün Sarı Saltuk, Şeyh Hayranî'nin ağzına tükürdüğü bir yumruyu kusar ve şehzade büyük bir coşku anında onu yutar. Sarı Saltuk onu okşar ve ona *barakım* ("köpeğim") diye seslenir.

Mevcut çalışmamızda en ilginç olanı ise Barak'ın Müslüman yönlerinin yanı sıra Hristiyan yönler de sunmasıdır: Müslüman bir prens olarak doğmuş, vaftiz edilmiş ve patriğin maiyetinde bir papaz olmuş, yaşamı mistik bir derviş tarikatının kurucusu olarak sona ermiştir. Aynısı Sarı Saltuk içinde geçerlidir: Bir taraftan Müslüman göçebe Türklerin ruhani bir lideri olarak ortaya çıkmış, diğer bir taraftan ise patrik tarafından, yeni din değiştirmiş şehzadeyi tereddüt etmeden emanet edebileceği evliya bir adam olarak kabul edilmiştir. Sarı Saltuk'un bu Hristiyan yönleri yeni gün yüzüne çıkan Ebussuud'un verdiği fetvada da açıkça fark edilmektedir.⁷² Bu seçkin bilim insanı ve 16. yüzyılın şeyhülislamı, Sarı Saltuk'u kişisel zevklerden arınarak "iskelet" gibi zayıflamış bir Hristiyan papaz (keşiş) olarak tanımlamıştır.

Bazıları geçici olmak suretiyle, bu iki din arasındaki dalgalanmalar, sükûnetle fakat tekrar tekrar Hristiyanlığa geçiş veya İslam'dan dönme olaylarının kayıt altına alındığı bütün anlatının karakteristiğini

keşfedilen *Saltukname*'yi kullanabilmemizi sağlayacak Sarı Saltuk hakkında bir araştırma yapma sözü vermiştir.

⁷⁰ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Budapest, 1942-3, II. kayıtlar, Parak başlığı altında; sırasıyla 1280 ve 1308'de ölen, vaftiz edilmiş iki Tatar kadın ve Barako V başlığı altında; 1292 tarihli bir Athos belgesinde *ton Barakon ton Konstan* olarak da adı geçen 15. yüzyılın başlarında bir Osmanlı ordu komutanı zikredilmektedir. Barak isimli Türk ve Moğol hükümdarları için bk. *El. s.v.*, ve Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye* (index) veya E. de Zambaur, *Manuel de genealogie* (indekste Borak başlığı altında). 1422-7 yıllarında Altın Orda topraklarındaki olaylara yön veren Orta Asya'lı Barak Han için bk. B. Spuler, *Die Goldene Horde*, Leipzig, 1943, s. 156 vd.

⁷¹ Bunun anlamına gelince, şu bir gerçek ki klasik antik çağda tükürük, manevi bir güç bahşetme aracı olarak görülmekteydi; bk. örneğin J. Davreux, *La légende de la prophétesse Cassandre*, Paris, 1943, s. 69, ve Prof. R. Goossens'in tespitleri için bk. *L'Antiquite classique*, XIII, 1944, s. 178 vd.

⁷² M. Tayyib Okic, "Sarı Saltuk'a ait bir fetva", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 1952, s. 3-13, fetva metni (s. 10): Sultan Süleyman tarafından takdim edilen soru: Sarı Saltuk didikleri şahs evliyâ-i Allâh'dan mıdır? "Sarı Saltuk ismiyle bilinen zat bir evliya mıdır?" ve Ebussuud'un cevabı: Riyâzet ile kadîd olmuş bir keşiştir.

oluşturmaktadır. Tarihsel olarak anlatının esas figürü olan Sultan İzzeddin'in bizzat kendisi de aynı belirsizlikte görünmektedir. Annesi, daha önce gördüğümüz üzere, Pachymeres tarafından, dindar bir Hristiyan kadın olarak tanımlanmıştır.⁷³ Aynı yazara göre, III. Mihail tarafından 1266'da (İzzeddin'in kaçışından kısa süre sonra) kimseye boyun eğmeyen Patrik Arsenios'a karşı başlatılan mahkemenin ayrıntılı bir hikayesini kaleme almaya mecburuz; ki bu mahkemede Patrik'in İzzeddin'e, oğullarına ve takipçilerine karşı göstermiş olduğu müsamaha büyük bir rol oynamıştır. Bunların arasında Pachymeres'in kayıtları, suçlamaların bir noktası olarak, Arsenios'un Selçuklu prenslerinin kutsal komüniona kabul edilmesi için "kendi papazına" emir vermiş olduğuna işaret etmektedir⁷⁴ ve Patriğin savunmasının ana argümanı olarak ise, Hristiyan olan sultan ve oğullarına ilişkin Pisidia piskoposunun ifadesine göre hareket etmiş olduğunu belirtmektedir.⁷⁵

Pachymeres duruşmanın yazılı tutanağını sunarken Gregoras, bizim amacımız açısından belki daha da değerli olan olayın daha kısa ve popüler bir versiyonunu yansıtmaktadır. Gregoras'a göre, İmparator ve din adamları İzzeddin'in kutsal vaftize sahip Hristiyan bir ailenin oğlu olduğunu, sadece talihi sayesinde Türklerin sultanı olduğunu fakat o zaman bile inancın temellerine gizlice değer verdiğini, şu anda da İstanbul'da kutsal ikonlara açık bir şekilde ibadet ettiğini ve Hristiyanların tüm ayinlerini kutladığını bizzat kendisinin açıkladığını çok iyi bilmelerine rağmen patrik, sultanı kutsal törenlere kabul etmekle ve onunla Tanrı'nın evinde konuşmakla suçlanmıştır.⁷⁶ Doğrusunu söylemek gerekirse, kısa bir süre sonra İzzeddin'in Melik Konstantinos adında bir oğlu karşımıza çıkacaktır, kendisi Bizanslı bir asilzade ve mükemmel bir Hristiyan olarak tanıtılmıştır.

§§4, 6, 7, ve 11.'de daha önce bahsedilmiş olan Karaferye hikayesinin başlıca kısmı §13, Yazıcıoğlu'nun ifade etmiş olduklarına ilaveten, İzzeddin'in Bizanslılarla birlikte kalması ve onlardan kaçışının kendi versiyonunu içeriyor olmalıdır. 'Ana-Kapı' da toplanan geçiş ücretlerinin kendisine verildiği imparatorun kız kardeşi olan "anne" karakteri Karaferye hikayesine aittir — belki de, (§4)'de gördüğümüz gibi, durum sadece "Anacapsi denilen Kapı" dan *Ana-kapı*'ya olan bir isim

⁷³ Bk. yukarıda dipnot 58.

⁷⁴ Pachymeres, I, s. 258, I.7: *os ke tis iesin ekinu [tu sultan]to idio monaho metadidone ton agiysmaton kelevsien.*

⁷⁵ Aynı eser, s. 259, II.11-13: *to te to sultan ke tisi estin os Hristianis prosferste arhiereos men martiruntos tu Pissidias anevtinon ime.*

⁷⁶ Gregoras, I, s. 94, II.10-19.

türemesinden ibaretti. Bu kadının intihar etmesi olayının ise Karaferye (§6)'ye aktarılmış olmasına rağmen, İbn Bîbî'den geldiği çok açıktır. Bu kişi de İbn Bîbî'yi haklı çıkarmaya yönelik olarak İzzeddin'in annesi yani şehzadenin büyükannesidir: böyle bir hikâyede 'Ana-Kapı'yı da göz önünde bulundurarak, bu kişinin şehzadenin annesi olmasını varsaymak uygun görünmektedir — sultanla evlenmiş ve oğluyla birlikte geride kalmış Bizanslı bir prenses (bir oğlu ile, zira diğeri, yani Barak, görevden alınmış olmalı). Bununla birlikte şu da olabilir, Karaferye ailesi, sadece Selçuklu sultanlarından değil Paleologos ailesinden de geldiğini iddia etmiş olabilir.

Ailenin kendi takipçileri bulunmaktadır: Dobruca'dan gelen Türkler onlara Karaferye'de katıldılar ama o sırada "Müslümanların" Anadolu'ya döndüğü, Karaferye'de kalanların ise üstü kapalı bir şekilde gayrimüslim— hatta belli ki Hristiyan— oldukları söylenmiştir. Şaşırtıcı bir şekilde, şehzadenin ailesinin önde gelenlerinin din değiştirmesinin çok daha sonra; şehzadenin torunlarının nesli zamanında ve imparatorun Selanik'e geldiği yılda gerçekleştiği söylenmiştir.

Bu son anlatıya göre, Ocak 1328'de III. Andronikos'un Selanik'e girişi, eski imparator II. Andronikos'un sadık kalesinin askerlerinin umutları kaybolana kadar direndiği ve komutanlarını teklif edilen affı kabul edip teslim olmaya zorladıkları zaman gerçekleşmiş olmalıdır.

Bu inatçı komutan kesinlikle Veria'lı (Karaferye'li) Georgios Lyzikos isminde biriydi, başka bir deyişle bizim (Kara-)Ferye'miz.⁷⁷ Soyadları ise şüphesiz şehrinin altmış yıl sonra Beyazıt öncülüğündeki Osmanlılara teslim etmiş olan Karaferye ailesinin önde gelenlerinin taşıdığı Lizakos adıyla özdeşdir. 1350-51 kışında, tekrardan Georgios Lizykos'a rastlarız, bu sefer kendisini imparatoru Kantakuzenos'un düşmanı olan Sırlara karşı savunma yaptığı Karaferye yakınlarında güçlü bir yer olan Edessa'nın komutanı olarak görmekteyiz. Bu şehir ele geçirilip yağmalanır, Lyzikos ise zincire vurularak cezalandırılması için Üsküb'e gönderilir fakat yolda ölür.⁷⁸

⁷⁷ Cantacuzenus, I, s. 269, I.21, Bonn: irhe de avtis (tis akropoleos)Lizikos Georgios ek Verrias, ve s. 271, I.12-272, I. 22.

⁷⁸ Aynı eser, III, s. 161, I.7-163, I.3. Edessa'nın kumandanı olarak atanması, Aynı eser, s. 129-130, 2: *katalipon ... igemona ti poli [Edessi] Lizikon Gerogion, kratiston dokunda ta polemia ke sineton*. Lyzikos, muhtemelen Sırp işgalinden önce imparatora sığınan, daha sonra da ordusuyla yeniden kenti almaya gelen Veria (Karaferye)'nin ileri gelenlerinden biriydi; kesinlikle daha sonra imparatorla birlikte komşu Edessa'yı da Sırlardan geri almak için giden birçok Veria erkeğinin arasındaydı. (Aynı eser, s. 123, II.1-5, ve s. 127, I.2).

Karaferye hikayesi kesinlikle bu kahramanca olayların bazılarında bahsetmiştir; zaten bizim metnimiz de 1328 tarihinde bir Lyzikos'un imparatora boyun eğmeye zorlandığı göstermektedir. Ancak Yazıcıoğlu için, Selçukluların yiğit torunlarının acıklı bir olgu olan dinden dönme durumlarını, okuyucunun hoşgörüsünü kazanmayı hedeflemesinden dolayı, her ne kadar açıklama yapmak için kullanmış olsa da, bu "Kafirlik konusu" ilgi odağı olmamıştır. Böylece Yazıcıoğlu'nun Karaferye'deki Türklerden bazılarının Hristiyan olduğunu açıkça söylemekten nasıl kaçındığını görmüş olduk. Kalanların İslam'ı terk ettiğini söylemek zorunda kaldığı Dobruca'daki Türkler konusunda ise (§15), en azından sayılarının önemsiz derecede az olduğu izlenimini vermeye çalışır. Gelecekteki Barak, vaftizi kabul etmeden önce hapis cezasına çarptırılacaktır. 1328 tarihindeki Lyzikos açık şekilde bir Hristiyan ismi taşımaktadır: Georgios. Aile, beraberindeki Türklerle birlikte — Karaferye'ye geldiğinde zaten Hristiyan olmalıydı — ayrıca, buradan da görebileceğimiz üzere içlerinden Anadolu'ya dönenler de esasen Müslüman değil, Hristiyandı.

Hikâyenin Osmanlı tarafına gelince: Karaferye'nin feth edilmesi⁷⁹ 1387 yılında I. Murad zamanında meydana gelmiş diye bilinmektedir; bu olayın I. Bayezid zamanına dayandırılması ise şehrin önce yine terk edilip sonra yeniden alınmış olması görüşünden kaynaklanmaktadır. Tüm bu olaylarda Lyzikos ailesi için en önemli olan şey elbette ki onların Zihne'ye götürülmeleriydi, bu da muhtemelen I. Bayezid'in hükümdarlığı zamanında oldu. Karaferye Türkleri'nin Zihne'ye götürülmeleri kısmının çalışmamız için oldukça aydınlatıcı bir gerçek olduğunu söylemekte fayda var. Lizakos ise Zihne'nin subaşı olur çünkü o sırada Türklerin lideri durumundadır.

Bir Hristiyanın, feodal bir süvari sıfatıyla bir Osmanlı vilayetinde subaşı olarak atanması kuşkusuz inanılmaz bir olay olarak görülebilir, hatta sultanın yaptığı seferlerde bile yer almış olması muhtemeldir. Osmanlı Devletinin erken dönemlerinde, böyle bir şeyin aslında mümkün olduğu Sultan II. Murad zamanından kalan bir Arnavutluk defteri yayınlandıktan sonra şüpheye yer bırakmayacak şekilde netleşecektir.⁸⁰

⁷⁹ Sp. Lampros, *Vrahia Hronika*, ed. K. I. Amantos, Atina, 1932, dipnot 29, I.7; dipnot 42, I.29; dipnot. 49, I.46: 8 May 6895 A.M. = 1387 (*Ahumatis* ise açıkça *Amuratis*'in değişerek bozulmuş halidir.)

⁸⁰ Bu bilgiyi, bu defterin basımını hazırlamakla meşgul olan Ankara Üniversitesinden arkadaşım ve meslektaşım Prof. Halil İnalıcık'a borçluyum; şimdilik bu konu hakkında *Belleten*, XV, 1951, s. 650.'de verdiği kısa bilgilere bk.

Son bir soru: Lyzikos ailesinin İzzeddin Keykavus soyundan gelmesi mümkün mü? Kesinlikle mümkün; İzzeddin ne yapmıştı? Daha önce kendisine rastladığımız ve ilerde de rastlayacağımız oğlu Melik Konstantinos'u Bizanslılarla bırakmıştı. Bu şehzade, 1307 tarihinde Bizans sahnesinden silindiğinde, 50'li yaşlarda ve kuvvetle muhtemel çoluk çocuk sahibi bir adamdı. 1328 yılındaki Lizakos ise onun oğlu bile olabilir. Melik Konstantinos'un belirli bir süre bizzat Karaferye ile bağlantılı olması hali bu durumun dışında tutulamaz. Ancak, yine de Lyzikos ailesinin iddialarını bu kadar ciddiye almak gerekli değildir. Çünkü İzzeddin ile bağlantılı tüm Türklerin kendilerini Keykavus'un halkı olarak adlandırdığını göreceğiz. Onlar arasında soylu aileler için bunu "Keykavus soyu"na dönüştürmek küçük ve cazip bir adımdı. Fakat Rumeli'de Keykavus soyundan geldiğini iddia eden başka bir aile daha vardı: Ünlü Şeyh Bedrettin ailesi⁸¹.

§§14 ve 15. Dobruca Türklerinin hikâyesinin sonu: Geride kalan ve Hristiyan olmaya mahkûm bırakılan az sayıda halkın dışında, özellikle ruhani liderleri Sarı Saltuk'un ölümünden sonra veya ölümüne yakın zamanlarda Anadolu'ya dönmüşlerdir (tıpkı §13'de anlatılan Karaferye'de şehzadeye katılanların yapmış olduğu gibi). Dönüşleri, Halil Ece ismiyle ve Bulgar prenslerinin imparatoru etkileyerek üstünlük sağlamasıyla alakalıydı. Bu durum da, hangi olayların kastedildiğini anlamamızı sağlar. Halil Ece hiç kuşkusuz, paralı Katalan askerlerinin şefi Roger de Flor'un Nisan 1305 tarihinde Edirne'de imparator IX. Mihail'in sarayında suikasta kurban gitmesinden sonraki olayları anlatan Gregorias'ın Halil hikayesi⁸² ile tıpa tıp aynıdır. Katalanlar, konuşlandırılmış oldukları Gelibolu'yu bir kaleye dönüştürüp imparatorlukta açıktan bir savaş başlatırlar. Saflarını güçlendirmek için, kendi yanlarında savaşmalarını talep etmek adına karşı kıyıdaki Türklere elçi gönderirler (yani Troas, Karesi) ve kendi sayıları

⁸¹ Şu husus bana çok olası gelmektedir; Şeyhin ismiyle bağlantılı önemli bir hareket olan "Keykavus halkı" hem ideolojik hem de siyasi olarak çok önemli bir rol oynamış ve Şeyh Bedreddin de Keykavus soyundan geldiği için bu işe dahil olmuştur. (Prof. F. Babinger'in *Der Islam'daki*, hayranlık uyandıran incelemesinden (XI, 1921, s. 1-106), Şeyh Bedreddin isyanı pek çok çalışmanın konusu olmuştur; bununla ilgili en yeni çalışma ise H. J. Kissling'e ait olan: Bunun için bk. "Das Menaqybyname Scheich Bedred-Din's, des Sohnes des Richters von Samavna" *ZDMG*, c, 1950, s. 112-176.)

⁸² Gregoras, I, s. 227, I.4-233, I.13; s. 244, I.16 - 249, I.2; s. 254, I.2-258, I.14; s. 262, I.20-269, I.23, Bonn.

olan 3000 askere onlardan gelen 500 kişiye de ilave ederler.⁸³ Hep birlikte komşu ülkeyi perişan bir hale getirirler. Böylece IX. Mihail, Turkopul birliklerinden oluşan bir orduyla onlara karşı yürümek zorunda kalır.

Sayıları 1000 kadar erkek olan bu Turkopuller, imparatorluğa geldiğinde Sultan İzzeddin'i takip eden ve sultan Altınordu Tatarları tarafından götürülürken orada kalan Türklerdi. Bizans'ın yaşam tarzını benimsemişler ve Hristiyan inancını ve vaftizini kabul etmişlerdi; o andan itibaren de Bizans ordusuna kabul edildiler.⁸⁴ Katalanlar ve Türk müttefiklerinin IX. Mihail'in ordusunu bozguna uğrattığı (1307) Apri Savaşında, Turkopuller önce biraz belirsiz davranmış birkaç gün sonra ise Katalanlara gitmişler ve memnuniyetle kabul edilmişlerdir; liderlerinin ismi Halil olduğu için Halil'in Türkleri de denilen gruba aynı ırktan gelmiş olmaları nedeniyle katılmışlardır⁸⁵. Kazandıkları zafer ve Turkopullerin kendilerine olan bağlılığı Katalanları cesaretlendirdi, Rodop Dağlarını geçtikten sonra Güney Trakya'yı iki yıl işgal ettiler; kendi kendilerine Makedonya'yı yağmalamak için bir kale oluşturdıkları yer olan Kassandreia'ya yerleştiler (Halkidiki dağlık yarımadasının en batısı). (1309) İmparatorun etkili savunma yöntemleri umutlarını boşa çıkarınca 1309'da Teselya'ya giderler; kendilerine o sırada 3000 erkekten oluşan Türk ordusu yardım ediyordu – bunlardan 1,100 kişi İzzeddin'in kaçışında Melik (Μελήκ) ile geride kalanlardı, çoluk çocukları da işin içine girince sayıları artan, çoğunluğu Türklerden oluşan Katalanların kiralık yardımcılar olarak Halil ile Asya'dan geçen bu kişiler vaftiz edilip Bizans ordusuna alındılar.⁸⁶ Teselya'ya olan yürüyüşleri esnasında Türkler Katalanlardan ayrılmak ister: liderleri Melik ve Halil, Katalanlarla tutuklular ve ganimet paylaşımı da yaparak dostane şekilde ayrılmak⁸⁷ için anlaşmaya varırlar. Katalanlardan ayrıldıktan sonra Türkler iki gruba bölünürler, bir grup Halil'i takip ederken diğerleri ise Melik'e bağlı kalır. Melik, Bizanslıların dostluğunu sonsuza dek kaybetmiş olduğundan -

⁸³ Aynı eser, s. 228, II.22-4: *ke di diapresveionte meri simmahias pros tus antiperas ikuntas ton Turkon ke lamvanusi tote men pentakosius oplitas tishilii ontes avti.*

⁸⁴ Aynı eser, s. 229, II.11-17; karşı, yukarıda dipnot 64.

⁸⁵ Aynı eser, s. 232, II.11—13: *pros Katelanus avtomolusin i pitentes Turkopuli ke asmenos dehtentes tis tu Halil os omofilis sinkatelegisan Turkis. Halil d o ton Turkon arhigos onomazeto.*

⁸⁶ Aynı eser, s. 248, II.5-15.

⁸⁷ Aynı eser, s. 248, II.18—20: *sistantes un i ton Turkikon stratevmaton igemoneiontes, o te Melik ke o Halil, to ton Katelanon aphigo logus peri tis ama irini dialiseos kekinikasin.*

gerçeği söylemek gerekirse vaftiz edilmiş olmasına ve imparatorun ona cömert davranmasına rağmen düşmanı desteklemiştir— 1.000 tane atlı askerini ve 500 erini Sırbistan'a götürür ve kralın (II. Urosh Milutin) hizmetine sunar. Halil ise 1300 atlı ve 800 yaya askeri ile Makedonya'ya geri döner ve Gelibolu'ya serbest geçiş yapmak ve onu boğazdan geçirecek gemileri almak için imparator ile görüşmelere başlar. Güçlü Bizans kuvvetleri tarafından izlenen bu Türkler, Çanakkale Boğazı'na götürülür, ama Bizanslılar onların atlarına, paralarına ve diğer ganimetlerine göz diker.⁸⁸ Tehlikenin farkına varan Türkler kendilerini yarımada emniyete alırlar. Küçük Asya'dan çağırılmış oldukları Türkler ile güçlenerek düşmanlarını püskürtürler ve onlara galip gelirler.⁸⁹ İki yıl daha Trakya'nın komşu illerini harap ederler⁹⁰, ta ki Bizanslılar büyük bir gayretle duruma el koymak zorunda kalana kadar⁹¹ Bu da Halil Türklerinin sonu olur:

⁸⁸ Gregoras, I, s. 254, I.2-255, I.14: *İ de Turki me to distine ton Katelanon is dio shizonte miras ke i men to Halil, i de to Melik eponte. O men gar Melik... eentevten ileto mallon prosiene kalunti to krali Servias i Romeos is opsın eltin... o de dieltin, ke ina Romekes nişi diapereosameni ton Ellispointion portimon apeptosin es ta iki meta tis leias is epeferonto pasıs... o vasileus... dievivazenavtus ek Makedonias is Trakin ahri tu Ellispointu. Entavtide... ute naus edidun, e pros Asian avtus diavivasin emellon, ke niktos epiteste sfisin eskipsanto.*

⁸⁹ Aynı eser, s. 255, I.14—256, I.3: *tuyto tus Turkos uk eleliti... epusin en ton parakemenon frurion, kakiten o seks ormitiriu pros mahas ke polemus oplizonto... pempantes es Asian plistin ek ton omofilon varvaron en vrahi diepereosanto simmahian. Oten ai pareksiontes ediun tin horan.* Aynı eser, s. 257, I.11-258, I.8: IX. Mihail'in bozguna uğraması. Burada (s. 257, II.14-17), Türklerin kadınlarını yanlarında götürdüğünü okuyoruz. Aynı eser, s. 258, II.11-14: Halil'in zaferi. *(i vasiliki kaliptra... ti eantu kefali ton Halil epitenta fasi skoptikus te ke ironas logus afiene kata tu vasileos).*

⁹⁰ Aynı eser, s. 265, II.15—18: Hilius pezus ke diaskosius ippeas o Halil apoçeksamenos protrita pepomfe, pasas tas peri tin Viziin katastrepsomenus horas...

⁹⁰ Aynı eser, s. 267, I.23-268, I. 14. Mücadele Halil'in Anadolu'dan takviye güç almasını engelleyecek bir tedbirle başlar: *pempi de ke pente tiiris o vasileus evtis, ina parapçeuse ton Ellispointon parafilettosi, mi lati para ton antiperas varvaron elilitiia dinamis to Halil.*

⁹¹ Aynı eser, s. 268, I.15-269, I.23: Sadece, imparatorun müttefiki olarak gemileriyle birlikte orada bulunan hakimleri tarafından idare edilen Galata Cenevizlilerinin eline geçenlerin hayatları bağışlanmıştır: (s. 269, I 21): *epita tus men eks avton [ton Turkon] ikomisan [i Latini] to vasili, tus de dienimanto.*

çaresiz bir şekilde kaçmaya, Karesi'ye geçmek için gemi bulmaya çalışırken yok olup giderler (1311)⁹².

Gregoras'ın anlatımına, 1308 tarihinde son bulmuş olsa da Pachymeres'inki de eklenmiştir. Ona göre Turkopoller kendi subaylarının⁹³ emri dâhilinde hareket eden, imparatorluğa son dönemde Kuzey bölgelerinden gelen yakın tarihte Hristiyan olmuş kişilerdi⁹⁴. Apri Savaşından sonra Gelibolu'ya doğru⁹⁵ Katalanlara katılmak için hareket ettiler⁹⁶. Kadınları ve çocukları da onları takip ediyordu ama Alan isimli paralı askerlerin eline düştüler ve oradan da az sayıda [kadın ve çocuk] imparatora yollandı⁹⁷. İmparator, Turkopuliyi bir kez daha kendi safına çekmek için kullanır⁹⁸ ama başarısız olur. Bu müzakerelerde, İshak adlı bir kişi hayırlı hizmetlerini sunmuştu. O, güçlü bir Türk liderdi (muhtemelen Karesi'dendi); Katalanların kampında olmasına rağmen, onları terk etmeye hazırdı.⁹⁹ Kendisine “Melik” unvanını verdiği ve Sultan Mesud'un kızı, İzzeddin'in torunu ile evlenmek istediği için büyük ihtiraslar beslemiş olmalıydı.¹⁰⁰ Mesud, Anadolu'ya döndükten sonra geçici olarak Bizanslıların yanında sığınmak zorunda kaldığında, hanım sultan olan kız kardeşi İstanbul'da bırakılmıştı ve orada imparatorun cömert desteğiyle büyümüşü.¹⁰¹

Hanım sultanın orada bir de amcası vardı; İzzeddin'in iki oğlundan ikincisi olan Melik Konstantinos, erkek kardeşinin aksine, İstanbul'u terk etmeyip vaftiz edilmeyi kabul ederek tamamıyla bir Romeos (eski Roma vatandaşı) olmuştu.¹⁰² İshak da o zaman Anadolu'ya döndü, Melik'in kendisine

⁹² Pachymeres, II, s. 523, I.18-524, I.2: *to ek maleu Persikon, us ke Turkopulus onomazon, ... peri... tus ikius kosmitoras.*

⁹³ Aynı eser, s. 574, I.5; bk. yukarıda dipnot 65.

⁹⁴ Aynı eser, s. 590, I.10 vd: *Turkopuli epeklinon pros Kalliupolin ama gineksi ke pesin.*

⁹⁵ Pachymeres'in Apri Savaşından önce bahsettiği Katalan kampında bulunan Türkler, bk. s. 550, I.2: *prosekalesan gar ke Persikon i Katelani.*

⁹⁶ Aynı eser, s. 590, II.11-14.

⁹⁷ Aynı eser, s. 591, I.17.

⁹⁸ Aynı eser, s. 591, II.1-7: *En rusuto de ke tis ton diapereotenton Person, Isaak Melik, strapis on ke pollus agon, pempon pros vasilea krifidon para pasan ton Katelanon estisin...*

⁹⁹ Aynı eser, s. 591, I.12; 608, I.18; s. 612, I.16.

¹⁰⁰ Aynı eser, s. 612, II.11-13.

¹⁰¹ Aynı eser, s. 612, II.13-16.

¹⁰² Aynı eser, s. 612, II.13-16.

gönderilmesini istedi ve ona Rum sultanlığının teklif edilmesi gerektiğini söyledi. II. Andronikos bu ikinci teklifi pek yerinde bulmasa da Melik Konstantinos'u hanım sultan yeğeni ile, hala Bizans egemenliğinde olan Biga yarımadasında bulunan Pege'ye orada vali olması ve aynı zamanda İshak ile evlilik meselesini ayarlaması için gönderdi.¹⁰³ İshak'ın İmparator, Katalanlar ve Turkopullerle oynadığı bu şüphe dolu oyunlar, Katalanların elinde ölmesiyle sonuçlandı¹⁰⁴. Turkopollerin lideri, Tagaçar¹⁰⁵, aynı kaderden zor da olsa kurtulmuş fakat sonunda — hemen ilk fırsatta birkaç adamıyla Bizanslılara kaçmak maksadıyla ayrılmış ve birliklerinin komutasını bırakmıştır¹⁰⁶.

Pachymeres bize Melik Konstantinos'a ne olduğunu söylemese de şu açık ki o, iki yıl sonra Katalanlardan ayrıldıklarında onları daha sonra Sırbistan'a götüren (ki sonunda öldüğü yerdir)¹⁰⁷ Gregoras'ın Turkopullerin şefi olarak gösterdiği Melik'tir. Olayların yakınındaki Pege'de ikamet etmesi¹⁰⁸ ve yeğeni ile planlanan evliliği ile alakalı devamlı bir iletişim halinde olduğu İshak'ın entrikalarına karışmış olduğunu gösterir ve istese de istemese de kendisini Katalan kampına girmiş olarak bulur; onun Tagaçar'ın Bizanslılara kaçışından sonra Turkopullerin komutasını devralan kişi olduğu açıktır.

İki hikayeyi birleştirerek, Apri'de veya sonrasında firar eden ve Halil'in Karesi Türkleri ile çok yakın ilişkiler içinde olan Turkopullerin 1307-1308 yıllarını Gelibolu'da geçirdiğini öğreniyoruz; bu süre akrabalarının Karesi'ye gönderilmesi için yeterliydi. Apri'den sonra, çocukları ve kadınları, Alan diye adlandırılan paralı askerlerin eline düşmüşlerse de - muhtemelen hepsi değil - hala onları kurtarma olasılığı vardı. Alanların imparatora teslim ettiği o azınlığın (muhtemelen subayların eşleri ve çocukları) ve daha sonra Turkopulleri Katalanlardan ayırmak için onların bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığını ve sonunda kurtarılıp

¹⁰³ Aynı eser, s. 612, 1.18-613, 1.7.

¹⁰⁴ Aynı eser, s. 631, 1.13- s. 632, 1.17.

¹⁰⁵ Aynı eser, s. 632, I. 11: *ton sfon eksigumenon Tahagtziarin, os idios ige tus Turkopulos. Tangharziaris* isminin değişik versiyonları için (belki de en doğrusu olarak), *Tahatziaris* vb., bk. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Taghatziaris adı altında. Tagaçar için bk. Aksarayi, ed. O. Turan, pek çok yerde (endekse bk.), aynı kişiyi belirtmiyor olsa da belli ki aynı isimdir.

¹⁰⁶ Aynı eser, s. 633, II. 2-16.

¹⁰⁷ C. Jirecek, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, I, Vienna, 1912 (Denkschriften Ak, d. W. Wien, LVI), s. 78 vd.

¹⁰⁸ Aynı eser, s. 631, I.13: *kata Pigas, polin pratalassion, i nimfagogia ivtrepisto*, gelinin zaten Pege'de olduğunu göstermektedir.

kurtarılmadıklarını bilmiyoruz. Çar'a (Bulgar çarına) hizmet etmek için Balkanlara geçişleri esnasında Bulgaristan'dan geçerek Turkopuller Alanlara saldırıp onları yok edince Alanların ellerinde kalanlar tekrardan rehin alınmış olabilirler, — aslına bakılırsa tüm bu hareket bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir ¹⁰⁹ . Turkopullerin Trakya'da gerçekleştirdiği büyük etkileri olan akınlar, onlara dağılmış ailelerini kurtarmak için fırsat sunmuştur. Halil'in macerasının sonunda, 1310-11'de Gelibolu yarımadasında harcanan iki yıl daha vardı, bu yüzden eğer bazı aileler erkeklerini Teselya'ya kadar takip edip geri dönmüş olsalardı, onları Karesi'ye geçirmek için zaman ve fırsat olurdu. İki kez Karaferye yakınından geçtiği sırada, Halil o bölgedeki Türklere kolaylıkla katılabilirdi. Dobruca Türkleri de Halil'e 1307-8 yıllarında Gelibolu'da ilk kaldığı sırada katılmış olurlardı. Yazıcıoğlu'nun anlatısı onların göçü ile Bulgarların ilerlemesi arasında bir bağlantı kurmaktadır — gerçekten de, tam 1307 yılında II. Andronikos, Bulgar Çarı Svetoslav ile barış yapmak zorunda kaldı ve Anhialos ve Mesembria'nın iki önemli Karadeniz limanı da dâhil olmak üzere fethettiği tüm yerleri onun hakimiyetine bıraktı ¹¹⁰. Bu da Dobruca Türklerinin imparatorluk ve kendi halkları ile bağlarının tamamen kesildiği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda içlerinden bazılarının Gelibolu'da Turkopullere katılmaya çalışması oldukça anlaşılır bir durumdur. Sonuç olarak, Gregoras'ın 1311 yılında tüm Gelibolu Türklerinin tamamen yok edilmesi olarak tanımladığı olay, belki de Karesi'ye uzun süren tahliyenin son aşamasından başka bir şey değildi. Özellikle Halil'in kendisi güvenli bir yere kaçmış gibi durmaktadır, çünkü eğer Gregoras yapabileceğini hissetseydi, onun ölümünden bahsetmekten çekinmezdi.

Görüleceği üzere, hikayenin bu kapanış paragrafları, tıpkı öncekiler gibi, gerçekte olmuş olan ya da en azından tarihsel açıdan mümkün hatta muhtemel olan bilgiler içerdiğini kanıtlamıştır. Dobruca Türklerinin hikayesi tüm bunlardan dolayı gerçek bir geleneği temsil ediyor gibi görünmektedir. Bu anlatı, Dobruca Türklerinin atalarının yaşadığı (Turkopuller ve akrabaları) ve Halil Ece'nin büyük macerasını anlatan hikayelerin geçtiği yer olan Karesi'de değil de başka nerede yaşanabilirdi ki?

¹⁰⁹ Aynı eser, s. 601, I.11—603, I.11: *on harin iperralgurntes Turkopuli (i gar avton ikei par esinis [tis Alanis] ontes sineksilavnonto) ve : plin gar tinon oligon (imparatora gönderilmiş olan)pase e ginekes sin tknis ton Turkopulon par Alanın katihonto.*

¹¹⁰ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940, s. 354.

Bir nesil sonra Osmanlılar, bu kez büyük fetihler dönemini başlatacak olan Gelibolu macerasını tekrarladıklarında, Karesi'nin deneyimli Türklerinin sunabildiği bu yardım ve tavsiyeleri kesinlikle iyi bir şekilde değerlendirdiler. Bu nedenle Ece Bey, Osmanlı tarih efsanesinde yerini aldı. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'ya Gelibolu'yu nasıl geçeceğini gösteren yorgun ve yaşlı bir savaşçı olan bu Ece Bey'in Karesi'den olduğu çok aşıkardı; belki de en azından 1307-1311 gazilerinin temsilcisi olarak Halil Ece'nin kendisi olduğu varsayılabilirdi.¹¹¹ Osmanlı tarihinde daha önce hiç bahsedilmeyen bir kişi var ki, Rumeli'deki ilk Osmanlı fetihleriyle birlikte birdenbire parlak bir lider olarak sahneye çıkıyor; bu kişi, o dönemde Osmanlı topluluğuna (ve dolayısıyla tarihine) yeni girmiş olan ve Rumeli macerasının ön saflarında yer alma kaderinde olan Karesi Türklerinden biriydi. Bu kişi Evrenos ismini taşımaktadır — bu isim de Dobruca'nın başkenti olan Varna menşeli bir isim gibi durmaktadır. (karş.: şehrin güneyindeki Avren Dağı). Bunlar elbette varsayım olarak kalmış olup daha ötesine geçememişlerdir.

Rumeli Türklerinden bir kısmının Halil Ece ile Anadolu'ya muhtemelen dönmüş olduklarını göstermeye çalıştık yine de sayılarının az olması gerektiğini vurgulamak gerekir. Turkopullerin büyük kısmı Melik Konstantinos ile Sırbistan'a gitmiş daha küçük bir grup ise, Tagaçar liderliğinde Bizanslılara katılmıştı, bireysel veya izole olmuş gruplar olan diğer Turkopuller ise İmparatoru asla terk etmemiş olma ihtimali vardır. 1307-8'de Gelibolu'ya ulaşmayı başaran akrabalarına gelince, Teselya'ya ilerlemeleri başlamadan önce Karesi'ye tahliye edilmiş olabilirler — fakat sayıları kesinlikle sınırlıydı. Elbette ki, Karesi geleneğinde, sadece Anadolu'ya gerçekten ulaşanlar sayılmıştı ve gelişleri kolaylıkla kitlesel bir göç gibi abartılmıştı. Turkopullerin kesinlikle Hristiyan olduklarını bildiğimize göre, bu husus yakın temasta bulunmaya devam ettikleri göçebe akrabaları için de geçerli olmalıdır, ki zaten Karesi'ye yeni gelenler Müslüman olarak değil Hristiyan olarak gelmişlerdi. Nitekim hemen Müslüman olmuşlardır — keşke sadece görünüşte olsa — Hristiyan geçmişleri unutulmaya yüz tutmuş veya en azından açık bir şekilde artık bundan hiç bahsedilmemişti. Yazıcıoğlu, onları kâfirler arasında yaşamaktan hoşlanmadıkları için Rumeli'yi terk eden Müslümanlar olarak göstermiştir, o da kuşkusuz büyük ölçüde Karesi geleneğini takip ediyordu. Bununla birlikte diğer iki hususta gerçekleri yanlış yorumlamış olmasına yol açan durum, onun İslam'dan dönmekten bahsetmedeki isteksizliğidir: 1307 ila 1311 yılları arasındaki olaylarından sonra Rumeli'de kalan Türkler, açık farkla çoğunlukta ve muhtemelen bir nesil önce vaftiz

¹¹¹ Kaynaklarda zaman zaman Yakup Ece Bey olarak görünmektedir.

edilmeyi kabul ettiklerinden o sırada artık Müslüman değillerdi. Hikâyemiz tarafından açıkça doğrulanmış olan Dobruca'daki bu Hristiyanlaştırılmış Türkler ve Karaferye ve Zihne'deki ayrılıkçı olan diğer gruplar_ (§13), Anadolu tarzı bir Türkçe konuşan ve modern zamanlara kadar Karaferye ve Zihne'de küçük izole koloniler halinde bulunan ve ana meskenleri Dobruca olan bu Hristiyan Türkler tüm olası şüphelerin ötesinde Gagauz ile bire bir özdeşleşmektedir.

Sonuç olarak, bitirmeden önce şunu söylemek gerekir, anlatıya bir bütün olarak bakıldığında, olağanüstü şekilde tutarlı ve kronolojik olarak da sağlam olduğunu görmekteyiz ama böyle olması şüphesiz, büyük ölçüde Yazıcıoğlu'nun bu dört hikâyeyi, İzzeddin ve halkının Darü'l-harb'e (Kâfir Diyarına) sürgün destanına harmanlayabilmiş olma becerisinin bir sonucudur. Sultanın ve onu takip edenlerin – ailesinin, askerlerinin, göçebelerin - Bizans'a kaçması Müslümanlar için oldukça tehlikeli bir durum teşkil ediyordu. Söz konusu destan, dramatik kişiliklerin her birinin serüvenini bir Müslüman için bitmesi gereken o noktaya taşır, bu da ölüm, Darü'l-İslam'a (İslam Diyarına) dönüş veya din değiştirmektir. Yazıcıoğlu başından sonuna kadar Müslüman okuyucunun duygularını korumaya gayret etmiştir: İzzeddin sürgündeyken fakat yine de Müslüman topraklarında ölmüştür. Oğullarından biri Rum tahtına geri döner, diğerinin hayatı Müslüman bir evliya olarak son bulur; üçüncü oğlu, kafirler arasında sadık bir Müslüman olarak ölür. Bütün bunlar doğru ama ne yazık ki torunları Hristiyan olur. Yine de bu kişiler İslam'ın bayraktarı Osmanlı için savaşıyor yigit askerlerdir; savaşçılar ve göçebeler sonunda Anadolu'ya, Darül İslama (İslam Topraklarına) döndüler, ne yazık ki içlerinden bazıları Rumeli'de kalıp Hristiyan oldular. Bu haliyle bile söz konusu hikaye dindar Müslümanları şok etmiş olmalı, Lokman'ın düşüncesine göre hikayenin sonraki bölümünü gizlemek ve din değiştirme kısmından bahsetmekten kaçınmak akılcıydı; onun için hikaye Deşt-i Kıpçak'a yani güvenli Darül İslam'a (İslam Diyarına) göçten sonra sona eriyordu.

İbni Bîbî'ye ait bölümde İzzeddin'in kaçıışı kesinlikle sultanın kendi macerasıyla sınırlı bir destandır. Bu destanı, Yazıcıoğlu'nun İzzeddin'in halkının maceralarını da içeren çok daha zengin bir hale getirmesi, diğer pek çok hikâyede İzzeddin'in oynadığı rolü bilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Dobruca Türkleri İzzeddin'in davetiyle sadece imparatorluğa girmiyor, aynı zamanda onu Deşt-i Kıpçak'ta da takip ediyorlardı. İçlerinden bazıları Karaferye'deki oğluna katıldılar, müstakbel Barak olan diğer oğlu ise, doğal olarak Dobruca'da babasının halkı ile birlikte kendine sığınacak bir yer bulmuştu. Bu hikâyelerin gösterdiği sultanın bir taraftan oğulları ile diğer taraftan kendi halkı ile

samimi ilişkisi tarihsel bir gerçekliğin yansıması olmalıdır, zira Bizans kaynaklarında İzzeddin'in sahneden silinmesinden 40 yıl sonra meydana gelen olaylarda bile sultanın adı hala çok canlı durmakta ve oğlu da Turkopullerin doğal lideri olarak görünmektedir. Herhangi bir Türk toplumunun, kendilerine kaderlerini şekillendiren kişinin ismini almaları şaşırtıcı olmasa gerek. Bu bilgiler ışığında, Balasçev'in zekice yapılan 'Gagauz' isminin 'Keykavus'dan türetilmiş olduğu çıkarımı tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkar.¹¹² Yani, Gagauz'lar aslında Keykavus halkıdır.

Bütün sorunları ele alma¹¹³ ve tarihsel gerçekliği yeniden oluşturmaya girişmek bu makalenin amacının kapsamı dışında kalmaktadır. Rus akademisyenler Bruun ve Smirnov'un haklı olarak farkına vardıkları bir kaynağın değerini ve önemini araştırmamın doğruladığını görmekten memnuniyet duyacağım. Türk halklarının tarihine ışık tutan çalışmalarıyla tanınan ünlü yurttaşları Vladimir Minorsky'ye, bu sayfaları şükran ve saygılarının bir ifadesi olarak sunuyorum.

¹¹² G. D. Balasçev, O avtokrator Mihail I, vb. (bk. yukarıda dipnot 9), s. 19, n.**. Balasçev onu bir not içine saklamayı seçtiğine göre, kökeni ile ilgili korkuları olduğunu söylemek mümkündür. Bunu desteklemek için de orijinal bir k harfinin g harfine dönüştüğü Dobruca'nın yer isimlerinden alıntılama yapıyor, örneğin *Kalliakra*, bu da 1320 tarihli bir belgede *Galiagra* olarak görünmektedir (bunun için de s. 15'de, Miklosich-Müller, *Acta Patr.*, I, s. 95'den alıntı yapar). Aslında, söz konusu olan Osmanlı Gelaghra ve bugünkü "Gelare" (Evliya, II, s. 133) ve hatta 'Gülgrad' dır (Hajji Khalfa; Hammer, *Rumeli und Bosna*, s. 27) (Mutafçiev, a.g.e., s. 37, n.). Normal olarak, ay>ī yerine ay>ā (> a) olarak kullanılması, (Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, s. 19) arkasından gelen kalın sesli harflerin etkisinden kaynaklandığı şeklinde açıklanmaktadır.

¹¹³ Mesela, Deli-Orman'ın Gacalı ile uğraşmaktan kaçınmak zorunda kaldım; zira onlar Gagauz'larla dilsel olarak o kadar yakın bağlantılıydılar ki kesinlikle her ikisi de aynı menşe kaynaklı olmalıdır; Gagauzlardan ayrıldıkları tek nokta Müslüman olmalarıdır- ancak çok Ortodoks (sünni) olmayan türden Müslümanlar.

Sayı / Number: 11	Yaz / Summer 2025
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

- 1- Yayınlanması istenen makalenin Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler ilk önce ön değerlendirmeden geçirilir. Daha sonra intihal taraması yapılarak dergide yayımlanması noktasında uygun olup olmadığı kontrol edilir.¹ Daha sonra makale Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur ve o tarihe kadar tahakkuk eden (dizgi ve mizanpaj giderleri. vs.) harcamalar yazardan tahsil edilir.

YAZIM KURALLARI

Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Almanca, Fransızca, ve Rusça yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

¹ İntihal süreci hakkında bilgi almak için www.ankaradergisi06.com sitemizdeki “İntihal Raporu” sayfasına bakınız

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır. Başlık 11 Punto , Aralık önce 20 nk, sonra 12 nk olmalıdır. Sağ ve sol 1cm içeride yazılmalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, 11 punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (küçük) ve soyadı (büyük), başlığın altında ortalananmış olarak 11 puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme, e-posta adresleri ve ORCID ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Ömek:

**İKİ KOMŞU'NUN İLK İTTİFAKI 1915-1918
(OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN)***

Ökkeş NARİNC **

Öz: Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı süreçte Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşa girmeyi düşünmeyip, tarafsız kalma politikası takip etmekteydi. Zaten tarafların birbirlerine savaş ilan ettiği dönemde de (Temmuz-Ağustos 1914) her iki ülke tarafsız kaldıklarını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Fakat savaşın başlaması ile aralarındaki pozitif diplomatik iletişimin de etkisi ve devlet erkanı içerisinde gerek askeri alanda gerekse de diplomasi alanında görev yapan üst

282

* Bu Makale 24.10.2018-26.10.2018 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilen "Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı I. Dünya Savaşı'nın Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları, Uluslar arası Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onarinc@nku.edu.tr

düzey görevlilerin de katkısı ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini hızlandırmıştır (2 Ağustos 1914 gizli anlaşma). Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad'ın manifestosu ile de savaşa resmen katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan.

THE FIRST ALLIANCE OF TWO NEIGHBOURS 1915-1918 (OTTOMAN STATE-BULGARIA)

Abstract: In the process of the First World War, Bulgaria and the Ottoman State did not consider entering the war, but followed the policy of neutrality. Already in the period when the parties declared war on each other (July-August 1914), both countries declared to the world public that they were neutral. However, when the battle began, Germany accelerated Ottoman State's entry into the war with the effect of positive diplomatic communication among them and the contribution of senior officials working in the field of military affairs as well as diplomacy with in the state enterprise. (August 2, 1914 secret agreement) The Ottoman State officially participated in the war with the manifesto of Sultan Mehmed Reşad on 11 November 1914. Bulgaria extended the process of neutrality until 6 September 1915 in order to provide the best conditions.

Key words: First World War, Ottoman State, Bulgaria.

Genişletilmiş İngilizce Özet: Genişletilmiş İngilizce Özet 750-1000 kelime arasında olmalıdır. İngilizce metin yazı tipi **Times New Roman**, **11 punto**, önce ve sonra **3 nk** boşluk bırakılmalı, paragraf girintisi olmadan, tüm kenarlar 2,5 cm olmalı ve **“Extended Abstract: İngilizce Metin”** şeklinde hazırlanmalıdır.

Extended Abstract içerik itibarıyla çalışmanın (makalenin) **“Sonuç”** kısmı ağırlıklı olmak üzere 750-1000 kelime arasında bilgiler içermelidir. **“Öz”-“Abstract”** kısmında makale hakkında genel bilgiler verilmeli, **“Extended Abstract”** kısmında ise yapılan çalışma üzerinde yazar tarafından elde edilen bulgular 750-1000 kelime arasında sunulmalıdır. Bu kısım çalışmanın uluslararası tanınırlığını artırarak makalenin etki faktörünü daha üst seviyelere çıkarması bakımından önemlidir.

Örnek

Extended Abstract: Orders that are given to Turkish soldier send to front line and to squadron leader and above degree people are categorized three groups. These are Chivalry Order, Saint Aleksander Order and distinguished Military Service Community Order. These orders are categorized grades in itself according to level of rank and duty was discharged. These are classified as follows.

Military Order “For Bravery”

Big cross

First Class Brilliant

First Class Matte

Second Grade

Third Grade

Third Grade First Class

Third Grade Second Class

Fourth Grade First Class

Fourth Grade Second Class

Royal Order of Saint Aleksander

Necklace

Big Cross

First Grade Big Cross

Second Grade Big Military Cross

Third Grade Commander Cross

Fourth Grade Military Officer Cross

Fifth Grade Cavalry Cross

Sixth Grade Silver Cross

National Order of Civil Merit

Big Cross

First Grade Big Cross

Second Grade Big Military Officer Cross

Third Grade Commander Cross

Fourth Grade Military Officer Cross

Fifth Grade Cavalry Cross

Sixth Grade Silver Cross

Even if orders that are given by Bulgarian Charism are classified as six different types, in this study, it is tacked three types of orders.

Orders given to Turkish soldiers are as the following.

First Grade Brilliant Military Order "For Bravery": Ottoman Sultan Mehmed Reşad V

First Grade Matte Military Order "For Bravery": Deputy of Chief Commander Enver Pasha

Second Grade Military Order "For Bravery": 1 Marshall, 1 Admiral, 4 Lieutenant Generals, 1 Major General

Third Grade Second Class Military Order "For Bravery": 1 Staff Colonel

Fourth Grade Second Class Military Order "For Bravery": 11 Sultan's Sons, 2 Lieutenant Colonels, 4 Squadron Leaders

Royal Order Saint Aleksander Big Cross: Marshall Liman von Sanders
Second Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber: 4 Major Generals, 1 Staff Colonel and 1 Squadron Leader

Third Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber: 2 Admirals, 26 Lieutenant Generals, 1 Major General, 1 Brigadier General

Second Grade National Order of Civil Merit: 1 Lieutenant Colonel, 7 Colonels

Third Grade National Order of Civil Merit: 5 Lieutenant Colonels, 24 Squadron Leaders

Forementioned sum of people are 116. These are 42 Squadron Leaders, 34 Lieutenant Colonels, 11 Colonels, 1 Brigader Leader, 6 Major Generals, 7 Lieutenant Generals, 11 Son of Sultan with different rank 2 Marshalls, 1 Deputy of Chief Commander, 1 Full General, 1 Sultan. These datas show that squadron, above degree military officers and Ottoman statesmen.

1138 orders given to Turkish military officers and Ottoman statesmen constitute of highest rank of symbols. In these orders there are also Germany military officer contacting to relationship Turk-Bulgaria. Looking at the dates of the orders, it is understood that they were generally after military operations against Romania. Issued on orders are on 21 February 1915, 03 December 1916, 17 April 1917, 19 May 1917, 21 September 1917, 16 October 1917, 07 December 1917, 10 February 1918.

Orders are granted as an indicator of concrete pleasure with reference to support of Turkish soldiers. Third Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber was granted to Lieutenant Colonel Mustafa Kemal Bey on 21.02.1915. This order was granted in consequence of military attache that he carried out in Sofia and his good relationships.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları **17 / 24 cm** olan sayfa üzerinde **Times New Roman 11 punto** ile tek satır aralıklı ve **üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm** kenar boşlukları ve **30 sayfayı** geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. **Ana metin**, özet bölümünün hemen altından **3 nk boşluk** bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynakça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)- a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu 11 pt, ortalanmış, kalın

Kağıt Boyutu 17 x 24 cm

Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

İlk satır girinti 0 cm

Yazı Tipi Times New Roman

Yazı Tipi Stili Normal

Normal Metin Boyutu 11 pt

Paragraf Aralığı 3 nk

Satır Aralığı Tek

Dipnot Metni Boyutu 9 pt

Alıntı Metni Boyutu 10 pt

Alıntı Kenar Boşlukları Soldan 1 cm

Öz Yazı Tipi Times New Roman

Öz Yazı Tipi Stili Normal

Öz Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 1 cm

Öz Metin Boyutu 10 pt

Öz Başlığı 10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap: Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İncalcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

İncalcık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır. Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı;

transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır.

Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir.

Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbü , kânûn... Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir.

Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır.

Ör. Aptülhak Hamit (-) → Abdülhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır.

Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip – i’si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır.

Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ... “Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitleştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPosiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-). “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPoussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+) Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca’liler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır.

Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca'îlerle karışmaması için "î" şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'îlerde kullanılmamalıdır:

Ör. "Âmâl-i millîye uygun olarak ..." (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir). "Âmâl-i milliyyeye uygun olarak ..." ("Âmâl-i Millîyye" imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. "(...) nâm-ı âfîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu." (-) "(...) nâm-ı âfîleri "Nizâm-ı Cedîd" tesmiye olundu." (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. "Tameşvarî (Hadîkatü's-Şu'arâ) / "Hadîkatü's-Şu'arâ" nâm eser-i bihemtâsında (...)" (-). "TameşvarîHadîkatü's-Şu'arânâm eser-i bihemtâsında (...)" (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük - küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. "Şeyhülislâm'inüstâdı (Münîr Efendi) de çağırılıp meydâna getirildi." (-) "Şeyhülislâm'inüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi." (+) Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. Rasûl (-) → Resûl; a'yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâya yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü'l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+);

Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+);

Rebîü'l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir;

Zi'l-ka'de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sertsessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); içün (-) → için (+); ağac (-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzimat sonrası yazma Arşiv belgelerinde: Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki Ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.²

² Yayın ilkeleri Belleten Dergisi örneğinden hazırlanmıştır

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES